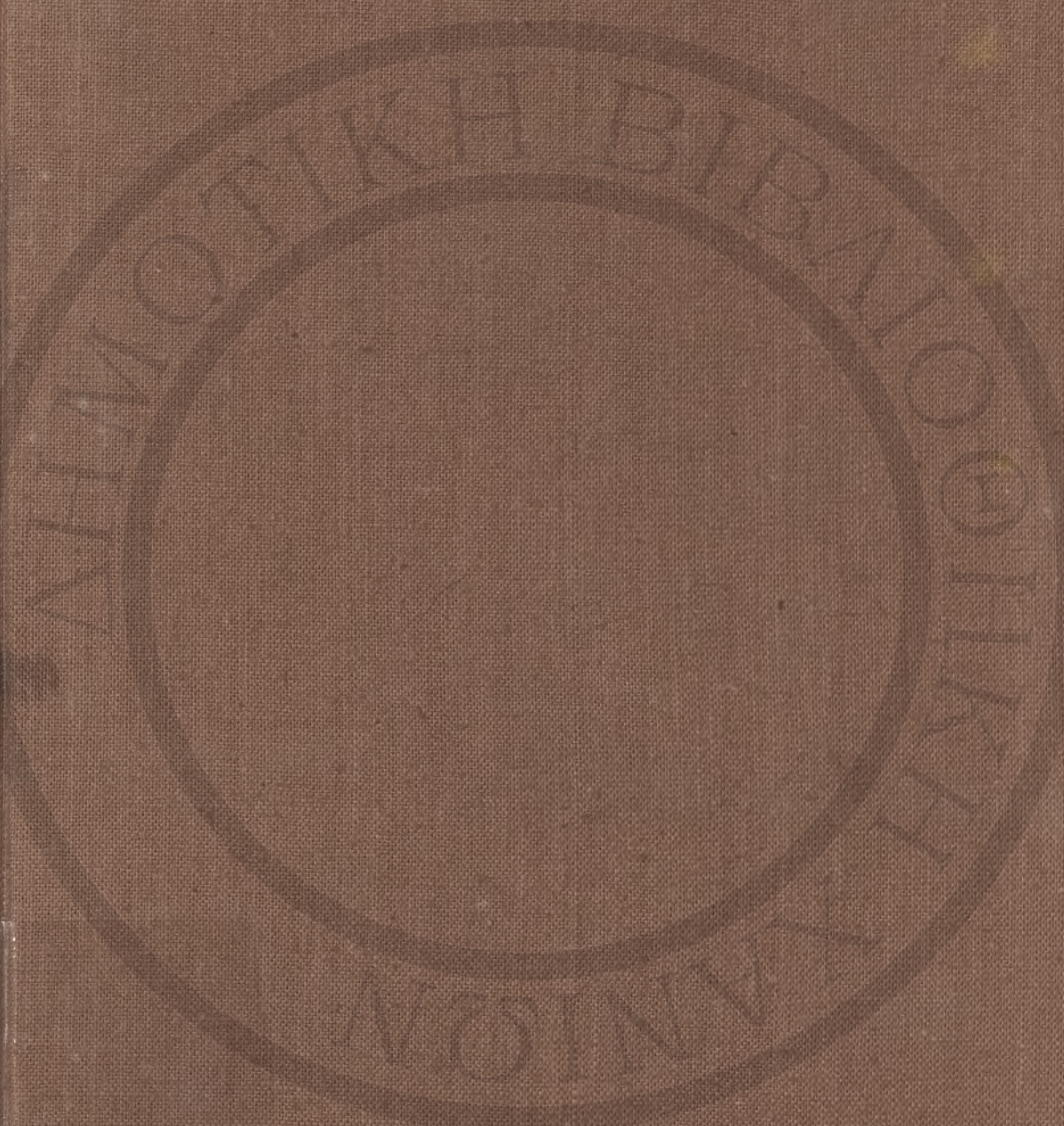

H
TH

2014

Η ΦΥΓΗ ΠΡΟΣ ΤΗ ΖΩΗ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΝΙΩΝ —
ΛΟΞ. Στοιθ. 4923
Χρονολ. Πληρωμ. 27.3.1958
Εκδόσιμ. 161.Κ.Μ.Μ.
Αριθ. 940/5421 / ΗΟΛ

Ἡ Ἀγγλικὸς τίτλος τοῦ ἔργου :

ESCAPE TO LIVE

by Wing. Commander EDWARD HOWELL

Ἐκδόσις τοῦ οἴκου LOGMANS, GREEN & Co., London

Ἑλληνικὴ μετάφρασις : ΚΟΣΜΑ ΠΟΛΙΤΗ

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΧΑΝΙΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

Ὁ συγγραφεὺς ἀντισμήναρχος ΕΔΟΥΑΡΔΟΣ ΧΑΟΥΕΛΛ

(Προσωπογραφία "Ἐρικ Κένιγκτον")

ΕΔΟΥΑΡΔΟΥ ΧΑΟΥΕΛΛ
ΑΝΤΙΣΜΗΝΑΡΧΟΥ

Η ΦΥΓΗ ΠΡΟΣ ΤΗ ΖΩΗ

Α Ε Τ Ο Σ Α.Ε. • Α Θ Η Ν Α Ι • 1 9 4 8

Σε ὅσους θυσιάσθηκαν γιὰ νὰ μπορέσουμε
νὰ ἐλευθερωθοῦμε πρὸς τὴ Ζωή.

Μὲ εὐγνωμοσύνη
στοὺς γονεῖς μου καὶ στὸ Λαὸ τῆς Ἑλλάδας.
Στοὺς συντρόφους μου τῆς Βασιλικῆς Ἀεροπορίας,
ποὺ πρόσφεραν τὴ ζωὴ τους
καὶ
στὸν Φράγκ καὶ σ' αὐτοὺς ποὺ τὰ προσφέρουν ὅλα.

ΣΤΟΝ γαλάζιο τῆς Κρήτης οὐρανό,
ἕνας ἀεροπόρος, μαχητῆς μοναχικός,
τελευταῖος πρόμαχος τῆς λευτεριάς,
σωριάζεται—καὶ ἕνας δάχτυλος ἀόρατος
γράφει σημαδεύοντάς τον νὰ ἐλευθερωθεῖ.

Πέρ' ἀπὸ τὸ σκοτάδι τῆς σκλαβιάς καὶ τοῦ θανάτου,
μία πρόσκληση ἐπιταχικὴ τὸν ὀδηγᾷ
μέσ' ἀπὸ παιδεμὸν καὶ κίνδυνους
—καὶ ἕνα ἄστρο τοῦ φωταίει ἀπὸ ψηλά—
πίσω στὴν πατρίδα του, ἀναστημένον ἀπ' τὸν Ἄδη.

Ἔσοι ἐλευθερωθήκατε πρὸς τὴ ζωὴ,
ἀθάνατα παιδιά,
ἐλευθερώστε τώρα τὸ ἔθνος του ὁ καιένας,
ἀδράχτε τὸ μεγάλο τοῦ Θεοῦ σπαθὶ τῆς λευτεριάς
καὶ γιὰ τὴ λευτεριά χτυπάτε, ὅλο χτυπάτε.

MORRIS MARTIN

I. ΚΡΗΤΗ — ΠΡΟΜΗΝΥΜΑ

I

ΕΚΑΝΕ κρύο εκείνη τὴν αὐγὴ καθὼς τὸ γλυκοχάραμα ἀνάγγελλε τὸν ἔρχομό τῆς μέρας· ὁ κόσμος φαινότανε ν' ἀναρωτιέται ἂν ἀξίζει κἀν τὸν κόπο νὰ ξυπνήσει, τὰ πουλιά πάνω στὰ δέντρα κι' ἀκόμη ὡς καὶ τὰ βουνὰ θαρρεῖς πὼς ἀφουγκράζονταν, κρατώντας τὴν ἀνάσα τους. Μονάχα τὸ ψιθύρισμα τῆς θάλασσας, πάνω στὴν ἀμουδιὰ ἐκεῖ κοντά, ἔκοβε τὴ σιγαλιά.

"Ἄν κράταγες ὅμως τὴν ἀνάσα σου καὶ ἀφουγκραζόσουν, θᾶκουγες κι' ἄλλους θόρυβους." Ἄνθρωποι πηγαινοέρχονταν σὲ ἀπόσταση, τὰ βήματά τους καὶ οἱ φωνές τους πνιγόντουσαν θαρρεῖς ἀπὸ τὸ σκοτάδι. Βγῆκα ἀπὸ τὴ σκηνή μου ἔξω στὸν ἐλαιῶνα, κατέβηκα τὴν πλαγιά καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὸ δρόμο, πλάι στὸ ἀεροδρόμιο. Στὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ ἀεροδρόμιου εἴταν ἀραδιασμένα τρία Χορρικέιν, ἔτοιμα ν' ἀπογειωθοῦν μὲ πρώτη εἰδοποίηση· τὸ ἓνα εἴταν τὸ δικό μου.

"Ἀναρῆχθηκα ἀδέξια στὸ θαλαμίσκο πού δὲν μοῦ εἴταν οἰκεῖος. Ποτὲ πρωτύτερα δὲν εἶχα πετάξει μὲ Χορρικέιν, μὰ δὲν ἤθελα νὰ τὸ ξέρει κανένας. Κατάφερα νὰ κρύψω αὐτὸ τὸ γεγονός ἀπὸ τὸν ἀρχηγό, ὅταν μοῦ εἶχε παραδώσει τὸ σμῆνος. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς πέταξα μὲ Σπιτφάιερ στὴν Ἀγγλία καὶ μὲ ὄλους σχεδὸν τοὺς τύπους τῶν ἀεροπλάνων πού εἴταν τότε σὲ χρῆση, ἀλλὰ δὲν ἔτυχε ποτὲ νὰ βρεθεῖ μπροστά μου ἓνα Χορρικέιν.

"Ἀνησυχοῦσα προπάντων μὴν τύχει καὶ καταλάβουν τὴν ἀπειρία μου οἱ συνάδελφοί μου σ' αὐτὸ τὸ σμῆνος—εἴταν κιόλα ἀρκετὰ δυσάρεστο πού εἶμουν καινούργιος σ' αὐτὴ τὴ θέση καὶ εἶχα ἀκόμη τὸ μειονέκτημα νὰ χω διαδεχθεῖ στὴ διοίκηση τὸν Πάτ Πάτλ.

"Ὁ Πάτ εἴταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐξοχότερους ἀερομαχητὲς πού ὑπῆρξαν ὡς τώρα. Ἡ ἐξαιρετικὴ του δεξιότητα τὸν εἶχε κάνει ἓνα πρόσωπο σχεδὸν, θρυλικό. Οἱ προπολεμικὲς του ἐπιδόσεις ἐναντίον ρυμουλκουμένων στόχων εἴταν ἡ βασικὴ ἀπόδειξη γιὰ τὴ θανατηφόρο ἀκρίβεια τῆς σκόπευσης καὶ ὁ τέλειος τρόπος πού πετοῦσε, τὸν ἔβαζε σὲ πλεονεκτικὴ θέση ἀέναντι ὁποιοῦδήποτε ἀντιπάλου. Ὡστόσο δὲν ἄρκοῦν ἡ ἐπιδεξιότητα καὶ ὁ ὑπολογισμὸς γιὰ νὰ δημιουργήσουν ἓναν μαχητὴ ἢ ἓναν ἀρχηγό—ὁ Πάτ ὅμως εἴταν καὶ τὰ δύο. Εἶχε τὴν καρδιά τοῦ μεγάλου μαχητὴ καὶ τὴ μειλιχιότητα πού εἶναι ἡ σφραγίδα τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἀρχηγοῦ. Τὰ παληκάρια τὸν ἀκολου-

θοῦσαν ὅπου κι' ἂν τοὺς ὀδηγοῦσε καὶ ὁ χαμός του βάραινε πάνω σὲ ὄλους.

Γιὰ ὁποιοδήποτε θὰ εἶταν δύσκολο νὰ διαδεχθεῖ τὸν Πάτ, ἀκόμη καὶ σὲ ὀμαλές περιστάσεις, γιὰ μένα ὅμως τὸ ἔργο εἶταν ἀκόμη πιὸ ἐπίμοχο. Εἶχα ἔρθει γιὰ νὰ ἀναλάβω τὴν διοίκηση τῶν λειψάνων ἐνὸς φημισμένου στολίσκου μαχητικῶν ἀεροπλάνων, ποὺ εἶχε ἀποσυντεθεῖ στὴν Ἑλλάδα. Ὁ στολίσκος 33 εἶχε ἀποδεκατισθεῖ. Ἀκόμη καὶ μὲ τὰ ὑπολείματα τοῦ στολίσκου 80—τοῦ μεγάλου μας ἀντίζηλου—μόνον ὡς πέντε Χορρικέιν μποροῦσαμε τώρα νὰ παρατάξομε καὶ εἴμαστε τυχεροὶ ποὺ τὰ τρία εἶταν σὲ κατάσταση νὰ χρησιμοποιηθοῦν. Στὴν ἐκκένωση τῆς Ἑλλάδας, λίγες ἐβδομάδες πρῶτύτερα, εἴχαμε χάσει ὄλα μας τὰ ἐφόδια καὶ τὰ ἀνταλλακτικά.

Ὁ Πάτ εἶχε σκοτωθεῖ σὲ μιὰ τελευταία ἀθάνατη ἀερομαχία πάνω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ὀδηγώντας στὴ μάχη ἓνα μικτὸ συγκρότημα ἀπὸ τὰ σμήνη 33 καὶ 80 ἐνάντια σὲ δεκαπλάσια Γερμανικὰ ἀερόπλανα. Εἶχε ἐπιτεθεῖ γιὰ νὰ χτυπήσει ἓνα Μέσερσμιτ ποὺ κунηγοῦσε ἓνα ἄλλο Χορρικέιν—ἓνα τυπικὸ ἐγχείρημα. Ἐπέτυχε τὸ σκοπὸ του ἀλλὰ συνέβηκε τὸ ἀναπόφευκτο, ἓνα ὀλόκληρο στίφος τὸν χτύπησε ἀπὸ πίσω. Εἶταν ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ τὸν ξεκάνουν—αὐτὸν ποὺ ἀναδείχτηκε νικητὴς σὲ ἀμέτρητες συμπλοκὲς ἐνάντια σὲ δυνάμεις ἀπελπιστικὰ ἄνισες.

Λίγες μέρες ἀργότερα, ὁ στολίσκος—ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει—μετακινήθηκε στὴν Κρήτη, ἐξακολουθώντας νὰ μάχεται. Τὸ μισὸ προσωπικὸ πῆγε κατευθεῖαν στὴν Αἴγυπτο, ὅπου εἶχα ἀναλάβει τὴν ἀναδιοργάνωσή του. Τὸ ἄλλο μισὸ ἔπρεπε νὰ ἐξακολουθήσει τὸν ἀγῶνα στὴν Κρήτη. Εἶχαν θαυματουργήσει—δεκαοκτῶ ἐχθρικὰ βομβαρδιστικὰ καταρίφθηκαν μέσα σὲ δυὸ ἐβδομάδες χωρὶς καμία δική μας ἀπώλεια, αὐτὸ ὅμως δὲν εἶταν δυνατὸν νὰ ἐξακολουθήσει ἐπ' ἀπειρον. Οἱ πιλότοι καὶ τὸ προσωπικὸ τοῦ ἀεροδρομίου εἶταν ἐξαντλημένοι ἀπὸ τὴν κούραση, χωρὶς οὔτε κἄν νᾶχουν τὸν καιρὸ ν' ἀλλάξουν ἐσώρουχα, καταπονημένοι ἀκατάπαυστα ἀπὸ τὶς ἐχθρικὲς ἐπιδρομὲς καὶ πετώντας ἀπὸ τὴν αὐγὴ ὡς τὸ βράδυ ἀδιάλειπτα.

Εἶχα φθάσει ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο μὲ μερικοὺς ξεκούραστους πιλότους γιὰ νὰ ἀντικαταστήσομε τοὺς σκληρὰ δοκιμασμένους συντρόφους μας ποὺ γύρισαν μὲ τὸ ἴδιο ἀερόπλανο ποὺ μᾶς εἶχε φέρει, γιὰ νὰ ἀναπαυθοῦν λιγάκι, ὅπως τοὺς ἄξιζε μὲ τὸ παραπάνω. Βρισκόμασταν στὸ Μάλεμε—τὸ μικρὸ ἀεροδρόμιο ἀνήκε στὴν ἀεροπορία τοῦ στόλου, ὑπὸ τὴν διοίκηση ἐνὸς ἀξιωματικοῦ τοῦ ναυτικοῦ, τοῦ ψηλόλιγνου πλωτάρχη Τζῶρτζ Μπήλ. Εἶταν ἐπίσης ἐκεῖ τὰ ὑπολείματα ἐνὸς στολίσκου καταδιωκτικῶν ἀεροπλάνων τοῦ στόλου μὲ διοικητὴ τὸν Ἄλαν Μπλάκ. Εἶχαν δυὸ—τρία παλιὰ Γκλαντιέτορ καὶ δυὸ Φούλμαρ. Ἐμεῖς εἴχαμε γιὰ λίγες μέρες καὶ τὰ ὑπολείματα τοῦ 30οῦ στολίσκου, δυὸ ἢ τρία Μπλενχάιμ παλιὰ καὶ ξεχαρβαλωμένα, ποὺ μόλις μποροῦσαν ν' ἀπογειωθοῦν ἀπὸ τὸ μικρὸ ἀεροδρόμιο.

Μ' αὐτὴ τὴν ἑτερόκλητη δύναμη ἔπρεπε νὰ ὑπερασπίσουμε τὴ δυτικὴ Κρήτη μαζί με τὸ μεγάλο φυσικὸ λιμάνι τοῦ κόλπου τῆς Σούδας. Μὲ μηχανήματα ραντάρ καὶ ἐλέγχου φτιαγμένα ἐκ τοῦ προχείρου, εἶχαμε πολὺ λίγες ἐλπίδες νὰ ἀποκρούσουμε ἀποτελεσματικὰ τὴν ἔκταση τῆς ἐχθρικῆς ἐπίθεσης. Μόνο μικρὲς δαγκωματιὲς μπορούσαμε νὰ τοὺς προξενήσουμε. Τὰ Μπλενχάιμ καὶ τὰ Γκλαντιέιτορ εἶταν ἄχρηστα ἀπέναντι στὰ ἀερόπλانا νεωτέρου τύπου, καὶ τὰ Φούλμαρ δὲν εἶχαν καμιὰ πιθανότητα νίκης σὲ ἀντιπαράταξη με ἓνα ΜΕ - 109. Ἔτσι, ἡ ἄμυνα τῆς Κρήτης ἀπόμεινε στὰ λίγα Χορρικέιν τοῦ 33 στολίσκου τοῦ Μάλεμε, μαζί με μερικὰ ἀκόμη τοῦ 11200 στολίσκου στὸ Ἡράκλειο, ὡς ἐβδομήντα μίλια ἀνατολικά.

Τὸ νησι εἶταν γεμάτο στρατὸ τῆς ξηρᾶς—περισσότερο ἀπὸ 30.000—Νεοζηλανδοί, Αὐστραλοί, Βρετανοὶ καὶ Ἕλληνες, ἀλλὰ εἶχαν πολὺ λίγα πολεμοφόδια καὶ οἱ περισσότεροὶ εἶταν κουρασμένοι καὶ με πεσμένο ἠθικὸ ἔπειτα ἀπὸ τὴν ὑποχώρηση ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ὡστόσο ἀποτελοῦσαν μιὰ ἰσχυρὴ δύναμη ὑπέροχου ἀνθρώπινου ὕλικου ὑπὸ τὴ διοίκηση τοῦ φημισμένου στρατηγοῦ Φράϊμπεργκ. Ἐλεγαν πὼς εἶχε τὴν πεποίθηση πὼς θὰ μπορούσε νὰ ἀποκρούσει κάθε ἐπίπαιρα εἰσβολῆς, παρ' ὅλη τὴν κυριαρχία τοῦ ἐχθροῦ στὸν ἀέρα.

Στὸ μεταξύ, στὴν Ἑλλάδα, ὁ ἐχθρὸς προχωροῦσε ὄλο καὶ γρηγορότερα σύμφωνα με τὸ σχέδιό του εἰσβολῆς. Εἶχαν συναθροίσει 1500 ἀεροπλάνα γιὰ νὰ μᾶς ἐξοντώσουν. Ἐβάζαν σὲ χρῆση ἓνα καινούργιο ἀεροδρόμιο στὴν Πελοπόννησο—αὐτὸ θὰ μᾶς ἔφερνε μέσα στὴν ἀκτίνα δράσεως τῶν ΜΕ - 109. Ὁ στρατηγὸς Φράϊμπεργκ ὑπολόγιζε πὼς ἡ ἐπίθεση με ἀεραγήματα θάρχιζε σὲ μιὰ ἐβδομάδα πάνω κάτω. Τὰ σχέδιά μου γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τοῦ στολίσκου δὲν φαίνονταν νὰ ἔχουν πολλὲς ἐλπίδες ἐπιτυχίας, ἀλλὰ, ὅπως πάντα, κάναμε τὸ καλύτερο. Δὲν εἶχαμε ἄλλη διέξοδο. Οἱ λίγοι θὰ ἔπρεπε νὰ πολεμήσουν καὶ νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ πολεμοῦν γιὰ νὰ κερδηθεῖ καιρὸς. Μὲ τὸν καιρὸ, θὰ ἔρχονταν τὰ ἀερόπλانا πού χρειαζόμασταν—καὶ ὁ καιρὸς εἶταν κάτι ζωτικὸ γιὰ μᾶς. Ἐπρεπε νὰ τὸν πληρώσουμε με ὅ,τι εἶχαμε καὶ δὲν εἶχαμε. Τὸν πληρώσαμε.

II

Φώναξα ἓναν ἀπὸ τοὺς ἐπισημίους, πού τώρα μόνο εἶχα πρωτογνωρίσει, νὰ μπεῖ μαζί μου μέσα στὸ θαλαμίσκο γιὰ νὰ μοῦ δείξει τὴ θέση τῶν διαφόρων ὀργάνων ἐλέγχου. Δὲν κατόρθωνα νὰ κάνω νὰ λειτουργήσει ὁ ἀσύρματος καὶ χάσαμε καιρὸ γυρίζοντας ἄδικα τὰ διάφορα κουμπιά. Μέσα στὸ γκρίζο φῶς τῆς αὐγῆς, παρατήρησα πὼς οἱ ἄλλοι δυὸ πιλότοι βρισκόνταν στὴ θέση τους, καθισμένοι ἤσυχά μέσα στὰ ἀερόπλانا καὶ περιμένοντας. Εἴμασταν σὲ ἐπιφυλακὴ, ἔτοιμοι νὰ πετάξουμε μόλις εἰδοποιηθοῦμε.

Ξαφνικά ἄρχισαν νὰ μουγκρίζουν οἱ μηχανὲς βάζοντας μπρός. Εἶδα τὰ ἄλλα δυὸ Χορρικέιν νὰ ἀπογειώνονται μέσα σ' ἓνα σύννεφο σκόνης. Ἀποχαιρέτησα τὸ λοχία ἐπισημνία μ' ἓνα κούνημα τοῦ χεριοῦ κι' ἔβαλα μπρός τὴ μηχανή. Μόλις ἄρχισε νὰ κλωτσᾷ, εἶδα τὸν μηχανικό νὰ τραβᾷ τὸν συσσωρευτὴ κατὰ μέρος καὶ ν' ἀπομακρύνεται τρέχοντας· σκέφτηκα : «νὰ τί θὰ πεῖ ἀξιοσύνη—τὰ παιδιὰ ξέρουν τὴ δουλιὰ τους!» Ἐπειτα κοίταξα ψηλά. Μέσ' ἀπὸ τὴ σκόνη ποῦ κατακάθιζε, εἶδα τοὺς ἄλλους νὰ κάνουν ἐλιγμούς μέσα σ' ἓνα σύννεφο ἀπὸ Μέσερσμιτ 109. Ἀκόμη ἐνῶ παρακολουθοῦσα, ἓνα ἐχθρικό ἀερόπλανο ἔκανε μιὰ βουτιά φλεγόμενο.

Ἄνοιξα τὴ μανέττα καὶ εἶδα πέντε Μέσερσμιτ στὴν ἀράδα νὰ περνοῦν πάνω ἀπὸ τὸ λόφο καὶ νὰ με πολυβολοῦν. Μοῦ φάνηκε πῶς πέρασαν αἰῶνες ὥσπου ν' ἀπογειωθοῦν οἱ ρόδες τοῦ ἀεροπλάνου μου· ἔκανα ἀμέσως μιὰ στροφή πρὸς τὰ 109 ποῦ πλησίαζαν, μετὸ φτερό μὲ λίγες ἴντσες πάνω ἀπὸ τὸ ἔδαφος. Τὸ πιστὸ «παλιαμάξι» μου πῆρε τὴ στροφή ἀγόγγυστα· ὁ ἐχθρὸς πέρασε σὰν ἀστραπὴ κι' ἐγὼ ἔκανα ἔνστικτα μιὰ ἀπότομη στροφή πρὸς τὴν ἀντίθετη διεύθυνση.

Τὸ μυαλό μου καταπιάστηκε πράγματα πρακτικά. Πῶς νὰ ἀνυψώσω τὸ σύστημα προσγειώσεως, πῶς νὰ κλείσω τὸ καπό, πῶς ν' ἀνοίξω τὸ διακόπτη γιὰ τὴν σκόπευση, πῶς νὰ ρυθμίσω τὸν ἔλικα γιὰ μεγάλη ταχύτητα, πῶς νὰ πατήσω τὸ κουμπὶ τοῦ πολυβόλου, πῶς νὰ ἐλαττώσω τὴ θερμοκρασίᾳ τῆς μηχανῆς. Ὅλο τὸ διάστημα κρατοῦσα τὴ μούρη τοῦ ἀερόπλανου πρὸς τὰ πάνω, προσπαθώντας νὰ κερδίσω ὕψος γιὰ νὰ ἐλιχθῶ. Βρῆκα μεγάλες δυσκολίες. Δὲν εἶταν προσαρμοσμένος ὁ καθρέφτης ὀπισθίος ὄψεως γιὰ νὰ μπορῶ νὰ βλέπω πάνω ἀπὸ τὴν οὐρὰ τοῦ ἀεροπλάνου μου. Αὐτὸ σήμαινε πῶς εἶμουν ἀναγκασμένος νὰ κάνω ἀδιάκοπα ἀπότομες στροφές καὶ νὰ γυρίζω πίσω τὸ κεφάλι μου γιὰ νὰ βλέπω ποιὸς ἔρχεται. Ὅποτε γύριζα πίσω τὸ κεφάλι μου, τὸ κράνος μου, ποῦ τῶχα δανειστῆ καὶ μοῦ ἐρχότανε πολὺ φαρδύ, γλυστροῦσε πάνω στὰ μάτια μου. Δὲν μποροῦσα τότε νὰ βρῶ τὸ διακόπτη γιὰ νὰ βάλω σὲ ἐνέργεια τὸ σκοπευτικό. Ἐπρεπε νὰ ψάξω μέσα στὸ θαλαμίσκο. Τέλος τὸν βρῆκα καὶ εἶδα τὸ γνώριμο κόκκινο κύκλο νὰ λάμπει ἕτοιμος γιὰ τὴ σκόπευση.

Τὰ ἐχθρικά ἀερόπλανα ἐξακολουθοῦσαν νὰ κάνουν καταδύσεις καταπάνω μου, τρία-τρία ἢ πέντε-πέντε στὴ σειρά. Περνοῦσαν γρήγορα καὶ δὲν στέκονταν νὰ δώσουν μάχη. Μὲ πολυβολοῦσαν κι' ἀνέβαιναν πάλι ψηλά ἐκτὸς βολῆς. Ἡ ἐνδεχόμενη δράση ἀπασχολοῦσε ὁλότελα τὴν προσοχή μου. Μὲ τὴν ἄκρη τοῦ ματιοῦ μου εἶδα δυὸ ἀερόπλανα νὰ πέφτουν μέσα σὲ φλόγες. Τὸ ἓνα εἶταν Χορρικέιν. Τὸ ἄλλο Χορρικέιν δὲ φαινόταν πουθενά. Βρισκόμουν μονάχος σ' ἓναν οὐρανὸ γεμάτον Γερμανούς.

Ξαφνικά, ὁ οὐρανὸς φάνηκε ν' ἀδειάζει ἀπὸ ἀερόπλανα. Καμένα δὲν εἶταν σὲ ἄμεση γειννίαση μ' ἐμένα. Βρισκόμουν σὲ τέσσε-

ρις χιλιάδες πόδια ύψος. Πέντε μίλια πρὸς νότο, εἴταν τὸ ἀεροδρόμιο. Ἐνα ποτάμι τροχιοδεικτικὰ βλήματα καὶ βαριά κόκκινα βλήματα Μποφόρ ἀνέβαιναν ψηλά, συγκεντρωμένα γύρω σὲ κάτι μικρὰ μαύρα στίγματα ποῦ εἴταν τὰ ἐχθρικά μαχητικά, ποῦ ἐξακολουθοῦσαν νὰ χτυποῦν μὲ μανία. Τέσσερις στήλες μαῦρος καπνὸς ἔδειχνε τὴ θέση ποῦ καίγονταν τὰ συντρίμια πάνω στὸ ἔδαφος.

Ἄκριβῶς στὸ ἴδιο ὕψος μ' ἐμένα καὶ σὲ ἀπόσταση ἑνὸς μιλιοῦ πάνω-κάτω, δυὸ 109 ἔκαναν γύρους σὲ ἀνοικτὴ γραμμὴ παραγωγῆς. Διευθύνθηκα πρὸς τὴν κατεύθυνσή τους. Μπήκα μέσα στὸν κύκλο ποῦ διέγραφαν καὶ σὲ λίγο τὰ πλησίαζα ἀπὸ πίσω μὲ ὄλην τὴν ταχύτητα. Δὲν ἄλλαξαν τὴν πορεία τους, ἀλλὰ ἐξακολουθοῦσαν νὰ κάνουν γύρους· φαίνεται νὰ μὴν εἶχαν πάρει εἴδηση πὼς πλησίαζα. Ἐγὼ πλησίαζα ὀλοένα, ρίχνοντας κάθε τόσο μιὰ ματιὰ πίσω μου γιὰ νὰ βεβαιωθῶ πὼς δὲν μὲ αἰφνιδιάζει κανένα ἄλλο ἐχθρικό ἀερόπλανο. Κρατιόμουν μὲ δυσκολία. Μόνον ἕνας ἀρχάριος ἀνοίγει πῦρ ἀπὸ μακριά. Αὐτὸ δίδασκα στοὺς ἄλλους!

Κατευθύνθηκα ἴσια πρὸς τὴν οὐρὰ τοῦ δευτέρου 109 ὥσπου ἔφθασα πολὺ κόντὰ. Βρισκόμουν λίγο χαμηλότερα καὶ τὸ ρεῦμα τοῦ ἐλικά του εἴταν ἀκριβῶς ἀπὸ πάνω μου· ἂν ὕψωνα τὴ μούρη τοῦ ἀεροπλάνου μου, θὰ μπορούσα ν' ἀγγίξω τὴν οὐρὰ του μὲ τὸν ἐλικά μου. Χαμήλωσα λίγο κι' ἔπειτα ὑψώθηκα, μὲ τὸ μάτι μου πάνω στὸ ψυγεῖο του. Πίεσα τὴ σκανδάλη καὶ τὸ Χορρικέιν ἀναρίγησε καὶ τραντάχτηκε καθὼς ξεχύθηκαν ἀπὸ τὰ πυροβόλα του 10.000 βλήματα τὸ λεπτό. Κομάρτια ξεπετάχτηκαν ἀπὸ τὸ ἄλλο κι' ἕνας μακρὴς ἄσπρος καπνὸς ξέφυγε μέσ' ἀπὸ τὸ ψυγεῖο του καθὼς ξεχυνόταν τὸ ψυκτικὸ ὕγρο. Ἔγειρε ἀργὰ πρὸς τὰ δεξιὰ σὲ μιὰ ἀπαλὴ κατάδυση. Εἶμουν ἀποφασισμένος νὰ ἀποτελειώσω τὴν πρώτη μου νίκη καὶ ἔκανα τὸ μεγάλο λάθος νὰ τὸ ἀκολουθίσω πρὸς τὰ κάτω. Δὲν δυσκολεύτηκα σ' αὐτὸ ἐπειδὴ εἴταν ἀνίκανο νὰ δράσει καὶ ἐξακολουθοῦσα νὰ τὸ πολυβολῶ, ὅταν παρατήρησα νὰ περνάει πλάι μου ἕνα βλήμα τροχιοδεικτικό. Τὸ ἄλλο Μέσερσμιτ βρισκόταν πίσω ἀπὸ τὸ οὐραῖο μου.

Κατάλαβα τὸ λάθος μου καὶ ἀνυψώθηκα γρήγορα μὲ μιὰ στροφή πρὸς τ' ἀριστερά. Ἐκανα μιὰ ἀπότομη στροφή ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ βρέθηκα νὰ πετῶ κατεπάνω στὸ πλευρὸ τοῦ ἀντιπάλου μου. Ἄνοιξα ὄλη τὴν ταχύτητα καὶ τράβηξα μιὰ ριπή. Καταδύθηκε μὲ τὸ ἀριστερὸ πλευρὸ κι' ἐγὼ τὸ ἀκολούθησα, τὴ φορὰ τούτῃ προσέχοντας νὰ βλέπω τί γίνεται πίσω μου. Ὁ οὐρανὸς εἴταν καθαρὸς ἀπὸ ἀερόπλανα. Γιὰ μιὰ φορὰ οἱ δυνάμεις μας εἴταν ἰσόπαλες. Τὸ ἀερόπλανο του εἴταν ταχύτερο καὶ θὰ μπορούσε νὰ ἀπομακρυνθεῖ μὲ σταθερὴ ὑπεροχή. Ἀλλὰ τὸν ἀνάγκαζα νὰ κάνει στροφές ρίχνοντας του μιὰ ριπή κάθε φορὰ ποῦ πήγαινε σὲ εὐθεία γραμμὴ.

Μέσα σ' ἕνα οὐρλιασμα τοῦ ἀέρα καταδυθήκαμε μαζί ὡς τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας. Ἐκεῖ, ἀπομακρύνθηκε σιγά-σιγά. Ἐξακο-

λούθησα νά τόν περιποιοῦμαι μ' ἓνα σύννεφο ἀπὸ βλήματα καὶ ἀφρούς ὡσότου σώθηκαν τὰ πυρομαχικά μου. Θὰ δυσκολεῦτηκε νά φθάσει στὴ βάση του μιά καὶ εἶχαμε κάνει πάνω στὴ θάλασσα πολλὰ μίλια πρὸς τὰ δυτικά καὶ εἶταν σίγουρα κόσκινο ἀπὸ τὶς σφαῖρες.

Ἀνυψώθηκα λίγο-λίγο ὡς 6.000 πόδια γιὰ νά γυρίσω πίσω στὴ βάση μου. Φοβόμουν μήπως συναντήσω κι' ἄλλα ἐχθρικά ἀερόπλانا, τώρα πού εἶμουν χωρίς πυρομαχικά. Καθὼς πλησίαζα στὸ Μάλεμε, τὰ πυροβόλα Μποφόρ ἄρχισαν νά χτυποῦν καὶ κομπολόγια κόκκινες σφαῖρες ἀνέβαιναν ἀπαλὰ πρὸς τὴ διεύθυνσή μου. Ἔστριψα καὶ ἐλάττωσα τὸ ὕψος μου ἔχοντας τὸ μάτι μου πάνω στὰ τροχιοδεικτικά. Δέ βρισκόμουν ἀκόμη σὲ ἀσφάλεια ἐδῶ γύρω.

Τράβηξα ἀνατολικά κατὰ μᾶκρος τῆς ἀκτῆς. Στὸν κόλπο τῆς Σούδας καιγόταν ἓνα δεξαμενόπλοιο. Τὰ βομβαρδιστικά εἶχαν ξανάρθει. Ἐνα πελώριο σύννεφο μαῦρος καπνὸς παρασερνόταν πρὸς τὰ δυτικά. Τραβήχτηκα ἀπὸ τὸν κόλπο γιὰ νά ἀποφύγω τὰ δικά μας ἀντιαεροπορικά. Ἦξερα πὼς ὑπάρχει ἓνα γήπεδο προσγειώσεως στὸ Ρέθυμνο κοντὰ στὴν παραλία. Ἀρχισα νά ἀνησυχῶ ἂν θὰ μπορούσε νά προσγειωθεῖ ἀκίνδυνα ἓνα Χορρικέιν πάνω σ' ἓνα μικρὸ ἀεροδρόμιο. Μέσα στὸ ἀερόπλανο ὅμως ἤμουν ἀσφαλισμένος. Κάτι τέτοιο ἐνίωθα ὕστερα ἀπ' ὅσα περάσαμε μαζί.

Κάτω, πάνω σὲ μιά ἰσοπεδομένη ἔκταση κοντὰ στὴν ἀκρογιαλιά, εἶδα τὸ ἀεροδρόμιο. Πέταξα ἀπὸ πάνω του μιά φορά γιὰ νά δῶ μήπως ἔχει γοῦβες, καὶ προσγειώθηκα ἀπ' εὐθείας. Τὰ φῶτα τοῦ συστήματος προσγειώσεως ἔλαμπαν πράσινα, τὰ πτερύγια τᾶνιωθα γερὰ καὶ ἀκούμπησα ἀνάλαφρα μὲ μιά ὠραία βραχεία προσγειώση. Ἐνα συνεργεῖο μὲ ἀνεφοδίασε μὲ μπενζίνα καὶ πυρομαχικά καὶ σὲ λίγο ξανάφευγα καὶ ἔφθανα ἀπόσκοπτα στὸ Μάλεμε.

Ἐνα πλῆθος μαζεύτηκε γύρω μου ὅταν ὀδήγησα τὸ ἀερόπλανο στὸ σημεῖο ἀνεφοδίασμοῦ. Ὅλοι εἶχαν ὑποθέσει πὼς εἶχα καταριφθεῖ. Εἶχαν δεῖ τὸ 109 νά πέφτει καταπάνω μου, μὰ τώρα εἶταν χαρούμενοι πού ἄρχισα τὶς ἐπιτυχίες μου. Ρίξαμε ἐξῆ ME - 109 καὶ χάσαμε τὰ ἄλλα δυὸ Χορρικέιν πού καταρίφθηκαν φλεγόμενα. Ὁ ἐπισμηνίας Ρίπσερ εἶχε καταριφθεῖ κοντὰ στὸ ἀεροδρόμιο ἔχοντας στὸ ἐνεργητικό του τὴν καταστροφή δυὸ ἐχθρικών ἀεροπλάνων. Τὸν θάψαμε τὴν ἄλλη μέρα σ' ἓνα μικρὸ κοιμητήριο κοντὰ στὸ Γάλατο, λίγα μίλια πιὸ πέρα, πάνω στὴ δημοσιά. Ὁ ἐπισμηνίας Ρεύινς εἶχε ἐπίσης ἓνα ζευγάρι ἀερόπλانا στὸ ἐνεργητικό του καὶ πήδησε ἔξω ἀπὸ τὸ φλεγόμενο Χορρικέιν, στὴ θάλασσα. Τὸν εἶχαμε πιὰ γιὰ χάμενο, ὅταν τὸν εἶδαμε νά κατάφθάνει ἀργὰ τὸ ἴδιο βράδυ. Εἶχε μείνει δυὸ ὄρες μέσα στὸ νερὸ καὶ τὸν περιμάζεψε μιά μικρὴ ἑλληνικὴ ψαρόβαρκα. Χάσαμε ἐπίσης κι' ἓνα προσγειωμένο Χορρικέιν. Τὸ εἶχαν γιὰ ἐπιδιόρθωση, ἀλλὰ θὰ μπορούσε νά ξαναπετάξει σὲ λίγες ὥρες. Τώρα εἶταν μιά μάζα ἀπανθρακωμένη. Μόνο ἓνα ἀερόπλανο

μᾶς ἀπόμενε. Ὁ στολίσκος τῶν ἀεροπλάνων τοῦ ναυτικοῦ ἔχασε τὰ Φούλμαρ του ποὺ κᾶηκαν προσγειωμένα, καθὼς καὶ δυὸ Γκλαντιέιτορ. Τὸ προανάκρουσμα τῆς εἰσβολῆς ἔμπαινε στὴν τελευταία του φάση.

III

Ὁ σμήναρχος Τζώρτζ Μπήμις ἤρθε νὰ μᾶς δεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ γεῦμα καὶ εἶπε μερικά κολακευτικά λόγια σχετικὰ μὲ τὴν πρωϊνὴ ὑπόθεση. Διοικοῦσε τὶς ἀεροπορικὲς δυνάμεις στὴν Κρήτη, ἔτσι ὅπως εἶταν Τὸν εἶχα γνωρίσει πρωτύτερα στὸ Κάιρο καὶ ἀπὸ χρόνια τὸν γνῶριζα ἐκ φήμης.

Ὁ Τζώρτζ Μπήμις εἶναι ξακουστὸς ἄνθρωπος. Χρημάτισε τόσο συχνὰ ἀρχηγὸς τῆς ἱρλανδικῆς ομάδας τοῦ «ράγκμπυ», ποὺ τὸ παιχνίδι αὐτὸ κατάντησε σωστὸς οἰκογενειακὸς θεσμὸς, προπάντων ἀπὸ τότε ποὺ οἱ ἀδελφοὶ του ἔπαιζαν κι' αὐτοὶ στὸ πλευρό του. Ἐμεινε θρυλικὸ τὸ ὄνομα τοῦ Τζώρτζ σάν κυνηγοῦ στὸ «ράγκμπυ» καὶ μαζὶ μὲ τοὺς ἀδελφούς του ἀποτελοῦσαν μιὰ ξεχωριστὴ καὶ ἐκλεκτὴ οἰκογένεια στὸ σῶμα τῆς προπολεμικῆς ἀεροπορίας. Ὁ Τσάρλς παρασημοφορήθηκε στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου γιὰ τὴν ἀκούραστη δραστηριότητά του σὲ νυχτερινὲς πτήσεις· καὶ ὁ Βίκτωρ ἴσως νὰ εἶταν ὁ ἐξοχότερος ἀρχηγὸς μαχητικῶν ἀεροπλάνων τῆς γενεᾶς του. Σκοτώθηκε τὸ 1942 ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ σμήνους Κένλεϋ.

Ὁ Τζώρτζ Μπήμις δίνει στοὺς ἀνθρώπους τὴν ἐντύπωση πὼς εὐχαριστιέται νὰ τοὺς βλέπει· τοὺς κοιτάζει κατάματα καὶ εἶναι γεννημένος γιὰ ἀρχηγός. Ἐνίωσα πὼς θᾶμουν εὐτυχισμένος νὰ κάνω ὅ,τιδήποτε γιὰ χάρη του, ἀλλὰ δυσκολεύτηκα νὰ τοῦ τὸ πῶ. Ἐκεῖνος μοῦ εἶπε : «Σὲ περιμένει μιὰ ἀντρίκια δουλιὰ»· καὶ πράγματι ἔτσι ἔδειχνε νᾶναι.

Ἡ ἐμφάνιση τῶν ME-109 σήμαινε πὼς λειτουργοῦσε τὸ ἀεροδρόμιο τῆς Πελοποννήσου. Ὁ ἐχθρὸς θὰ μπορούσε νὰ στείλει ἕνα προπέτασμα ἀπὸ μαχητικὰ ἀερόπλανα γιὰ νὰ μᾶς ἀπασχολεῖ, ἐνῶ τὰ βομβαρδιστικά του θᾶμεναν ἀνενόχλητα. Δὲ φαινόταν νὰ ὑπάρχει καμιὰ διέξοδος. Τὰ δικά μας ἀεροδρόμια εἶταν πάρα πολὺ μικρὰ γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν σὲ ἐπιχειρήσεις ποὺ θ' ἀπαιτοῦσαν πολὺ ἀριθμὸ ἀερόπλανα—ἂν μπορούσαμε βέβαια νὰ τᾶχομε, μὰ ποὺ δὲν τᾶχαμε. Σκεφτήκαμε πὼς θὰ εἶταν ἴσως δυνατὸν νὰ χρησιμοποιοῦμε τὰ ἀεροδρόμια μόνο γιὰ ἀνεφοδιασμὸ καὶ νᾶχομε τὶς βάσεις μας στὴν Αἴγυπτο. Ἄλλὰ τὸ νὰ εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ πετάξομε ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα, σήμαινε πὼς μπορούσε εὐκόλα νὰ βρεθοῦμε σὲ μειονεκτικὴ ἀριθμητικὴ δύναμη πάνω ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἀπέναντι σὲ μαχητικὰ ἀερόπλανα ποὺ θὰ χρησιμοποιοῦσαν κοντινὲς βάσεις στὴν Πελοπόννησο.

Πρότεινα πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρήσομε νὰ ἀποκόψομε τὰ βομ-

βαρδιστικά πάνω από τὰ νησιά, προτού νὰ φθάσουν στήν Κρήτη καί νὰ ένωθοῦν μὲ τὴ συνοδεία τῶν μαχητικῶν. Ὁ Μπήμις συμφώνησε πῶς αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτύχει γιὰ ἓνα διάστημα καί εἶχαμε σκοπὸ νὰ τὸ ἐπιχειρήσουμε ὅταν καί ἂν θὰ λαβαίναμε λίγες ἐνισχύσεις. Στὸ μεταξύ θὰ φρόντιζε νὰ ἔρθουν μερικὰ Μπωφάιτερ μεγάλης ἀκτίνας ἐνεργείας γιὰ νὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τῆς βάσεως τῶν ἐχθρικῶν μαχητικῶν. Ἄλλὰ εἶταν φανερό πῶς δὲν εἶχαμε ἀρκετὲς δυνάμεις στὴ Μέση Ἀνατολή ὥστε νὰ κατορθώσουμε νὰ μειώσουμε κάπως σημαντικὰ τὴν ἀεροπορικὴ προσπάθεια τοῦ ἐχθροῦ πάνω ἀπὸ τὴν Κρήτη. Στὴν πραγματικότητα, δὲν εἴμασταν παρὰ ἓνα σύμβολο, ἓνα σύμβολο τῆς ἀκατάβλητης βρετανικῆς ἀντίστασης, ἓνα σύμβολο γιὰ τὸ μέλλον, ὅταν θὰ ἀντιστρέφονταν οἱ ὅροι. Στὸ μεταξύ εἶταν σαφῆς ὁ δρόμος ποῦ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσουμε. Ἐπρεπε νὰ ἀγωνισθοῦμε ὡς τὸ τέλος.

Λίγο μετὰ τὸ δεῖπνο σήμανε συναγερμός. Πῆγα πρὸς τὴν πέρα ἄκρη τοῦ ἀεροδρομίου γιὰ νὰ ἐπιθεωρήσω τοὺς σκοπούς. Καθὼς προχωροῦσα στὰ σκοτεινὰ πάνω στὸ δρόμο, ἄκουσα ἓνα ἀερόπλανο νὰ πετᾷ χαμηλὰ καταπάνω μας. Τὸ κανονιοβολοῦσαν κι' ἐκεῖνο ἀποκρινόταν μὲ τὰ μπροστινὰ καί τὰ ὀπίσθια πυροβόλα του. Ἐρχόταν κατευθεῖαν πάνω ἀπὸ τὸ δρόμο καταπάνω μου. Κοίταξα βιαστικὰ γιὰ κανένα χαντάκι. Δὲν ὑπῆρχε κανένα. Ξάπλωσα χάμω μέσα σ' ἓνα ρηχὸ βαθούλωμα πλαῖι στὸ δρόμο. Ἀκριβῶς πρὶν φθάσει στὴν ἄκρη τοῦ ἀεροδρομίου, τὸ ἐχθρικό ἀερόπλανο ἄρχισε νὰ ρίχνει ἓναν ὄρμαθὸ μπόμπες τῶν 50 κιλῶν. Ὁ γδοῦπος ἀπὸ τὶς διαδοχικὲς ἐκρήξεις πλησίαζε μὲ ταχύτητα. Ἡ τελευταία μπόμπα ξαπολύθηκε σὲ ἀπόσταση μικρότερη ἀπὸ ἑκατὸ γιάρδες ἀπὸ τὸ μέρος ποῦ εἶμουν ξαπλωμένος καί τὰ θραύσματα πέρασαν σφυρίζοντας πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι μου. Οἱ πυροβολητὲς τοῦ ἐχθροῦ χτυποῦσαν ἐκείνη τὴ στιγμή ἐκεῖ ποῦ ὑπέθεσαν πῶς βρίσκονταν τὰ ἀερόπλανά μας κι' ἔτσι οἱ μπόμπες ἔσκαζαν σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ δρόμο. Δὲν προξένησαν καμιὰ ζημιὰ, ἀλλὰ πολλοὺς ἀπὸ μᾶς βύθισαν σὲ σκέψεις.

Πῆγα στὸ μέρος ποῦ στέκονταν οἱ ἄνδρες μέσα σ' ἓνα βαθὺ ὄρυγμα. Προσποιεῖτο καὶ μιὰ ἡρεμία ποῦ δὲν τὴν ἔνιωθα καί τοὺς ρώτησα ἂν εἶναι ὅλοι ἐν τάξει. Ἀκριβῶς ἐκείνη τὴ στιγμή πλησίαζε ἓνα ἄλλο ἀερόπλανο κι' ἐγὼ κατέβηκα μαζί τους μέσ' στὸ ὄρυγμα, εὐγνωμονώντας γιὰ τὸ καταφύγιο ποῦ βρήκα. Ἦρθε καταπάνω μας πετώντας χαμηλὰ, πολυβολώντας καί βομβαρδίζοντας. Δανείστηκα τὸ ὄπλο ἐνὸς φρουροῦ. Σκοπεύσαμε τὸν σκοτεινὸ ὄγκο καθὼς πέρασε σὰν ἀστραπὴ ἀπὸ πάνω μας, σὰ νὰ χτυπούσαμε ἀγριόπαπιες τὸ σούρουπο σὲ καμιὰ λιμνοθάλασσα τῆς ἀνατολικῆς Ἀγγλίας. Πυροβολήσαμε μαζί καί εἶχαμε τὴ μεγάλη ἱκανοποίηση νὰ τοῦ ἀποσπάσουμε ἓνα μεγάλο κομμάτι λαμαρίνα. Βρόντησε πάνω στὸ ἔδαφος ἐκεῖ ποῦ τὸ βρήκαμε ἀργότερα : μιὰ τσακισμένη λαμαρίνα ὡς

τρία τετραγώνικα πόδια, πιθανόν ένα κομάτι μιᾶς ἀπὸ τὶς μηχανές. Τὸ ἀερόπλανο εἶταν τύπου Χάϊνκελ. Τὸ κατοπινὸ πέρασε πάνω ἀπὸ τὸ δρόμο καὶ τὸ πυροβολήσαμε κι' αὐτό. Ἀπάντησε στὰ πυρὰ μας μὲ μιὰ σατανικὴ ἐκπυροσκόρτιση ἀπὸ τὸ ὀπίσθιο πυροβόλο του. Ἀλλὰ τὰ βλήματα ἔπεσαν μακριά. Ἀργότερα, ὅταν ὄλα ἤσυχασαν, πήρα πίσω τὸ δρόμο καὶ ἀντάμωσα μερικά ἀπὸ τὰ παιδιά πού πηγαιναν νὰ ἐπιθεωρήσουν τὰ ἀερόπλانا μὴν ἔπαθαν καμιὰ βλάβη. Δὲν μπορούσαμε τίποτα νὰ δοῦμε μέσα στὸ σκοτάδι κι' ἔτσι τ' ἀφήσαμε γιὰ τὸ πρωτὶ. Εἶμουν πολὺ κουρασμένος καὶ ξάπλωσα μὲ χαρὰ στὸ κρεβάτι μου.

Ἐνα ἐπεῖγον μέτρο πού ἔπρεπε νὰ λάβομε, εἶταν νὰ προσπαθήσομε νὰ μειώσομε τὶς ἀπώλειες ἀεροπλάνων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Βάλαμε ὄλους τοὺς διαθέσιμους ἄνδρες νὰ σκάσουν σπηλιές στὴν πλαγιά τοῦ λόφου γιὰ νὰ προφυλάξομε τὰ ἀερόπλانا ἀπὸ τὰ θραύσματα καὶ τὰ βλήματα. Μετακινήσαμε ὀλόκληρους τόνους χώματα. Μᾶς βοήθησαν καὶ Ἑλληνες ἐργάτες. Ἀλλὰ οἱ συχνές ἐπιδρομὲς μᾶς ἀνάγκαζαν νὰ διακόπτομε τὴν ἐργασία καὶ χάσαμε ἀκόμη ἓν Χορρικέιν πού θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ καὶ πού κήκε πάνω στὸ ἔδαφος ἀπὸ μιὰ ἐπιτυχημένη βολή.

Οἱ ἄνδρες εἶταν ὑπέροχοι. Κατόρθωσαν θαύματα μὲ τὰ παλιοσαράβαλα πού εἶχαν ἀπομείνει, ἀφαιρώντας ἐξαρτήματα ἀπὸ τὸ ἓνα γιὰ νὰ κάνουν ἓνα ἄλλο χρησιμοποίησιμο. Σὲ λίγο εἶχαμε πάλι δυὸ Χορρικέιν ἔτοιμα νὰ πετάξουν. Οἱ πιλότοι τῆς ἀεροπορίας τοῦ στόλου ζήτησαν μόνοι τους νὰ ἐνωθοῦν μαζί μας καὶ πιλοτάρηζαν τὰ Χορρικέιν μας ἐναλλάξ μὲ μᾶς. Εἶχαμε διαταγὲς ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο νὰ συγκεντρώσομε τὴ δρᾶση μας ἐναντίον τῶν ἐχθρικών ἀναγνωριστικῶν. Ξεκινούσαμε λοιπὸν καὶ κάναμε περιπολίες πάνω ἀπὸ τὸν κόλπο τῆς Σούδας σὲ 24.000 πόδια, ὅποτε πέραμε εἶδηση πὼς ἔρχεται κανένα. Ἀλλὰ οἱ ἀκουστικοὶ σταθμοὶ εἶχαν γίνει πρόχειρα καὶ δὲν ἦταν πολὺ τῆς ἐμπιστοσύνης. Κάναμε λίγες παρεμβάσεις.

Μέσα στὸ ἴδιο πρωτὶ ἔφθασαν ἀκόμη δυὸ Χορρικέιν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο. Ἦταν σπουδαῖο γεγονός. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀεροπλάνων μας αὐξήθηκε σὲ τέσσερα. Τὸ μόνο Γκλαντιέιτορ τοῦ στόλου πού εἶχε ἀπομείνει, ἔφυγε γιὰ τὴν Αἴγυπτο, ἀλλὰ ἡ παλιά καὶ κουρασμένη μηχανή του σταμάτησε πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ δυστυχῶς ὁ πιλότος χάθηκε μαζί μὲ τὸ ἀερόπλανό του.

Κατὰ διαταγὴ τοῦ Μπήμις, πέταξα ἓνα ὠραῖο πρωινὸ γιὰ νὰ κάνω ἀναγνώριση στὸ νησί τῆς Μήλου, ἐκεῖ πού εἶχε βρεθεῖ τὸ περίφημο ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης. Τὸ νησί δὲ μ' ἐνδιέφερε τόσο ἀπὸ καλλιτεχνικὴ ἄποψη, ὅσο γιὰ νὰ παρατηρήσω ἂν ὑπῆρχε καμιὰ ἐνδειξη γιὰ ναυτικὴ κίνηση τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἂν ἐγκαταστοῦσαν ἐκεῖ ἀεροδρόμιο. Ἡ Μήλος βρισκόταν ὡς εἴκοσι λεπτά μὲ ἀερόπλανο ἀπὸ τὸ Μάλεμε. Ἡ μέρα εἶταν ζεστὴ καὶ ἀχλυσμένη καὶ φοβόμουν μήπως δὲν ἀνακαλύψω τὸ νησί. Ἀλλὰ φάνηκε καθαρὰ μὲς' ἀπὸ τὴν

άχλυ και ἔκανα γύρους πάνω από τὸ ὠραῖο φυσικό του λιμάνι ἐρευνώντας γιὰ ἐχθρικά πλοῖα. Τὸ λιμάνι εἶταν ἀδειανό, ἐκτός ἀπὸ ἓνα συντρίμι πεσμένο ἔξω στὴν ἀμουδιά, μιὰ μικρὴ ἀκταιωρό, λείψανο ἀπὸ τὴν ἐκκένωση τῆς Στερεᾶς. Πέταξα σὲ χαμηλὸ ὕψος πάνω ἀπὸ τὸ νησί καὶ δὲν εἶδα κανένα ἴχνος γιὰ προετοιμασία ἀεροδρόμου. Οἱ κάτοικοι μὲ χαιρετοῦσαν κουνώντας τὰ χέρια τους, καθὼς περνοῦσα ξυστὰ πάνω ἀπὸ τὰ χωράφια καὶ τ' ἀμπέλια.

Ξαναπῆρα τὴν κατεύθυνση πρὸς τὴν Κρήτη. Ξαφνικά, σκιαγραφημένο πάνω στὴν ἐκθαμβωτικὴ θάλασσα, ἀντίηλιο σ' ἔμένα, εἶδα ἓνα μοναχικό ἀερόπλανο νὰ κατευθύνεται πρὸς τὴν ἀντίθετη διεύθυνση. Εἶταν ἓνα τρικινητήριο Γιούνγκερς 52, ἓνα ὀπλιταγωγὸ γερμανικὸ ἀερόπλανο ποῦ πιθανὸν νὰ γύριζε ἀπὸ τὴ Ρόδο στὴν Ἑλλάδα. Πέταξα καταπάνω του καὶ ἦρθα σὲ εὐθεία γραμμὴ γιὰ νὰ τοῦ ἐπιτεθῶ ἀπὸ τὰ πλάγια. Τροχιοδεικτικά ζεπετάχτηκαν ἀπὸ τὸ ὀπίσθιο πολυβόλο του καὶ πέρασαν πλάι μου. Τοῦ ἔριξα μιὰ βολὴ διαρκείας, καθὼς πλησίαζα. Πετοῦσα μὲ μεγάλη ταχύτητα καὶ περνώντας πλάι του, τὸ χτύπησα κάτω ἀπὸ τὴν δεξιὰ πτέρυγα σὲ λίγα πόδια ἀπόσταση ἀπὸ τὸν ἔλικα. Ὑψώθηκα καὶ ἔκανα στροφή σὰ νὰ ἔκανα γυμνάσια σὲ καιρὸ εἰρήνης. Αὐτὴ τὴ φορὰ σκόπευσα τὸν κινητήρα. Τώρα ὁ πιλότος τὸ εἶχε φέρει χαμηλὰ κοντὰ στὴ θάλασσα, προσπαθώντας μὲ κάθε τρόπο νὰ ξεφύγει. Εἶταν τόσο χαμηλὰ ποῦ οἱ ρόδες του ἄγγιζαν τὴ θάλασσα σ' ἓνα σημεῖο, ἀνατινάζοντας ἓνα σύννεφο ἀφρό. Τὰ βλήματά μου δὲ φάνηκε νὰ φεραν ἄλλο ἀποτέλεσμα ἐκτός ἀπὸ τὸ νὰ χεῖ σιγῆσι τώρα τὸ ὀπίσθιο πυροβόλο. Τὸ ξαναπολυβόλησα ἀπὸ πάνω καὶ τὸ πλησίασα γιὰ τρίτη φορὰ ἐντελῶς ἀπὸ πίσω καὶ μὲ μικρότερη ταχύτητα. Αὐτὴν τὴν τρίτη φορὰ χτύπησα τὴν ἀριστερὴ μηχανὴ μὲ μιὰ σταθερὴ βολή. Ἄρχισαν νὰ βγαίνουν φλόγες ἀπὸ τὴ βάση τῆς πτέρυγας κοντὰ στὴν ἄτρακτο. Ἀπομακρύνθηκα πρὸς τ' ἀριστερὰ καὶ παρακολουθοῦσα τὸ ἀποτέλεσμα.

Οἱ φλόγες μεγάλωναν καὶ ἔγλυφαν ὀλόκληρη τὴν ἄτρακτο ὡς τὸ οὐραῖο. Ξάφνου τὸ ἀερόπλανο σηκώθηκε σὲ μιὰ κάθετη ἀναρίχηση καὶ ἀναποδογύρισε· εἶταν μιὰ φλεγόμενη μάζα. Ἐπεσε στὴ θάλασσα μὲ τὴν οὐρὰ καὶ ἐξαφανίσθηκε μεμιάς. Μιὰ φούντα μαῦρος καπνὸς ποῦ ἀποσπάσθηκε ἀπὸ κάπου, παρασυρότανε μακριά. Ἡ θάλασσα ξαναπῆρε τὴν ἡρεμὴ καὶ γαλήνια ὄψη τῆς. Κανένα ἴχνος ἐπιζώντων. Ὅπως ὁ καπνός, ἔτσι κι ἐγὼ ἔνιωθα τὴ σκέψη μου ν' ἀποσπᾶται παρὰδοξα ἀπὸ τὸ ἐπεισόδιο αὐτό. Εἶμουν εὐχαριστημένος ποῦ βρῆκαν ἓνα γρήγορο θάνατο. Πάντα εἶχα τὴν ἐλπίδα νὰ συμβεῖ τὸ ἴδιο καὶ σ' ἔμένα.

Ξαναπῆρα τὸ δρόμο πρὸς τὴ βάση μου, ὕψωνόμου σταθερά, κοιτάζοντας προσεχτικὰ τριγύρω μήπως παρουσιαστῆ κανένα ἐχθρικό ἀερόπλανο. Ἡ Κρήτη πρόβαλε μπροστά, μιὰ ὀδοντωτὴ βουνοσειρὰ ποῦ ἀναδυνότανε κοκκινωπὴ μέσ' ἀπὸ τὸ καταγάλανο Αἰγαῖο πρὸς τὸν αἴθριο οὐρανὸ — μιὰ θαυμάσια ἀκουαρέλλα. Θυμήθηκα τὸ

Σκάυ και τὰ βουνά του Κιούϊλλιν, που σκαρφάλωνα στὰ βράχια τους στὰ μαθητικά μου χρόνια. Μά εκείνα είχαν περισσότερη μεγαλοπρέπεια — τὰ βουνά ὀρθώνουνταν μεγάλα, ἀπότομα σέ νόημα και σέ χρώμα, ἕνας φραγμός που δέν θά τὸν περνοῦσε ὁ ἐχθρός, μ' ὄλο που θά τριγύριζε κοντά ἐκεῖ γιὰ ἕνα διάστημα.

Ἐντελῶς ἀπροσδόκητα, εἶδα ἀερόπλانا κάτω μου νὰ πετοῦν χαμηλά πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα πρὸς τὴν ἀντίθετη διεύθυνση. Εἶταν ΜΕ-110. Στράφηκα αὐτόματα καταπάνω τους. Βρισκόντουσαν ὡς δύο μίλια πρὸς τὰ δεξιὰ μου. Τὸ ἐπὶ κεφαλῆς με εἶδε νᾶρχομαι και ἔριξε κάτι που ἔπεσε στὴ θάλασσα ἀνασηκώνοντας μιὰ φούντα ἀφρό. Δέν πρόφθασα νὰ μετρήσω πόσα εἶταν, ὄλος ὁ οὐρανὸς εἶχε γεμίσει ἀερόπλانا. Προχωροῦσαν σέ σχηματισμούς κατὰ ἐννεά και κατὰ δώδεκα. Τὰ πλησιέστερα εἶταν Στούκας, στὸ ἴδιο ὕψος μ' ἐμένα και σέ ἀπόσταση μισὸ μίλι πρὸς τὰ δεξιὰ μου. Ἀποφάσισα νὰ χτυπήσω τὸ κοντινότερο και ἔκανα στροφή γιὰ νὰ ἐπιτεθῶ. Πίσω μου παρατήρησα ἕναν δυσοίωνα μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ ἄλλα ἀερόπλانا που πλησίαζαν με ταχύτητα.

Ἄνοιξα ὄλη τὴν ταχύτητα και πλησίασα γρήγορα τὰ Στούκας καθὼς πλησίαζα στὴν οὐρὰ του πιὸ κοντινοῦ, μοῦ τράβηξαν με τὰ ὀπίσθια πυροβόλα τους. Συγκέντρωσα τὴν προσοχή μου πάνω στὸ σκοπευτικὸ και στὸ στόχο που μεγάλωνε ὀλοένα μέσα στὸν φωτεινὸ κόκκινο κύκλο. Καθὼς ἡ βελὸνα του ἔκανε ν' ἀγγίξει τὸν ἐξωτερικὸ δακτύλιο, πάτησα τὸ κουμπὶ και κράτησα ἴσιο και σταθερὸ τὸ τρεμάμενο ἀερόπλάνο μου. Τὰ βλήματα ξεχύθηκαν ἀπὸ τις ὀχτῶ κάνες, ἡ φλόγα τῆς ἐκपुरσοκρότησης ἔγλυφε τὴν ἄκρη τῆς πτέρυγας. Τὰ βλήματα σύγκλιναν πάνω στὸ στόχο· θαρρεῖς πὼς πέρασε ἕνας αἰώνας προτοῦ κάτι νὰ συμβεῖ. Ἐπειτα τὸ Στούκας ταλαντεύτηκε πρὸς τὰ πίσω κι ἔπεσε ὀλόϊσια στὴ θάλασσα με μιὰ κάθετη βουτιά.

Βλήματα περνοῦσαν τώρα πλάι μου κι ἀπὸ τις δυὸ διευθύνσεις και τόσο κοντά που δέν εἶταν καθόλου εὐχάριστο. Ἀνυψώθηκα και ἀπομακρύνθηκα πρὸς τὸν ἥλιο, ἔτοιμος νὰ ἀγωνισθῶ ἐναντίον τῶν ΜΕ-109 που εἶταν πίσω μου. Ἀλλὰ φαίνεται πὼς βαρέθηκαν και ἴσως νὰ μὴν εἶχαν και ἀρκετὴ μπενζίνα γιὰ τὴν ἐπιστροφή. Δέν με ἀκολούθησαν. Ὁ ἀέρας ἄδειασε πάλι ξάφνου ἀπὸ ἀερόπλانا. Ἐξακολούθησα τὸ δρόμο πρὸς τὴ βάση μου. Ἐνωθα τὰ πόδια μου κομένα. Εἶταν σὰ νὰ γύριζα ἀπὸ τὸ γῆπεδο ὕστερα ἀπὸ ἕνα σκληρὸ παιχνίδι ράγκμπυ.

Κάλεσα με τὸν ἀσύρματό μου τὸν ἐλεγκτὴ πτήσεως και ἀνέφερα πὼς ἕνας μεγάλος σχηματισμὸς ἐχθρικῶν ἀεροπλάνων κινεῖται πρὸς βορρᾶ. Εἶταν ἐνήμερος μιὰ και λίγη ὥρα πρωτύτερα τοὺς εἶχαν βομβαρδίσει τὰ ἴδια ἀερόπλانا και εἶχαν πάθει πολλές ζημιές. Ἀπάντησε στὴν κλήση μου και μοῦ ἔδωσε ὀδηγίες νὰ μὴν προσγειωθῶ στὸ Μάλεμε, ἀλλὰ στὸ Ρέθυμνο. Εἶχε φωνὴ βαθιὰ και λαρυγγικὴ, δέν εἶταν ὁ ἴδιος που βρισκόταν σέ ὑπηρεσία ὅταν ἀπογειώθηκα. Μοῦ

πέρασε ξαφνικά ή ιδέα πώς ίσως να είχε άρχισει ή εισβολή με άεραγήματα και πώς ό άσύρματος βρισκόταν στα χέρια του έχθρου. Είμουν άποφασισμένος να μη γελαστώ και προσγειωθώ σε άεροδρόμιο πού βρισκόταν στην έξουσία του έχθρου. Άποκρίθηκα λοιπόν πώς δέν είχα άρκετή μπενζίνα και πώς θά προσγειωθώ στο Μάλεμε. Αυτό είχε για συνέπεια να λάβω ένα έπειγόν μήνυμα να μην κατέβω για κανένα λόγο στο Μάλεμε. Σάν έφθασα πάνω από το άεροδρόμιο, κάλεσα με τόν άσύρματο τόν άξιωματικό τών έπιχειρήσεων και μου είπε να κοιτάξω μήπως φαίνονται πουθενά έχθρικά μαχητικά. Κόιταξα παντού μήπως ξεχωρίσω κανένα ΜΕ-109, αλλά δέν είδα τίποτα. Προσγειώθηκα λοιπόν με μιá γρήγορη στροφή. Σχεδόν άγγιξα τή γή με άνασηκωμένο τó σύστημα προσγειώσεως γιατί τó άερόπλανο είταν παλιό και είχε κάπως διαφορετικό μηχανισμό για τήν προσγειώση. Έκανα άκόμη μιá άργή στροφή, παρουσιάζοντας έτσι έναν εύκολο στόχο στα έχθρικά μαχητικά άν τύχαινε να βρίσκονταν από πάνω.

Όδήγησα γρήγορα τó άερόπλανό μου στη θέση του για τó ένδεχόμενο καμιάς έχθρικης έπιθέσεως κατά του άεροδρομίου. Έδω, ήσυχασα. Δέν είχε γίνει καμιά εισβολή. Με είχε άναστατώσει ή φαντασία μου. Είχε γίνει ώστόσο ένας πολύ σφοδρός βομβαρδισμός και τó γνωστό σμήνος ΜΕ-109 άντιμετώπισε τά τρία διαθέσιμα Χορρικέιν μας. Οί άεροπόροι μας στάθηκαν στο ύψος τους και άγωνίσθηκαν ύπέροχα και με γενναιότητα έναντιόν δεκαπλάσιου άριθμού ΜΕ-109. Έριξαν τουλάχιστον έξι, αλλά κανέναν τους δέν γύρισε πίσω. Είμουν φαίνεται ό μόνος πού επέζησα — αλλά πολύ άργότερα ήρθε σερνάμενο άκόμη ένα άερόπλανο, κατατρυπημένο, πού είχε άναγκασθεί να προσγειωθεί στο Ρέθυμνο.

Η σημερινή μάχη μείωσε τή μαχητική μας δύναμη σε ένα μόνο Χορρικέιν κι έτσι ή δράση μας περιορίστηκε σε παρεμβάσεις έναντιόν έχθρικών άναγνωριστικών άεροπλάνων. Οί βομβαρδισμοί και οι έπιθέσεις έναντιόν τών έγκαταστάσεων, έγιναν έντονότεροι τις κατοπινές μέρες. Ό στολίσκος 30 έφυγε πίσω στην Αίγυπτο με τά Μπλενχάϊμ του, πού είσαν έντελώς άχρηστα μ' αυτές τις συνθήκες, αφήνοντας μόνον τó προσωπικό για τις επί του έδάφους ύπηρεσίες. Στείλαμε πίσω και ένα Σόντερλαντ γεμάτο σμηνίτες για να άναπαυθοῦν και να άναλάβουν. Μαζί τους έφυγε και ό Άλαν Μπλάκ πού είχε διοικήσει με τόση γενναιότητα τά παληκάρια τής άεροπορίας του στόλου όλες αυτές τις δύσκολες μέρες. Πήγαινε να προσπαθήσει να του δώσουν περισσότερα άερόπλανα.

Τό ίδιο είχαμε σκεφθεί κι' έμείς. Και ήρθαν πράγματι κ' άλλα άερόπλανα! Ένα μοναχικό Χορρικέιν, πού έφθασε χωρίς νάχει προειδοποιήσει και χωρίς να επικοινωνήσει με τόν άσύρματο, άκριβώς πάνω στην ώρα μιás έχθρικης έπίθεσης έναντιόν του άεροδρομίου. Είχε κατεβάσει τις ρόδες του και προσγειωνότανε όταν τó άνακάλυ-

ψαν τὰ Μέσερσιμτ. Χτυπήθηκε σχεδόν πρὶν νάχει ἀντιληφθεῖ τί συμβαίνει. Ἄνασῆκωσε τὶς ρόδες του καὶ τράβηξε δυτικά ἐνῶ ἓνα πλῆθος Μέσερσιμτ βοῦίζε τριγύρω του. Δὲν τὸ ξανάδαμε.

Ἡ κατάσταση εἶταν πραγματικά ἀφόρητη ἀπὸ ἀεροπορική ἄποψη. Δὲν μπορούσαμε νὰ κάνομε ἐπιχειρήσεις μὲ ἄρκετὸ ἀριθμὸ ἀεροπλάνων, ὥστε νὰ εἶναι ἀποτελεσματικές οὔτε καὶ νὰ προφυλάξομε τὰ ἀερόπλανά μας ἀπὸ τὸ νὰ καταστραφοῦν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ὅσο γιὰ ἐφεδρικά ἀερόπλانا, δὲν ὑπῆρχε οὔτε ἓνα σὲ ὅλο τὸ θέατρο τοῦ πολέμου τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Γιὰ τοῦτο τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο τοῦ Καΐρου ἀποφάσισε νὰ ἀποσύρει ὅλα τὰ ὑπολειπόμενα ἀερόπλانا καὶ νὰ δοκιμάσει νὰ γίνουν ἐπιχειρήσεις ἀπὸ αἰγυπτιακὲς βάσεις.

Ὁ Μπήμις μὲ κάλεσε στὸ τηλέφωνο. «Πάρε μαζί σου στὴν Αἴγυπτο ὅσα ἀερόπλانا εἶναι σὲ κατάσταση νὰ χρησιμοποιηθοῦν», μοῦ εἶπε, προσδιορίζοντάς μου καὶ σὲ ποιὸ ἀεροδρόμιο νὰ προσγειωθῶ. Ὑπάκουσα στὴ διαταγὴ καὶ ἐτοίμασα τὸ μοναδικὸ μου Χορρικέιν. Ἐκεῖνο ποῦ ἐνδιέφερε, εἶταν ποιὸς θὰ τὸ ὀδηγοῦσε. Ἐγὼ θεώρησα ὀρθὸ νὰ μείνω μὲ τοὺς ἄνδρες μου. Βρισκόταν μαζί μας ἓνας λοχίας-πιλότος τοῦ στολισκοῦ 80, ποῦ εἶχε μείνει ἐδῶ ὅταν πέρασε μὲ τοὺς ἄλλους, φεύγοντας ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τὸν ἔστειλα λοιπὸν πίσω μὲ διάφορες παραγγελίες γιὰ τοὺς συναδέλφους ποῦ βρισκόντουσαν ἐκεῖ. Ἐμεῖς μείναμε γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσομε ὅ,τι κι' ἂν ἤθελε συμβεῖ, χωρὶς ἀερόπλانا ἀλλὰ ἀποφασισμένοι νὰ πολεμήσομε.

Σὲ περίπτωσι εἰσβολῆς, εἶχα διαταγὴ νὰ τοποθετήσω τοὺς ἄνδρες μου γιὰ ἐφεδρεία στὸ 22ο τάγμα πεζικοῦ τῆς Νέας Ζηλανδίας, ποῦ εἶταν ὑπεύθυνο γιὰ τὴν ἀπὸ ξηρᾶς ἄμυνα τοῦ Μάλεμε. Θὰ εἴμασταν ὑπὸ τὶς διαταγὲς τοῦ συνταγματάρχη διοικητῆ τοῦ τάγματος. Πῆγα καὶ τὸν εἶδα ἓνα βράδυ. Τὸ στρατηγεῖο του βρισκόταν πλάι σ' ἓνα χαντάκι, στὸ λόφο πάνω ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιο. Ὀνομαζόταν Ἄντριους καὶ εἶταν παρασημοφορημένος μὲ τὸ Σταυρὸ τῆς Βικτωρίας ἀπὸ τὸν προηγούμενο πόλεμο. Κανονίσαμε μαζί τὶς λεπτομέρειες καὶ τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωὶ κάναμε δοκιμαστικὲς ἀσκήσεις γιὰ νὰ βεβαιωθοῦμε πῶς τίποτα δὲν σκόνταφτε.

Συμφωνήσαμε, μόλις θὰ ἄρχιζε ἡ εἰσβολή, ποῦ θὰ ἐκδηλωνόταν μὲ τὴν ἐμφάνισι τοῦ πρώτου ἐχθροῦ ἀλεξιπτωτιστῆ, νὰ συναθροίσω τοὺς ἄνδρες μου σ' ἓνα μέρος ποῦ ὀρίσαμε ἐκεῖ κοντά. Ἐκεῖ θὰ μᾶς συναντοῦσε ἓνας Νεοζηλανδὸς ἀξιωματικὸς γιὰ νὰ μᾶς ὑποδείξει τὶς θέσεις μας ποῦ, ὅπως εἶναι φυσικό, θὰ καθορίζονταν ἀπὸ τὴν κατεύθυνση τῆς ἐπιθέσεως καὶ ἀπὸ ἄλλους παράγοντες. Δὲν εἶταν δυνατὸν νὰ ὀρισθοῦν ἀπὸ πρὶν. Τῆ μέρα ποῦ ἔφευγε τὸ τελευταῖο Χορρικέιν μου γιὰ τὴν Αἴγυπτο, κάναμε μιὰ δοκιμὴ αὐτοῦ τοῦ ἀπλοῦ σχεδίου χωρὶς νὰ σκοντάψει πουθενά. Εἶταν ἡ 19ῆ Μαΐου 1941. Τὸ νερὸ κυλοῦσε μέσα στὴν κλεψύδρα.

II. ΚΡΗΤΗ — ΕΙΣΒΟΛΗ

I

ΕΪΤΑΝ ακόμη σκοτεινά όταν ξύπνησα. "Άκουσα φωνές και κίνηση στις άλλες σκηνές κοντά στη δική μου. Τό στρατόπεδο βρισκόταν σέ συναγερό. "Η ώρα εΐταν 4.30' τής 20ής Μαΐου 1941.

Εΐμουν πολύ κουρασμένος. Τις τελευταίες δέκα μέρες, ή δουλιά εΐταν βαριά με τήν προσπάθεια νά τά βγάλομε πέρα. Θά μπορούσα νά κοιμηθώ πολλές ώρες άκόμη. Τεντώθηκα, γόγγισα και σηκώθηκα άπ' τό κρεβάτι. Εΐχε ξυπνήσει κι ό Μάϋχιλλ, ό άνθυπασπιστής μου και ντυθήκαμε βιαστικά, φέγγοντας με τά ήλεκτρικά φαναράκια μας. "Ο πρωινός άέρας εΐταν πολύ τσουχτερός και φορέσαμε τά βαριά πέτσινα άεροπορικά άμπέχωνα με τή γούνινη φόδρα και τά ζεστά άεροπορικά παπούτσια μας.

"Εξω, φαντάροι πορεύονταν στά σκοτεινά πρός τή στενή ρεματιά, άνάμεσα σέ δυό λόφους, στό μέρος πού εΐχε όρισθει για σημείο συγκέντρωσης. "Η σιωπή εΐταν βαθιά καθώς πήγαινα σκονιάφοντας μέσ' άπό τόν έλαιώνα και πάνω στην πλαγιά του λόφου. Τ' άστέρια σπιθοβολούσαν πάνω στο άπειρο του ούρανοϋ. "Αναρωτιόμουν για ποιά άνόητη αίτία όλη αύτή ή δραστηριότητα μέσ' στά χαράματα.

Στή ρεματιά, οι φαντάροι εΐταν μαζεμένοι σέ μικρούς όμιλους και σιγοκουβέντιαζαν. "Αφοϋ μετρηθήκαμε, καθίσαμε νά περιμένομε. "Ο κανονισμός εΐταν νά μένομε σέ έπιφυλακή έπί μισή ώρα άφοϋ φέξει. Κουβέντιασα με τό Νεοζηλανδό άξιωματικό πού θά μάς έδειχνε πού θά πηγαίναμε άν τύχαινε τίποτα. Δέν εΐχαμε καμιά είδηση πώς κάτι έπίκειται νά γίνει. "Αν ό έχθρός έκανε άπόπειρα ν' άποβιβασθει, εΐμασταν έτοιμοι νά τόν ύποδεχθούμε. Σχεδόν μάς έκανε κόπο πού ό ρόλος μας εΐταν νά μένομε έφεδρεία. "Οπως ό στρατηγός Φράϊμπεργκ, τó ίδιο κι έμεις εΐχαμε τήν πεποίθηση πώς εΐμαστε ικανοί νά κρατήσουμε τó νησί, άποκρούοντας όποιον θά τολμούσε νά πατήσει τó πόδι του. "Απόμενε άκόμη νά διδαχθούμε τó τελευταίο δαπανηρό μας μάθημα σχετικά με τó όπλο τής άεροπορίας.

"Η ώρα περνούσε. Χτυπούσαμε χάμω τά πόδια μας και πηγαίνονερχόμασταν άδιάκοπα για νά ζεσταθούμε. "Αρχίζει νά φέγγει κι ό ούρανός άλλάξε άπό μαϋρος σέ πορφυρός, έπειτα σέ γαλάζιος. Τό τοπίο φανερώθηκε. Τά άπαράμιλλα βουνά πρός τó μέρος τής νοτιάς,

σκοῦρα πάνω στὸν οὐρανό. Τὸ γαλανὸ Αἰγαῖο ἀπλωνότανε ὡς πέρα στὸν βορεινὸ ὀρίζοντα.

Στις ἑπτὰ, ἡ ὥρα τῆς ἐπιφυλακῆς εἶχε τελειώσει. Πάει κι αὐτό, μιὰ διάταξη τοῦ κανονισμοῦ εἶχε ἐκτελεσθεῖ. Εἴμασταν ἐλεύθεροι νὰ καταπιαστοῦμε τὴ δουλιὰ μας ὁ καθένας. Διέλυσα τοὺς ἄνδρες κι αὐτοὶ ἔφυγαν βιαστικά γιὰ τὸ πρωῖνὸ ρόφημα. Πῆρα τὸ δρόμο πίσω γιὰ τὴ σκηνή μου καὶ ἀναρωτιόμουν ἂν θὰ μπορούσα ν' ἀρπάξω κανένα ὑπνάκι. Ὁ ἥλιος ψήλωσε κι ἔκανε κιόλα ζέστη, πλύθηκα καὶ ξυρίστηκα στὴ λεκάνη ποῦ εἶταν ἔξω ἀπὸ τὴ σκηνή μου. Τὸ μαγειρεῖο, στὸ κάτω μέρος τοῦ λόφου, βούιζε ἀπὸ κίνηση σὰ μελισσοφωλιά. Γύρω ἐκεῖ ἀνάμεσα στὰ δέντρα, ἔβλεπα τὸν Μπῆλ καὶ τοὺς ἄλλους νὰ ξυρίζονται.

Μέσα στὴ ζέστη τῆς μέρας φορούσαμε μόνον πουκάμισα καὶ κοντὰ παντελονάκια. Καθὼς ἔβαζα τὸ πουκάμισό μου, ἄρχισε νὰ χτυπᾶ συναγεμὸς. «Ὁ συνηθισμένος πρωῖνὸς βομβαρδισμός», σκέφθηκα. Ζώστηκα τὸ πιστόλι μου, πῆρα τὸ κράνος μου καὶ ξεκίνησα γιὰ νὰ μάθω τί συμβαίνει. Κάποιος ἦρθε καὶ μὲ ἀντάμωσε, τρέχοντας. «Σήμερα εἶναι ἑκατὸ περισσότερα», μοῦ ἀνάφερε.

Οἱ ἄνδρες γκρίνιαζαν ποῦ εἶταν ἀναγκασμένοι νὰ διακόψουν τὸ πρόγευμά τους. Τράβηξαν ὅμως γιὰ τὰ ὀρύγματα ποῦ εἶταν διασπαρμένα σ' ὄλον τὸν ἐλαιῶνα. Εἶχαμε πικρὴ πείρα ἀπὸ τίς ἐναέριες ἐπιθέσεις καὶ δὲν τίς πέρναμε στὰ ἐλαφριά. Κατευθύνθηκα πρὸς τὸ συνηθισμένο μου παρατηρητήριο, ἕνα χαράκωμα πάνω στὴν πλαγιά τοῦ λόφου, ἀπ' ὅπου μπορούσα νὰ βλέπω ταυτόχρονα καὶ τὸ στρατόπεδο καὶ τὸ ἀεροδρόμιο. Βρῆκα κιόλα ἐκεῖ τὸν Βέρνον Γούντουαρντ καὶ τὸν νεαρὸ Ντόνσκομπ. Τὸ χαράκωμα μόλις χωροῦσε τρεῖς μὲ τὸ ζόρι. Εἶταν καλὸ χαράκωμα, βαθὺ καὶ στενό.

Ἐνα βουητὸ ἀπὸ πλῆθος κινητῆρες δονοῦσε τὸν ἀέρα. Δὲν μπορούσαμε ἀκόμα νὰ τὰ δοῦμε. Σιγά-σιγά ὅμως γινόταν φανερὸ πὼς αὐτὴ τὴ φορὰ ὁ βομβαρδισμὸς θὰ εἶταν σφοδρότερος ἀπὸ τοὺς συνηθισμένους. Ὡστόσο, δὲν φανταζόμουν νὰ πρόκειται γιὰ κάτι περισσότερο ἀπὸ ἕναν βομβαρδισμὸ. Φαινότανε σωστὴ αὐτοκτονία τὸ νὰ ἐπιχειρήσουν νὰ ρίξουν ἀλεξιπτωτιστὲς μέρα μεσημέρι σὲ θέσεις προπαρασκευασμένες γιὰ ἄμυνα. Γιὰ πολλοὺς ἄλλους θὰ εἶταν αὐτοκτονία — ὑποτιμοῦσα ὅμως τὴν ἀποφασιστικότητα τῶν ἐχθρῶν μας.

Ὅπως κι' ἂν εἶναι, οἱ διαταγὲς ποῦ εἶχαμε εἶταν σαφεῖς. Δὲν ἔπρεπε νὰ κουνίσομε ἀπὸ τὴ θέση μας, ἐκτὸς ἂν βλέπαμε πὼς γίνεται εἰσβολή. Κοιτάζουμε λοιπὸν τὸν οὐρανὸ σὰν ἐνδιαφερόμενοι θεατῆς ποῦ κοιτάζουν τίς ὁμάδες νὰ μπαίνουν στὸ γῆπεδο γιὰ ἕναν ἀγῶνα ράγκμπυ. Φάνηκε τώρα ὁ πρῶτος σχηματισμὸς τῶν βομβαρδιστικῶν — Γιούνκερς 88 — ποῦ ἀναπτυσσόταν γιὰ νὰ μᾶς ἐπιτεθοῦν. Τὰ παρακολουθοῦσαμε προσεκτικά, τώρα πιά μὲ περισσότερο προσωπικὸ ἐνδιαφέρον καὶ φόβο. Εἶταν φανερὸ πὼς θὰ περνοῦσαν ὀλόγισια ἀπὸ πάνω μας. Αὐτὸ σήμαινε πὼς ἡμεῖς εἴμασταν ὁ στόχος. Πε-

ριμέναμε ώσπου άκούσαμε πολλές μαζί βαριές μπόμπες νά σφυρίζουν, κλαψιαρίζοντας καθώς κατέβαιναν' και τότε πέσαμε μπρούμυτα μέσα στο χαράκωμα. Οί μπόμπες χτυπούσαν δώδεκα-δώδεκα μαζί, τά χώματα τινάζόντουσαν ώς τά ούράνια, οί δονήσεις και τό μπουμπουνητό από τίς έκρήξεις πλησίαζαν έδώ που βρισκόμασταν, πάνω στο λόφο. 'Ο κρότος είταν κάτι τό άπερίγραπτο. Τό έδαφος άναριγοδισε και κλονιζότανε κάτω από τά πόδια μας, καθώς αύλάκωναν οί μπόμπες τόν άέρα πάνω άπ' τά κεφάλια μας.

'Ολόκληρη ή περιοχή σκεπάστηκε από μία σκόνη πυκνή και άποπνιχτική, παντού έπεφταν χώματα και πέτρες. Δέν μπορούσαμε νά δούμε μακρύτερα από λίγες γιάρδες. 'Ακούαμε όλοένα όμως τίς μπόμπες νά σφυρίζουν πέφτοντας και μέναμε ξαπλωμένοι μέσα στο χαράκωμα. Τό τράνταγμα που έκαναν όσες έσκαζαν κοντά μας, τίνιζε προς τά μέσα τά τοιχώματα του χαρακώματος. Μας σκέπασαν τά χώματα. Τά μάτια μας και τό στόμα μας γέμισαν σκόνη και πετραδάκια. Και ό βομβαρδισμός έξακολουθούσε. 'Η δόνηση τής γής, μας τράνταζε σέ σημείο που τά δόντια μας χαλάρωσαν μέσα στά ούλα, σχεδόν δεν βλέπαμε. Γύρω μας όλα θρυματίζονταν σέ συντρίμια, τά τοιχώματα του χαρακώματος γκρέμισαν. Χόσαμε τήν έννοια του χρόνου.

Δέ σώπαινε τό άδιάκοπο βουητό τών άεροπλάνων και τό σχεδόν άδιάκοπο κλαψιάρισμα, που έκαναν οί μπόμπες καθώς έπεφταν. 'Υστερότερα, μέσα σ' αύτούς τούς κρότους ξεχωρίζαν οί έκπυρσοκροτήσεις τών κανονιών και τά πυρά τών πολυβόλων από τά μαχητικά άερόπλανα, που έφθασαν πετώντας χαμηλά για νά χτυπήσουν τά άντιαεροπορικά μας μέσ' στα όρύγματα. Αύτά είχαν σωπάσει κιόλα κάτω από τόν τρομερό όγκο τής επίθεσης, έκτός από ένα Μποφόρ, κοντά στην παραλία. 'Εξακολουθούσε νά βάλλει για ένα διάστημα ώσότου ένα σμήνος Στούκας και ΜΕ-109 έπεσαν πάνω του και τό τίνιξαν στην άνυπαρξία. Μου μένει ένα αΐσθημα θαυμασμού γι αύτούς τούς άποφασισμένους Βρετανούς πυροβολητές.

Φάνηκε νάχε περάσει πολλή ώρα όταν άργότερα πρόσεξα πώς έπαψαν νά πέφτουν άλλες μπόμπες. Είταν ακριβώς όχτώ ή ώρα. 'Από τήν πολλή σκόνη εξακολουθούσαμε νά μη μπορούμε νά δούμε πέρα από λίγες γιάρδες. 'Αλλά κατευθείαν από πάνω μας μπορούσαμε και βλέπαμε τόν γαλάζιο ούρανό. 'Εκει, λίγες εκατοντάδες πόδια πάνω από μας, περνούσαν πυκνοί σχηματισμοί Γιούνκερς 52. Τά άνεμόπτερα που ρυμουλκώσαν πίσω τους, άποσπάσθηκαν και, διαγράφοντας κύκλους, κατέβαιναν προς τά δυτικά. Προσγειώθηκαν στην κοίτη ενός ξεροπόταμου, ως τρακόσιες γιάρδες παραπέρα — μιá προσγειώση πολύ άπότομη, τά περισσότερα όμως διασώθηκαν. Παντου, ξεχωρίζοντας πάνω στο γαλάζιο, άλεξιπτωτα όλόκληρες άρμαθίες, σέ όλα τά χρώματα, κατέβαιναν με ταχύτητα ανάμεσά μας.

Κοίταξα, σάν μέσα σέ όνειρο, έναν σχηματισμό Γιού-52 νά ξε-

βράζει τούς άλεξιπτωτιστές του. Τό μυαλό μου εΐταν σά ναρκωμένο, άνίκανο νά άντιληφθεΐ τή σημασία αύτης τής σκηνής. Οί άλλοι δυό πού εΐταν μαζί μου, φαΐνονταν νά βρίσκονταν στήν ΐδια κατάσταση μ' έμένα. Ξαφνικά, ένα όν ισχνό και καταλερωμένο παρουσιάστηκε στήν άκρη τοϋ χαραώματος. Εΐταν ό Μπήλ. Δείχνοντας ψηλά, μου λέει : «Δέν πäs καλύτερα νά ξεκουήσεις τά παληκάρια σου ; Έγώ τρέχω στό στρατηγείο νά ζητήσω διαταγές άπ' τόν συνταγματάρχη». Τά λόγια του ξαναζωντάνεψαν τό μνημονικό μου. Κατάλαβα πώς τό σύνθημα πού περιμέναμε τόση ώρα, εΐχε δοθεΐ. Πηδήσαμε έξω άπ' τό χαραώμα κι έστειλα τόν Γούντουαρντ και τόν Ντόνσκομπ νά τρέξουν νά μαζέψουν τούς άντρες πού διοικούσαν. Πήγα κι εγώ τρέχοντας νά περιμαζέψω άλλους. Σέ λίγο εΐχα γύρω μου αρκετούς πού τούς μαζέψα μέσ' άπ' τά όρύγματα τοϋ καταυλισμοϋ. Άερόπλانا έξακολουθοϋσαν νά βουΐζουν λίγα πόδια πάνω άπ' τά κεφάλια μας, πολυβολώνας όπου έβλεπαν τήν παραμικρή κίνηση. Άρκοϋδίζοντας σέ μονό στοΐχο, άναριχηθήκαμε στή ρεματιά.

Φθάσαμε πρώτοι και ξαπλωθήκαμε στά σκεπαστά, περιμένοντας νάρθουν κι οί άλλοι. Δέ φαΐνόταν οϋτε ΐχνος άπό τόν Νεοζηλανδό όδηγό μας. Τά δέντρα και οί σκηνές τοϋ στρατοπέδου εΐχαν γίνει θρύψαλα. Μεγάλοι κρατήρες έχασκαν παντοϋ. ΈΗ σκόνη αΐωριζόταν άκόμη στόν άέρα και τά σκέπαζε όλα μ' ένα παχύ στρώμα. Τό στόμα μας ξερό, γεμάτο άμμο, εΐμασταν σκεπασμένοι όλόκληροι άπό τά χώματα. Τ' αυτιά μου και τό κεφάλι μου βουΐζαν άκόμη και εΐμουν άνίκανοι νά σκεφθώ με διαύγεια. Φοβόμουν πολύ, μ' άνητροπή εΐταν δυνατώτερη άπό τό φόβο και κουβέντιαζα με τούς άνδρες μου πάνω σέ άσήμαντα πράγματα. Κι' αύτοι εΐχαν όποσσει δυνατό κλονισμό και ζάρωνα χάμω αύτόματα, σέ κάθε άερόπλانو πού περνοϋσε άπό πάνω μας.

Σέ λίγο παρουσιάστηκε ό άπαθής Γούντνυ με μερικούς φαντάρους πίσω του. Δυσκολεύθηκε νά τούς μαζέψει έπειδή, άνάμεσα σέ διάφορα όρύγματα, εΐχαν παρεμβληθεΐ θύλακες άλεξιπτωτιστών τοϋ έχθροϋ. Δέν άργησε νάρθει και ό Ντόνσκομπ, μου άνάφερε κι αύτός τά ΐδια. Άποφασίσαμε νά κινηθοϋμε, χωρίς νά περιμένομε περισσότερο. Εΐταν φανερό πώς οί Νεοζηλανδοί εΐταν όλόκληρωτικά άπασχολημένοι στίς θέσεις τους. "Έστειλα τόν Γούντνυ και τόν Ντόνσκομπ — μου τό ζήτησαν οί ΐδιοι — μαζί με λίγους άνδρες, νά έξερευνήσουν πρós τά νότια. Τούς ύπόλοιπους τούς όδήγησα στό λόφο άνατολικά κι εκεί βρήκα μερικούς Νεοζηλανδούς πίσω άπό έναν πέτρινο φράχτη. Δέν ήξεραν τί γίνεται άλλοϋ κι έτσι όποφάσισα πώς θά έπρεπε νά προασπίσουμε αύτό τό μέρος εναντίον πιθανής έπιθέσεως άπό τά δυτικά.

Προσπάθησα νά θυμηθώ τά γυμνάσια τακτικής, πού εΐχα κάνει στήν πεδιάδα τοϋ Σαλίσιμπωρη. Έπιθεώρησα βιαστικά τό έδαφος και τοποθέτησα τούς άνδρες πίσω άπό άσφαλή φυσικά προκαλύματα

πού δέσποζαν τὸ πεδῖον βολῆς. Τώρα ἔφθασαν κι ἄλλοι μὲ τὸν Μάυχιλλ ἐπὶ κεφαλῆς καὶ τοῦ ἀνάθεσα τῆ διοίκηση ἑνὸς τμήματος ἐνῶ ὁ λοχίας-πιλότος Μπόττερικ ἀνάλαβε τὸ ἄλλο τμήμα· καὶ οἱ δύο εἶταν ψυχραῖμοι, ἱκανοὶ καὶ πρόθυμοι γιὰ ὅ,τιδήποτε. Πῆγα ἀπὸ τὴν μιὰν ἄκρη τῆς γραμμῆς μας ὡς τὴν ἄλλη καὶ εἶχα τὴν εὐχαρίστηση νὰ διαπιστώσω πὼς τὸ μυαλό μου ξαναδοῦλευε μὲ διαύγεια καὶ πὼς μοῦ εἶχε φύγει τὸ αἶσθημα τοῦ φόβου. Ἐξακολουθοῦσαν νὰ βουτίζουν ἀερόπλانا πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι μου καὶ νὰ σκάζουν βλήματα μέσα στὸ χῶμα, ἀλλὰ εἴμουν πάρα πολὺ ἀπασχολημένος γιὰ νὰ κάθομαι νὰ στενοχωριέμαι γιὰ τέτοια πράγματα.

Μέσ' ἀπὸ τὴν ἀχλὺ πού ἀνασηκωνόταν, βλέπαμε ἀκόμη νὰ κατεβαίνουν ἀνεμόπτερα στὴν κοίτη τοῦ ποταμοῦ, κάτω, μέσ' στὴν κοιλάδα. Ἄνθρωποι βγῆκαν ἀπὸ μέσα κι ἔτρεξαν σὲ κοντινὰ προκαλύματα. Βορεινὰ, ἓνας πελώριος σχηματισμὸς ἀπὸ Γιού-52 ἔριχνε κι ἄλλους ἀλεξιπτωτιστές. Ὁ οὐρανὸς ἔσφυζε ὀλοῦθε ἀπὸ ἀερόπλانا. Σκέφθηκα πὼς εἶταν καιρὸς νᾶρθω σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν συνταγματάρχη καὶ νὰ τοῦ ἀναφέρω τίς ἐνέργειές μου. Ἄφησα στὴ θέση μου τὸν Μάυχιλλ καὶ, περνώντας πίσω ἀπὸ τὸ λόφο, κατευθύνθηκα στὸ στρατηγεῖο. Κι ἄλλοι ἀλεξιπτωτιστές ἔπεφταν ἀνατολικά, γύρω στὸ Γάλατο. Βλήματα περνοῦσαν σφυρίζοντας ἀπὸ διάφορες διευθύνσεις καὶ ποῦ καὶ ποῦ ἀκουγόταν ἀκόμη νὰ πέφτει καμιὰ μπόμπα. Ἄλλὰ ὁ βομβαρδισμὸς εἶχε τελειώσει καὶ ἄρχιζε ἡ μάχη τῆς ξηρᾶς.

Τὸ στρατηγεῖο τοῦ συνταγματάρχη φαινότανε νὰ μείνει ἔξω ἀπὸ τὴν περιφέρεια πού εἶχε βομβαρδισθεῖ. Τὰ δέντρα εἶχαν ἀκόμη φύλλα καὶ ἡ σκόνη δὲν εἶταν τόσο πηχτή. Βρῆκα τὸν Μπῆλ μαζί μὲ τὸν συνταγματάρχη. Τὸ στόμα μου εἶταν ἀκόμη γεμάτο ἄμμο καὶ ζήτηση λίγο νερό. Ὁ συνταγματάρχη μου εἶπε πὼς λυπᾶται πολὺ πού δὲν ὑπάρχει πρόχειρο νερό, εἶχε ὅμως μπίρα στὸ ἐστιατόριο. Τὸ «ἐστιατόριο» εἶταν ἓνας κύκλος ἀπὸ ἄμμοσάκουσ μ' ἓνα ἀναποδογυρισμένο κασόνι γιὰ τραπέζι. Πηγαίνοντας πρὸς τὰ ἐκεῖ, τοῦ εἶπα κατὰ ποῖο τρόπο εἶχα διαθέσει τοὺς ἄνδρες μου. Ἐνέκρινε τὴν ἐνέργειά μου. Δὲν εἶχε λάβει ἀκόμη καμιὰ εἶδηση ἀπὸ τὰ προχωρημένα φυλάκια καὶ δὲν ἤξερε πὼς ἐξελισσόταν ἡ ἐπίθεση.

Καθίσαμε καὶ ἀνοίξαμε δυὸ μπουκάλια. Πρέπει νὰ εἶταν τὰ τελευταῖα πού εἶχαν ἀπομείνει στὸ νησί. Καθὼς πίναμε, εὐγνωμονώντας γιὰ τὸ εὐρημα, ἀκούστηκε ἓνας ξερὸς κρότος ἀπὸ τὴν ὄχθη πίσω μας καὶ ἡ σκόνη ξεπετάχθηκε στὸ μέρος πού χτύπησε τὸ βλήμα. Λίγες στιγμὲς ἀργότερα, πάλι τὸ ἴδιο σφύριγμα κι' ὁ ἴδιος ξερὸς κρότος. Κάποιος προσπάθησε νὰ μᾶς ξετρυπώσει ἐκεῖ πού καθόμασταν. Ἄρχισα ν' ἀνησυχῶ. Μὰ ὁ συνταγματάρχη εἶπε : «Ἄς τελειώσομε τὴν μπίρα μας», κι ἔτσι μείναμε. Ἦπια γρήγορα-γρήγορα τὴ δική μου καὶ περίμενα νὰ τελειώσει κι ἐκεῖνος. Σηκώθηκε μὲ ἀργές κινήσεις καὶ γυρίσαμε πίσω στὸ σκαπτό προκαλύμα τοῦ στρατηγεῖου. Εἴμουν πολὺ εὐχαριστημένοι πού βρισκόμουν ἐκεῖ μέσα.

‘Ο Μπήλ άνησυχούσε για τήν άσφάλεια τών άρχείων μας. Εΐχαν όδηγίες νά κάψουν όλα τά έγγραφα σέ περίπτωση έπιθέσεως, οί άλεξιπτωτιστές όμως σά νάχαν πέσει νωρίτερα άπ’ ό,τι τούς περίμεναν. Οί κρυπτογραφικές κλειδες είσαν στά χέρια δυό άξιωματικών του 30ου στολίσκου. Οί δικές μας είχαν καεί στην ύποχώρηση άπό τήν Έλλάδα. Έλπίζαμε πώς είταν άσφαλισμένες, δέν μπορούσε νά γίνει τίποτ’ άλλο σχετικά μ’ αυτές. ‘Ωστόσο, άποφασίσαμε νά προσπαθήσουμε νά πάμε στο γραφείο διεκπεραιώσεως του άεροδρομίου, μόνο και μόνο για νά βεβαιωθούμε πώς καταστράφηκαν οί φάκελοι και οί σημειώσεις. Εΐχα επίσης μιá έλπίδα πώς θά μπορούσα νά μαζέψω μερικούς άπό τούς άνδρες μας, πού είχαν άποκοπεί σ’ εκείνη τήν περιοχή.

II

Τρεις άπό μās ξεκινήσαμε άπό τό έπιτελειο του τάγματος. ‘Ο συνταγματάρχης ‘Αντριους άποφάσισε νάρθει με τόν Μπήλ και μ’ έμένα για νά δει πώς τά πήγαιναν οί προχωρημένες μονάδες του τάγματός του. Περάσαμε μαζί πάνω άπό τήν κορυφή του λόφου. Στην πέρα πλαγιά βρήκαμε ένα μικρό όμιλο πού περιτριγύριζε έναν βαριά τραυματισμένο στρατιώτη. Εΐχε χτυπηθεί στον πνεύμονα και έφτυνε αίμα. Πλησίαζε τό τέλος του. Γύρω του τρεις άπό τούς συντρόφους του του κράταγαν τό χέρι, καθώς έτοιμαζόταν για τό τελευταίο ταξίδι. Τούς άφήσαμε και εξακολουθήσαμε νά κατεβαίνομε τό λόφο προς τόν έλαιώνα. Στο τέλος τής ρεματίας, θάπρεπε νά βρισκεται ένα προχωρημένο φυλάκιο Νεοζηλανδικού πεζικού. Τά χαρακώματά τους είταν άδειανά. ‘Ο συνταγματάρχης άποφάσισε νά γυρίσει πίσω στο στρατηγείο του και νά περιμένει νάρθουν άγγελιοφόροι άπό τίς διάφορες μονάδες.

‘Ο Μπήλ κι’ έγώ προχωρήσαμε, προσπαθώντας νά προφυλαγώμαστε όσο μπορούσαμε· κατά διαλείματα πυροβολούσαν άπό κάτω άριστερά μας, στο μέρος πού συντάσσονταν τά άεραγήματα πού είχαν άποβιβασθεί στην κοίτη του ποταμού. Κρυβόμασταν για νά μη μās δουν, καθώς περνούσαμε μπρός άπό τό λόφο. Βρεθήκαμε μπροστά σ’ ένα χρωματιστό άλεξιπτωτο. Τίποτα δέν είταν δεμένο πάνω του και δέν φαινότανε κανένας. Εΐχα όμως ένα προαίσθημα πώς τό μέρος είταν επικίνδυνο και πήγαμε λίγες γιάρδες πίσω. Έδώ βρήκαμε ένα όρυγμα και μέσα δυό άεροπόρους. Εΐχαν τουφέκια. Τούς πήραμε μαζί μας και προχωρήσαμε πάλι. ‘Ο Μπήλ προπορευόταν. Έγώ τόν άκολουθούσα με τό πιστόλι μου έτοιμο. Πίσω μου έρχόντουσαν οί δυό άεροπόροι. Προχωρούσαμε σιωπηλοί.

Ξαφνικά ό Μπήλ τινάχτηκε ως πέντε βήματα μπροστά, βήχοντας και μουγκρίζοντας. Εΐχε χτυπηθεί στο στομάχι. Εύτυχώς ή σφαίρα βγήκε άνάμεσα στις πλευρές, χωρίς νά βλάψει κανένα ζωτικό όργανο.

Ἄλλὰ τὴ στιγμὴ ἐκείνη οὐτ' ἐκείνος τῶξερε οὐτ' ἐμεῖς. Ἔσκυφα ἀπάνω του, ἀμίλητος καὶ σὰν ἀποβλακωμένος. Δὲν ἔβρισκα τίποτα νὰ τοῦ πῶ, μοῦ ἦρθε μονάχα καὶ εἶπα : «Τὰ πᾶς καλὰ ;» — μιὰ γελοία ἐρώτηση σ' αὐτὴν τὴν περίσταση. Νόμιζα πὼς εἶχε χτυπηθεῖ ἀπὸ καμιὰ παραπλανημένη σφαῖρα ἀπὸ ἀερόπλανο κι ἔτσι δὲν πῆρα καμιὰ ἰδιαίτερη προφύλαξη γιὰ τὸν ἑαυτὸ μου.

Καθὼς πρόφερνα αὐτὰ τὰ λόγια, ἔνωσα ἕνα τρομερὸ χτύπημα στὸν ἀριστερό μου ὤμο. Μὲ ἀνασήκωσε καὶ μὲ κλωθογύρισε στὸν ἄερα. Τὸ δεξί μου μπράτσο τινάχτηκε πρὸς τὰ ἔξω κι ἔνωσα καὶ σ' αὐτὸ ἕνα δυνατὸ χτύπημα. Βρέθηκα χάμω. Ὁ ἀριστερός μου ὤμος εἶταν ἐντελῶς μουδιασμένος κι ἀπὸ τὴ δεξιὰ μου ὠλένη ξεπηδοῦσε αἷμα ἀπὸ τὴν ἀρτηρία πού εἶχε κοπεῖ. Εἶχα χτυπηθεῖ μὲ δυὸ σφαῖρες αὐτομάτου ἀπὸ κάποιον ἀλεξιπτωτιστὴ ἐκεῖ κοντά. Μὲ μιὰν ἄλλη σφαῖρα χτύπησε ἐπίσης ξυστὰ στὸ πλευρὸ τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς ἀεροπόρους.

Τώρα εἴμαστε ὅλοι πεσμένοι χάμω καὶ προφυλαγμένοι πρὸς τὸ παρὸν ἀπὸ ἄλλους πυροβολισμούς. Τὸ μπράτσο μου παρουσίαζε οἰκτρό θέαμα. Ἐνα μέρος τῆς ὠλένης εἶχε ἀποσπασθεῖ, καθὼς τὸ βλῆμα σύρθηκε πάνω στὸ κόκαλο καὶ ξέσκισε τὶς σάρκες. Μοῦ εἶταν ἀδύνατον νὰ κινηθῶ ἀφοῦ δὲν μπορούσα νὰ μεταχειρισθῶ κανένα ἀπὸ τὰ δυὸ μου χέρια. Ὁ Μπῆλ σύρθηκε μὲ κόπο κοντά μου. Ἦρθε μαζί του κι ὁ ἕνας ἀεροπόρος. Ἐβγαλαν ἕναν ἐπίδεσμο ἐκστρατείας καὶ τὸν ἔδεσαν στὸ μπράτσο μου γύρω στὸν ἀγκῶνα. Ἀρχισαν νὰ τὸν στρίβουν μὲ τὴν βοήθεια ἑνὸς ξύλου γιὰ νὰ κάνουν τὸν σφιγκτήρα πιὸ ἀποτελεσματικό. Καθὼς ἔστριβαν ὅμως, τὸ ξύλο ἔσπασε.

Στὸ μεταξὺ, πάλι σφαῖρες περνοῦσαν πλάι-μας σφυρίζοντας. Ἡ θέση μας εἶταν ἐπικίνδυνη. Δὲν εἶταν κατάλληλη ἡ στιγμὴ γιὰ νὰ γίνεῖ τίποτα περισσότερο μὲ τὸν σφιγκτήρα κι ἔτσι ἔμεινε ὅπως εἶταν. Τὸ περίεργο εἶναι πὼς εἶταν ἀρκετὰ σφιχτὸς γιὰ νὰ συγκρατήσῃ τὴν αἱμοραγία τῆς ἀρτηρίας, ὥστε νὰ θρομβώσῃ τὸ αἷμα καὶ νὰ σταματήσῃ, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι καὶ πάρα πολὺ σφιχτὸς ὥστε νὰ σταματήσῃ τὴν κυκλοφορία στὸ κάτω μέρος τοῦ μπράτσου μου. Μὲ τὸ νὰ μείνῃ ὁ σφιγκτήρας ἔτσι δεμένος ἐπὶ τρεῖς μέρες, δὲν ἔχασα οὔτε τὴ ζωὴ μου οὔτε τὸ μπράτσο μου.

Οἱ ἄλλοι ἀποφάσισαν νὰ συρθοῦν πίσω στὴ ρεματιά καὶ μὲς ἀπὸ κεῖ νὰ ἐπιστρέψουν προφυλαγμένοι στὶς γραμμὲς μας. Ἐγὼ δὲν μπορούσα νὰ συρθῶ γιὰτι καὶ τὰ δυὸ μου χέρια εἶταν σπασμένα. Μὲ βοήθησαν λοιπὸν νὰ σταθῶ ὀρθίος καὶ ἄρχισα νὰ τρέχω γιὰ νὰ διασχίσω μιὰ ἀνοικτὴ ἔκταση ὡς τὸ μέρος πού εἶταν προφυλαγμένο. Μὲ χῶριζε μιὰ ἀπόσταση ὡς ἑκατὸ γιάρδες. Ἐσφιξά τὰ δόντια μου κι ἔπιασα νὰ τρέχω. Τὰ κόκαλα τρίβονταν τὸ ἕνα πάνω στὸ ἄλλο μ' ἕναν ἀπαίσιο τριγμό. ἔτσι πού κρέμονταν τὰ μπράτσα μου ἀνίσχυρα καὶ πλαδαρά. Ὁ πόνος εἶταν φρικτὸς. Ὅταν ἀπόμειναν πιά μονάχα πέντε βήματα, χαλάρωσε ἡ ἔνταση τοῦ νοῦ μου πού εἶταν συγκεν-

τρωμένη πάνω στον άντικειμενικό μου σκοπό. Το αποτέλεσμα ήταν καταστρεπτικό. Λιποθύμησα κι έπεσα, έντελως ακάλυπτος, στ' ανοιχτά, έκτεθειμένος στα πυρά δυο έχθρικών θέσεων.

Δέν είχα το αίσθημα του χρόνου. "Όταν ξανάρθα στον έαυτό μου, κατάλαβα πώς ό Μπήλ και οι άεροπόροι ήταν κοντά μου. Με σήκωσαν. "Έκανα μιá υπέρτατη προσπάθεια νά συγκεντρωθώ και δοκίμασα νά περπατήσω. Με πήγαν μισοσηκωτό σέ μιá θέση λίγες γιάρδες μακρύτερα, εκεί που βρισκόταν μιá σκηνή πριν άπ' τό βομβαρδισμό. Εΐχαν σκαμένα στην πλαγιά του λόφου και ή θέση παρουσίαζε καλό κάλυμα. Εΐδα μιá χειροβομβίδα ή ένα έκρηκτικό βλήμα, νά πέφτει πέντε γιάρδες μπροστά μας. Τά χώματα τινάχτηκαν και ή έκρηξη μας κλόνησε' θαύμα πώς τά θραύσματα δέν άγγιξαν κανέναν μας.

Με ξάπλωσαν χάμω άνάσκελα μέσα στο όρυγμα και συμμαζεύτηκαν κι αύτοι εκεί μέσα για νά άνασκοπήσουν την κατάσταση. Τό πρόσωπο του Μπήλ ήταν χλωμό και άγριεμένο. "Ό πόνος της πληγής του τον άνάγκαζε νά μένει διπλωμένος στα δυό. Μόνο τό έκπληκτικό του ήθικό τον συγκρατούσε. Εΐταν άποφασισμένος νά φθάσει στις γραμμές μας. "Υποσχέθηκε νά μου στείλει έπικουρία κι έφυγε μόνος του. "Έφθασε σώς, αλλά για νά πιαστεί άργότερα αϊχμάλωτος όταν καταλήφθηκε ό προωθημένος σταθμός βοηθειών, όπου νοσηλευόταν. Μιá έπικουρία από άεροπόρους και με άρχηγό έναν από τους άξιωματικούς μου έκανε άντεπίθεση κι έφθασε ως έμένα. "Αλλά με βρήκε άναίσθητο μέσα σέ μιá λίμνη αίμα. Τό δεξί μου μπράτσο ήταν άκουμπημένο πάνω στο στομάχι μου και φαίνεται πώς από κει έτρεχε τό αίμα. Εΐμουν σκεπασμένος από κοπάδια μύγες και δέν έδινα κανένα σημεϊο ζωής. Με παράτησαν για πεθαμένο και άργότερα, στο Κάϊρο, άνάφεραν πώς είχα χτυπηθεί στο στομάχι.

Εΐμουν κάθε άλλο παρά πεθαμένος. Εΐχα τις αισθήσεις μου με τό παραπάνω, πράγμα που ίσως δέν μου έκανε και τόσο μεγάλη εύχαρίστηση. Λίγη ώρα άφου έφυγε ό Μπήλ, είχα στείλει πίσω έναν από τους άεροπόρους από έναν πλάγιο δρόμο. "Ό άλλος άεροπόρος καθόταν πλάϊ μου όσο έγώ άναμετρούσα την κατάσταση. Εΐμουν πολύ έξασθηνμένος κι έτρεχε άκόμη αίμα από τον ώμο μου κι από τό μπράτσο μου. Δέν είταν πιá παρά ζήτημα χρόνου. Με τό αίμα που έχασα, μου ήρθε μιá τρομερή δίψα' τή δυνάμωνε άκόμη περισσότερο ό ήλιος της Μεσογείου που χτυπούσε φλογερός από τον άσυννέφιαστο ούρανό. Δέν είχα νερό. Πήρα την άπόφαση νά έπιταχύνω τό τέλος. Δέν σκεφτόμουν τά μετέπειτα. Για μένα, ό θάνατος ήταν τό τέλος του παντός. Πάνω άπ' όλα είταν τό τέλος της τωρινής μου άφόρητης κατάστασης. Τό πιστόλι μου τόχε ό άεροπόρος. Του ζήτησα νά μου τό δώσει. Τόβαλε μέσα στο άριστερό μου χέρι που κειτότανε άνίσχυρο πάνω στο στήθος μου. "Έκανα μιá τρομερή

προσπάθεια νά συγκεντρωθῶ κι ἔβαλα τὴν κἀνή κάτω ἀπὸ τὸ σαγόνι μου. Μὰ ἔλειψε ἀπὸ τὰ δάχτυλά μου ἡ δύναμη νά σύρουν τὴ σκανδάλη. Ὁ ἀεροπόρος ταραχτήκε, σκανδαλισμένος γι' αὐτὴ μου τὴν ἀπόπειρα καὶ μοῦ πήρε τὸ πιστόλι. Τοῦ ζήτησα νά με σκοτώσει, ἀλλὰ καὶ μόνο ἡ ἰδέα γιὰ ἓνα τέτοιο πράγμα τὸν ἔκανε νά φρίξει. Παιρτήθηκα λοιπὸν ἀπὸ τὸ σκοπὸ μου καὶ ἄφησα τὸν ἀεροπόρο ἐλεύθερο νά γυρίσει πίσω στὶς γραμμές μας. Τόσο αὐτὸς ὅσο κι ὁ ἄλλος, πιάστηκαν αἰχμάλωτοι στὸ δρόμο.

Ὁ ἥλιος χτύπαγε ἀπὸ τὸν φλογισμένο οὐρανό. Ἡ δίψα μου εἶταν ἀφόρητη, εἴμουν τόσο ἐξασθενημένος ποῦ δὲν μπορούσα νά λυγίσω οὔτ' ἓνα μου δάχτυλο. Οἱ μύγες σέρνονταν ἀνενόχλητα πάνω στὸ πρόσωπό μου. Ὀλόκληρα σύννεφα μαζεύονταν γύρω μου, κειτόμουν μέσα σὲ μιὰ λίμνη αἵμα καὶ τὸ αἷμα τὶς τραβοῦσε. Κάτι μεγάλες μύγες, μαῦρες καὶ γυαλιστερές. Αὐτὲς μοῦ ἔσωσαν τὴ ζωὴ. Ἄφησαν τ' αὐτὰ τους μέσα στὶς πληγές μου. Ἀργότερα σέρνονταν πάνω μου τὰ σκουληκάκια ποῦ βγήκαν ἀπ' τ' αὐτά. Τὰ σκουληκάκια ἔφαγαν τὶς σάπιες σάρκες καὶ ἐμπόδισαν νά ἐκδηλωθεῖ γάγγραινα. Ἀλλὰ κείνη τὴ στιγμή οἱ μύγες εἶταν τὸ ἄσπλαχνο βασανιστήριό. Βασανισμένος ἀπὸ τοὺς πόνους καὶ τὴ δίψα, κειτόμουνα στὸν ἥλιο μ' ἓναν βαθὺ πόθο τοῦ θανάτου.

Ὁ χρόνος ἀργοδιάβαινε. Κατὰ διαλείματα ξανάβρισκα τὶς αἰσθήσεις μου. Κάποιες φορές εἶχα τὸ αἶσθημα τοῦ κρότου ὅταν τὰ πολυβόλα κροτάλιζαν κάπου ἐκεῖ κοντά. Πάντα ἓνα ἐντατικό αἶσθημα δίψας. Λαχταροῦσα τὸ νερὸ ὅσο δὲ λαχτάρισα τίποτα στὴ ζωὴ μου. Μερικοὶ λένε πῶς ὅταν ἀντικρίζεις κανεὶς τὸν θάνατο, μπροστὰ στὰ μάτια ποῦ σβύνουν, φανοσιάζεται τὸ παρελθὸν σὲ ἐναλασσόμενες εἰκόνας. Δὲν μοῦ συνέβηκε τίποτα τέτοιο. Εἴμουν ὀλομόναχος καὶ πέθαινα ἀπὸ αἱμοραγία καὶ δίψα. Συναγωνίζονταν ποιά θά νικήσει ἀπὸ τὶς δυὸ τους. Τὸ μόνο ποῦ ποθοῦσα, εἶταν νά πάρει ἓνα τέλος αὐτὸς ὁ συναγωνισμός.

Εἶχα μιὰ παράξενη νοοτροπία. Γεννήθηκα καὶ ἀνατράφηκα μὲ τὶς καλύτερες παραδόσεις σ' ἓνα πρεσβυτέριο τῆς Σκωτίας. Εἶχα ὅλες τὶς εὐκαιρίες νά γνωρίσω τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ προτιμοῦσα νά πιστεύω πῶς δὲν ὑπάρχει Θεός. Χλεύαζα ὅσα εἶχα διδαχθεῖ νά σέβομαι στὰ παιδικὰ μου χρόνια. Εἶχα πάρει τὴν συνήθεια νά περνῶ τὴ ζωὴ μου ὅπως μοῦ κατέβαινε. Ἐκανα ὅ,τι ἤθελα, ὅσο μοῦ εἶταν δυνατόν. Καὶ τώρα εἶταν τὸ τέλος. Γιὰ μιὰ φορὰ οἱ ἐπιθυμίες μου ματαιώθηκαν.

Νύχτωσε κι ἔκανε κρύο. Ἐνα κρύο τσουχερό. Ἀλλὰ τὸ κύριο βάσανό μου εἶταν ἡ δίψα. Εἴμουν τρελὸς ἀπὸ δίψα. Κι ἐγὼ δὲν ξέρω τί θάμουν ἄξιος νά κάνω, γιὰ μιὰ γουλιὰ νερό. Μὰ δὲν μπορούσα τίποτα νά κάνω. Μόνο νά κείτομαι ἐκεῖ πέρα.

Κάποιες φορές, τὴ νύχτα ἐκείνη (ἢ εἶταν ἡ κατοπινὴ;) ἄκουσα πολὺ κοντὰ μου τὰ πυρὰ πολυβόλου. Ἄκουγα ἀνθρώπους νά μιλοῦν γερμανικά. Ἐπειτα τὸ σαματὰ ἀνθρώπων ποῦ πέρασαν τρέ-

χοντας. Και τὸ πολυβόλο ξανάρχισε νὰ βάλλει, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τούτῃ τῆ φορὰ. Ἄλλη μιὰ παύση καὶ ὕστερα ἀνοίξε πυρ ἀκόμη παραπέρα. Ἐπειτα ἦρθε πιδ κοντὰ καὶ ξαναπέρασε μπροστὰ μου. Εἶταν γνωστὸ τέχνασμα. Ἐνα μόνο πολυβόλο ποὺ ἔδινε τὴν ἐντύπωση πὼς εἶταν πολλά. Ἀργότερα ἔμαθα πὼς οἱ Γερμανοὶ εἶχαν μόνο εἰκοσιεπτὰ ἄνδρες τῆ νύχτα ἐκείνη καὶ πὼς ἔλαβαν ἐνισχύσεις τὴν αὐγὴ. Ἐνας οὐλαμὸς μποροῦσε νάχε σώσει τὴν Κρήτη ἂν τῶξεραν οἱ δικοὶ μας.

Ὁ ἥλιος πάλι φλόγιζε. Εἶχα χάσει κάθε ἔννοια χρόνου. Πρέπει νάχα μείνει ἀνάισθητος ὀλόκληρη σχεδὸν τῆ μέρα ἐκείνη καὶ τὴν κατοπινὴ νύχτα. Τὴν τρίτῃ μέρα ξαναβρῆκα τίς αἰσθήσεις μου γιὰ ἕνα μικρὸ διάστημα. Ἀνθρωποὶ περνοῦσαν πλάι μου. Δοκίμασα νὰ τοὺς φωνάξω. Εἶδαν πὼς εἶμουν ζωντανὸς καὶ ἦρθαν γύρω μου. Ἐξη νεαροὶ Γερμανοὶ ἀλεξιπτωτιστές. Ἡ γλώσσα μου εἶταν ξερὴ καὶ πρησμένη. Κατάλαβαν ἀπὸ τί ἔχω ἀνάγκη καὶ ἔβγαλαν τὰ παγούρια τους. Οἱ πρῶτες στάλες ποὺ πέρασαν μέσ' ἀπὸ τὸ λαρύγγι μου, εἶταν γιὰ μὲνα πολυτιμότερες καὶ ἀπ' τὴ ζωὴ. Ἦπια, ἦπια. Θαρρῶ πὼς θυμοῦμαι ν' ἄδειασα πολλὰ παγούρια. Κάποιος τοὺς εἶχε στὸ παγούρι του κρῦο τσαί μὲ κονιάκ. Ἐνας ἄλλος μοῦ ἔδωσε ξερὰ φρούτα ἀπὸ ἕνα πακέτο ἀπὸ σελοφάν. Τάκανα ἐμετό. Πάλι ξανάπια. «Νερό», εἶταν ἡ μόνη λέξη ποὺ μποροῦσα νὰ ψιθυρίσω μέσ' ἀπ' τὰ σκασμένα χεῖλια μου. Κάποιος ἔριξε πάνω μου μιὰ κουβέρτα καὶ βρέθηκα πάλι μόνος. Μονάχα ἡ λαχτάρρα τοῦ νεροῦ ἀπόμεινε μαζί μου.

Θυμοῦμαι νὰ μὲ μεταφέρουν πάνω σ' ἕνα φορεῖο. Περνούσαμε ἀπὸ τὸ παλιὸ μας στρατηγεῖο. Κάθε ταλάντευση τοῦ φορεῖου εἶταν μιὰ ἀγωνία. Ἐπείσα πάλι σὲ μιὰ λήθη συμπονετική. Ἐπειτα βρέθηκα ξαπλωμένος στὸ δρόμο τοῦ χωριοῦ, ἀνάμεσα σ' ἕνα πλῆθος πληγωμένων καὶ ἐτοιμοθάνατους. Εἶχα καὶ ἀπὸ ἕναν πλάι μου, κολλητὰ μ' ἐμένα' καὶ ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὁ ἕνας δὲ μιλοῦσε, εἶταν πεθασμένος. Ὁ ἄλλος εἶταν ἀπὸ τοὺς δικούς μου ἀεροπόρους. Παραμιλοῦσα. Ἀργότερα ἔμαθα πὼς ὄλο ἐπαναλάβαινα: «Ὅλα ἐν τάξει, παιδιά. Κανένας σας δὲ θὰ πάθει τίποτα. Μείνετε ὅπου βρίσκεστε καὶ κάνετε ὅ,τι σὰς λέω». Ξαναζοῦσα τίς στιγμὲς τῆς μάχης πάνω στὴν πλαγιά τοῦ λόφου. Σὲ λίγο μὲ μετάφεραν σ' ἕνα μαγαζάκι πάνω στὸ δρόμο τοῦ χωριοῦ. Ἐδῶ, ὁ ὑπίατρος τῆς ἀεροπορίας Τὸμ Κάλλεν ἔκανε δουλιὰ γιὰ δέκα. Εἶχε δυσεντερία σὰν ἄρχισε ὁ βομβαρδισμὸς καὶ κατέβηκε σερνάμενος ἀπ' τὸ κρεβάτι του, γιὰ νὰ περιποιηθεῖ τοὺς τραυματίες. Εἶταν ὁ μόνος στρατιωτικὸς γιατρός στὸ Μάλεμε. Εἶχε ἐγκαταστήσει ἕνα χειρουργεῖο στὴν πλαγιά τοῦ λόφου καὶ ἐργάσθηκε ἐκεῖ μέσ' στὴ φωτιά, ἐνῶ ἡ μάχη λυσοῦσε γύρω τους. Ἐπειτα τοὺς περικύκλωσε ὁ ἐχθρὸς καὶ πιάστηκε αἰχμάλωτος μαζί μὲ τοὺς τραυματίες του καὶ τοὺς μετάφεραν ὅλους στὸ χωριό.

Περιποιόταν τώρα ὅλους τοὺς τραυματίες, καθὼς τοὺς ἔφεραν μὲ τὴ σειρά. Εἶχε μείνει στὸ πόδι τρία μερόνυχτα. Καὶ οἱ βοηθοὶ του

είταν ὄλοι ἄπειροι. Ὁ λοχίας-ἐφαρμοστής τοῦ στολίσκου 33, τὸν βοήθησε στίς ἐγχειρήσεις. Ὁ ἀξιωματικός ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν τοῦ 30οῦ στολίσκου, χορηγοῦσε τὰ ἀναισθητικά. Μ' ἔβαλαν μισοαναίσθητο πάνω σ' ἓνα τραπέζι. Ἀπλώσαν πάνω στὸ πρόσωπό μου ἓνα κομάτι πανί ἀπὸ ἀλεξίπτωτο καὶ τὸ πότισαν μὲ αἰθέρα, ὡσότου ἔπεσα σὲ ἀπόλυτη ἀναισθησία. Ὁ Κάλλεν τότε ἐγχείρισε τὸν ὤμο μου καὶ καθάρισε καὶ ἐπέδεσε τὰ δύο μου τραύματα.

Ἐπειτα, ξαναβρέθηκα στὸ δρόμο. Μιὰ ἰδέα κυριαρχοῦσε ἀκόμη στὸ μυαλό μου — νερό. Κάποιος γέμισε ἓνα παγούρι καὶ τὸ ἀκούμπησε στὸ στήθος μου. Κουνώντας δύο μου δάχτυλα, μπόρεσα νὰ τὸ σπρώξω πρὸς τὰ πάνω κι ἔτσι χύθηκε μέσα στὸ στόμα μου. Τὸ νερὸ ἔμοιαζε σάν κρασί. Κατάπια μὲ ἀπληστία.

Ὑστερότερα μὲ μετέφεραν σ' ἓνα σπιτάκι πλάϊ στὸ δρόμο. Θυμοῦμαι ἓνα χωματένιο πάτωμα, ἓνα μικρὸ παράθυρο καὶ μιὰ πόρτα ἀνοιχτή. Μὲ τοποθέτησαν πάνω σ' ἓναν ξύλινο μπάνκο. Πάντα μὲ τὸ παγούρι στὸ στήθος μου. Ὅλη τὴν ὥρα φώναζα νὰ τὸ ξαναγεμίσουν. Ὅλοένα ἔμπαζαν τραυματίες ἀπὸ τὴν πορτοῦλα. Σὲ λίγο γέμισε ὁ τόπος. Δὲν εἶχε θέση νὰ περάσεις ἀνάμεσα στὰ κορμιά πού εἶταν κατάχαμα.

Νύχτωσε καὶ τὸ σκοτάδι πρόσθεσε τὴ φρίκη του. Ἄλλοι βογγοῦσαν καὶ φώναζαν. Ἄλλοι πέθαιναν. Ἄλλοι αἰμοραγοῦσαν καὶ ξερνοῦσαν ὁ ἓνας πάνω στὸν ἄλλον. Οἱ θόρυβοι καὶ οἱ ὀσμές εἶταν κάτι ἀπερίγραπτο. Μὰ ἓνα πράγμα πρῶτευσεν — νερό. Κάποιος γέμιζε τὸ παγούρι μου κάθε τόσο.

Σὲ λίγο τέλειωσε τὸ πόσιμο νερό. Αὐτὸ πού μᾶς ἔδιναν τώρα, εἶταν ἀδύνατον νὰ τὸ πιεῖς μὲ τὸ χλώριο πού ἔβαζαν μέσα. Εἶχε μιὰ ξυνίλα πού σου ἔφερνε ἀμέσως ἀνακάτωση. Κάποιος βρῆκε ἓνα βαρέλι γλυκὸ σαμιώτικο κρασί καὶ τὸ τρύπησε. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα πίναμε σαμιώτικο κρασί ἀνακατωμένο μὲ νερό. Κι ἔτσι ἀκόμη, μόλις μποροῦσε νὰ πάει κάτω. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα εἶταν νὰ μεθύσουμε ὄλοι. Καὶ τὸ τελευταῖο ἴχνος συναίσθησης, ἐξαφανίστηκε.

Τὸ πρῶτὸ ἦρθαν καὶ πήραν τοὺς πεθαμένους. Κάποιος ἦρθε κοντά μου καὶ μὲ ρώτησε : «Πῶς αἰσθάνεσαι ;» Τὸν ἄκουσα, ἀλλὰ εἶμουν πολὺ ἐξασθενημένος γιὰ νὰ μπορέσω ν' ἀποκριθῶ. Ὑστερότερα ἔνιωσα ἓνα τρύπημα στὸ μπράτσο, καθὼς μοῦ ἔκαναν ἔνεση μὲ μιὰ πελώρια ποσότητα ἀναισθητικοῦ. Μ' ἔφεραν ἔξω στὸ ὑπαιθρο. Ἐδεσαν τὸ φορεῖο μου πάνω στὸ σάιντ-κάρ μιᾶς μοτοσυκλέτας καὶ μὲ πήγαν στὸ ἀεροδρόμιο.

Δὲν θυμοῦμαι τίποτα ἀπὸ τὸ δρόμο. Ὅταν ξαναβρῆκα τὶς αἰσθήσεις μου, εἶμουν ξαπλωμένος πάνω στὸ φορεῖο μου μὲς στὸ ἀεροδρόμιο. Εἶταν διάχυτες οἱ γνώριμες μυρωδιές ἀπὸ τὴ μπενζίνα καὶ τὶς ἐξατμίσεις, μαζί μὲ τὴν ἰδιαίτερη ὀσμή τῆς μπογιᾶς τῶν ἀεροπλάνων. Ἐνα Γιούνκερς 52 βρισκόταν ἐκεῖ πλάϊ. Κι ἄλλα ἀκόμη εἶταν σκόρπια ἐδῶ κι ἐκεῖ. Ὅλος ὁ τόπος εἶταν γεμάτος ἀερόπλانا.

Με σήκωσαν και μ' έφεραν στο Γιού-52. Καθώς έμπαζαν το φορείο μέσ' από την πόρτα, το άριστερό μου μπράτσο πιάστηκε στα πλάγια. Το τράνταγμα διαπέρασε τον μισοαναίσθητο έγκέφαλό μου. Φώναξα άπ' τον πόνο.

Μ' άκούμπησαν μέσα στην καμπίνα. Οι μηχανές άρχισαν να δουλεύουν και ξεκινήσαμε άμέσως, έπειδή τα κανόνια μας χτυπούσαν το άεροδρόμιο και εΐταν επικίνδυνο να χασομερούμε. Μόνον άλλοι δυο εΐταν μαζί μου, έκτος από το πλήρωμα. 'Ο ένας εΐταν άξιωματικός Νεοζηλανδός με το μισό του μπράτσο κομένο. 'Ο άλλος ένας δεκανέας που του έλειπε το πρόσωπο. Ματωμένοι έπίδεςμοι σκέπαζαν ό,τι άπόμεινε από δαύτον.

Οι ρόδες μας άπογειώθηκαν κι ένιωσα το άερόπλανο να κάνει άμέσως στροφή προς την θάλασσα. Διαφορετικά θάταν έκτεθειμένο στα πυρά τών πολυβόλων μας. Κατευθυνθήκαμε βορεινά, σε μικρό ύψος πάνω από τη θάλασσα. Το μόνο που μπορούσα κι έβλεπα, εΐταν το κάτω μέρος του πυροβολητή εκεί που καθότανε στη θέση του.

Άργότερα μου έκανε έντύπωση το σόλοικό του πράγματος. Τη μιá μέρα να ρίχνω ένα Γιούνκερς 52 και λίγες μέρες ύστερότερα να ταξιδεύω σαν έπιβάτης μ' ένα Γιούνκερς. Τη μιá μέρα να πέφτω χτυπημένος από τους Γερμανούς και την άλλη μέρα να με μεταφέρουν οί ΐδιοι. Τη μιá μέρα να διψώ για ζωή και την άλλη μέρα να λαχταρώ το θάνατο. 'Η ζωή εΐναι γεμάτη άντιθέσεις. "Αν και πλήρωσα πολύ άκριβά αύτη την ύπόθεση, εΐταν μιá ένδιαφέρουσα συνέχεια από συμπτώσεις : μονάχα εγώ επέζησα σε δυο άερομαχίες' ή καταπληκτική σύμπτωση να προσαρμοληθεί ό σφιγκτήρας ως το σημείο που έπρεπε' αύτά όλα εΐταν κρίκοι μιáς άλυσίδας από ένδείξεις που έπηρεάσαν βαθιά το μέλλον μου.

'Επίσης, μ'όλο που δέν τόχα καταλάβει τότε, βρέθηκα στο πρώτο άερόπλανο που μετέφερε Βρετανούς τραυματίες από την Κρήτη. 'Η πρώιμη μεταφορά μου σήμαινε πως θάφτανά εγκαίρως στο νοσοκομείο για να σωθεί ή ζωή μου. Εΐταν μιá περίπτωση βέβαιου θανάτου, αλλά μου μέλλονταν να ζήσω. Το γεγονός πως εΐμουν αιχμάλωτος, δέν πέρασε σχεδόν από το του μου. Εΐμουν που εΐμουν αιχμάλωτος του έαυτού μου. 'Ο νοός μου βρισκόταν φυλακισμένος μέσα στα δικά μου ζητήματα. Σκεπτόμουν μόνο τον έαυτό μου και το άμεσο περιβάλλον μου. Το Γιούνκερς με πήγαινε προς την άπόλυτη αιχμαλωσία.

Οι μηχανές σταμάτησαν να λειτουργούν. "Υστερα τα συνηθισμένα τινάγματα και το κροτάλισμα καθώς άγγίξαμε το έδαφος και διασχίσαμε την άνώμαλη έπιφάνεια ώσπου άκινήτήσαμε. Εΐχαμε προσγειωθεί σ' ένα άεροδρόμιο έξω από την 'Αθήνα. Τα τραύματά μου εΐταν σα ναβγαζαν φωτιές. Κάθε κίνηση του άερόπλανου, κα-

θώς αϋλάκωνε τὸ ἀεροδρόμιο, εἴταν μιὰ ἀγωνία. Λιποθύμησα.

Ἐπειτα τὸ φορητὸ αὐτοκίνητο, μὲ τὴν κουκούλα του ποῦ πλατάγιζε κλεισμένη πίσω. Ἡ σκόνη σηκωνόταν σύννεφο καθὼς βροντολογοῦσαμε πάνω στοὺς ἑλληνικοὺς δρόμους μὲ τὶς γουβες, πηγαίνοντας πρὸς τὴν πόλη. Μιὰ ζέστη πνιγηρῆ. Ὁ δεκανέας μὲ τοὺς ματωμένους ἐπιδέσμοις πάνω στὸ πρόσωπο, βογγοῦσε. Εἴταν ἐτοιμοθάνατος καὶ τὸ ψυχομάχημά του ὀδυνηρό.

Καὶ ὁ Νεοζηλανδὸς ἀξιωματικὸς βρισκόταν ἐπίσης πλαῖί μου. Θυμοῦμαι τὴν ὄψη του, ρυτιδωμένη καὶ χλωμὴ γύρω στὰ χεῖλια, μὲ τὰ δόντια σφιγμένα. Μὲ κάθε κούνημα τοῦ φορητοῦ, κουνούσαν καὶ τὰ μπράτσα μου. Τὰ τινάγματα τράνταζαν τὶς κοματιασμένες σάρκες καὶ τὰ σπασμένα κόκαλα. Φώναζα. Εὐτυχῶς εἶμουν μισοαναίσθητος.

Θυμοῦμαι πὼς ἔβλεπα ἠλιόλουστους δρόμους μέσ' ἀπὸ μιὰ σκισμάδα τοῦ καναβάτσου. Ἐπειτα βρέθηκα ξαπλωμένος πάνω στὴν πλακοστρωμένη εἴσοδο τοῦ νοσοκομείου τῶν αἰχμαλώτων. Κάποιος ρώτησε ἀγγλικά τὸ ὄνομά μου. Καθὼς δὲ μιλοῦσα, κοίταξαν τὴ ματωμένη μετάλλινη ταυτότητά μου. Μὲ πήραν ἀπὸ κεῖ. Ὑστερα ἀπὸ ἑβδομάδες ἀνακάλυψα πὼς μοῦ εἶχαν κλέψει τὰ ἄρβυλά μου ποῦ εἴταν δεμένα στὸ φορεῖο μου καθὼς καὶ τὶς κάλτσες μου καὶ τὸ πορτοφόλι μου. Ἀπόμεινα μὲ τὸ αἱματοποιημένο πανταλονάκι μου καὶ μὲ τὴν μετάλλινη ταυτότητά μου.

Ὅταν ξανάρθα στὸν ἑαυτὸ μου, βρέθηκα σ' ἓνα κρεβάτι μὲ σεντόνια. Τάνιωθα μαλακὰ καὶ δροσερὰ πάνω στὸ δέρμα μου. Μέσα στὸ θάλαμο εἴταν ἡσυχία. Κάποιοι μιλοῦσαν χαμηλόφωνα ἐκεῖ κοντά. Οὔτε βουητὸ ἀερόπλανου πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι μου οὔτε τὸ τραύλισμα τοῦ πολυβόλου. Οἱ ἐκνευριστικὲς ἐκρήξεις εἴταν πολὺ μακριά.

Τὰ τραύματά μου μ' ἔκαιγαν καὶ ψοφοῦσα πάντα γιὰ νερό. Κάποιος ἔβαλε στὰ χεῖλια μου ἓνα ποτήρι καὶ τὸ κρὺο νερὸ ἔσταξε ἀπολαυστικά πάνω στὴν πετσιασμένη μου γλώσσα. Τὶς κατοπινὲς τρεῖς ἑβδομάδες εἶχα κάθε τόσο στὴ διάθεσή μου μιὰ γεμάτη γυάλινη καράφα.

Ἐνας γιατρὸς κοίταζε τὸν πλαῖνό μου. Σὲ λίγο ἦρθε ἡ σειρὰ μου. Ἐξέτασε τὰ τραύματά μου καὶ μοῦ ἔκανε μερικὲς ἐρωτήσεις. Δὲν εἶχα τὸ συναίσθημα πὼς εἶμουν αἰχμάλωτος. Ὁ γιατρὸς μου εἴταν Ἀυστραλὸς καὶ οἱ ἄλλοι γύρω μου Βρετανοί. Κανένας Γερμανὸς δὲ φαινόταν. Ὁ κόσμος περιοριζότανε στὰ σύνορα τοῦ κρεβατιοῦ μου. Εἴταν ὀδυνηρὸ νὰ ζῶ μέσα σ' αὐτὸν τὸν κόσμο, θὰ προτιμοῦσα νὰ χα πεθάνει. Πονοῦσα, διψοῦσα καὶ εἶμουν ἐξαντλημένος καὶ μόνο κατὰ διαλείματα εἶχα συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ μου. Κοιμόμουν, ἔπινα καὶ πάλι ξανακοιμόμουν. Ἡ ζωὴ εἴταν πόνος καὶ νερό. Κι ὁ θάνατος εἴταν ὁ ὕπνος. Καὶ εἴταν ὠραῖος ὁ ὕπνος.

III. ΑΘΗΝΑ — ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

I

Ο Μπλαίαρ Χιούζ-Στάντον έσκυψε πάνω μου. Κρατούσε στο χέρι του ένα ποτήρι νερό. Άμέσως μου κίνησε τὸ ενδιαφέρον — τὸ νερό βέβαια. Ὁ Μπλαίαρ εἶταν καλλιτέχνης. Ἀξιωματικός στήν ὑπηρεσία καμουφλαρίσματος στοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώμα τῆς Ἑλλάδας. Εἶχε πιαστεῖ αἰχμάλωτος ὅταν ὁ ἀγγλικὸς στρατὸς ἔφευγε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Σ' ἓνα προσωρινὸ στρατόπεδο αἰχμαλώτων στήν Κόρινθο, οἱ συνθήκες εἶταν κακές. Ἀρκετοὶ εἶχαν τουφεκισθεῖ. Μεταξὺ τῶν Γερμανῶν φρουρῶν κυκλοφοροῦσαν ἱστορίες γιὰ ὀμότητες πού εἶχαν διαπραχθεῖ στήν Κρήτη. Ὡστόσο νὰ διαψευστοῦν, εἶταν μιὰ δικαιολογία γιὰ ἀντίποινα. Ὁ Μπλαίαρ εἶχε πάει πολὺ κοντὰ στοῦ συρματοπλεγμά γιὰ νὰ μαζέψει ἓνα πορτοκάλι, πού ἔριξε κάποιος Ἕλληνας πολίτης. Ὁ φρουρὸς τοῦ τράβηξε.

Γιὰ τοῦτο βρισκόταν στοῦ νοσοκομεῖο καὶ εὐτυχῶς ζωντανός. Ἡ σφαῖρα εἶχε μπεῖ ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ ὄστον τῆς γνάθου, τοῦ τρύπησε τὸν οὐρανίσκο καὶ τὴ μασέλα καὶ βγήκε ἀπὸ τὸ ἄλλο μάγουλο. Τὸ πρόσωπό του καὶ τὸ στόμα του εἶχαν κακὰ χάλια. Οἱ μασέλες του εἶταν δεμένες μὲ σύρμα κι ἔτσι δὲν μπορούσε νὰ μιλήσει καθαρὰ οὔτε καὶ νὰ φάγει. Ἐπρεπε γιὰ μῆνες νὰ τρέφεται μὲ ρευστὴ τροφή. Ἐνα ἀπὸ τὰ συνηθισμένα θεάματα τοῦ θαλάμου, εἶταν ὁ Μπλαίαρ νὰ κοπανίζει φροῦτα γιὰ νὰ μπορέσει νὰ τὰ περάσει ἀνάμεσ' ἀπὸ τὰ δόντια του. Εἶταν πολὺ καλὸς μαζὶ μου. Μοῦ ἔφερνε σὲ τακτικὰ διαστήματα νερό, αὐτὸ κράτητε μέρες καὶ ἑβδομάδες· κι ἔγραφε καὶ τὰ γράμματα πού ἔστελνα μέσον τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ γιὰ νὰ εἰδοποιήσω τὸν πατέρα μου καὶ τὴν μητέρα μου πῶς εἶμουν ζωντανός.

Μέσον τοῦ ἴδιου, ἄρχισα ν' ἀντιλαμβάνομαι τὸ περιβάλλον μου. Μοῦ περιέγραψε τὸ κτίριο. Βρισκόμασταν σ' ἓνα στρατόπεδο αἰχμαλώτων στὰ περίχωρα τῆς Ἀθήνας. Τὸ κτίριο τοῦ νοσοκομεῖο εἶταν πρωτύτερα σχολεῖο. Μιὰ πελώρια λευκὴ μοντέρνα οἰκοδομὴ ἀπὸ μπετόν, ψηλὰ στήν πλαγιά ἑνὸς λόφου μεταξὺ Πειραιᾶ καὶ Ἀθήνας. Τὸ μέρος τὸ ἔλεγαν Κοκινιά.

Τὸ νοσοκομεῖο εἶταν περιτριγυρισμένο μὲ ἀκανθωτὸ συρματοπλεγμα καὶ εἶχε τὴ συνηθισμένη γερμανικὴ φρουρὰ ὑπὸ τὴν ἀρχὴ γιὰ ἑνὸς δεκανέα τῶν Ἐς-Ἐς. Ὁνομαστικά, ὁ δεκανέας εἶταν ὑπὸ τὰς

διαταγὰς τοῦ Γερμανοῦ γιατροῦ ποὺ διοικοῦσε τὴ μονάδα. Στὴν πραγματικότητα, ὁ δεκανέας ὑπαγόρευε καὶ ἐρμήνευε μὲ ποιὸν τρόπο ἔπρεπε νὰ μᾶς μεταχειρίζονται σὰν αἰχμάλωτους. Ὁ γιατρός ἐνδιαφερόταν μόνο γιὰ τὸ πῶς νὰ μᾶς μεταχειρίζονται σὰν τραυματίες. Καὶ σ' αὐτὸ ἀκόμη ἔπερνε μικρὸ μέρος ἐπειδὴ τὴ διεξαγωγή τῆς ὑπηρεσίας τοῦ νοσοκομείου καὶ τὸ χειρουργεῖο τὰ εἶχε ἀναλάβει ἓνας Αὐστραλὸς ἐπίτατος, ὀνόματι Μπροῦκ Μούαρ, μὲ τὴν βοήθεια ἑνὸς προσωπικοῦ ἀπὸ Αὐστραλοὺς καὶ Βρετανοὺς γιατροὺς καὶ στρατιωτικοὺς νοσοκόμους.

Τὸ κτίριο θὰ μπορούσε νὰ ἐπαρκέσει λογικὰ γιὰ πεντακόσια κρεβάτια πάνω-κάτω. Ἐκεῖ μέσα ὅμως ὑπῆρχαν πολὺ περισσότεροι τραυματίες ἀπ' ὅσους θὰ εἶταν δυνατόν νὰ ἐγκατασταθοῦν ἄνετα. Ἔτυχε νὰ κείτονται ἄνθρωποι στοὺς διαδρόμους καὶ οἱ θάλαμοι εἶταν στοιβαγμένοι μὲ κρεβάτια τοποθετημένα σὲ πολὺ μικρὴ ἀπόσταση τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Τὸ μαγείρειο δὲν ἐπαρκοῦσε γιὰ τόσο πλῆθος παρ' ὅλη τὴν ἐξαιρετικὴ ἔλλειψη τροφῆς.

Μὲ συνθήκες τόσο ὑπερβολικὰ δύσκολες, ὁ Μπροῦκ Μούαρ καὶ οἱ συνεργάτες του ἔκαναν ἐργασία ἀξιοθαύμαστη. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν προσφερθεῖ αὐτοπροαίρετα νὰ μείνουν στὴν Ἑλλάδα τότε ποὺ ἀποχωροῦσε ὁ στρατὸς καὶ πρόβλεπαν πῶς θὰ ἔφθαναν πολλοὶ τραυματίες ἀπὸ τὰ παράλια. Ὅλες οἱ νοσοκόμες καὶ πολλοὶ γιατροὶ εἶχαν ἀποσταλεῖ στὴν Αἴγυπτο καὶ παρέμειναν μόνον δύο νοσοκομεῖα μὲ στοιχειῶδες προσωπικὸ. Τὸ ἓνα εἶταν τὸ 5ο Αὐστραλιανὸ Γενικὸ Νοσοκομεῖο καὶ τὸ ἄλλο τὸ 26ο Βρετανικὸ Γενικὸ Νοσοκομεῖο. Τὰ ἀνάλαβαν οἱ Γερμανοὶ καὶ τὰ ἐγκατάστησαν στὰ σημερινὰ τους καταλύματα, τοὺς Αὐστραλοὺς στὴν Κοκινιά καὶ τοὺς Βρετανοὺς στὸ κτίριο τοῦ Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν. Ὅλους τοὺς αἰχμαλώτους ὑγειονομικοὺς τοὺς ἔστειλαν σ' αὐτὰ τὰ νοσοκομεῖα κι ἔτσι τὸ προσωπικὸ τους αὐξήθηκε. Οἱ τραυματίες ποὺ ἔφθασαν ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ παράλια εἶταν ἐξαιρετικὰ ὀλιγάριθμοι, ἀλλὰ τὰ νοσοκομεῖα χρειάζονταν γιὰ τὸ ρεῦμα τῶν πληγωμένων ποὺ διοχετεύονταν ἀπὸ τὴν Κρήτη.

Τὴν κατοπινὴ μέρα ἀπὸ τὴν εἴσοδό μου στὸ νοσοκομεῖο, μὲ μέτεφεραν στὸ χειρουργεῖο καὶ μοῦ ἔκανε ἐπέμβαση ἓνας Βρετανὸς χειρουργός, ὁ ἐπίτατος Χάρβεϋ. Μετὰ τὴν ἐγχείρηση, βρέθηκα πάλι πίσω στὸ θάλαμο μὲ τὸν Μπλαίαρ ὅπως πάντα στὸ πλευρὸ μου μὲ μιὰ καράφα νερό. Ἡ δίψα μου εἶταν ἀκόμη ἀκόρεστη. Τὰ μπράτσα μου εἶταν τυλιγμένα μὲ ἐπιδέσμους καὶ τὸ δεξί μου μέσα στὸ γύψο. Μοῦ εἶπαν πῶς εἶχε σπάσει ὁ ἀριστερός μου ὤμος μὲ κάταγμα τοῦ ὤμου κοντὰ στὴν ἄρθρωση· ἡ μισή μου ὠλένη ἔλειπε μαζὶ μὲ δύο ἴντσες περίπου ἀπὸ τὴν κερκίδα, μὰ ὡστόσο ἔλπιζαν νὰ ἀποφευχθεῖ ὁ ἀκρωτηριασμός. Ὅπως οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς τραυματίες τῆς Κρήτης, βρισκόμουν κι ἐγὼ σὲ προχωρημένο στάδιο σήψεως καὶ κλονισμοῦ καὶ τὰ δύο μου τραύματα εἶχαν σκουληκιάσει. Εἶμουν πάρα

πολύ εξασθενημένους και πολύ λίγοι πίστευαν πώς θα μπορούσα να ζήσω. Οί μέρες περνούσαν σαν μέσα σε όνειρο. Δέν είχα δύναμη να μιλήσω ή να κοιτάξω γύρω μου, τó μόνο πού έπιθυμούσα, είταν τó νερό και ή λήθη.

Μερικές μέρες άργότερα με μετέφεραν σε μιάν άλλη πλευρά του θαλάμου ώστε να υπάρχει άρκετός χώρος για να τοποθετήσουν τó άριστερό μου μπράτσο μέσα σε νάρθηκα. Έδω, δέν είταν εύκολο για τόν Μπλαίαρ να με φροντίζει. Στά διπλανό κρεβάτι βρισκόταν ένας Γάλλος πιλότος πού είχε καταριφθει πάνω από την Κρήτη. Τόν έλεγαν Ζακιέ. Αυτός ανάλαβε να με περιποιείται.

Ό ύποσηναγός Πώλ Ζακιέ είταν ένας από τους λαμπρότερους ανθρώπους πού άντάμωσα στη ζωή μου. Όψηρετούσε στη Συρία σαν ήρθε ή κατάρευση της Γαλλίας, δραπέτευσε στην Αίγυπτο και κατατάχθηκε έθελοντής στην Ρ.Α.Φ. Είχε διορισθει διοικητής σε μιá πτήση ενός στολίσκου μας μαχητικών άεροπλάνων της έρήμου. Από κει πέταξε πάνω από την Κρήτη, ενώ ή μάχη της ξηράς βρισκόταν σε όλη της την εξέλιξη και χτύπησε τά έχθρικά άερόπλινα τόσο στον άέρα όσο και τά προσγειωμένα στο Μάλεμε. Ό κινητήρας του χτυπήθηκε από θραύσμα και σταμάτησε. Αναγκάστηκε δέ να προσγειώσει απότομα τó Χορρικόίν του. Είχε τραυματισθει έλαφριά, αλλά οί Γερμανοί πρόφτασαν και τόν έπιασαν αιχμάλωτο.

Περνούσε τις μέρες του περιθάλποντας τους τραυματίες. Όλλοι πού είταν επίσης σε άνάρωση, συνήθιζαν ν' άνεβαίνουν στην ταράτσα για να ήλιάζονται, για να παίζουν χαρτιά και να διαβάζουν. Όχι όμως ό Ζακιέ. Πηγαινοερχόταν αδιάκοπα μέσα στο θάλαμο μαζί με τους νοσοκόμους, μιá ρωμαλέα μορφή μ' ένα καλοκάγαθο χαμόγελο για όλους. Τό ποτήρι κάποιου είταν άδειανό. Ό Ζακιέ τó γέμιζε χωρίς να περιμένει να τού τó ζητήσουν. Βρισκόταν πάντα στη διάθεσή μου όποτε τόν χρειαζόμουν. Οί μύγες κάθονταν πάνω στο πρόσωπό μου. Ό Ζακιέ τις έδιωχνε. Μ' έπλενε, με ξύριζε και με διατηρούσε καθαρό. Με ενθάρρυνε να τρώγω τó βρισκόμενο και κοίταζε να μου δίνουν φρούτα από την καντίνα.

Μιá μέρα, ύστερ' από τρεις έβδομάδες πάνω-κάτω, μπήκαν οί φρουροί φέρνοντας την είδηση πώς έπρεπε να φύγει άεροπορικά στη Γερμανία. Κυκλοφόρησε ή φήμη πώς θα τόν παρέδιδαν στην κυβέρνηση τού Βισύ για να τόν τουφεκίσει σαν προδότη· κι έτσι, καθώς είταν ό πρώτος ή ένας από τους πρώτους μαχητικούς Γάλλους πού πιάστηκαν αιχμάλωτοι, να τρομοκρατηθούν οί άλλοι. Δέχτηκε την είδηση με ήρεμία, ή κυριότερη φροντίδα του είταν να βρεθει κάποιος άλλος πού να με περιποιείται. Τό πρώτο πράγμα πού έκανε τó κατοπινό πρωί, είταν να πάει να έξομολογηθει όπως συνήθιζε πάντα. Όργότερα την ίδια μέρα, ήρθαν να τόν πάρουν. Είταν έτοιμος. Με άποχαιρέτησε και μου έδωσε ένα γράμμα για τή γυναίκα του. Είχαν παντρευθει στο Κάιρο λίγες έβδομάδες προτού καταρι-

φθει. Ἐπειτα βγήκε ἀπὸ τὸ θάλαμο μὲ τὸ κεφάλι ψηλὰ καὶ μ' ἓνα χαμόγελο κι ἓναν χαιρετισμὸ γιὰ ὄλους μας — ἓνας σπουδαῖος ἄνθρωπος. Εὐτυχῶς οἱ φήμες εἶταν ἀβάσιμες καὶ προοριζόταν μόνον γιὰ ἓνα στρατόπεδο αἰχμαλώτων στὴ Γερμανία.

II

Ἐκεῖνες τὶς μέρες, ἓνας ἀπὸ τοὺς δικούς μου ἀξιωματικούς ἔφθασε ἀπὸ τὴν Κρήτη. Δὲν εἶταν τραυματίας, ἀλλὰ τὸν ἔφεραν μὲ τὴν ὑποψία πὼς ἔπασχε ἀπὸ ἐλώδεις. Δὲν εἶχε τίποτε σχεδὸν στὴν πραγματικότητα. Τὸν ἔλεγαν Μπούτσερ· αὐτὸς ἔγινε νοσοκόμος μου καὶ στενός μου φίλος στὶς κρίσιμες ἑβδομάδες ποὺ ἐπακολούθησαν.

Τὸ τμήμα τῶν ἀξιωματικῶν βρισκόταν στὸ ψηλότερο πάτωμα τοῦ νοσοκομείου. Τὸ ἀποτελοῦσαν δυὸ αἴθουσες ποὺ συγκοινωνοῦσαν μὲ μιὰ μονόφυλλη πόρτα. Ἡ κάθε αἴθουσα εἶχε ὡς δεκαπέντε βήματα μᾶκρος καὶ ἕξι βήματα πλάτος, μὲ παράθυρα στὸ πάνω μέρος τοῦ τοίχου. Ὅταν εἴσουν ξαπλωμένος στὸ κρεβάτι, ἔβλεπες μόνάχα οὐρανό. Ἐπὶ τρεῖς μῆνες εἶχα γιὰ μόνη θεά τοὺς τέσσερις αὐτοὺς τοίχους.

Ὁ κάθε θάλαμος τοῦ τμήματος εἶταν στοιβαγμένος μὲ τριάντα κρεβάτια. Ἐγὼ βρισκόμουν στὴ μιὰν ἄκρη, τὸ ἀριστερό μου μπράτσο τεντωμένο μέσα σὲ νάρθηκα ποὺ ἡ ἄκρη του εἶταν δεμένη στὸν τοῖχο γιὰ νὰ ὑποβαστάζεται. Τὸ δεξί μου μπράτσο εἶταν τώρα ὀλόκληρο μέσα στὸ γύψο, μ' ἓνα παραθυράκι ἀφησμένο στὸ μέρος τῆς ὠλένης γιὰ νὰ τρέχει τὸ πύο ἀπὸ τὸ μολυσμένο τραῦμα. Κεῖτόμουν ἀνάσκελα· μόνον τὰ πόδια μου μποροῦσα νὰ κουνήσω. Κι ἔμεινα σ' αὐτὴ τῇ θέσῃ τρεῖς ὀλόκληρους μῆνες. Ἐνα ὠχρὸ κιτρινοπράσινο πύο ἔτρεχε διαρκῶς ἀπὸ τὸν σπασμένο μου ὤμο κι ἔσταζε πίσω ἀπὸ τὸ λαιμό μου, σχηματίζοντας ἓνα τέλμα ποὺ τὸ ἀποροφοῦσε σιγά-σιγά τὸ στρώμα μὲ τὴν ἀνυπόφορη δυσσομία του. Τὸν πρῶτο καιρὸ, τὸ μεγαλύτερο διάστημα βρισκόμουν βυθισμένος σ' ἓνα λήθαργο. Ἐκεῖνο ποὺ ἔπερνα προπάντων εἶδηση, εἶταν τὸ βασανιστήριο τῶν καθημερινῶν ἀλλαγῶν καὶ ἡ γλυκερὴ ὄσμῃ τοῦ πύου ποὺ μοῦ ἔφερνε ἀναστάτωση καὶ ποὺ δὲν μπόρεσα ποτὲ νὰ τὴν συνηθίσω.

Καθὼς περνοῦσαν οἱ ἑβδομάδες, ἡ κατάστασή μου καλυτέρευε σιγά-σιγά καὶ ἄρχισα νὰ πέρνω μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γιὰ ὅσα συμβαῖναν γύρω μου. Ὁ Μπούτσερ μεταφέρθηκε στὸ διπλανό μου κρεβάτι. Ἐγινε ὁ μόνιμος σύντροφός μου, καθόταν κοντά μου, μὲ τάγιζε, μ' ἔπλενε καὶ μὲ ξύριζε. Ἐδιώχνε τὶς μύγες καὶ μοῦ κρατοῦσε τὸ τσιγάρο κι ἔτσι ξανάρχισα νὰ καπνίζω.

Ἐπέφερα πολὺ ἀπὸ τοὺς πόνους. Ἐκτὸς ποὺ εἶχα τὰ τραύματά μου, παρουσιάστηκαν καὶ πληγὲς γιὰ νὰ ἐπιτείνουν τὰ βάσανά μου. Εἶχα πληγιάσει ἀπὸ τὸ πλάγιασμα, ἐκεῖ ποὺ προεξεῖχαν τὰ ἰσχυκὰ

ὄσα μὲς' ἀπ' τὸ κάτισχνο πετῖ μου καὶ ἐκεῖ πού ὁ γύψος πίεζε τὸ μπράτσο μου. Ὅκτῳ πληγὲς μαζί στὸ δεξί μου μπράτσο. Ἡ μιὰ εἶταν πολὺ ὀδυνηρὴ καὶ φαινότανε τὸ κόκαλο τοῦ ἀγκῶνα' μιὰ ἄλλη σχηματίσθηκε ἀνάμεσα στὸ μεγάλο δάχτυλο καὶ τὸν δείκτη καὶ παρουσιάσθηκαν μερικὲς ἀκόμη στὸ ἀριστερό μου μπράτσο, ἐκεῖ πού στηριζόταν μέσα στὸ νάρθηκα. Ὅλες εἶταν μολυσμένες καὶ πυοροοῦσαν.

Ὁ πόνος πού ἔνιωθα ἀπὸ τὶς πληγὲς αὐτές, προπάντων στὶς ἀρθρώσεις πού συγκεντρώνονται τὰ νεῦρα, μὲ τρέλαινε σχεδόν. Γιὰ νὰ ἡσυχάσω, μοῦ ἔκαναν ἐνέσεις μορφίνα κάθε τέσσερις ὥρες μὲς' στὴ μέρα καὶ δυὸ φορές τὴν νύχτα. Ἡ μορφίνα εἶταν μεγάλῃ ἀνακούφιση. Εἶχα φθάσει στὸ σημεῖο νὰ χάνω κάθε αὐτοέλεγχο καὶ νὰ ξεφωνίζω σὰν τρελός. Τότε μοῦ ἔκαναν μιὰ ἔνεση καὶ συγκρατιώμουν, περιμένοντας τὸ τέλος τῆς ἀγωνίας. Σὲ λίγο μιὰ γαλήνη ἄρχιζε νὰ χύνεται στὸ κορμί μου ξεκινώντας ἀπ' τὰ πόδια. Οἱ τεντωμένοι μῦνες χαλάρωναν. Τὸ κύμα τῆς εὐφορίας ἀνέβαινε καὶ ξεχυνόταν μὲς' στὰ μπράτσα. Ὁ πόνος ἔξαφανιζόταν. Τὸ μυαλό ἡρεμοῦσε, γαλήνευε, ἀναπαυμένο.

Ἐπερνα μορφίνα γιὰ πολλὲς ἐβδομάδες. Ἀλλὰ εἶχε καὶ τὰ μειονεκτήματά της. Γίνεται συνήθεια, ὅπως τὸ κάπνισμα.

Ὅσο περισσότερη πέρνει, τόσο περισσότερη θέλεις. Καὶ ἂν δὲν τὴν χορηγήσουν μὲ προσοχή, ὁ ἄρρωστος κατατῆ μορφινομανῆς καὶ δὲν μπορεῖ νὰ κάνει χωρὶς αὐτή. Παρατήρησα πὼς ἡ ἐπήρειά της ἐλαττωνόταν σὲ σημεῖο πού ἡ ἔνεση δὲν ἔφερνε κανένα σχεδόν ἀποτέλεσμα. Ὑποπεύομαι πὼς οἱ γιατροί μου ἔκριναν πὼς εἶχα πάρει ὀρκετὴ καὶ μὲ ὀπόκοβαν σιγά-σιγά, ἐλαττώνοντας τὶς δόσεις ὀλοένα. Ἴσως στὸ τέλος νὰ μοῦ ἔκαναν ἐνέσεις μὲ σκέτο νερό, τόσο μηδαμινὸ εἶταν τὸ ἀποτέλεσμα.

Ἀλλὰ ὑπέφερα ἀκόμη ἀπὸ δυνατοὺς πόνους καὶ τὴν ἀντικατάστησαν μὲ ὀπιούχα ποτᾶ. Ἐνα ἀπὸ τὰ ποτᾶ αὐτὰ μοῦ ἔδινε μιὰ θαυμάσια ἀνακούφιση, ἀκόμη τελειότερη κι ἀπὸ τὴ μορφίνα. Ἐξακολούθησα νὰ τὸ πέρνω γιὰ πολλὲς ἐβδομάδες. Ἐπειτα πῆρα τὴν ἀπόφαση νὰ σταματήσω κι ἔκοψα μόνος μου τὴ συνήθεια. Οἱ πόνοι εἶχαν πολὺ ἐλαττωθεῖ καὶ οἱ ἐνοχλήσεις εἶταν μικρές.

Ὅρισμένα ἐπεισόδια καὶ ὀρισμένοι ἀνθρώποι ξεχωρίζουν στὸ μνημονικό μου. Ἐκεῖνο τὸν καιρὸ εἶχαμε καὶ μερικοὺς Ἕλληνες ἀξίωματικούς. Ἀργότερα τοὺς μετάφεραν σ' ἕνα ἑλληνικὸ νοσοκομεῖο. Ὁ Μιχαὴλ Βαμβακάς εἶταν στὸ κρεβάτι δεξιά ἀπὸ τὸ δικό μου. Εἶχε χτυπηθεῖ ἀπὸ μῦδρο καὶ εἶταν πληγωμένος σὲ ὄλο του τὸ κορμί. Ἡ ἀλλαγὴ τῶν τραυμάτων του ἀπαιτοῦσε μιὰ ὀλόκληρη ὥρα. Μιὰ ὥρα ὀδυνηρὴ, μὰ ἐκεῖνος εἶταν πολὺ θαρραλέος. Ἐσφιγγε τὰ δόντια του χωρὶς νὰ βγάξει μιλιὰ ὅσο ξετύλιγαν τοὺς ἐπιδέσμούς. Μὰς ἔνωσε μιὰ σταθερὴ φιλία. Μιλοῦσαμε λίγο μεταξύ μας, μὰ ὑποφέραμε πολὺ καὶ οἱ δυὸ. Ἀνακάλυψα πὼς ἕνας παλιός μου φίλος εἶχε μείνει στὸ

σπίτι του κοντά στα Χανιά. Κουβεντιάσαμε γαλλικά. Μοῦ ἔλειψε ὅταν τὸν μετάφεραν στὸ ἑλληνικὸ νοσοκομεῖο.

Ἄντικρυ μας εἶταν δυὸ Ἕλληνες μὲ σοβαρὰ τραύματα στὴν κοιλιά. Τὸ χρῶμα τοῦ ἑνὸς εἶχε ἀλλάξει κίολα σὲ μιὰ ἀπαίσια πράσινη ἀπόχρωση. Πέθανε κάποια νύχτα. Ὁ ἄλλος πέρασε ὀδυνηρὲς μέρες καὶ ὀδυνηρὲς νύχτες, βογγώντας, μουγκρίζοντας καὶ ξεφωνίζοντας, ὥσπου πέθανε κι αὐτός. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς πληγῆς του εἶταν ἕνα καθημερινὸ μαρτύριο γιὰ τοὺς νοσοκόμους. Μ^ο ὄλο πού εἶταν συνηθισμένοι, δὲν μπορούσαν ν' ἀνθέξουν στὴ δυσωδία. Φοροῦσαν μάσκες γιὰ νὰ τὸν ἀλλάξουν.

Οἱ περισσότεροι ὅμως εἶχαν τραύματα ἄρκετὰ ἀπλᾶ. Ἐδῶ βρισκόταν κι ὁ ταγματάρχης Τζώρτζ Μπήλ, τὸ διαμπερές του τραῦμα ἐπουλώθηκε μιὰ ὁμορφιά καὶ μετακομίσθηκε ἀπὸ τοὺς πρώτους στὴ Γερμανία. Πολλὰ σπασίματα χεριῶν καὶ ποδιῶν. Μερικοὶ δὲν εἶχαν παρὰ μιὰ ἥπια δυσεντερία. Εἶχαμε τύπους λογιῆς-λογῆς.

Εἶταν κι ἕνας πελώριος ἀξιωματικὸς τῶν Μαορί, πολὺ σοβαρὰ τραυματισμένος. Ἀπὸ μιὰ ἐπίθεσή του μὲ τὴ λόγχη στὴν Κρήτη, θά θυμῶνται γιὰ πολὺν καιρὸ τοὺς Μαορί. Ἀλλὰ εἶχαν μεγάλες ἀπώλειες. Ὁ ἀξιωματικὸς αὐτὸς εἶχε χτυπηθεῖ σ' ὄλο του τὸ κορμὶ ἀπὸ σφαῖρες πολυβόλου. Οἱ φαντάροι του τὸν λάτρευαν, ἕνα κύμα Μαορί τὸν ἐπισκέπτονταν καθημερινά, ἔμπαιναν κούτσα-κούτσα ἀπ' ὅλα τὰ τμήματα τοῦ νοσοκομεῖου γιὰ νὰ τὸν δοῦν. Κράτησε ἑβδομάδες, μῆνες. Ὁ πελώριος σκελετός του λύγισε. Ἐφθινε σιγά-σιγά ὥσπου ἀπόμεινε ἕνα σακκὶ βασανισμένα κόκαλα. Ξεφώνιζε μέσα στὴ νύχτα, τρελὸς ἀπὸ τοὺς πόνους. Τὰ ναρκωτικὰ δὲν ὀφελοῦσαν πιά. Στὸ τέλος πέθανε.

Κοντὰ τοῦ εἶταν ἕνας ἀξιωματικὸς τοῦ σώματος τῶν Βασιλικῶν Πεζοναυτῶν. Κι αὐτὸς εἶχε τραυματισθεῖ στὴν Κρήτη, ἀπὸ πυρὰ πολυβόλου. Μὲ τὰ δυὸ μηριαῖα ὅσα σπασμένα, ἔμεινε στὸ ὑπαιθρο ἐπὶ ἕξι μέρες χωρὶς καμιά περίθαλψη ὥσπου τὸν βρῆκαν καὶ τὸν μάζεψαν. Εἶταν καταπληκτικὸ πῶς μπόρεσε νὰ ζήσει. Κειτόταν στὸ θάλαμο, πολὺ ἔξασθενημένος, μὲ τὰ πόδια μέσα σὲ νάρθηκες. Ἀτσαλένιες καρφίτσες κάτω ἀπὸ τὰ γόνατά του συγκρατοῦσαν τὰ σκοινιά πού περνοῦσαν ἀπὸ τροχαλίες στὰ πόδια τοῦ κρεβατιοῦ. Ἀπὸ τίς τροχαλίες κρεμόντουσαν μεγάλα βάρη γιὰ νὰ κρατοῦν τὰ σκέλη του τεντωμένα καὶ νὰ ὑποβοηθοῦν τὴ συγκόλληση τῶν ὀστέων. Ἡ νοσηλεία αὐτὴ, ἐντελῶς κανονικὴ γιὰ τίς θλάσεις τῶν μηριαίων ὀστέων, εἶταν γι' αὐτὸν ὑπερβολικὰ μαρτυρικὴ στὴν κατάστασι πού βρισκόταν. Οἱ καρφίτσες κακοφόρμισαν μέσα στὸ κρέας του. Τὰ τραύματά του ἔμειναν ἀνοιχτὰ καὶ πυοροοῦντα. Παρουσιάστηκαν ἐκχυμώσεις ἀπὸ τὸ ξάπλωμα, πάρα πολλές μαζί ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ τίποτα καὶ κατάντησαν πελώρια ἀνοιχτὰ ἔλκη. Εἶχε σκεπασθεῖ ὀλόκληρος μὲ πληγές. Ἡ ἀκατάλληλη τροφή δὲν βοηθοῦσε. Ὅλο καὶ ἀδυνατίζε ὥσπου κατάντησε σωστὸς σκελετός. Τὸ μυαλό του

ἄρχισε νὰ σαλεύει ἀπὸ τὴν τρομερῆ ἔνταση. Στὸ τέλος τοῦ τέταρτου μῆνα πέθανε κι αὐτός.

Στοχαζόμενον πάνω σὲ ὄλ' αὐτά. Ὁ Μαορί καὶ ὁ πεζοναύτης, φαινομενικά, εἶταν ἀπὸ τοὺς τραχύτερους πολεμιστὲς πού μπορούσε κανεὶς νὰ συναντήσει. Εἶχαν ἐπίσης μεγάλα προσόντα ἀρχηγοῦ. Θάρρος, καρδιά, πρωτοβουλία, καθὼς καὶ περισκεψη γιὰ τοὺς ἀνθρώπους πού ὀδηγοῦσαν στὴ μάχη. Καὶ ὅμως, παρ' ὅλα αὐτά, κάτι τοὺς ἔλειπε. Κράτησαν περισσότερο παρὰ πού θὰ μπορούσαν νὰ κρατήσουν πολλοὶ ἄνθρωποι, ἀλλὰ στὸ τέλος κάτι τοὺς ἐγκατέλειψε. Παράτησαν τὸν ἀγῶνα ἠθικῶς προτοῦ νὰ καταρεύσουν τελικὰ σωματικῶς. Μ' ὄλο πού δὲν τὸ ἀντιλαμβάνομαι, τὸ ἴδιο ἔκανα κι ἐγώ, καθὼς καὶ οἱ περισσότεροὶ ἄνθρωποι πού βρέθηκαν στὴ θέση μας.

Τὸ δραματικὸ τους τέλος εἶταν ἐξαιρετικὰ συγκινητικὸ καὶ τραγικὸ. Εἶχε ψυχολογικὸ ἐνδιαφέρον. Μὲ τὴν ἐπήρεια τοῦ σωματικοῦ πόνου, οἱ λειτουργίαι τῆς σκέψης συγκεντρώνονταν ἐνστικτικὰ ὄλο καὶ περισσότερο ὡς ἓνα σημεῖο πού ἐξαρτιόταν εἶτε ἀπὸ τὴν ἐνταση εἶτε ἀπὸ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς ἐπήρειας. Ὁ μέσος ἄνθρωπος θὰ μπορούσε μόνο μιὰ ὀρισμένη δόση πόνου νὰ ὑποφέρει χωρὶς νὰ ἀποροφηθεῖ μέσα σ' αὐτή. Μὲ τὸν καιρὸ, ἓνας μακρὸς ἐξακολουθητικὸς πόνος ἔχει τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα μ' ἓναν πόνο ὀξὺ ἀλλὰ σύντομο.

Ἡ ἀντοχὴ στὸν πόνο φαινόταν νὰ ποικίλει πολὺ, ἀνάλογα μὲ τὰ ἄτομα. Μερικοὶ ἐπηρεάζονταν γρήγορα καὶ πολὺ εὐκόλα. Ἄλλοι, ὅπως ὁ Μαορί καὶ ὁ ἀξιωματικὸς τῶν πεζοναυτῶν, περνοῦσαν ὀλόκληρους μῆνες ἀγῶνας. Εἶναι εὐκόλο νὰ ποῦμε πῶς ἐτσι τοὺς ἐπλάσσε ἡ φύση. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ὀλόκληρη ἡ ἀλήθεια. Ποιὸ πνεῦμα ἐμφύχωσε ὀρισμένους ἀνθρώπους νὰ ἀρθοῦν ψηλότερα ἀπὸ τίς περιστάσεις, ὅσο κι ἂν εἶταν τρομερές, ὥστε καὶ τὸν ἑαυτὸ τους νὰ κυριαρχήσουν καὶ τοὺς ἄλλους νὰ εὐεργετήσουν ; Ποιὸ εἶταν τὸ μυστικὸ τῶν ἡρώων καὶ τῶν μαρτύρων ὄλων τῶν αἰῶνων ; Σκέφθηκα πάνω σὲ ὅλα αὐτά καθὼς περνοῦσαν οἱ μέρες. Εἶδα τὸν ἑαυτὸ μου νὰ γλυστράει ὄλο καὶ πιὸ βαθιὰ μέσα στὸ ἔλος τῆς φιλαυτίας. Εἶμουν ὄλο καὶ περισσότερο αἰχμάλωτος τοῦ ἑαυτοῦ μου.

Ἄν καὶ εἴμαστε τραυματίες καὶ αἰχμάλωτοι πολέμου, μοιάζουμε μὲ πολλοὺς κοινοὺς πολίτες πού ὅταν τοὺς ἔρθει κανένα πλήγμα, γίνονται αἰχμάλωτοι τῆς φιλαυτίας τους κι ἔχουν μόνο σ' αὐτὸ τὸ νοῦ τους. Τὸ πλήγμα μπορεῖ νὰ εἶναι σωματικὸ — ἀρώστια ἢ τραῦμα. Μπορεῖ ἐπίσης νὰ εἶναι ἠθικὸ, λόγου χάρι, ἢ στέρηση ἑνὸς προσώπου, ἢ ἀνεργία ἢ κάποια ἀδικία πάνω στίς σχέσεις τους μὲ τοὺς ἀνθρώπους πού νὰ τοὺς προξενεῖ φόβο ἢ πικρία ἢ νὰ πληγῶναι τὸ φιλότιμο.

Ὅ,τι κι ἂν εἶναι, εἶναι κάτι πού τείνει νὰ ἀπασχολήσει τὸ μυαλό. Οἱ ἄνθρωποι τυραννιοῦνται, σκέπτονται μόνο τὸν ἑαυτὸ τους, αἰχμάλωτοι τῶν προβλημάτων πού τοὺς ἀπασχολοῦν. Ἀμέσως ἐπηρεάζεται ἡ ἰκανότητά τους νὰ ἐξυπηρετήσουν τὴν κοινότητα. Ἡ ἐρ-

γασία τους δυσχεραίνεται, οί σχέσεις τους με τούς άλλους ανθρώπους παραβλάπτονται. Δέν εἶναι ἐλεύθεροι νά ἀφιερωθοῦν σέ πρόσωπα ἢ σέ πράγματα. Γίνονται ἐγωῖστές καί κατά ἕνα ἄλλο τρόπο ἡ ζητοῦν ἀντίσταθμίσματα, δικαιώματα καί προνόμια εἰς βάρος τῆς κοινῆς ἐξυπηρέτησης καί τοῦ καθήκοντος. Ἀμέτρητες ὄρες ἐργασίας χάνονται γιά τὴν παραγωγή καί ἀμέτρητες ἀνθρώπινες σχέσεις δηλητηριάζονται καί διαλύονται. Μιά ἠθική καί πνευματική δύναμη, πού θά μπορούσε νά παλαίψει ἀποτελεσματικά με τὴ φιλαυτία, θά εἶταν ἀνεκτίμητη ὄχι μόνο γιά τὰ άτομα, ἀλλά καί γιά τὰ ἔθνη. Εἶχα τρομερὴ ἀνάγκη ἀπὸ τὴ δύναμη αὐτή, ἀλλά ἔπρεπε νά περάσουν πολλοὶ μῆνες ὥσπου νά τὴν ἀνακαλύψω.

III

Ἡ ζωὴ στὸ θάλαμο εἶταν ἐξαιρετικὰ μονότονη. Ξυπνοῦσαμε ἀρκετὰ νωρίς. Ὅσοι μπορούσαν ἀπὸ τούς ἀρώστους, ἔβγαιναν γιά νά νιφτοῦν καί νά ξυριστοῦν. Οἱ νοσοκόμοι γύριζαν με μιά λεκάνη νερό, αὐτοὶ μοῦ ἔπλεναν τὸ πρόσωπο καί τὰ χέρια. Οἱ φρουροὶ ἔμπαιναν καί ἐξέλεγγαν τὸν κατάλογο. Ἀκολουθοῦσε μιά μακριὰ ἀνάπαυλα. Ἐπειτα μεγάλη ζωηρότητα καθὼς ἔφερναν τὸ πρόγευμα.

Τὸ πρόγευμα τὸ ἀποτελοῦσαν μισὴ φέτα μαῦρο ἑλληνικὸ σταρένιο ψωμί κι ἕνα φιλιτζάνι καφέ ἐρζάτζ. Τὸ ψωμί ἦ εἶταν σκέτο ἢ εἶχε πάνω λίγη ξυνισμένη μαρμελάδα. Ὁ καφές εἶταν ἀπὸ βελανίδια καβουρντισμένα καί ἀλεσμένα. Εἶχε κάποια ἰδιαίτερη γεύση μὰ ὄχι γεύση καφέ. Φυσικὰ οὔτε ζάχαρη μέσα οὔτε γάλα. Στὴν ἀρχή, μόνο νερό ἐπιθυμοῦσα, ἔτρωγα καί λίγο φρούτο. Ἀργότερα ἔτρωγα ὅ,τι μᾶς σερβίριζαν. Καμιά φορά ὁ Μπούτς κατάφερνε ν' ἀγοράσει σταφύλια ἀπὸ τὴν καντίνα. Τὰ φρούτα εἶταν ἀφθονα στὴν Ἑλλάδα τὸν πρῶτο χρόνο τῆς κατοχῆς. Ἀλλὰ τὸ ψωμί εἶταν κιόλα σπάνιο καί δέν μπορούσαμε ν' ἀγοράσομε.

Ἐπειτα ἀπὸ τὸ πρόγευμα, πάλι μιά μακριὰ ἀνάπαυλα. Μιά καινούργια φασαρία προανάγγελε τὴν ἄφιξη τῶν γιατρῶν γιά τὴν ἐπίσκεψη. Εἶταν ἡ ἐνδιαφέρουσα στιγμή τῆς μέρας. Ὅσοι περίμεναν νά τοὺς ἀλλάξουν τὴν πληγὴ παρακολουθοῦσαν με ἐνδιαφέρον, ἀνάμικτο με κάποιο φόβο, τοὺς ἄλλους πού τοὺς ἄλλαζαν κιόλα τίς πληγές. Εἶταν σὰ νά περίμεναν τὴ σειρά τους γιά τὸ χτύπημα στὸ κρίκετ καί νά παρακολουθοῦσαν τοὺς ἄλλους τῆς ὀμάδας πού ἀποχωροῦσαν ἕνας - ἕνας. Καμιά φορά κάποιος τραυματίας ξεφώνιζε ἀπὸ τὸν πόνο. Καί τότε ὄλοι μας, καθὼς περιμέναμε τὴ σειρά μας, ἀνησυχούσαμε καί ἀναρωτιώμασταν ἂν θά τὰ καταφέρναμε νά μὴ φωνάξομε σὰ θά ἐρχότανε ἡ ὥρα μας. Μερικοὶ, πού ἡ ἀλλαγὴ τῆς πληγῆς τοὺς εἶταν πιά πολὺ ἀπλή, εἶχαν χάσει τὸ ἐνδιαφέρον τους καί ἀντιμετώπιζαν τὴν ἀλλαγὴ σὰν ἕνα ἀσήμαντο ἐπεισόδιο μιᾶς ἀτέλειωτης

και μονότονης μέρας. Για μένα όμως χρειάστηκε να περάσουν οκτώ μήνες πάνω - κάτω για να φθάσω σ' αυτή την ευχάριστη θέση.

Τα πρωίνα είταν ένα ένοχλητικό τμήμα τής μέρας για πολλούς λόγους. Πρώτα - πρώτα ή άπειλή τής άλλαγής που είταν πάντα έπικρεμάμενη. Έγώ βρισκόμουν στην άλλη άκρη του θαλάμου και ή σειρά μου έρχόταν τελευταία. Έπειτα, είταν αυτοί που σκούπιζαν και καθάριζαν το θάλαμο κι έκαναν πολύ θόρυβο γύρω στο κρεβάτι με τις βουρτσες και τους κουβάδες τους. Τότε γίνονταν και οί άγορές από την καντίνα. Ένας από τους έ ν ά ν α ρ ρ ώ σ ε ι γύριζε μ' έναν κατάλογο κι έπερνε τις παραγγελίες. Έπειτα χανότανε και παρουσιαζόταν άργότερα μ' ένα κιβώτιο γεμάτο προμήθειες. Μερικές μέρες υπήρχαν σταφύλια για πούλημα, άλλες μέρες πεπόνια, άχλάδια και πορτοκάλια. Για ένα διάστημα μπορούσαμε ν' αγοράσομε και λίγα κρεμύδια. Κομένα σε φέτες έδιναν κάποια ούσια στο ψωμί μας.

Το κατοπινό μεγάλο γεγονός είταν το γευμα. Το άποτελοϋσε ένα πιάτο ζεστή σούπα. Αυτό το άραιό νερό που έμοιαζε με ξεπλυμα, είχε μέσα φασόλια και καμιά φορά ένα ίχνος άλογίσιο κρέας. Μαζί με αυτό μäs έδιναν άκόμα μισή φέτα ψωμί. Συνήθως το τρώγαμε σκέτο, έπειδή μόνο μιá φορά τή μέρα μäs έδιναν και λίγο άσπρο λαρδί και το φυλάγαμε για το βραδυνό φαγητό. Οί «έξαιρετικοί», δηλαδή όσοι είταν σοβαρά άρρωστοι όπως έγώ, μπορούσαν νάχουν για τροφή και λίγη κακοφτιαγμένη πουτίγκα από ρύζι. Έγώ πάντα την έπερνα και την έδινα στον Μπουτς που είχε καλή όρεξη και κατάφερνε να την κάνει να πάει κάτω. Αντί πουτίγκα, έτρωγα λίγα σταφύλια.

Το άπόγεμα είταν ώρα άναπαύσεως. Όσοι από τους άρώστους είταν σε καλύτερη κατάσταση, άνέβαιναν στην ταράτσα και ξάπλωναν στον ήλιο για να διαβάσουν ή για να πάρουν κανένα ύπνάκο. Έγώ κοιτόμουν. Καμιά φορά κοιμόμουν όταν ο πόνος είταν λιγότερο άψύς. Τους πρώτους τρεις μήνες ο πυρετός μου δέν κατέβαινε κάτω από τους 100 βαθμούς και τύχαινε ν' άνέβει ως τους 104. Μοϋ άρκοϋσε να μένω έτσι ξαπλωμένος ήσυχα. Δέν είχα δύναμη για τίποτ' άλλο.

Μεταξύ πέντε και έξι άρχίζαμε ν' άδημονοϋμε για το βραδυνό μας φαγητό. Το άποτελοϋσε άλλη μισή φέτα ψωμί με λαρδί ή διχως λαρδί, αναλόγως άν τώχαμε φάγει νωρίτερα ή όχι. Κι άκόμη ένα φιλιτζάνι καφέ έ ρ ζ ά τ ς.

Η άξία τής τροφής μας σε θερμίδες είταν 1200 θερμίδες τή μέρα. Το βασικό έλάχιστο για έναν άνθρωπο κρεβατωμένο, είναι 2000 θερμίδες και ένας άνθρωπος που κάνει χειρωνακτική έργασία έχει ανάγκη 5000 θερμίδες τή μέρα. Η δίαιτά μας λοιπόν, είταν δίαιτα λιμοκτονίας. Πράγματι, άν δέν είταν ο Έλληνικός Έρυθρός Σταυρός, δέν θα βγαίναμε ζωντανοί, ύστερ' άπ' τους πρώτους αυτούς μη-

νες τῆς Ἀθήνας. Κατόρθωνε νὰ συμπληρώνει τὴν τροφή μας μ' ἓνα φορτίο τρόφιμα πού μᾶς ἔστελνε μιὰ φορά τὴν ἐβδομάδα μ' ἓνα καμιόνι. Τὸ πῶς τὸ κατόρθωσε, παρὰ τὶς τρομερὲς συνθήκες πού ἐπικρατοῦσαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν Ἀθήνα, εἶναι μιὰ ἐξαιρετικὴ ἱστορία γιὰ τὴν ἀφοσίωση τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν Μεγ. Βρετανία.

Ἡ κυρία Ζάνα καὶ ἡ κόρη της εἶταν ἀκούραστες στὴν προσπάθειά τους νὰ μᾶς παρέχουν τρόφιμα καὶ ἀνέσεις. Οἱ γιατροὶ μας ἔλεγαν πῶς ὅποιοσδήποτε ἔμεινε αἰχμάλωτος στὴν Ἑλλάδα περισσότερο ἀπὸ δυὸ μῆνες, χρωστοῦσε τὴ ζωὴ του στὶς προσπάθειές τους. Μερικὲς φορές τοὺς ἐπέτρεπαν νὰ μπαίνουν στὸ θάλαμο καὶ νὰ μᾶς μιλοῦν. Πάντα τὶς συνόδευαν Γερμανοὶ γιὰ νὰ ἐπιβλέπουν νὰ μὴ μᾶς δίνουν νέα ἢ δῶρα πού εἶταν ἀπαγορευμένα. Τὶς εὐγνωμονοῦσαμε γιὰ ὅλα ὅσα ἔκαναν γιὰ μᾶς.

Μόνο τὸ Σεπτέμβριο ἄρχισαν νὰ ἔρχονται δέματα ἀπὸ τὸν δικό μας Ἐρυθρὸ Σταυρό. Ἀπὸ κεῖ καὶ μπρὸς κατορθώσαμε νὰ τρεφόμεστε μὲ τὸ ἐλάχιστο ὄριο πού χρειάζεται γιὰ τὴν εὐεξία τοῦ ἀνθρώπου. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἐκτιμῆσει στὴν ἀξία τους τὶς ἐκδουλεύσεις τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ μέσα στὸν πόλεμο. Τὰ δέματα πού λαβαίναμε, εἶταν κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ ἀνακούφιση. Εἶταν τὸ μέσον γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἐπιζήσουμε καὶ ἓνας ἰσχυρὸς δεσμός μὲ τὴν πατρίδα. Καὶ μόνο πού διάβαζε κανεὶς τὶς γνωστὲς του ἐτικέτες πάνω στὰ τενεκεδένια κουτιά, εἶταν μιὰ εὐχαρίστηση. Ἀποτελοῦσαν καὶ τὴν καλύτερη προπαγάνδα γιὰ τὴν Μεγ. Βρετανία. Ἐμμεσα, διέψευδαν στοὺς Γερμανοὺς φρουροὺς τὴ δική τους προπαγάνδα πού περιέγραφε τὴ σοβαρὴ ἐπισιτιστικὴ κατάσταση τῆς Μεγ. Βρετανίας. Τὸ μόνο πραγματικὸ τσάι καὶ ὁ μόνος πραγματικὸς καφῆς, πού εἶχαν χρόνια νὰ τὰ δοῦν, εἶταν αὐτὰ πού βρισκόνταν μέσα στὰ δέματα πού λαβαίναμε.

Μ' αὐτὲς τὶς συνθήκες, δὲν εἶναι καθόλου περίεργο πῶς οἱ ὁμιλίες μας στὸ θάλαμο περιστρέφονταν γύρω στὸ ζήτημα τῆς τροφῆς. Ὁ Μπούτς κι ἐγὼ τὸ βρήκαμε παιχνιδι νὰ κάνουμε πῶς πιστεύουμε πῶς θὰ πηγαίναμε νὰ φᾶμε ἔξω. Νὰ πῶς τραβοῦσε ἡ κουβέντα μας.

— Ποῦ θὰ φᾶμε ἀπόψε Μπούτς ;

— Ἀς πᾶμε στοῦ Τζίμμου, ἀποκρινόταν, ἀναφέροντας ἓνα γνωστὸ ἐστιατόριο τοῦ Καΐρου.

Τότε ἀρχίζαμε καὶ παραγγέλναμε τὸ γεῦμα μας ἢ τὸ δεῖπνο μας ἢ ὅ,τι καὶ νᾶταν. Ἡ ἴδια τακτικὴ ἐφαρμοζόταν ἐξίσου καὶ γιὰ τὸ πρόγευμα. Καθὼς περιγράφαμε, τί πρόκειται νὰ φᾶμε, μιὰ βροχὴ ἀπὸ διαμαρτυρίες ἔπεφτε ἀπὸ τοὺς ἄλλους τοῦ θαλάμου ὡστόσο τελικὰ ἀναγκαζόμεσταν νὰ σταματήσουμε. Τότε γινόταν μιὰ ἐλαφρῶ μεταβολὴ στὴν κουβέντα καὶ θυμόμασταν τὰ γεύματα πού εἶχαμε κάνει ἢ τὰ ἐστιατόρια ποῦ ἔφτιαχναν καλύτερα τὸ τάδε ἢ τάδε φαγητό, ὡστόσο πάλι ἀναγκαζόμεσταν νὰ σωπάσουμε ἀπὸ τὶς διαμαρ-

τιρίες τῶν ἄλλων πού ἔτρεχαν τὰ σάλια τους μὲ τις ζωντανές μας περιγραφές.

Μ' ὄλο πού αὐτὸ εἶταν ἓνα ἀπὸ τὰ λίγα παιχνίδια πού εἶμουν σὲ θέση νὰ παίξω, ἄρχισαν νὰ βγαίνουν στὴ μέση καὶ διάφορες ἄλλες διασκεδάσεις. Ἐγιναν ἐφευρετικοὶ στὸ νὰ περνοῦν τὸν καιρὸ τους. Πολλοὶ ἔπαιζαν χαρτιά, παντοῦ ξεφύτρωναν σχολές τοῦ μπριτζ. Ἐνας ἀπὸ τοὺς γιατροὺς εἶταν διεθνῆς παίκτης τοῦ μπριτζ καὶ ἄρχισε νὰ δίνει μαθήματα. Ἄλλοι καταπιάστηκαν μὲ τὴ χειροτεχνία. Μ' ἓνα σουγιά καὶ μ' ἓνα κομάτι ξύλο, ἄρχισαν νὰ δημιουργοῦνται καλλιτεχνήματα. Μερικοὶ καλλιτέχνες ἄρχισαν νὰ ζωγραφίζουν ἢ νὰ σχεδιάζουν μὲ ὕλικά πού τοὺς προμήθευε ὁ Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρὸς. Τὰ βιβλία γινόντουσαν ἀνάρπαστα. Ὁ Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρὸς μάζευε γιὰ μᾶς βιβλία κι ἔτσι πλούτιζε ἡ βιβλιοθήκη τοῦ νοσοκομείου. Τὰ λογόκριναν πρῶτα κι ἔπειτα μᾶς τᾶδιναν. Ἀκόμη καὶ τὰ πιὸ παλιὰ βιβλία διαβάζονταν μὲ τρομερὸ ἐνδιαφέρον, ὅσο κι ἂν εἶταν ἀπρηχαιομένο τὸ θέμα ἢ ἡ πλοκὴ τους. Εἶμουν ἀνίκανος γιὰ μιὰ τέτοια ἀπασχόληση. Δὲν μοῦ εἶταν δυνατὸν νὰ διαβάσω ἔπειδὴ δὲν μποροῦσα νὰ κρατήσω ἓνα βιβλίο ἢ νὰ γυρίσω τις σελίδες.

Στὸ νοσοκομεῖο συγκροτήθηκε ἓνας πραγματικὰ πρώτης τάξεως θίασος ποικιλιῶν. Ξεφύτρωσαν διάφοροι τραγουδιστές, ἠθοποιοὶ καὶ μουσικοὶ μὲ καταπληκτικὰ ταλέντα. Κάποιες φορές τὰ βραδία ἔκαναν ἓνα γύρο στοὺς θαλάμους. Ἐνα τρίο ἀπὸ Οὐαλοὺς τραγουδοῦσε θεσπέσια. Ἐνας λοντρέζος ὁδηγὸς λεωφορείου ἐξελίχθηκε σὲ κωμικὴ μεγαλοφυΐα καὶ οἱ ἐτοιμολογίες του καὶ τὰ καμώματά του εἶταν μιὰ ἀστείρευτη πηγὴ ψυχαγωγίας καὶ γέλιου. Τὸ ρόλο του τὸν ζοῦσε διαρκῶς καὶ κυκλοφοροῦσαν κάθε μέρα στοὺς θαλάμους διάφορα ἀνέκδοτα σχετικὰ μὲ τὰ ἀσύστολα καμώματα καὶ λόγια του.

Ὁ Μπούτς κι ἐγὼ κρατούσαμε κατάλογο ὄλων τῶν ἀεροπόρων πού βρίσκονταν στὸ νοσοκομεῖο. Μοιράζαμε μαζὶ τους τὸ μισθὸ πού πέρναμε σὰν αἰχμάλωτοι πολέμου. Οἱ αἰχμάλωτοι ἀξιωματικοὶ ἔπερναν μισθὸ, ἐνῶ οἱ ἄνδρες τῶν ἄλλων βαθμῶν δὲν ἔπερναν. Αὐτοὶ, σύμφωνα μὲ τὴν θεωρία πού ἐπικρατοῦσε, θὰ κέρδιζαν χρήματα μὲ τὴν ἐργασία τους, πρᾶγμα πού δὲν ἐπιτρεπόταν στοὺς ἀξιωματικούς. Ἀλλὰ δὲν μποροῦσαν νὰ ἐργασθοῦν ὅσο βρίσκονταν στὸ νοσοκομεῖο κι ἔτσι δὲν πληρώνονταν. Μόνον ἂν πουλοῦσαν τὰ πράγματά τους ἢ ἂν τοὺς ἔδιναν χρήματα οἱ ἀξιωματικοί, εἶταν σὲ θέση ν' ἀγοράσουν κάτι ἀπὸ τὴν καντίνα. Κακὸ σύστημα.

Ἀπὸ τοὺς ἀεροπόρους μας, ἄλλοι εἶταν ἐλαφριά ἄρωστοι κι ἄλλοι βαριά. Μερικοὶ εἶταν σὲ θέση ἀπελπιστικὴ, μὲ πολὺ σοβαρὰ τραύματα. Ἄλλοι, εἶχαν σχετικῶς ἐλαφριά. Μόλις γίνονταν καλὰ, τοὺς μετέφερναν σ' ἓνα στρατόπεδο ἐκεῖ κοντὰ καὶ ἀπὸ κεῖ τοὺς μπαρκαρίζαν γιὰ τὴ Γερμανία μέσον Θεσσαλονίκης. Ὅσοι εἶταν ἀρκετὰ καλὰ ὥστε νὰ μποροῦν νὰ κυκλοφοροῦν, ἔρχονταν καὶ μ' ἔβλε-

παν τακτικά, κάθονταν πλάι στο κρεβάτι μου καμιά ώρα και μου κουβέντιαζαν. Αργότερα, μερικοί ανάλαβαν να με περιποιούνται. Εΐταν πιστοί φίλοι.

Έρχονταν κι άλλοι και μου κρατούσαν συντροφιά. Μιά μέρα, στην αρχή που είχα φθάσει στο νοσοκομείο, παρατήρησα ένα πρόσωπο που μου εΐταν άοριστα γνώριμο. Με τον Άϊαν Μακφέιλ είχαμε συναντηθεί στο σπίτι μου πρὶν χρόνια, τὸ 1937. Εΐχε γυρίσει ἀπὸ τὸ ἀγρόκτημά του τῆς Νέας Ζηλανδίας κι ἔμενε μαζί με τὴ μητέρα του κοντὰ στὸ σπίτι μας. Ἐγὼ βρισκόμουν ἐκεῖ με ἄδεια. Ἐκεῖνος εΐχε ἔρθει καλεσμένος στὸ τσάι ἀπὸ τὸν ἀδελφό μου. Τώρα, ὕστερα ἀπὸ τέσσερα χρόνια, καὶ ἀφοῦ ὁ Μπούτς ἔφυγε γιὰ τὴ Γερμανία, ἀνάλαβε αὐτὸς νὰ γράφει τὰ γράμματά μου.

Εΐταν ἀκόμη κι ὁ Δαβὶδ Χάμιλτον παλιὸς συμμαθητῆς μου. Διοκοῦσε μιὰ ἀπὸ τὶς ἀντιαεροπορικὲς μονάδες στὸ Μάλεμε. Πληγώθηκε στὸ πόδι καὶ τὸν ἔπιασαν καθὼς προσπαθοῦσε νὰ φύγει με μιὰ μικρὴ βάρκα. Κι ὁ Τζῶρτζ Μπὴλ ἔρχόταν καὶ καθότανε μαζί μου. Ξαναζούσαμε τὴ μάχη τῆς Κρήτης καὶ συζητούσαμε πάνω σ' αὐτά, πὸς θὰ μπορούσε νὰ εΐχαν γίνει διαφορετικά. Τακτικὸς ἐπισκέπτης μου εΐταν ἐπίσης καὶ ὁ γιατρός μου τοῦ Μάλεμε, ὁ Κάλλεν.

Κυριότερος ἐχθρὸς μας εΐταν ἡ ἀνία. Κάναμε ἀπελπισμένες προσπάθειες νὰ τὴν καταπολεμήσουμε. Ὅποιαδήποτε ἀπασχόληση, διανοητικὴ ἢ σωματικὴ, εΐταν μιὰ δραπετεύση ἀπὸ τὴ μονοτονία τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ βρισκόμασταν μακριὰ ἀπὸ τὶς ὀρθὲς ἐκβάσεις. Ἡ φιλοσοφία μας δὲν προσαρμοζόταν στὶς περιστάσεις πὸς εΐχαν ἀλλάξει.

Εΐμασταν σὰν ἄνθρωποι πὸς ἀποστρατεύθηκαν πρὶν λίγο καὶ δὲν ἤξεραν τί νὰ κάνουν. Εΐμασταν ἄνθρωποι πὸς ἔχασαν τὴ δουλιὰ τους. Εΐμασταν ἄνθρωποι ἀποτραβηγμένοι. Καμιά ἀπασχόληση, καμιά μονομανία δὲν μπορούσε νὰ ἀντικαταστήσει τὴν ἔλξη καὶ τὴν ἱκανοποίηση πὸς νιώθει κανεὶς γιὰ τὴν κλίση του οὔτε καὶ νὰ ἀναβάλλει ἐπ' ἄπειρον τὴν τελικὴ ἤττα μας ἀπὸ τὴν ἀνία. Πότε καὶ πότε ξεφεύγαμε ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μας γιὰ λίγες φευγαλέες ὥρες, ἀλλὰ ἡ ξαναυποδούλωσή μας εΐταν μὴ ζήτημα χρόνου. Ἡ μονοτονία δὲν εΐταν μόνο κουραστικὴ, εΐταν μιὰ ἀπειλὴ γι' αὐτὴν τὴν ἴδια τὴ ζωὴ.

IV

Ἡ παρατεινόμενη δίαιτα λιμοκτονίας μᾶς ἐξασθένησε ὅλους. Ὅσοι εΐταν γεροί, ἔβρισκαν πῶς κουράζονταν πολὺ γρήγορα ὅσοι εΐταν ἄρρωστοι, καλυτέρευαν βραδύτερα παρὰ ὅσο θὰ ἔπρεπε ὅσοι εΐταν βαριὰ ἄρρωστοι πέθαιναν. Παρουσιάστηκαν συμπτώματα μπεριμπερι, μιᾶς ἀρρώστιας πὸς προέρχεται ἀπὸ ἐλλιπὴ δίαιτα ὀδία ἐξασθενοῦσαν καὶ ἀρθρώσεις πρῆζονταν. Καὶ ἡ πείνα ἔχει ἀποτελέσματα ψυχολογικὰ ὅσο καὶ σωματικὰ. Ἡ καλὴ διάθεση ἔγινε σπά-

νια· οί άνθρωποι θύμωναν μέ τό τίποτα. Μιά μέρα λίγο ἔλειψε νά πιαστοῦν στό χέριά ἐπειδή ἔλαχε σέ κάποιον κάπως μικρότερη φέτα ψωμί ἀπό τόν διπλάνο του δυό φορές συνέχεια. Καί ἔγινε ἐπανάσταση ἐπειδή φαντάστηκεν πῶς στό δικό μας θάλαμο ἔδιναν λιγότερη τροφή ἀπ' ὅση ἔδιναν στούς ἄλλους θαλάμους.

Κατηγοροῦσαν φανερά καί μέ δριμύτητα τό προσωπικό τοῦ νοσοκομείου γιά πράγματα ἀσήμαντα καί γινόταν ἀρκετή κακογλωσσιά γιά ὀρισμένους ἀρώστους πού εἴταν λιγότερο ἀγαπητοί ἀπό ἄλλους. Ἡ πείνα εἶναι μία κρίση, ὅπως καί ὁ φόβος, πού φανερώνει ὅ,τι καλύτερο καί ὅ,τι χειρότερο ὑπάρχει στήν ἀνθρώπινη φύση. Σέ μία κρίση, οί άνθρωποι φέρνονται ὅπως εἶναι στήν πραγματικότητα. Παύουν νά κρύβονται πίσω ἀπό τά προσχήματα τῆς συνήθειας καί τῆς καθωσπρεπείας. Δείχονται ὅπως εἶναι.

Μέσα σ' αὐτή τή θύελλα ἀπό συγκρουόμενες προσωπικότητες, οί ἱερεῖς — εἶχαμε κάποτε ἕξι ἱερεῖς μαζί — θά μπορούσαν νά φέρουν μεγάλα ἀποτελέσματα. Ὅμως τίποτα τέτοιο δέν ἔπесе στήν ἀντίληψή μου. Πολλοί μέ ἐπεσκέφθηκαν ἀπό καιρό σέ καιρό. Δέ χωρεῖ ἀμφιβολία πῶς εἴταν καλοί ἄνθρωποι, ἀλλά κατὰ τή γνώμη μου φαίνονταν ν' ἀνταποκρίνονται πολὺ λίγο στό τρομερά ἀνθρώπινα προβλήματα πού τούς περιστοιχίζαν. Ἐνας τους συνήθιζε νά συζητεῖ μαζί μου γιά τίς πιθανότητες τοῦ ἐπαναπατριζμοῦ του. Αὐτό εἴταν τό κύριο θέμα τῆς ὁμιλίας του.

Ὁ πᾶτερ Φόρεστ ὅμως εἴταν ἄνθρωπος ἄλλης ὁλκῆς. Εἶχε τραυματισθεῖ ἐνῶ ὑπηρετοῦσε σ' ἕνα Αὐστραλιανό τάγμα πεζικοῦ. Τό τραῦμα του εἴταν στήν πλάτη κι ἔτσι ἀναγκάστηκε νά μείνει πλαιγιασμένος μπρούμυτα ὀλόκληρες ἑβδομάδες ὥσπου νά γιαιτρευθεῖ. Μ' ὄλους τούς πόνους καί τήν ἐνόχληση, ποτέ δέν πρόφερε τό παραμικρό παράπονο. Εἴταν στοχαστικός καί ὑπομονητικός μέ τούς νοσοκόμους. Εἴταν εὐθυμος ἐπίσης, ἀλλά κρατοῦσε τή θέση του. Ὅλοι τόν ἀγαποῦσαν καί τόν θαύμαζαν. Ἀφοῦ ἀνάρωσε πιά καί μπορούσε νά κινεῖται, τόν κράτησαν γιά ἐπίσημο ἱερέα τοῦ νοσοκομείου.

Γιά μένα, οί μέρες ἀργοδιάβαιναν ἀτέλειωτες. Ἡ μία μέρα εἴταν ὀλόϊδια μέ τήν κατοπινή. Μόνο καμιά τυχαία ποικιλία — ὅπως ὅταν γινόταν ἐπιδρομή ἀπό τά δικά μας βομβαρδιστικά. Οἱ σειρήνες ἀντηχοῦσαν καί τά φῶτα ἔσβυναν. Ἀφουγκραζόμεσταν ἐντατικά ν' ἀκούσομε νά πλησιάζουν τά ἀερόπλανα. Ὁ βόμβος τῶν κινητήρων ἀκουγόταν ἀπό πολὺ μακριά καθῶς πλησίαζαν μερικά «Οὐέλλιγκτον». Ἐξω, προβολεῖς τρυποῦσαν τή νύχτα καί κόκκινα τροχιοδεικτικά βλήματα ἀλληλοκυνγιόντουσαν, ἀνεβαίνοντας πρὸς τ' ἄστρα. Ὁ θόρυβος τῶν κινητήρων δυνάμωνε ὅσο πλησίαζαν, ὥσπου περνοῦσαν ἀπό πάνω μας. Ἐπειτα σφύριζαν οἱ μπόμπες καθῶς ἔπεφταν, ἀκολουθοῦσαν οἱ δυνατές ἐκρήξεις. Βαθμιαῖα, ὁ καλόδεχτος ἤχος τῶν κινητήρων Μπρίστολ χανόταν στήν ἀπόσταση. Ἀπόμεινε

μονάχα ἡ ἀναλαμπὴ ἀπ' τὶς πυρκαϊῆς κάποιες φορὲς καὶ καμιά ἔκρηξη βραδύφλεγης μπόμπας στὴν ἀπόσταση.

Εἶταν συγκινητικὲς αὐτὲς οἱ περιστάσεις. Ἐναρωτιόμουν ποιὸς ἄραγε ἀπὸ τοὺς φίλους μου νὰ περνοῦσε ψηλά, μόνο λίγες χιλιάδες πόδια μακριά μου. Ἐναπαράσταινα μὲ τὸ νοῦ μου τὴ σκηνὴ ἐκεῖ πάνω καὶ τὴν ἐπιστροφή στὴ ζώνη τῆς Διώρυγας ποὺ ἀπείχε μόνο τρεῖς ἢ τέσσερις ὥρες. Ἐπειτα ἡ φωτισμένη αἴθουσα τοῦ φαγητοῦ, γνῶριμα πρόσωπα καὶ κουβέντες ἀεροπόρων. Τὰ λαχτατοῦσα ὄλ' αὐτά, λαχταροῦσα νᾶβρισκα καὶ κάποιο μέσον νὰ πηδήσω σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἀερόπλανα ποὺ περνοῦσαν γιὰ νὰ συνενωθῶ μὲ τὸ πλήρωμα. Καθὼς οἱ κινητῆρες χάνονταν στὴν ἀπόσταση, ξαναγύριζα στὴ γῆ καὶ στὸ μονότονο θάλαμο, μὲ τὸ σκοτεινὸ μέλλον νὰ μορφάζει πίσω ἀπ' τὴ γωνιά.

Τὴν πρώτη νύχτα ποὺ εἶχε γίνει ἐπιδρομὴ, οἱ φρουροὶ δὲν τὴν περίμεναν. Ὅσοι ἀπὸ μᾶς μποροῦσαν νὰ περπατήσουν, ἀνέβηκαν βιαστικά στὴν ταράτσα καὶ ζητωκραύγαζαν καθὼς περνοῦσαν ψηλά τὰ βομβαρδιστικά. Χτυποῦσαν τὸν Πειραιᾶ καὶ οἱ πυρκαϊῆς ἀναβαν ὡς τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωί. Ἀλλὰ οἱ ζητωκραυγὲς εἶχαν ἀκουστεῖ καὶ οἱ φρουροὶ, ἀφοῦ δὲν κατόρθωσαν ν' ἀνακαλύψουν τοὺς δράστες, μᾶς προειδοποίησαν πὼς ὅποιος φανεῖ στὴν ταράτσα μετὰ τὸ σούρουπο ἢ σὲ ὁποιαδήποτε ὥρα ὅταν γινόταν ἀεροπορικὴ ἐπιδρομὴ, θὰ τουφεκιζόταν. Τὶς ἐπόμενες φορὲς τοποθετοῦσαν ἓναν φρουρὸ ἐκεῖ πάνω ὅσο διαρκοῦσε ἡ ἀεροπορικὴ ἐπιδρομὴ.

Ἐδινε ἓνα παράξενο συναίσθημα ἡ ἐπιδρομὴ ἀπὸ τὰ δικά μας ἀερόπλανα. Ἀνύσωνε τὸ ἠθικόν. Πολὺ λίγοι ἀπὸ μᾶς εἶχαν τὸ φόβο μήπως χτυπηθοῦν. Γιὰ ὄλους μας εἶταν εὐπρόσδεκτη ἡ ἐμφάνιση τῆς βρετανικῆς ἀεροπορίας, προπάντων ὕστερα ἀπὸ τὶς κρίσιμες ὥρες τῆς Κρήτης, τότε ποὺ ξέραμε πὼς εἶχαν ἀπομείνει τόσο λίγα ἀερόπλανα. Στὸ στρατὸ τῆς ξηρᾶς καὶ σὲ μερικοὺς ἀπὸ τὸ ναυτικόν, εἶχε κάνει μεγάλη αἴσθηση ἡ ἔλλειψη ἀεροπλάνων καὶ εἶχαν τὴν τάση νὰ ψέγουν ἐμᾶς, τῆς ἀεροπορίας, γιὰ τὶς συμφορὲς ποὺ ἔπαθαν.

Ἡ δυσαρέσκεια εἶχε ἀρκετὰ ἐνταθεῖ κι' ἀπὸ τὰ δυὸ μέρη, ἐπειδὴ τὸ ἀεροπορικὸ σῶμα ἐνίωθε μιὰ πικρία γιὰ τοὺς ἄλλους ποὺ δὲν ἐκτιμοῦσαν ἀρκετὰ τὴν ἀνδρεία τῶν ἀεροπόρων, ποὺ ἂν καὶ λίγοι, πολέμησαν καὶ πέθαναν γιὰ χάρη τους. Καὶ δὲν εἶταν βέβαια δικό μας λάθος πὼς ὑπῆρχαν τόσο λίγα ἀερόπλανα· ἐμᾶς μᾶς στενοχωροῦσε πολὺ περισσότερο, παρὰ τὸ στρατὸ καὶ τὸ ναυτικόν. Εἶχαμε τὸ αἶσθημα πὼς ἔψεγαν ἐμᾶς γιὰ νὰ καλυφθοῦν οἱ ἴδιοι ποὺ δὲν μπόρεσαν ν' ἀνθέξουν στοὺς ἀεροπορικοὺς βομβαρδισμούς. Μὲ τέτοιες μνησικακίες κι' ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρὲς, δημιουργήθηκαν ἀρκετὲς προστριβὲς πρὸς μεγάλην ἱκανοποίησιν τῶν ἐχθρῶν μας. Καὶ οἱ προστριβὲς δὲν περιορίσθηκαν μόνο ἀνάμεσα σ' ἐμᾶς τοὺς αἰχμαλώτους· ἐπεκτάθηκαν σὲ ὅλη τὴ Μέση Ἀνατολή. Πέρασε ἀρκετὸς καιρὸς ὥσό-

του οί τρεις υπηρεσίες να ένωθούν πάλι στερεά σε μιὰ αδιάσπαστη ομάδα.

Στις κανονικές περιστάσεις, ώστόσο οί νύχτες στην Άθήνα δέν είχαν τίποτε τó συνταρακτικό. Άργά τó βράδυ οί φρουροί έκαναν τó γύρο τους για νά χτυπήσουν τόν κατάλογο. Έκαναν άλλον ένα έλεγχο τó πρωί. Έπειτα έκαναν τó γύρο τους οί νοσοκόμοι για νά συγυρίσουν τά κρεβάτια και νά χορηγήσουν τά προσδιορισμένα φάρμακα. Για μένα, μιὰ ένεση μορφίνας ή τó ναρκωτικό μου.

Ή Άθήνα τó καλοκαίρι είναι πρόσφορο έδαφος κυνηγιού για εκατομμύρια κοριούς. Τó νοσοκομείο μας πρέπει νά τ'όχαν κάνει γήπεδο για νά προπονούνται. Είχαμε εκατοστές χιλιάδες. Ξετρύπωναν στά σκοτεινά κι έξαφανίζονταν μόλις άναβε τó φώς. Για τούτο είναι δύσκολο ν' ανακαλύψεις τις φωλιές τους. Όλόκληρες εκατοστές χιλιάδες ζούσαν στις σούστες τών κρεβατιών και μέσ' στις χαραμάδες κάθε ξυλουργικής πού ύπήρχε στους θαλάμους. Είταν συνηθισμένο θέαμα, νά βλέπεις τόν ένα ή τόν άλλο νά ξεκοριάζει τó κρεβάτι του μ' ένα κερι άναμένο. Καθώς ζεσταίνονταν οί σούστες, εκατοστές κοριοί άναζητούσαν τήν έλευθερία. Τους κοπάνιζαν μέ χέρια όλο ζήλο άνάμεσα σε χροούμενα ξεφωνητά, στέλνοντάς τους τσακισμένους πρós τó μοιραίο τέλος. Μιὰ πιτσιλιά αίμα είναι τó μόνο τους μνημείο.

Τó πρώτο γεγονός τής μέρας είναι τó κυνήγι τών κοριών. Συνήθως λιγοστοί άλητες κοριοί έπισημαίνονταν στό ταβάνι ή στά μισά τού τοίχου τραβώντας για τή φωλιά τους μετά τήν έπιτυχημένη νυχτερινή τους έπίδρομή Γινόταν μεγάλη φασαρία για νά βρεθεί κανένα σκουπόξυλο και τότε άρχιζε τó κυνήγι. Τó φονικό σημαδεύεται μέ μιὰ κόκκινη κηλίδα πάνω στόν τοίχο ή στό ταβάνι.

Έγώ βρισκόμουν σε άδυναμία νά προφυλαχθώ άπ'τους κοριοούς και τράβηξα πολλά βάσανα. Τους ένιωθα νά σέρνονται πάνω μου και τó μόνο πού μπορούσα νά κάνω είναι νά κείτομαι και νά τους αφήνω νά με τσιμπούν. Δέν μπορούσα νά κουνήσω ούτε τó δάχτυλό μου. Άντεχα όσο μπορούσα κι έπειτα φώναζα τó νοσοκόμο. Έρχόταν μ' ένα ήλεκτρικό φαναράκι και σκότωνε δυο-τρεις. Έπειτα μ' άφηνε στά σκοτεινά και ξαναγινόμουν λεία τών όρδών πού είχαν άπομείνει. Άλλά τώρα πιά τó ναρκωτικό μου είχε φέρει τó αποτέλεσμα του κι έπεφτα στην άνυπαρξία.

Τά πράγματα έφθασαν στό σημείο πού αναγκάστηκα νά παραπονεθώ στους γιατρούς κι έτσι γίνηκε μιὰ προσεχτική έρευνα γύρω στό κρεβάτι μου. Ανακαλύφθηκαν πολλοί κοριοί και θανατώθηκαν μ' ώστόσο πάλι μ' ένοχλούσαν. Τελικά έξιχνιάστηκε πώς τó κακό προερχόνταν άπό τις σούστες τού κρεβατιού πού τις χρησιμοποιούσαν για φωλιά τους, εκατοστές κι εκατοστές κοριοί. Έβγαλαν τις σούστες κι έτσι είχα λιγότερη ένόχληση.

Μ' ένοχλούσε και μιὰ φαγούρα στό δέρμα τού κρανίου. Πολλοί

ἀπό μᾶς εἶχαν δερματικές ἐνοχλήσεις, πιθανὸν ἀπὸ τὴν κακὴ διαίτα. Ἄλλὰ ἐγώ, μὴ μπορῶντας νὰ ξυστῶ, τραβοῦσα μαρτύριο. Ἡ φαγούρα μὲ τρέλαινε καὶ ἡ μόνη ἀνακούφιση ποὺ ἔβρισκα εἶταν νὰ τρίβω τὸ κεφάλι μου πάνω στὸ προσκέφαλο. Κάποιες νύχτες μοῦ ἐρχόταν σχεδὸν μανία καὶ δὲν πολυᾶρесе στοὺς νοσοκόμους νὰ τοὺς φωνάζουν γιὰ νὰ ξύσουν κεφάλια. Καὶ ὅμως — ἂν ἤξεραν — ἡ φαγούρα εἶταν πρὸ ἀνυπόφορη ἀπὸ κάθε τι ἄλλο. Τὸ πυκνὸ λούσιμο διατηροῦσε τὸ δέρμα τοῦ κρανίου σὲ κατάσταση ὑγιεινὴ καὶ κατόρθωσα νὰ πείσω τοὺς νοσοκόμους νὰ μοῦ λούζουν τὸ κεφάλι γιὰ νὰ μὴν τοὺς ἐνοχλῶ μέσα στὴ νύχτα.

V

Στὴ γωνιά τοῦ θαλάμου, μακριὰ ἀπὸ κεῖ ποὺ κοιτόμουν, μαζεύονταν ἓνας μικρὸς ὄμιλος καὶ μιλοῦσαν χαμηλόφωνα ρίχνοντας πίσω τους συχνὲς ματιές γιὰ νὰ βεβαιωθοῦν πῶς κανένας δὲν κρυφάκουγε ἢ κρυφοκοίταζε. Εἶταν οἱ δραπέτες.

Οἱ δραπέτες εἶχαν μιὰ μεγάλη ἰδέα, πράγμα ποὺ ἔλειπε στοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Τοὺς ἔδινε ἓνα ἄμεσο καὶ πρακτικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ ζωὴ. Ἡ σκέψη τους καὶ οἱ ὁμιλίες τους εἶταν γύρω στὴ δραπέτευση. Εἶχαν σχέδιο ἐνῶ οἱ ἄλλοι εἶχαν αὐθορμητισμό. Ἡ γυμναστικὴ πῆρε μιὰ καινούργια σημασία τώρα, ποὺ συσχετίστηκε μὲ σχέδια γιὰ τὴν δραπέτευση. Διαφορετικά, δὲν εἶταν παρὰ μιὰ μονότονη ἀπασχόληση γιὰ νὰ κρατιέται κανεὶς σὲ κάποια φόρμα. Τὰ ἀπογέματα, ἀντὶ νᾶναι καιρὸς γιὰ χάσιμο, ἔγινε κατάλληλος καιρὸς γιὰ νὰ μελετηθοῦν οἱ δρόμοι τῆς διαφυγῆς. Χρειαζόταν νὰ μελετηθοῦν οἱ δρόμοι, νὰ μαζευτοῦν ρούχα καὶ τρόφιμα· καὶ ὅλ' αὐτὰ ἔπρεπε νὰ γίνουν μυστικά. Ρωμαντισμὸς καὶ περιπέτεια. Ὁ δραπέτης εἶταν μιὰ σπιθαμὴ ζωῆς μέσα σ' ἓνα πεθαμένο κόσμο.

Ὁ Ρού Φάρραν ἐρχόταν καὶ κουβέντιαζε μαζί μου. Εἶταν ἓνας λιγνός, ἐνθουσιώδης νεαρὸς ἀξιωματικὸς τοῦ ἵππικοῦ ποὺ εἶχε πληγωθεῖ στὸ πόδι στὴν Κρήτη. Σχετικὰ μὲ τὰ σχέδιά του, κρατοῦσε τὸ μυστηριώδες ὕφος ποὺ ταιριάζει. Ἄλλὰ εἶταν εὐχαριστημένος ποὺ ἔβρισκε κάποιον ποὺ τὸν καταλάβαινε, ἐπειδὴ οἱ περισσότεροι ἄλλοι αἰχμάλωτοι, ἂν ὄχι ὄλοι, κατέκριναν ζωηρὰ τοὺς δραπέτες. Ἡ πρὸ συνηθισμένη κατηγορία τους εἶταν πῶς ἡ δραπέτευση εἶναι κάτι ἐγωϊστικόν. Δὲν θὰ ὠφελοῦσε κανέναν, ἐκτὸς ἴσως τὸν ἴδιο τὸν δραπέτη. Ἄπ' ἐναντίας, θὰ προκαλοῦσε ἀντίποινα γιὰ τοὺς ἐπίλοιπους τοῦ στρατοπέδου. Αὐτὴ εἶταν ἡ σχολὴ τῆς «εἰρήνης μὲ ὁποιαδήποτε θυσία».

Μιὰ ἄλλη πρόφαση γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα εἶταν νὰ τοὺς λέν πῶς αὐτὸ ποὺ θᾶκαναν, δὲν εἶταν σωστὸ γιὰ τοὺς δικούς τους ἀνθρώπους πέρα στὴν πατρίδα. Ἐνας δραπέτης μπορεῖ νὰ ἐξαφανιστεῖ

και να μην ακουστεί πιά τίποτα γι' αυτόν' όπως κι αν είναι, θα εξαφανιζόταν για πολλούς μήνες.

Εΐταν κι εκείνοι που έλεγαν πως δε θα ώφελοϋσε σε τίποτα να επιχειρήσουν να δραπετεύσουν. Κανένας δεν μπόρεσε να ξεφύγει και μόνο που βρήκαν το μελᾶ τους οι Έλληνες. Εΐταν πράγμα ακατόρθωτο Ίσως να τα καταφέρεις να βγεις από το στρατόπεδο, έπειτα όμως ; Πρέπει να περάσεις ὄλη αυτή τή θάλασσα. ΄Ακόμη κι αν κατορθώσεις να φθάσεις σε μιᾶ οὐδέτερη χώρα, θα σε κλείσουν κι εκεί πέρα σε στρατόπεδο. Κι έπειτα, οι Έλληνες πεθαίνουν τῆς πείνας και θᾶναι ἀφιλόξενοι. Αὐτοί εΐταν οι «δεν ὑπάρχει ἔλπιδα». Σ' αυτή τὴν ἐπιτήδεια προπαγάνδα τους ὑποστήριζαν με θέρμη οι «ἀποτυχημένοι». Εκείνοι που εΐχαν επιχειρήσει να δραπετεύσουν και ξαναπίστηκαν. Όπως εΐναι φυσικό, ἐξόγκωναν τις δυσκολίες που εΐχαν συναντήσει.

Αὐτὲς οι ὁμιλίες ἐπῆρέαζαν ἐκείνους που εΐχαν στο νοῦ τους να δραπετεύσουν. Πολλοί θᾶχαν ἐπιχειρήσει αν δεν εΐχαν ἀποθαρρυνθεῖ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο. Οι ἡττοπαθεῖς ὁμιλίες πάντα κρούουν μιᾶ χορδὴ σ' ἓνα διστακτικὸ μυαλό. Ὑπῆρχαν ὅμως κι αὐτοί που ἔβλεπαν καθαρά πως εΐταν καθῆκόν τους να ἐπιχειρήσουν. Και εΐχαν ἴσως τὴν ἀπόφαση να ἐνεργήσουν. Κι ἐξ ἄλλου, εΐταν μιᾶ περιπέτεια τὸ «ἀσφάλεια πρὶν ἀπ' ὅλα» εΐταν μιᾶ πολιτικὴ ἡττοπάθειας. Ἡ ἀπόδραση ἔγινε γι' αὐτοὺς τὸ κίνητρο τῆς ζωῆς.

Τους φθονοῦσα που εΐταν γεροί. Δὲν ὑπῆρχε καμιᾶ ἔλπιδα για μένα. Εΐμουν ἀνάπηρος και βρισκόμουν ἀκόμη μετέωρος μεταξὺ ζωῆς και θανάτου. Και τὸ μέλλον ἐπίσης εΐταν ἀπελπιστικό. Ποτὲ δὲν θᾶμουν ἀρκετὰ γερὸς για να κάνω μιᾶ ἀπόπειρα. Ὅστόσο, τους ὑπεράσπιζα ὅσο μπορούσα ἀπὸ τις ἐπιθέσεις τῶν ἄλλων. Πῆραν κι ἄλλοι τὸ μέρος μου και ὁ θάλαμος διαιρέθηκε σε δυό, σ' ἐκείνους που πίστευαν πως εΐναι ὀρθὸ να ἐπιχειρήσουν να δραπετεύσουν και σ' ἐκείνους που ἔκριναν πως εΐταν λάθος. Για μᾶς, τὸ νᾶναι κανείς ἐθελούσια αἰχμάλωτος, εΐταν μιᾶ προδοσία πρὸς τὴν πατρίδα και πρὸς τὸν σκοπὸ που πολεμοῦσαμε. Για ἐκείνους, ἡ σκοπιμότητα εΐχε παραγκωνίσει τις ἀρχές. Παλιὰ ὑπόθεση.

Εΐταν μιᾶ ἀπόλαυση να μιᾶς με τὸν Ρόυ Φάρραν. Εΐχε τόσο μεγάλο ἐνθουσιασμό. Τὸ πελώριο τραῦμα στο μῆρό του τὸν ἔκανε να κουτσαίνει, πολὺ, αὐτὸ ὅμως δὲν τὸν ἔκανε να παραιτηθεῖ ἀπὸ τὰ σχέδιά του. Μποροῦσε να βαδίζει, ὅσο κι αν εΐταν σιγανὰ, και εΐχε τὴν πρόθεση να βαδίσει πρὸς τὴν ἐλευθερία. Κάθε ἀπόγεμα μελετοῦσε τις συνήθειες τῶν φρουρῶν και τὰ πλησιόχωρα τοῦ στρατοπέδου. ΄Εξετάζε τὸ κάθε σύρμα, κάθε βαθούλωμα τοῦ ἐδάφους τοῦ ἔγινε οἰκεῖο. Τέλος, ξεγλίστρησε κάτω ἀπὸ τὸ περίφραγμα μέρα μεσημέρι και ἔφυγε με τόλμη, κουτσαίνοντας, μπροστὰ στα μάτια τοῦ σκοποῦ που ἡ προσοχή του εΐχε ἀποσπασθεῖ ἀπὸ ἄλλους που τοῦ κουβέντιαζαν πάνω στὴν κρίσιμη στιγμή. Ἐπέτυχε στὴν ἀπόπειρά

του κι έφθασε έγκαίρως στην Αίγυπτο για νά πάρει μέρος στην εκστρατεία τής έρήμου τοῦ 1942. Ἀργότερα διακρίθηκε σάν άλεξιπτωτιστής. Ἡ δραπέτευσή του εἶταν όπωσδήποτε μιὰ άξιοσημείωτη συμβολή στην πολεμική προσπάθεια.

Ὁ Σάντυ Τόμας εἶταν λιγότερο τυχερός αὐτῆ τῆ φορά, μ' ὄλο πού δραπέτευσε άργότερα άπό τήν Θεσσαλονίκη κι έφθασε στην Αίγυπτο τήν άνοιξη τοῦ 1942 ὕστερα άπό πολλῶν μηνῶν περιπέτειες. Εἶταν πολὺ ψηλός και με ιδιότυπη φυσιογνωμία. Ἀκολούθησε τήν ἴδια τακτική με τόν Ρόϋ Φάρραν, κάπως άπερίσκεπτα ὁμως. Εἶχε δεμένη στό λαιμό του μιὰ ἄσπρη μαξιλαροθήκη με τήν τανάλια του κρυμένη εκεί μέσα και πήγε στό συρματόπλεγμα και ἄρχισε νά τό κόβει για νά περάσει. Ἡ ἄσπρη μαξιλαροθήκη χτύπαγε στά μάτια μέσ' στό άπογεματάκι και ὁ άντιπερισπασμός τῶν ἄλλων δέν κατόρθωσε ν' άπασχολήσει έντελῶς τοὺς σκοπούς.

Τόν εἶδαν και τοῦ τράβηξαν. Εὐτυχῶς και δέν χτυπήθηκε. Οἱ σκοποὶ ἔτρεξαν καταπάνω του και τόν κακομεταχειρίστηκαν. Ἐκεῖνος τοὺς ἄρχισε στίς γροθιές και έπακολούθησε μιὰ σωστή συμπλοκή. Τόν ἔσυραν στό δωμάτιο τής φρουράς και τόν μεταχειρίστηκαν κάπως σκληρά. Αὐτός ὁμως ἔμεινε άπτόητος και σέ λίγο βρισκόταν μεταξύ μας, σχεδιάζοντας πάλι μιὰ νέα άπόδραση.

"Άλλοι τῶσκασαν άπό κάποιο ἄλλο στρατόπεδο εκεί κοντά μέσα σ' ένα άνεμοστρόβιλο πού σήκωνε τῆ σκόνη και περιόριζε πολὺ τήν όρατότητα. Μπόρεσαν κι έφυγαν και μερικοὶ έφθασαν στην Αίγυπτο σῶοι. Ἐπειτα εἶταν ὁ Τόμ, ένας Αὐστράλός. Τριγύριζε πολλές ἑβδομάδες μ' ένα δέμα εργαλεία στην τσέπη, καιροφυλακτώντας για καμιὰ εὐκαιρία. Οἱ ἑβδομάδες περνοῦσαν και καμιὰ εὐκαιρία δέν παρουσιαζόταν. Τέλος, ένα βράδυ ξεγλύστρησε κάτω άπό τό συρματόπλεγμα σ' έναν ὄχετό πού άνοιγόταν τότε κι έφυγε χωρίς νά τόν πάρουν εἶδηση. Κι αὐτός τελικά έπέτυχε νά γλυτώσει.

Τοὺς ἔβλεπα νά φεύγουν και τοὺς ζήλευα. Για μένα, ἡ προοπτική γινόταν ὄλο και πιό ζοφερή ὅσο περνοῦσαν οἱ μέρες. Και ἡ ὕγεια μου επίσης εἶταν έπισφαλής. "Ένα βράδυ τό σούρουπο, εἶχα ένα περίεργο συναίσθημα πῶς οἱ δυνάμεις μου ἑξασθενίζαν ὀλοένα. Ἄνάπνεα και με δυσκολία. Ξαφνικά, άντελήφθηκα πῶς τό κρεβάτι μούσκειε άπό κάτω μου. Ἐβαλα μιὰ φωνή και ἤρθε ὁ νοσοκόμος. Μοῦ ἔριξε μιὰ ματιὰ κι έφυγε τρέχοντας. Ἡ άρτηρία τοῦ δεξιοῦ μου μπράτσου εἶχε ξανανοίξει και τό αίμα άνάβλυζε. Τ' αὐτιά μου βοῦίζαν σιγανά κι ἔνιωθα μιὰ γαλήνη και τό κεφάλι μου έκπληκτικά άδειανό.

Μοῦ ἔβαλαν άμέσως ένα σφιγκτήρα και ὁ έπίατρος Μπροϋκ Μούαρ ἤρθε νά με ἑξετάσει. Θυμοῦμαι πῶς μοῦ άνάστρεψε τά ματόφυλλα και εἶπε κάτι σχετικά με ἔμβολή. Σκοτεινίαζε και δέν ὕπηρχε φῶς μέσα στό θάλαμο. Ἐτοιμάστηκαν νά με ἑγχειρίσουν εκεί πού κειτόμουν, επειδή δέν μπορούσα νά μετακινηθῶ. Τό άριστερό μου

μπράτσο εἶταν ἔτσι τοποθετημένο ποῦ εἶταν ἀδύνατον νὰ με περάσουν ἀπὸ τίς στενές πόρτες γιὰ νὰ με μεταφέρουν στὸ χειρουργεῖο χωρὶς νὰ ἐνοχληθεῖ τὸ κάταγμα.

Ὁ Νόρμαν Ρόουζ, ἓνας νεαρὸς χειρουργὸς ἀπὸ τὸ Σίτνεϋ, ἔψαχνε νὰ βρεῖ μιὰ φλέβα γιὰ νὰ κάνει τὴν ἔνεση τοῦ ἀναισθητικοῦ. Εἶχα πολὺ μεγάλη ὑπόταση γιὰ νὰ μπορέσει νὰ χρησιμοποιήσει μιὰ φλέβα τοῦ μπράτσου μου κι ἔτσι μοῦ ἔκανε τὴν ἔνεση στὸ πόδι. Οὔτε κατάλαβα σχεδὸν τὸ τρύπημα τῆς βελόνας κι ἔπεσα γρήγορα σὲ ἀναισθησία. Ἡ σκηνὴ εἶταν δραματικὴ. Ὁ Νόρμαν κρατοῦσε ἓνα ἠλεκτρικὸ φαναράκι ἐνῶ ὁ Μπρούκ Μούαρ ἄνοιγε τὸ δεξί μου μπράτσο κοντὰ στὸ κοίλωμα τοῦ ἀγκῶνα κι ἔδωσε τὴ βραχιακὴ ἀρτηρία. Οἱ ἄλλοι μέσα στὸ θάλαμο κοίταζαν μὲ ἐντατικὸ ἐνδιαφέρον.

Εἶχαν προφτάσει ἀκριβῶς πάνω στὴν ὥρα καὶ ξαναβρῆκα τίς αἰσθήσεις μου ἀργότερα τὴ νύχτα, ἐξασθενημένος ἀλλὰ ζωντανός. Ἡ κατάστασή μου εἶταν πολὺ ἐπικίνδυνη γιὰ μερικὲς ἐβδομάδες. Κοντὰ στὰ ἄλλα ἔπαθα καὶ δυσεντερία καὶ δὲν μποροῦσα νὰ συγκρατήσω τὴν τροφή. Ἐμένα πολλές ὥρες ἀναδιπλωμένος μὲ δυνατούς πόνους στὴν κοιλιά. Μερικοὶ πίστευαν πὼς δὲν θὰ τὴ γλύτωνά, ἀλλὰ ἡ ζωὴ δὲν μ' ἐγκατέλειπε ὅσο κι ἂν ἐγὼ ἀδημονοῦσα νὰ τὴν παρατήσω. Στ' ἀλήθεια, ποθοῦσα νάμουν ἓνας δραπέτης. Πθοῦσα νὰ δραπετεύσω ἀπὸ τὴ ζωὴ. Ἀντὶ αὐτό, εἴμουν προορισμένος νὰ δραπετεύσω γιὰ νὰ ζήσω.

IV. ΑΘΗΝΑ — ΑΝΑΡΩΣΗ

I

ΕΝΑ άπομεσήμερο του Αύγουστου έκανε μια ζέστη άποπνιχτική. Κοιτόμουν άπως πάντα ξαπλωμένος στο κρεβάτι μου, άσθμαίνοντας άπό τη ζέστη. Ένα ρεύμα ζεστός άέρας έμπαινε στο θάλαμο άπό το παράθυρο που βρισκόταν άπό πάνω μου. Καί άλλοι, το ίδιο άπως κι έγώ, κείονταν γυμνοί πάνω στα κρεβάτια τους, σιωπηλοί και παραλυμένοι άπό τη ζέστη. ΈΗ Άθήνα, το καλοκαίρι, εΐταν πιο ζεστή άπό το Κάιρο ή έδινε τουλάχιστον αυτή την έντύπωση.

Ό Μπούτς μπήκε στο θάλαμο.

—Φεύγω, μου λέει.

Πέρασαν μερικές στιγμές για να καταλάβω τί έννοοϋσε. Κάποτε οί Γερμανοί εΐχαν θελήσει να τον μεταφέρουν στη Γερμανία, αλλά έπειτα, κατά παράκληση των γιατρών, τον άφησαν να μείνει για να με περιποιηΐται. Έπαναπαυόμουν έντελώς στον Μπούτς για όλα. Τώρα έφευγε. Αναρωτιόμουν τί θ' άπογίνω. Άρχισα να καταλαβαίνω πόσα του χρεωστούσα και πόσον καιρό και φροντίδες εΐχε άφιέρώσει σε μένα.

Τήν κατοπινή μέρα έφυγε για το άλλο στρατόπεδο αιχμαλώτων εκεί κοντά, έτοιμος να μπαρκάρει για τη Θεσσαλονίκη και άπό κεί με το σιδηρόδρομο στη Γερμανία. Οί γιατροί τάφιαξαν ώστε να τον άντικαταστήσουν οί νοσοκόμοι. Με την άναχώρηση του Μπούτς άρχιζε μια καινούργια περίοδος ζωής για μένα. ΈΗ ζωή εΐταν τόσο δυσάρεστη χωρίς τις διαρκείς περιποιήσεις του, που πήρα την άπόφαση να γίνω καλά. Άπό τη στιγμή εκείνη ή κατάσταση μου άρχισε να καλύτερεύει.

Λίγες μέρες ύστερότερα ζήτησα να φωνάξουν τον Τζόη Ούϊλσον. Ό Τζόη εΐταν τραυματιοφόρος στο σύνταγμα ή «Μαύρη Φρουρά». Καταγόταν άπό το Νιωντή και εΐχε καταταχθεί στον στρατό πριν άπό τον πόλεμο. Άνθρωπος με χαρακτηρα και πολύ καλός νοσοκόμος. Αυτός μου έλλαξε την πληγή για πολλές εβδομάδες.

Του εΐπα πως ήθελα να άνακαθίσω. Τώρα μου εΐχαν το μπράτσο μου μέσα σ' ένα άλλο είδος νάρθηκα, δεμένο πάνω στο κορμί μου. Ό έπίατρος Πάλλαντρη που με κοΐταζε τώρα τελευταία, εΐταν βέβαιος πως έτσι θα πήγαινε πολύ καλά. Πρώτη φορά άνακάθιζα πάνω στο κρεβάτι μου ύστερα άπό τρεις μήνες. Δέν φαίνεται και

τόσο σπουδαίο πράγμα, για μένα όμως εΐταν μεγάλο γεγονός. Το μπράτσο μου με πονούσε και δέν ένιωθα πολύ άναπαυτικά, μά ώστόσο εΐταν μία άρχη. Και μία εύκαιρία για τούς νοσοκόμους νά με σηκώνουν άπό τό κρεβάτι και ν' αλλάζουν τό στρώμα μου.

Εΐταν μία μεγάλη άνακούφιση πού άπαλλάχτηκα άπό τό ματωμένο και έμπυασμένο στρώμα με την άνυπόφορη μπόχα κι ένιωθα έτσι πολύ πιό άναπαυτικά. Άπό δω και μπρός άνακάθιζα κάθε μέρα για λίγη ώρα πάνω στο κρεβάτι, με την πλάτη μου στηριγμένη σε μαξιλάρια. Εΐταν μία άλλαγή πού έβλεπα για πρώτη φορά τό θάλαμο άπό μία διαφορετική γωνία. Φαινόταν έντελώς διαφορετικός. Μά όλη αύτή ή διαδικασία εΐταν όδυνηρή. Το άριστέρό μου μπράτσο πονούσε και τό δεξί μου χτυπούσε καθώς κυκλοφορούσε μέσα τό αίμα με μεγαλύτερη πίεση. Χτυπούσε και ή καρδιά μου με την ένταση πού πάθαιναν οί μυώνες και με την προσπάθεια πού έκανε νά στέλνει τό αίμα ψηλά στο κεφάλι άντι στά ίσια όπως πρωτύτερα. Κουραζόμουν πολύ γρήγορα και έπρεπε νά μου διορθώνουν τά μαξιλάρια όλη την ώρα. Ο Τζόη εΐταν ύπομονετικός και μου τά μετάλλαζε κάθε τόσο.

Μιά άπό τις ένοχλήσεις εΐταν πώς τά ίσχιακά όστά, άπό την άδυναμία μου, δέν προστατεύονταν καθόλου όταν καθόμουν πάνω τους. Μάτωναν τό δέρμα μου άκόμη κι όταν καθόμουν πάνω σε μαξιλάρι. Εΐταν μυτερά σαν σφήνες. Εΐμουν πετσι και κόκαλο, χωρίς καθόλου κρέας πάνω μου. Οί άρθρώσεις μου ξεπεταγόντουσαν και τό δέρμα κρεμότανε όλο δίπλες. Με τά μπράτσα μου τεντωμένα μέσ' στους νάρθηκες, φαινόμενουν κι ένιωθα σαν σκιάχτρο. Εΐχα χάσει τό μισό μου βάρος πάνω κάτω.

Μιά όμως και πήρα την άπόφαση νά γίνω καλά, δέν άργησα νά σηκωθώ άπ' τό κρεβάτι για πρώτη φορά. Πρώτα άνακάθησα με βοήθησαν δυό νοσοκόμοι μετακίνησαν τά πόδια μου πολύ σιγανά πρós τά έξω ώσπου κρεμάστηκαν άπ' τό κρεβάτι. "Ολ" αύτά έγιναν με μεγάλη προσοχή για νά μη τρανταχθούν ή μετακινηθούν τά μπράτσα μου μέσα στους νάρθηκες, έπειδή και τό έλάχιστο κούνημα μ' έκανε νά πονώ. Μαζεύτηκαν πολλοί τριγύρω μου για νά με δοϋν πώς πήγαινα. Εΐταν μία μεγάλη στιγμή, δέν εΐχα καμιά ιδέα άν θά με σηκώνων τά πόδια μου ή όχι.

Οί νοσοκόμοι με βοήθησαν νά γλιστρήσω άπαλά άπ' τό κρεβάτι ώστόσο τά πόδια μου άγγιξαν τό πάτωμα. Τά κρύα πλακάκια μ' έκαναν νά ξεφωνίσω καθώς άκούμπησε πάνω τους τό λεπτό δέρμα της πατούσας των ποδιών μου. Το αίμα σφυροκοπούσε μέσ' στά πόδια μου και οί φλέβες φούσκωναν και πονούσαν άπό την άσυνήθιστη πίεση. Τά πόδια μου πατούσαν χάμω. Ο Τζόη με άνασήκωσε σιγανά ώσπου στάθηκα όρθιος με τά πόδια τεντωμένα πρós τά πίσω για νά βαστάξουν τό σκόλτσο. Σιγά-σιγά χαλάρωσε τό μπράτσο του

πού με κρατούσε από τη μέση. Στεκόμουν πρώτη φορά, ύστερ³ από τρεις μήνες και περισσότερο.

Ένωθα το κεφάλι μου άδειανό και λίγο ζολισμένος και γρηγοροανάσαινα άπ' τήν προσπάθεια πού κατέβαλλα. Με περεχούσε ιδρώτας και με φυσούσε ό ζεστός άπογεματινός άέρας πού έμπαινε άπ' τό παράθυρο. Με μεγάλη προσοχή, ίντσα με ίντσα, έκανα μιá στροφή και αντίκρυσα τó κρεβάτι μου. Τό άλλο κρεβάτι πίσω μου εΐταν άδειανό. 'Ο Τζόη με κράτησε πάλι και κάθησα πάνω σ' αυτό τó κρεβάτι, όσο εκείνος, μαζί με τούς άλλους νοσοκόμους, άλλαζαν τó στρώμα μου και τά σεντόνια μου. Έπειτα έπαναλήφθηκαν τά ίδια και κάθησα πάνω στο δικό μου κρεβάτι. Άκόμη μερικοί χειρισμοί και βρέθηκα πάλι πλαγιασμένος, ύπερβολικά έξαντλημένος, αλλά ένθουσιασμένος πού προχώρησα τόσο πολύ πρós τήν άνάρωση. Κοιμήθηκα.

Τήν άλλη μέρα κιόλα πήρα τήν άπόφαση νά περπατήσω. Χρειάστηκε ή ίδια διαδικασία για νά με βάλουν νά σταθώ στα πόδια μου. Με τά πόδια μου τενωμένα πρós τά πίσω, όλο τó βάρος μου έπεφτε στα κόκαλα και καθόλου στους μυώνες πού εΐταν σάν νά μην ύπηρεχαν. Με τούς νοσοκόμους προσέχοντάς με από πίσω, έκανα ένα βηματάκι πρós τά εμπρός με τά πόδια μου άκαμπτα και έχοντας τόν νοΰ μου νά μη λυγίσουν τά γόνατά μου γιατί θά ύποχωρούσαν με μιáς. Πήγε καλά. Δέν είχα εϋστάθεια, αλλά είμουν όρθός· αυτό εΐταν τó πιό σπουδαίο. Οί άλλοι κοίταζαν σαστισμένοι αυτόν τόν ψηλό σκελετό πού έκανε πέντε κλονισμένα βήματα μέσα στο θάλαμο, έπειτα μιση στροφή με μεγάλη δυσκολία και ξαναγύρισε με τó ίδιο κλονισμένο βήμα. Με κάθησαν πάλι με προσοχή, άποκαμωμένον αλλά θριαμβευτή.

Τήν κατοπινή μέρα περπάτησα όλο τó μάκρος τοϋ θαλάμου και πίσω. 'Ολόγυμος παρουσίαζα ένα έκπληκτικό θέαμα με τά πλευρά μου νά ξεχωρίζουν ένα-ένα και με τó πετσί μου νά κρέμεται πλαδαρό πάνω στα κόκαλα. Οί γονατικές άρθρώσεις ξεπετάγονταν ίδια μπαλόνια και δέν έβλεπεσ ούτε ίχνος μυώνα. Τά μπράτσα μου, τó άριστερό τενωμένο μέσα στον νάρθηκα και τó δεξι άχρηστεμένο μέσ' στο γύψο, έκαναν άκόμη πιό παράξενη τήν εμφάνισή μου. 'Ο έπίατρος Πάλλαντηρ είχε μιá φωτογραφική μηχανή· μοϋ τράβηξε μερικές φωτογραφίες καθώς πήγαινα τρικλίζοντας, με πόδια άλύγιστα, μá ώστόσο πάλι ίκανός νά περπατώ.

Βάλθηκα ν' άνέβω στην ταράτσα πού βρισκόταν καμιá είκοσαριά σκαλιά ψηλά. Στην πρώτη δοκιμή μόρεσα κι άνέβηκα ένα σκαλί με τήν βοήθεια τών άλλων. Τήν κατοπινή μέρα μόρεσα κι άνέβηκα έξη σκαλιά. Τήν τρίτη μέρα έφθασα στην ταράτσα. Εΐταν μιá μεγάλη στιγμή. Οί νοσοκόμοι είχαν βάλει εκεί πάνω ένα κρεβάτι κι έτσι μόρεσα νά ξαπλώσω και ν' αναπαυθώ προτοϋ ξανακατέβω.

Δέν θά ξεχάσω ποτέ εκείνο τó άπόγεμα πού βγήκα στον κα-

θαρό αέρα και στή λιακάδα. Ὁ ἥλιος ἔλαμπε, με χάδευε με τη ζεστασιά του. Ὁ αέρας εἶταν ἐλαφριά ἀρωματισμένους ἀπὸ τὴν πνοὴ τῶν ἀγριόχορτων ποὺ φύτρωναν πάνω στοὺς λόφους ἐκεῖ γύρω. Εἶταν ἡ πρώτη ματιὰ ποὺ ἔριχνα στὸν ἔξω κόσμον ὕστερ' ἀπὸ τρεῖς μῆνες. Καὶ τί κόσμος εἶταν ἐκεῖνος! Δυτικὰ μου, καθὼς πρόβαλα στὴν ταρατσα, μιὰ λοφοσειρὰ ἐκεῖ κοντά. Τὸ νοσοκομεῖο εἶταν χτισμένο στὰ μέσα τῆς πλαγιάς. Μεσημβρινά, οἱ λόφοι κατέβαιναν ἀπαλὰ ὡς τὴν ἀκροθαλασιὰ κι ἐκεῖ ἐκτεινόταν ὁ Πειραιεὺς με τοὺς δρόμους καὶ τὰ σπίτια του μαζωμένα γύρω στὸ λιμάνι. Ἐνατολικά, τὸ σπιθιστὸ γαλάζιο Αἰγαῖο ἀπλωνόταν πρὸς τὰ νησιά καὶ τὸν ὀρίζοντα. Βαρκοῦλες με λευκὰ πανιά πετάριζαν ἐδῶ κι ἐκεῖ μέσα στὸν κόλπο ποὺ διαγράφει μιὰ μεγαλόπρεπη καμπύλη πρὸς τὴν Ἀθήνα κι' ἀκόμη πέρα. Κι ἐκεῖ, βορεινὰ, ξαπλωμένη κάτω μας, ἡ πρωτεύουσα τυλιγόταν γύρω στὴν Ἀκρόπολη ὅπως τὸ δέσιμο ποὺ ζώνει τὸ διαμάντι.

Οἱ ἄφθαστες ἀναλογίες τοῦ Παρθενώνα φαίνονταν ὀλοκάθαρα ἀπὸ κεῖ ποὺ στεκόμουν. Τὰ μάτια μου γέμισαν δάκρυα ἀπὸ τὴν ὁμορφιά τοῦ τοπίου. Πίσω, μακριά, δασωμένες πλαγιὲς ὑψώνονταν πρὸς μιὰ γαλάζια βουνοσειρὰ καὶ μιὰ πεδιάδα ξετυλιγόταν πρὸς τὴν Κηφισιὰ μέσα στὸ γκριζοπράσινο ἀπόμακρο. Εἶταν μιὰ τέτοια ὁμορφιά ποὺ ἡ συγκίνηση με νίκησε. Δὲν εἶχα χύσει οὐτ' ἓνα δάκρυ ὅλους αὐτοὺς τοὺς μῆνες με τοὺς ἀνυπόφορους πόνους καὶ τίς στιγμὲς τῆς φρικτῆς ἀγωνίας' μὰ αὐτὸ ποὺ ἔνωθα με ξεπερνοῦσε. Ἐπεσα στὸ κρεβάτι κι ἔκλαψα. Κατὰ ἓνα λόγο ἀπὸ τὴν ἐντύπωση τοῦ τοπίου καὶ κατὰ ἓνα λόγο ἀπὸ τὸ συναίσθημα πὼς κάτι συντελέσθηκε. Ἐνακοῦσα τίς δυνάμεις μου καὶ, πρώτη φορά ὕστερ' ἀπὸ τόσες ἐβομάδες, ἡ ζωὴ ἄρχιζε νὰ δείχνει πὼς ἀξίζει νὰ τὴ ζήσω πάλι.

Ἀπὸ τὴ μέρα ἐκείνη, ἀρχὲς Σεπτεμβρίου 1941, ἡ ἀνάρωσή μου προχώρησε γρήγορα. Σὲ λίγες μέρες μποροῦσα νὰ κάνω ὀλόκληρο ταξίδι, νὰ κατεβαίνω τρία πατώματα κι ἔπειτα νὰ ἀνεβαίνω ἄλλα δύο γιὰ νὰ πηγαίνω στὴν αἴθουσα ἀκτινογράφησης. Οἱ φωτογραφίες ἔδειχναν πὼς κάπως συγκολλήθηκε ὁ ἀριστερός μου ὤμος καὶ πὼς στὴ δεξιὰ μου ὠλένη σχηματιζόταν ἀρκετὰ γρήγορα ἓνα καινούργιο κόκαλο. Ὡστόσο καὶ τὰ δύο μου τραύματα εἶταν ἀκόμη μολυσμένα καὶ ἐξακολουθοῦσαν νὰ πυροροῦν.

Εἶχα μιὰ παράξενη ἐμφάνιση με τὰ δύο μου μπράτσα τυλιγμένα σὲ ἐπιδέσμους. Ἐπρεπε νὰ περνῶ πλάγια μέσ' ἀπ' ὅλες τίς πόρτες καὶ δὲν μποροῦσα νὰ φορέσω σακάκι ἢ πουκάμισο. Μοῦ ἔδωσαν ἓνα πανταλόνι καὶ κάτι πάνινα παπούτσια ποὺ ἀναγκάστηκα νὰ τὰ κόψω μπροστά, ἐκεῖ ποὺ εἶναι τὰ δάχτυλα, γιὰ νὰ χωρέσει τὸ πόδι μου. Κατὰ τὰ ἄλλα εἶμουν ὀλόγυμνος. Εἶταν εὐχάριστο νὰ τριγυρίζω ἔτσι ὅσο ἔκανε ζέστη, ἀλλὰ με τὸν καιρὸ παρουσιάσθηκε ἡ ἀνάγκη νὰ φορέσω κάτι περισσότερο. Ἐτσι λοιπόν, ὁ ράφτης τοῦ νοσοκομεῖου μοῦ ἔφτιαξε μιὰ ρόμπα ἀπὸ μιὰ παλιά κουβέρτα. Εἶχε

άνοιγματα για νά περνοῦν τὸ κεφάλι μου καὶ τὰ μπράτσα μου καὶ δενότανε στὴ μέση μου μ' ἓνα κορδόνι. Μὰ πάλι εἶταν κάπως πολὺ δροσερὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ.

Κάθε μέρα ἀνέβαινα τὶς σκάλες καὶ καθόμουν στὴν ταράτσα. Στὴν ἀρχὴ δὲν μπορούσα νά ὑποφέρω τὸν ἥλιο περισσότερο ἀπὸ δέκα ὡς δεκαπέντε λεπτά. Ἀργότερα μπορούσα κι ἔμενα ἐκεῖ πάνω σχεδὸν μιὰ ὀλόκληρη ὥρα. Ποτὲ δὲν κουραζόμουν νά κοιτάζω τὴν ἐξαίσια θεὰ πού μὲ εἶχε τόσο συνταράξει τὴν πρώτη φορά. Ὅλες οἱ μέρες εἶταν ἴδιες καὶ ὅμως διαφορετικές. Πάνω στὴν ταράτσα ἐρχόσουν σὲ ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἀπέραντο κόσμο. Φευγαλέα θεάματα καὶ ἦχοι εἶταν οἱ παραλλαγές τῆς πολὺπλοκης σύνθεσης τῆς ζωῆς.

Περνοῦσαν ὀλόκληρες συνοδεῖες ἀπὸ Ἑλληνες πολίτες, ἀνεβάνοντας ἐπίπωνα τὴν πλαγιά τοῦ λόφου γιὰ νά μαζέψουν ξύλα γιὰ κάψιμο. Μερικοὶ εἶχαν μαζί τους κάτι κοκαλιάρικα γαϊδούρια πού γύριζαν πίσω ὑστερότερα μὲ τρεμάμενη περπατησιὰ κάτω ἀπὸ ἓνα πελώριο φορτίο. Τὸ περισσότερο πλῆθος εἶταν γυναῖκες καὶ παιδιά, ὅλοι ντυμένοι μὲ κουρέλια. Τοὺς ἔβλεπα ψηλὰ στὸ λόφο νά μαζώνουν ξύλα, νά κόβουν δεντράκια καὶ νά πελεκοῦν τὰ πρινάρια καὶ τοὺς ἀγριόθαμνους πού σκέπαζαν ἀκόμη τὶς ψηλότερες πλαγιές. Ἡ κύρια πλευρὰ τοῦ λόφου εἶχε κιόλα γυμνωθεῖ ἀπὸ κάθε βλάστηση.

Στὴν ἀπόσταση ξεχώριζαν οἱ μακρυνὸι θόρυβοι τῆς πόλεως, ποὺ καὶ ποὺ ὁ βόμβος κάποιου στρατιώτικου φορηγοῦ ἢ ὁ σαματᾶς κάποιου τραίνου, μὲ τὰ συνηθισμένα τους σφυρίγματα καὶ βουητά. Πότε καὶ πότε ἀκουγόταν τὸ τραγοῦδι Γερμανῶν φαντάρων ἐν πορείᾳ, μὲ τὸ μέτρο καὶ τὶς παύσεις πού ἰδιαίζουσιν στὴ ράτσα τους. Ἐν, δυό, τρί, ἄσμα! Παῦσις! Ἐν, δυό, τρί, ἄσμα! Τὸν ρυθμὸ τοῦ τραγοῦδιου πού κρατοῦσε τὸ ποδοβολητὸ τῶν φαντάρων πού πορεύονταν καταπατώντας τὶς ἐλευθερίες τῶν ἐθνῶν.

Εἶταν κι ἄλλα τραγοῦδια: οἱ πένθιμοι ψαλμοὶ πού συνόδευαν ἓνα ξαπλωμένο κορμὶ πρὸς τὸ κοιμητήριο. Τέτοιες συνοδεῖες περνοῦσαν τακτικὰ μπρὸς ἀπ' τὸ νοσοκομεῖο. Καμιὰ φορά ὁ νεκρὸς κοιτόταν σ' ἓνα φέρετρο λευκὸ σκεπασμένο λουλούδια μέσα σὲ μιὰ νεκροφόρα πού τὴν ἔσερναν ἄλογα. Συνήθως ὅμως τοὺς πηγαινάν σηκωτοὺς στὰ χέρια καὶ συνήθως ὁ νεκρὸς εἶταν μονάχα τυλιγμένος σ' ἓνα πανί καὶ τὸν σήκωναν πάνω σὲ τάβλες. Τοὺς ἔλειπαν τὰ χρήματα γιὰ μιὰ ἐπίσημη κηδεῖα μὰ δὲν τοὺς ἔλειπαν ποτὲ ὁ πόνος καὶ τὰ δάκρυα. Οἱ συγκινητικὲς αὐτὲς κηδεῖες εἶταν πολὺ συχνές. Νέοι καὶ γέροι πέθαιναν ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς κατοχῆς. Ἀκούγαμε πὼς ἀντρες, γυναῖκες καὶ παιδιά ἔπεφταν λιπόθυμοι μέσα στοὺς δρόμους ἀπ' τὴν πείνα.

Ἡ ταράτσα τοῦ νοσοκομείου εἶταν ἓνα ἀπαραμίλλο παρατηρητήριο. Εἶταν ἐπίσης κι ἓνας μικρὸς κόσμος αὐτῆ καθαυτῆ. Εἴμαστε λογῆς - λογῆς τύποι, κουλοὶ καὶ κουτσοί, ἄρρωστοὶ καὶ σακάτηδες, τυφλοὶ, κουφοὶ, καθὼς καὶ ἄλλοι μὲ μόνο κάποιο ἐπιπόλαιο τραῦμα

ἢ μὲ μιά ἐλαφριά δυσεντερία ἢ ἐλονοσία. Κάτω μὰς βρισκόταν ὁ περίβολος τοῦ νοσοκομείου, πὶὸ πέρα τὸ συρματοπλεγμα μὲ τοὺς σκοποὺς ποὺ φρουροῦσαν στὶς γωνίες. Οἱ «ἀσκούμενοι» περνοῦσαν γύρω - γύρω στὸ νοσοκομείο. "Ἐξ ὀλόκληροι γύροι ἀντιστοιχοῦσαν μ' ἓνα μίλι. Μερικοὶ μετροῦσαν τοὺς γύρους ποὺ ἔκαναν, ἄλλοι πάλι περπατοῦσαν μὲ τὴν ὥρα. Στὴν κατάσταση ποὺ βρισκόμουν τότε, τὸ μόνο ποὺ μποροῦσα εἶταν νὰ πηγαινοέρχομαι λιγοστὲς φορὲς μὲ τρεμάμενο βῆμα πάνω στὴν ταράτσα. "Ἐκανα παρέα μ' αὐτοὺς ποὺ περπατοῦσαν μὲ τὰ δεκανίκια.

Ὁ καιρὸς περνοῦσε, ἐκεῖνοι ποὺ γίνονταν καλὰ εἶχαν πληθύνει καὶ ἦρθε ἡ μέρα ποὺ εἶχαν μαζευτεῖ ἀρκετοὶ γιὰ νᾶναι δικαιολογημένο τὸ μαρκάρισμά τους γιὰ πάνω, στὴν Γερμανία. Ὅρισμένους, ποὺ εἶταν ἀρκετὰ καλὰ γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ταξιδέψουν μὲ νοσοκομειακὸ πλοῖο ἢ μὲ σιδηρόδρομο, ἀλλὰ ποὺ εἶχαν κάποια ἀθεράπευτη ἀναπηρία, τοὺς ξεχώρισαν γιὰ νὰ ἐπαναπατριθοῦν ὅπως προβλέπει ἡ Σύμβαση τῆς Γενεύης. "Ἐνας προσωρινὸς κατάλογος ἐπαναπατρισμοῦ εἶχε συνταχθεῖ ἀπὸ συμφώνου μὲ τοὺς Γερμανοὺς γιατροὺς. Τὸ ὄνομά μου βρισκόταν μέσα στὸν κατάλογο, ἀλλὰ εἶμουν ἓνας ἀπὸ τοὺς τελευταίους ποὺ ἡ κατάστασή τους θὰ ἐπέτρεπε νὰ μεταφερθοῦν.

Εἶταν ἀξιοσημείωτη ἡ στιγμή ποὺ οἱ ἐπαναπατριζόμενοι ἔφυγαν γιὰ τὸ μακρινὸ ταξίδι τους, μακρινὸ καὶ σὲ χρόνο καὶ σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τίς διαφορὲς ἐπιπλοκὲς ποὺ συμβαίνουν στὸ πρόγραμμα τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ. Τότε ὅμως φανταζόμεσταν πὼς εἶταν ζήτημα λίγων ἑβδομάδων γιὰ νὰ φθάσουν στὰ σπίτια τους αὐτοὶ οἱ τυχεροὶ ἀνάπηροι. Μεγάλῃ ἔξαψῃ νὰ μάθομε ποιά ὀνόματα εἶταν στὸν κατάλογο. "Ὅταν δημοσιεῦθηκε ὁ κατάλογος, πολλὲς καρδιὲς ράγισαν. Κατευοδόσαμε τοὺς τυχεροὺς μὲ διάφορα μηνύματα γιὰ τίς οἰκογενεῖς μὰς.

Τὸ νοσοκομειακὸ πλοῖο εἶταν ἰταλικὸ καὶ φαινόταν ὀλοκάθαρα ἀπὸ τὴν ταράτσα τοῦ νοσοκομείου. Εἶταν βαμμένο ἄσπρο μὲ κόκκινους σταυροὺς καὶ κατάφωτο τὴ νύχτα. Εἶμουν ἀκόμη πλαγιασμένος ὅταν ἔφευγαν, ἀναστατωμένος καὶ συγκινημένος ποὺ τοὺς ἔβλεπα νὰ φεύγουν. "Ὁ Μπλαίαρ Χιούζ - Στάντον ἦρθε νὰ μ' ἀποχαιρετήσῃ. "Υποσχέθηκε νὰ δώσει νέα μου στὴν οἰκογένειά μου. Ξεκίνησαν ἀπὸ τὸν θάλαμο καὶ τοὺς ἀκολουθοῦσαν πολλοὶ ἄλλοι κρατώντας τίς λιγοστὲς ἀποσκευές τους. Τὴν ἄλλῃ μέρα ἔφυγε τὸ πλοῖο.

Στοὺς θαλάμους ἔμειναν πολλὰ κενὰ καὶ ἔγινε νέα κατανομή γιὰ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ χώρου καὶ τοῦ προσωπικοῦ. Βρέθηκα νᾶχω γείτονα στὸ κρεβάτι κάποιον λοχαγὸ Λάιονελ Μάσεϋ. Ὁ Λάιονελ εἶταν ἓνας νεαρὸς ἀξιοματικὸς τοῦ πεζικοῦ ποὺ εἶχε πληγωθεῖ βαριά καὶ στὰ δυὸ του πόδια. Οἱ δυὸ μὰς εἶμασταν οἱ τελευταῖοι ποὺ ἀπόμειναν γιὰ ἀνάρωσιν στὸ θάλαμο τῶν ἀξιοματικῶν. Τὰ τραύματα τῶν ποδιῶν του τὸν ἐμπόδιζαν πολὺ νὰ κινηθεῖ κι ἔτσι δὲν ἄρ-

γησα νά καταφέρω νά περπατώ γρηγορότερα από κείνον. Από τήν ἄλλη ὁμῶς ἡ γενική του κατάσταση εἶταν καλύτερη από τή δική μου καί εἶχε μεγαλύτερη ἀντοχή κι ἔτσι μπορούσε νά κάθεται πολλή ὥρα, ἐνῶ ἐγώ εἶμουν ἀναγκασμένοι νά κείτομαι.

Ὁ Λάιτονελ εἶταν Καναδός, ὁ πατέρας του εἶχε τή θέση τοῦ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ τοῦ Καναδά στο Λονδίνο. Εἶχε σπουδάσει στο "Οξφορντ καί βρήκα σ' αὐτόν ἕναν ἐξαίσιο σύντροφο πού ἔπερνε ἐνδιαφέρον γιά τήν ἀνθρωπότητα καί γιά τὰ διάφορα ζητήματα. Εἶταν τεχνοκρίτης μέ ὀξεία ἀντίληψη καί ὅλη τήν ὥρα τοῦ ζητοῦσαν συμβουλές οἱ διάφοροι ἐρασιτέχνες καί οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος καλλιτέχνες τοῦ στρατοπέδου. Καί οἱ ἄνδρες του ἐπίσης τοῦ εἶταν ἀφοσιωμένοι καί πάντα τόν περιτριγύριζαν ἐπισκέπτες ἀπό τὰ διάφορα τμήματα τοῦ νοσοκομείου. "Εἶσι, εἴμασταν καλά πληροφορημένοι ἀπό νέα.

Μιά μέρα μᾶς ἔφεραν τήν εἶδηση πῶς ἕνας λοχίας Νεοζηλανδός πού νοσηλευόταν στο νοσοκομείο, παρασημοφορήθηκε μέ τὸ Σταυρὸ τῆς Βικτωρίας. Ἡ εἶδηση ἦρθε μέσον Γενεύης. "Ὅλο τὸ νοσοκομείο χάρηκε μαζί του γιά τήν ὑψηλὴ τιμὴ πού τοῦ ἔγινε καί ἦρθε κι ὁ ἴδιος στο θάλαμό μας γιά νά μπορέσομε νά τόν συγχαροῦμε. Τὸ ὄνομά του εἶταν λοχίας Χίντον.

Ὁ ἐπίτατρος Μπρούκ Μούαρ εἶχε πεῖ τὰ νέα στο Γερμανὸ διοικητὴ τῆς φρουρᾶς καί τοῦ ἐξήγησε πῶς εἶταν ἡ ἀνώτατη ἠθικὴ ἀμοιβὴ πού μπορούσε νά ἀπονεύει ὁ βασιλεὺς. Ἡ Ναζιστικὴ νοοτροπία τοῦ φρουράρχου δούλεψε πάνω σ' αὐτὸ καί ἀναρωτήθηκε πιθανότατα ποιά θὰ εἶταν ἡ γραμμὴ πού ἀκολουθοῦσε τὸ κόμα σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση. Τῆ γενναιότητα, φυσικά, τὴν εἶχαν σὲ μεγάλη ὑπόληψη. "Ἴσως νά εἶταν προτιμότερο γιά τὸ κόμα ἄν...

"Ἔστειλαν καί κάλεσαν τὸν λοχία Χίντον. Σάν ἄκουσε πῶς ἔπρεπε νά παρουσιασθεῖ ἀμέσως στὸν διοικητὴ, ἀναρωτιότανε γιά ποιο ἔγκλημα τὸν κατηγοροῦσαν. Καί σάν εἶδε ὀλόκληρη τὴ γερμανικὴ φρουρὰ παραταγμένη ἔξω ἀπὸ τὸ γραφεῖο, τὰ χρειάστηκε. Ἀλλὰ πρὸς μεγάλη του ἐκπλήξη, ὁ δεκανέας ἔκανε ἕνα βῆμα ἐμπρὸς καί ἡ φρουρὰ παρουσίασε ὅπλα. Καί ὅταν τὸν ἔμπασαν στο γραφεῖο μέ μεγάλη ἐθιμοτυπία, νόμιζε πῶς ὄνειρευόταν καί ἀναρωτιόταν πότε θὰ ξυπνοῦσε.

Ἐκεῖ μέσα βρῆκε τὸν ἐπίτατρο Μπρούκ Μούαρ νά γελά μέ ὅλη του τὴν καρδιά γιά τὴν εἰρωνεῖα πού παρουσίαζε ἡ κατάσταση. Εἶταν πράγματι εἰρωνεῖα νά συγχαίρουν ἕναν ἄνθρωπο οἱ ἐχθροὶ του ἐπειδὴ σκότωσε δικούς τους. Ὡστόσο εἶχε καί μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἀποψη. Τὸ ναζιστικὸ καθεστῶς ἐξαρτοῦσε τὴν ἐπιτυχία του καί τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξή του ἀπὸ τὴ συνταύτιση τῶν εὐγενικῶν ἀρετῶν μέ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς πού δίδασκε. "Ἐπρεπε νά δοθεῖ ἕνα ἀντιστάθμισμα σ' αὐτοὺς πού εἶταν κλεισμένοι σὲ στρατόπεδα συγκεντρώσεως ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς τους. Σὲ ὅλες τίς γλώσσες τοῦ κόσμου ἡ γενναι-

ότητα είναι μιὰ ἀρετή, καὶ ἓνας καλὸς Ναζι πρέπει νὰ τὴν τιμᾷ, ἀκόμη καὶ ὅταν πρόκειται γιὰ τοὺς ἐχθροὺς του, διαφορετικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπαρνηθεῖ μιὰ ἀρχὴ ποὺ πάνω σ' αὐτὴ βασιζόταν ὁ τρόπος τῆς ζωῆς του. Κι ἔπειτα, αὐτὸ θὰ βοηθοῦσε νὰ προσελκύσουν τοὺς Βρετανοὺς πρὸς τὴ δική τους νοοτροπία. Γιὰ τοῦτο ἔγινε αὐτὴ ἡ μικρὴ τελετὴ. Εἶταν κάτι παραμικρὸ, ἀλλὰ εἶχε τὴ σημασία του.

Ἄρχισα νὰ καταλαβαίνω τὴν τεχνικὴ ποὺ χρησιμοποιοεῖ ὁποιαδήποτε δικτατορία γιὰ νὰ συγκρατήσῃ ἑκατομμύρια ἀνθρώπους σὲ πίστη καὶ ὑποταγή. Ἀπὸ τὴ μιὰ, μὲ τὴν ἀνήλεη ἐξόντωση τῶν ἐχθρῶν της, σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰ προπαγάνδα ποὺ ἀποσκοπεῖ νὰ τοὺς συνταυτίσει μὲ ὅλες τὶς κακίες καὶ ὅλα τὰ ἀτυχήματα. Ἀπὸ τὴν ἄλληλ, μὲ τὴν ἐνθάρρυνση τῶν φίλων της μὲ κάθε μέσον, μὲ ὑποσχέσεις καὶ ρουσφέτια καὶ μὲ τὴ συνταύτιση τοῦ καθεστῶτος μὲ ὅλες τὶς ἀρετές καὶ ὅλες τὶς ἐπιτυχίες.

Ἔτσι, οἱ πολλοί, μὴν ἔχοντας καμμιά ὄρεξη νὰ καταδιωχθοῦν γιὰ τὶς ἀρχές τους, βρίσκουν λογικὸ νὰ παρᾶτήσουν κάθε ἔνδοιασμὸ καὶ ἡσυχάζουν τὴ συνείδησή τους. Εἶναι πάντα τόσο πολὺ πιὸ εὐκόλο νὰ ψέγει κανεὶς τοὺς ἄλλους, παρά νὰ ἀναλάβει ὁ ἴδιος τὴν εὐθύνη γιὰ τὰ σφάλματά. Καὶ ὅταν τὸ σύνθημα εἶναι νὰ κατηγοροῦν γιὰ ὅλα κάποια φυλὴ ἢ κάποια τάξη, οἱ ἄνθρωποι προσβάλλονται εὐκόλα ἀπὸ τὴν ἀρμύστεια τοῦ «στιγματισμοῦ» — τὸ στιγματισμὸ τῶν λίγων μὲ τὴν ἀτιμία τῶν πολλῶν. Αὐτὴ ἡ ἀρώστια δὲν εἶταν νέα καὶ δὲν φανερώθηκε μόνο στὴ Ναζιστικὴ Γερμανία καὶ σὲ μερικές ἄλλες χώρες, εἶταν ὅμοιά μ' ἐκείνη ποὺ προκάλεσε τὴ Σταύρωση.

Εἶναι εὐκόλο νὰ φθάσουν οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ στὸ σημεῖο νὰ μὴν ἀντιλαμβάνονται ἢ νὰ μὴ σκέπτονται τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως ποὺ ὑπάρχουν πλάι τους. Καὶ τοὺς πιάνει φρίκη ὅταν βρεθεῖ κανένας νὰ ἐκθέσει τὴν κατάσταση. Ἀναστατώνεται κανεὶς μὲ τὴ σκέψη πὼς ὅταν οἱ ἄνθρωποι παύσουν νὰ μάχονται γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, τυφλώνονται καὶ δὲν βλέπουν τὶς πραγματικὰ ἠθικὲς λύσεις ποὺ ὑπάρχουν. Εἶναι πρόθυμοι νὰ δεχθοῦν ὕλιστικὲς λύσεις σὲ προβλήματα ἠθικὰ κι αὐτὸ τοὺς οδηγεῖ τελικὰ στὴν ὑποδούλωση. Τοὺς ὑπόσχονται τάξη καὶ ἀσφάλεια σὰν ἀντάλλαγμα γιὰ τὴν ἔλλειψη ἐλέγχου κι ἔτσι θυσιάζουν λίγο - λίγο τὴν ἐλευθερία τους, ὥσπου κατανοτοῦν ἀπλὲς κοῦκλες ποὺ δὲν τοὺς πέφτει πιά λόγος γιὰ τὸν τρόπο ποὺ διοικεῖται ἡ κοινότητα.

Ἀργότερα κατάλαβα πὼς αὐτὴ ἡ τάση τῆς δεξιᾶς ἢ τῆς ἀριστερᾶς πρὸς ἓναν ἄκρατο ὕλισμὸ, ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι γιὰ τὶς δημοκρατίες ἓνας κίνδυνος ποὺ ἡ ἦττα τῆς Γερμανίας δὲν θὰ τὸν ἀπομάκρυνε τελειωτικά. Ἄν δὲν ἀνατραπεῖ αὐτὴ ἡ τάση, εἶναι πιθανὸν νὰ γίνουμε κι ἐμεῖς θύματα τοῦ ὕλισμοῦ. Αὐτὸ ποὺ μᾶς χρειάζεται, εἶναι μιὰ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ δύναμη ποὺ θὰ ἀναζωογονοῦσε τὴ δημοκρατία καὶ θὰ τὴν ἔκανε περισσότερο εὐεργετικὴ καὶ περισσότερο ἐγκύβητη ἀπὸ τὶς δικτατορίες.

III

Τις μέρες εκείνες πάνω· κάτω μᾶς εἶπαν πῶς ὅλοι οἱ αἰχμάλωτοι τῆς Ρ.Α.Φ. πρόκειται νὰ μεταφερθοῦν ἀεροπορικῶς στὴν Γερμανία μ' ἓνα Γιούνκερς 52. Αὐτὸ τὸ μέτρο ἀφοροῦσε καμιὰ δωδεκαριά ἀπὸ μᾶς πού εἶχαμε ἀπομείνει. Τοὺς μάζεψα γύρω μου καὶ μηχανευτήκαμε μιὰ συνωμοσία. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἀεροπόρους εἶταν σὲ ἀνάρρωση, μεταξὺ τους καὶ ὁ λοχίας "Ἀλεκ Μπόττερικ, ἓνας ἀπὸ τοὺς πιλότους μου πού εἶχε χάσει τὸ πόδι του. Σχεδιάζαμε νὰ καταλάβομε τὸ ἀερόπλανο ἐν π τ ῆ σ ε ι καὶ νὰ προσπαθήσομε νὰ φθάσομε στὴν Τουρκία. Ἐγὼ θὰ μποροῦσα νὰ δουλέψω τὸ τιμόνι μὲ τὰ πόδια μου πού εἶταν σχετικῶς σὲ κατάσταση, ἐνῶ ὁ "Ἀλεκ Μπόττερικ θὰ χειριζόταν τὸν ἄλλο μηχανισμό σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες πού θὰ τοῦ ἔδιναν. Ἡ κατάληψη τοῦ ἀερόπλανου εἶχε σχεδιασθεῖ μὲ τὴν προϋπόθεση πῶς θὰ εἶταν οἱ τρεῖς τακτικοὶ τοῦ πληρώματος κι ἀκόμη ἓνας ὀπλισμένος συνοδός.

Θὰ περιμέναμε νὰ ἀπογειωθοῦμε καὶ νὰ φθάσομε σ' ἓνα λογικὸ ὕψος καθὼς θὰ πετούσαμε πρὸς τὴν Γερμανία. Τότε σ' ἓνα νεῦμα μου, ὁ καθένας θ' ἀναλάβαινε τὸ ρόλο του σύμφωνα μὲ τὶς λεπτομέρειες πού καθορίσαμε. Δυὸ μαζί θὰ ἔπεφταν ξαφνικὰ πάνω στὸ συνοδό. Ταυτόχρονα οἱ ἄλλοι θὰ ἐξουδετέρωναν τὸ πλήρωμα. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ σχεδίου θὰ ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὴν συντονισμένη δράση κι ἀπὸ τὸ ξάφνιασμα. Ὁ "Ἀλεκ κι ἐγὼ θὰ σερνόμασταν μπροστὰ ὅσο γίνεται πιδὸ γρήγορα καὶ θὰ πέρναμε τὸ τιμόνι ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ πιλότου πού θὰ κοιτότανε ἀναίσθητος. Ὁ καθένας ἐπαναλάμβανε τὸ ρόλο του μὲ τὴ φαντασία του καὶ εἴμασταν ὅλοι κουρνιασμένοι γιὰ τὴν περιπέτεια. Ἀλλά, ἴσως ἀπὸ ἀπρόσεκτες ὀμιλίες πού ξέφυγαν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ματαιώθηκε ξαφνικὰ τὸ σχέδιο τοῦ ἀεροπορικοῦ μας ταξιδιοῦ χωρὶς νὰ μᾶς ποῦν γιὰ ποιὸ λόγο. Εἶχαμε μιὰ πικρὴ ἀπογοήτευση.

Γιὰ ἓνα διάστημα δὲν διακόπηκε ἡ μονοτονία τῆς ζωῆς πού περνούσαμε φυλακισμένοι στὸ νοσοκομεῖο. Ἡ ἀνία καὶ ὁ οἶκτος πού νιώθαμε γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας, μᾶς ἔδεναν μὲ ἀόρατες ἀλλὰ γερὲς ἀλυσίδες. Ὑστερα ἀπὸ πολλὰ διαβήματα τῶν γιατρῶν, γιὰ λόγους ὑγείας, ἐπέτρεψαν σὲ ὁμάδες ἀπὸ ἀναρωνύοντες, μαζί μ' ἓνα ποσοστὸ ἀπὸ τὸ ἱατρικὸ προσωπικὸ, νὰ βγαίνουν περίπατο ἔξω ἀπὸ τὸ στρατόπεδο μὲ συνοδεία. Παρὰ τὴν ὀπλισμένη συνοδεία, ἀπαιτοῦσαν ἀπὸ ὅλους νὰ δώσουν τὸ λόγο τῆς τιμῆς τους πῶς δὲν θὰ δραπετεύσουν. Τότε γεννήθηκε τὸ ζήτημα ἂν ἔχομε τὸ δικαίωμα νὰ δίνουμε τὸ λόγο τῆς τιμῆς μας στὸν ἐχθρό. Μερικοὶ τὸ θεωροῦσαν λογικὸ καὶ ἐπομένως σωστό. Ἄλλοι πάλι ἐπέμεναν πῶς δὲν εἶταν σωστό. Γενικά, οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ δὲν εἶταν σὲ θέση νὰ βγοῦν ὅπως

δήποτε. "Άλλοι πήραν την άποψη πώς επιτρέπεται να δώσουν το λόγο τους με την προϋπόθεση πώς αυτό δεν θά τους εμπόδιζε να δραπετεύσουν σέ άλλη ευκαιρία. Καί όπως θά έπερναν πίσω το λόγο τους ύστερα από κάθε περίπατο, ή πλειοψηφία δέχτηκε αυτή την άποψη.

Οί περίπατοι διέκοψαν τή μονοτονία, όχι μόνο γι' αυτούς πού πέρναν μέρος στους περιπάτους, αλλά και για πολλούς άλλους. Έγώ είμουν άνίκανος να βγώ, αλλά ευχαριστιόμουν πολύ με τις περιγραφές πού έκαναν οί τυχεροί για τή ζωή έξω από τους τοίχους του νοσοκομείου. Δεν άργησαν να βρίσκουν άφορμή αυτούς τους περιπάτους για να πέρνουν τους φρουρούς σέ καμιά ταβέρνα και να τους μεθούν. Στο γύρισμό έφερναν μαζί τους στο νοσοκομείο διάφορα άπαγορευμένα είδη, μπουτίλιες ελληνικό κρασί, κάποιες φορές λουκάνικα, με άμφιβολη προέλευση, και φρούτα.

"Όλοι μιλούσαν με θερμές έκφράσεις για τους έλληνες πού άντάμωναν στο δρόμο και πού έκδήλωναν άφοβα τή συμπάθειά τους και τή φιλία τους για μάς μπροστά στα μάτια των Γερμανών φρουρών. Έδιναν με το ζόρι στους δικούς μας φρούτα, τσιγάρα, καμιά φορά ως και ψωμί πού είταν δυσεύρετο για ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Οί όροι τής ζωής χειροτέρευαν ολοένα, μαθαίναμε πώς άντρες γυναίκες και παιδιά πέθαιναν άπ' τήν πείνα μέσα στους δρόμους τής Αθήνας. Τελικά, οί περίπατοι διακόπηκαν και μόνο στο Ιατρικό προσωπικό επέτρεπαν να βγει υπό άσστηρή επίτηρηση.

Μιά μέρα, πολλούς μήνες ύστερα από τήν είσοδό μου στο νοσοκομείο, έγινε μεγάλη άναστάτωση σέ όλο το στρατόπεδο. Κυκλοφόρησε ή είδηση πώς θά μάς άνέκριναν επιτέλους Γερμανοί άξιωματικοί επί των πληροφοριών. "Όλο το στρατόπεδο άνακρίθηκε μέσα σέ δυό μέρες. Πήραν όλων τά χαρτιά για να τά έξετάσουν. Τους τά επέστρεψαν σέ μερικές εβδομάδες. Έγώ τά μόνα χαρτιά πού είχα, είταν σημειώσεις με τις διευθύνσεις των σπιτιών διαφόρων συναιχμαλώτων μου του νοσοκομείου για τήν περίπτωση πού θά γύριζα πίσω πριν από κείνους. Είμουν όρωστος, πλαγιασμένος, στο κρεβάτι. Ένας Γερμανός άξιωματικός τής Λουφτβάφφε άνέκρινε τους αιχμαλώτους τής Ρ.Α.Φ. Ήρθε στο κρεβάτι μου μαζί με δυό ύπαξιωματικούς. Μιλούσε πολύ καλά τά άγγλικά και με ρώτησε τί είχα. Του είπα πού τραυματίσθηκα. Μοϋ έκδήλωσε τή συμπάθειά του και με ρώτησε αν είχα τίποτα χαρτιά. Δεν άποκρίθηκα, εκείνος έριξε μιά ματιά στο τραπεζάκι πλάι στο κρεβάτι μου και πήρε τις σημειώσεις με τις διευθύνσεις. Μοϋ είπε πώς έπρεπε να τις πάρει για τους τύπους και πώς θά μοϋ τις επέστρεφε το γρηγορότερο. Μοϋ τις γύρισε μετά δυό εβδομάδες πάνω - κάτω. "Έμαθα από τους άλλους πώς τον έλεγαν Χένκελ και πώς έπερνε μέρος στους άγώνες τέννις στο Ούμπλετον, αντιπροσωπεύοντας τήν Γερμανία. Με άποχαιρέτησε ευγενικά, λέγοντας πώς έλπίζει να γίνω γρήγορα καλά.

“Όσο καλύτερευε ή υγεία τών άρώστων, ή ζωή μέσ’ στο νοσοκομείο διοργανωννταν και ζωήρευε. Οί Αύστραλοί έπαιζαν άτέλειωτες παρτίδες «κορόνα ή γράμματα διπλές». Είταν μιá πιό περίπλοκη έκδοση τοϋ δικοϋ μας «κορόνα ή γράμματα». Ρίχνεις δυό νομίσματα μαζί και στοιχηματίζεις για τó άποτέλεσμα. “Ένας έπόπτης τοϋ παιχνιδιοϋ φωνάζει τίς διαφορές και όλο τó άπόγεμα άκουγες κάθε τόσο τή βραχνιασμένη του φωνή καθώς τοποθετοϋσε τά στοιχήματα : «ά-κόμη έκατό !» “Άρκετά λεφτά άλλαζαν χέρια σ’ αυτό τó παιχνίδι. “Ένας φίλος μου κέρδισε έκατό λίρες μέσα σ’ ένα άπόγευμα και τó ίδιο βράδυ τίς έχασε κι έβαλε κι άπ’ τήν τσέπη του.

Καθώς άρχισα να κινούμαι περισσότερο, πήγαινα κι έβλεπα μερικούς άπό τούς άεροπόρους μου πού βρίσκονταν σέ άλλους θαλάμους τοϋ νοσοκομείου. “Ένας προπάντων είταν πολϋ σοβαρά τραυματισμένος και πάλαιψε πολλούς μήνες μεταξύ ζωής και θανάτου. Τόν έλεγαν “Άλμπερτ Μούαρ και είχε τραυματισθει στην Κρήτη άπό θραύσματα μπόμπας. Είχε περισσότερα άπό έξήντα τραύματα, ή κοιλιά του και ή πλάτη του είταν καταγεσκισμένες. “Ένα βαθϋ τραύμα στο στομάχι τόν έκανε νά πονεί και νά ύποφέρει πολϋ, κι ένα θραϋσμα πού σφηνώθηκε στο όστοϋν τής λεκάνης προκάλεσε μιá μόνιμη μόλυνση αυτοϋ τοϋ όστοϋ. Παρ’ όλα αυτά, είταν άπό τούς κεφάλιους μέσα στο νοσοκομείο. Πάντα χαμογελοϋσε σ’ όσους πήγαιναν νά τόν δοϋν, ή ύπομονή του και τó θάρρος του έγιναν παράδειγμα σέ πολλούς άλλους. “Έλυωσε κι έμεινε σωστός σκελετός, αλλά είχε μιá άκατάβλητη θέληση νά ζήσει, πάλαιψε και τόν άφησα σχεδόν σέ άνάρωση όταν έφυγα. “Αργότερα έπαναπατρίσθηκε.

Κατά τó Νοέμβριο τοϋ 1941 οί περισσότεροι άπό τούς τραυματίες είχαν άναρώσει άρκετά και είταν σέ θέση νά μεταφερθοϋν στη Γερμανία. “Η τελευταία μεγάλη φουρνιά άριθμοϋσε τρακόσιους πάνω - κάτω και μέσα σ’ αυτοϋς είταν οί περισσότεροι άπό τούς φίλους μου. Μαζί μέ καμιá όγδονταριά άλλους, μείναμε σάν τελευταίο κατακάθι τοϋ νοσοκομείου. Είταν κι ένας άξιωματικός σ’ έναν άλλο θάλαμο πού δέν είχε τύχει νά γνωρισθοϋμε. Τώρα περπατοϋσα πολϋ πιό γερά, αλλά είμουν πολϋ αδύναμος άκόμα για νά μπορώ νά μένω πολλή ώρα καθιστός. Γεννήθηκε τó ζήτημα ποιός θά μέ φρόντιζε τώρα πού είχαν λιγοστέψει τόσο πολϋ τά διαθέσιμα χέρια. Δέν είμουν άκόμη σέ θέση νά μεταχειρισθώ κανέν’ άπό τά δυό μου μπράτσα κι έπρεπε νά μοϋ τά κάνουν όλα οί άλλοι, άπό πλύσιμο τών δοντιών ως κάπνισμα. Μέ μετάφεραν σ’ ένα μικρό δωμάτιο μόνο μου, κοντά στο διαμέρισμα τών γιατρών, και ξε άπό τούς δικούς μου άνδρες άνέλαβαν νά μέ περιποιόνται.

Πρώτα - πρώτα, τó πρωί, έπρεπε νά μέ πλύνουν και νά μέ ξυρίσουν. “Έπειτα νά μέ ταγίσουν τó πρωινό πρόγευμα και νά καθίσουν πλάι μου για νά μοϋ κρατοϋν τó τσιγάρο ή για νά διώχνουν τίς μύγες. “Όταν σφικωνόμουν, έπρεπε νά μοϋ βάλουν τó πανταλόνι

μου, τὰ παπούτσια μου καὶ τὴ ρόμπα μου. "Ἐπειτα τὸν ἄφηνα ἐλεύθερο γιὰ καμιά ὥρα ἐκείνον ποὺ μὲ περιποιόταν, ὥσότου νὰ κάνω τὴν ἄσκησή μου καὶ τὸ γύρο μου στοὺς θαλάμους γιὰ νὰ δῶ τὰ παιδιὰ ποὺ εἴταν κρεβατωμένα. "Ὑστερα ἔπρεπε νὰ μὲ ταγίσουν τὸ μεσημεριανὸ γεῦμα καὶ νὰ διορθώσουν τὰ μαξιλάρια στὸ κρεβάτι μου γιὰ νὰ στηρίζονται τὰ μπράτσα μου ὅταν κοιτόμουν ἢ ὅταν ἀνακάθιζα. Τὸ βράδυ πάλι μὲ τάγιζαν. Καὶ στὸ μεταξὺ ἕνα σωρὸ ἄλλες λογιῆς - λογιῆς δουλιές.

Τὸ βράδυ, οἱ γιατροὶ μαγεύρουν μόνοι τους κάτι ἀπὸ τὰ δέματα τοῦ Ἑρυθροῦ Σταυροῦ. Τὰ βάζαμε μαζὶ ὅ,τι εἶχε ὁ καθένας κι ἔτσι μπορούσαμε νὰχομε κάθε μέρα ἕνα πιάτο νόστιμο φαγητό. "Ἐκανα παρέα μαζὶ τους καὶ μὲ βοηθοῦσαν νὰ φάγω. "Ἐπειτα ἐρχόταν ἡ ὥρα νὰ πλαγιάσω καὶ τότε ἕνας ἀπὸ τοὺς δικούς μου μὲ βόλευε γιὰ νὰ περάσω τὴ νύχτα. Μὲ τὴν ἀδυναμία μου καὶ μὲ τὴν ἀναξιότητά μου νὰ κάνω τὸ παραμικρὸ γιὰ τὸν ἑαυτό μου, ἔδιναν στοὺς ἄλλους πολὺ κόπο καὶ πολλὲς σκοτοῦρες. Αὐτὸ μὲ κρατοῦσε σὲ μιὰ διαρκῆ ἀναστάτωση καὶ ἀκεφιά. "Ἐβαζα στὸ πρόσωπό μου τὴ μάσκα μιᾶς χαρᾶς ποὺ δὲν ἔνιωθα, ἀλλὰ ἡ μάσκα τύχαινε συχνὰ νὰ ξεγλιστρίσει ἀποκαλύπτοντας μιὰ φτωχὴ κακόμοιρη ψυχὴ.

IV

Στὸ μεταξὺ, οἱ γιατροὶ ποὺ μὲ εἶχαν κοιτάξει στὶς πὶο δύσκολες στιγμὲς μου, μεταφέρθηκαν στὴ Γερμανία. Τὸ ἰατρικὸ προσωπικὸ περιορίστηκε σὲ ὅσους ἀκριβῶς χρειάζονταν γιὰ νὰ περιποιῶνται τοὺς ὀγδόντα τόσους τραυματίες ποὺ εἶχαν ἀπομείνει. Ἐμειναν ἕξ γιατροὶ, ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ ὁ ἐπίαιτρος Μπρουκ Μούαρ ποὺ εἴταν ἐπὶ κεφαλῆς ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα. Εἴταν ἡ πρώτη πραγματικὴ εὐκαιρία ποὺ μοῦ δινόταν νὰ τοὺς γνωρίσω ὅπως ἔπρεπε, κι ἔτσι τίς τελευταῖες αὐτὲς ἑβδομάδες ποὺ ἔμεινα στὴν Ἀθήνα, ἄρχισα νὰ καταλαβαίνω καὶ νὰ ἐκτιμῶ στὴν ἀξία του τὸν τρομερὸ ἄθλο ποὺ εἶχαν κατορθώσει.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πολυάριθμους ἀρώστους καὶ τραυματίες ποὺ εἶχαν νοσηλεύσει στὸ νοσοκομεῖο, σὲ περιστάσεις ὑπερβολικὰ δύσκολες καὶ μ' ἕνα σχετικῶς μικρὸ ποσοστὸ θανάτων, αὐτὸ ποὺ τιμοῦσε τὴν ἐργασία τους εἴταν ὁ ἐκπληκτικὰ μικρὸς ἀριθμὸς ἐπιπλοκῶν νευρώσεως. Εἶχαμε πολὺ λίγες νευρώσεις μ' ὅλο ποὺ οἱ συνθήκες εἴταν ἰδιαίτερα εὐνοϊκὲς γιὰ νὰ τίς προκαλέσουν. Σπάνιζαν οἱ καταπτώσεις τῶν νεύρων, τὸ ἠθικὸ κρατιόταν ἀκμαῖο μέσα στὸ νοσοκομεῖο, παρ' ὅλους τοὺς ἀποθαρρυντικούς συντελεστῆς ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ τὸ ἐπηρεάσουν. Δὲν ἔλειψαν, φυσικὰ, τὰ ἐπεισόδια καὶ τὰ πράγματα δὲν πήγαιναν πάντα ὁμαλά, ἀλλὰ εἴταν ἕνα κατόρθωμα ἀξιοσημείωτο πῶς τὸ κακὸ σταμάτησε αὐτοῦ. Τοὺς ἄνδρες τοὺς συντάραζε τὸ

παρελθόν, τούς πονούσε και τούς στενοχωρούσε τὸ παρόν, τούς τρόμαζε τὸ μέλλον, μὰ δὲ λύγισαν ὡστόσο. Τὸ χρωστούσαν στὴν ποιότητα τοῦ ἱατρικοῦ προσωπικοῦ καὶ στὸ ἀδάμαστο πνεῦμα ποῦ κρύβεται μέσ' στὴ βρετανικὴ φυλὴ καὶ στὶς βρετανικὲς παραδόσεις.

Ὁ πάτερ Φόρεστ ἔπαιξε μεγάλο ρόλο σ' αὐτὸ τὸ κατόρθωμα. Ὅχι μὲ θρησκευτικὰ κηρύγματα, μ' ὄλο ποῦ κήρυττε πολὺ ὁμορφα, ἀλλὰ δίνοντας τὸ ζωντανὸ παράδειγμα ἀνθρώπου ποῦ ἀνταποκρίνεται στὰ προβλήματα τοῦ ἑαυτοῦ του. Εἶταν πάντα χαρούμενος — ὄχι μὲ θόρυβο, ἀλλὰ μὲ ἡρεμία — χαρούμενος καὶ γαλήνιος. Τὸ νοσοκομεῖο εἶταν γεμάτο ἀνθρώπους ποῦ εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ τέτοιες ἀρετές. Αὐτοὶ ἢ εἶταν ἄκεφοι καὶ ἀποθαρρημένοι ἢ ἔδειχναν μιὰ ψεύτικη εὐθυμία. Μᾶλλον τὸ εἶχαν πάρει ἀπόφαση παρὰ ποῦ ἔκαναν ὑπομονή, διψοῦσαν γιὰ εὐχάριστα νέα, λαχταροῦσαν νᾶναι ἐλεύθεροι, νὰ γλυτώσουν, ὄχι μόνο ἀπὸ τὴ φυλακὴ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ προβλήματα ποῦ τούς ἀπασχολοῦσαν.

Ὁ πάτερ Φόρεστ ἐρχόταν νὰ καθίσει πλάϊ στὸ κρεβάτι μου καὶ κουβεντιάζαμε. Τοῦ εἶπα ὅλα τὰ σχετικὰ μὲ τὸ σπίτι μου καὶ τὴν οἰκογένειά μου καὶ τίς σχέσεις μου μὲ τὴν Ἐκκλησία. Τοῦ εἶπα ἀκόμη πὼς δὲν πίστευα στὸ Θεό, μ' ὄλο ποῦ συγκατάνευα νὰ ἐγκρίνω τὴν χριστιανικὴ ἠθική. Χαμογελοῦσε καὶ μοῦ μιλοῦσε γιὰ τὸ σπίτι του καὶ γιὰ τὴν ἐνορία του στὴν Αὐστραλία ἢ γιὰ τίς μέρες ποῦ πέρασε σ' ἓνα τάγμα πεζικοῦ. Ποτὲ δὲ συζητοῦσε μαζί μου γιὰ μεταφυσικὰ ζητήματα ὅσο κι ἂν προσπαθοῦσα νὰ τὸν μπλέξω σὲ μιὰ τέτοια συζήτηση· ἀντὶ αὐτό, μοῦ ἔδωσε μιὰ μικρὴ Καινὴ Διαθήκη. Ἄν καὶ δὲν τὴν διάβασα τότε, εἶταν προορισμένη νὰ παίξει ἓναν σπουδαῖο ρόλο ἀργότερα.

Ὅλοι στὸ νοσοκομεῖο ἀγαποῦσαν τὸν πάτερ Φόρεστ καὶ στὴ λειτουργίᾳ τῆς Κυριακῆς μαζευόταν ὀλόκληρο πλῆθος. Οἱ παλιοὶ γνωστοὶ μας ὕμνοι εἶταν ἓνας σύνδεσμος μὲ μιὰ ἐποχὴ πιὸ εὐτυχημένη καὶ τὰ σύντομα κηρύγματά του εἶταν πρακτικὲς συμβουλὲς ἀπὸ τὴν πείρα ποῦ εἶχε ἀποκτήσει. Καὶ οἱ προσευχὲς του ἐπίσης εἶταν ἀπλές, συγκινητικὲς καὶ εὐλικρινεῖς. Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία πὼς βοήθησε πολλοὺς νὰ διατηρήσουν τὴν ἰσοροπία τους μέσα σ' αὐτὲς τίς ἀβέβαιες μέρες.

Καὶ οἱ γιατροὶ ἐπίσης συνέτειναν ἀσύνειδα στὴ διατήρηση τοῦ ἠθικοῦ. Εἶχαν ὕφος χαρούμενο καὶ ἔκαναν τὸ πᾶν γιὰ νὰ περισπάσουν ἀλλοῦ τὴν προσοχὴ τῶν αἰχμαλώτων ὥστε νὰ μὴ σκέπτονται διαρκῶς τὸν ἑαυτό τους. Τὸ μεγαλύτερο περιστατικὸ στὴν ἱστορία τοῦ νοσοκομείου εἶταν οἱ ἀγῶνες ποῦ ἔγιναν ἓνα Σάββατο ἀπόγεμα τὸ φθινόπωρο.

Προηγῆθησαν πολλὲς ἐβδομάδες ἐντατικῆς ζωηρότητας. Κάθε θάλαμος εἶχε τούς ὑποψηφίους του γιὰ τὰ διάφορα ἀγωνίσματα. Οἱ ὀμάδες ἔπιασαν νὰ προγυμνάζονται μὲ ζέση. Τὰ στοιχίματα ἔπεναν· κι ἔδιναν. Κάθε «στάβλος» εἶχε τὰ «φαβορί» τοῦ καὶ κυκλοφο-

ροῦσαν ψιθυριστά διάφορες προβλέψεις. Διακινδυνεύονταν μεγάλα ποσά και τοιχοκολλοῦσαν τακτικά παντοῦ μέσ' στο νοσοκομείο τις αναλογίες που ἔδειχναν τὰ στοιχήματα.

“Όσο πλησίαζε ἡ μέρα, τόσο μεγάλωνε ἡ ἔξαψη και οἱ διάφοροι «στάβλοι» κρατοῦσαν μυστικότητα για τὰ «φαβάρι» τους. Εἴταν δύσκολο νὰ μπεῖ κανεὶς σ' ἓνα θάλαμο για νὰ δεῖ τοὺς φίλους του. Εἴχαν τις πόρτες κλειστές και πρὶν ἀφήσουν ὅποιονδήποτε νὰ μπεῖ, τοῦ ἔκαναν αὐστηρὸ ἔλεγχο μήπως εἶναι σπιόνος και ἤρθε για νὰ πάρει λόγια. “Όλοι διάβαζαν τὰ «φύλλα» που κυκλοφοροῦσαν δακτυλογραφημένα κι ἔδιναν τὰ τελευταῖα νέα για τὸν κάθε στάβλο. “Όλόκληρο τὸ νοσοκομείο εἶχε τρελαθεῖ. Εἴταν μιὰ ὑπόθεση μεγάλη και ἔβαζε τοὺς Γερμανοὺς σὲ ἀνησυχία. Φαίνονταν ὑποψιασμένοι και εἴταν φανερό πως μᾶς ὑποπτεύονταν πως πᾶμε νὰ τοὺς σκαρώσομε καμιὰ δουλειά. Εἴχαν τὰ μάτια τους τέσσερα κι ἔκαναν πιὸ προσεκτικὰ τὸν καθημερινὸ τους ἔλεγχο.

Τὴ μέρα τῶν ἀγῶνων ὅλοι οἱ δικοὶ μας εἴταν ἀπὸ νωρὶς στὸ πόδι. “Όσοι εἴχαν βάλει στοιχήματα, ἔκαναν τοὺς λογαριασμοὺς τους. Ἡ ἐπιτροπὴ τῶν ἀγῶνων ἐτοίμαζε τὸ στίβο. Οἱ «δημοσιογράφοι» δακτυλογραφοῦσαν τὴν «ὑστάτη ὥρα». Τὸ μεγάλο γεγονός εἴταν τὸ Κύπελλο τῆς Μελβούρνης, τὸ Αὐστραλιανὸ Ντέρμπυ. “Ό στίβος εἶχε πενήντα γιάρδες μακρὸς πάνω - κάτω και ἔπρεπε νὰ τὸν τρέξουν μιὰ μὲ τὸν «τζόκεϋ» καβάλα πάνω στ' «ἄλογο» κι ἔπειτα πίσω μὲ τὸ «ἄλογο» καβάλα πάνω στὸν «τζόκεϋ». Τὰ «φαβάρια» εἴσαν δυὸ γιατροί, ὁ ἓνας «ἄλογο» κι ὁ ἄλλος «τζόκεϋ». Δυὸ στιβαροὶ νοσοκόμοι εἴσαν ἐπίσης πολὺ εὐνοοῦμενοι.

Κατὰ τὸ μεσημέρι ἡ ἔξαψη ἔφθασε στὸ κατακόρυφο. Οἱ κοῦρσε εἴταν τὸ μόνο θέμα ὁμιλίας. “Όλους τοὺς ἀρώστους που μποροῦσαν νὰ μετακινηθοῦν, τοὺς ἔφεραν ἔξω στὴν λιακάδα. Κουβάλησαν και κρεβάτια και τὰ τοποθέτησαν σ' ἓνα ἰσκιασμένο μέρος μὲ ἀνοιχτὴ θέα που ἀποτελοῦσε τὴν ἐξέδρα. “Όλοι εἴχαν τὴν ἀμέριμνη εὐθυμία που χαρακτηρίζει τις ἵπποδρομίες. Οἱ «στοιχηματοσυλλέκτες» φώναζαν σὲ ποιά ἀναλογία βρίσκονται τὰ στοιχήματα και ὁ καθένας ἔσπευδε νὰ «μιζᾶρει» σύμφωνα μὲ τὴν ἰδέα του.

Στις δυὸ, οἱ ἵπποδρομίες ἄρχισαν. “Ό πρῶτος δρόμος εἴταν ἀποστάσεως και οἱ ἀγωνιζόμενοι ἔπρεπε νὰ κάνουν «βάδην» τὸ γύρο τοῦ νοσοκομείου. Πολλοὶ εὐνοοῦσαν τὸν ἐπίατρο Μπρούκ Μούαρ ἐπειδὴ εἴταν μακροκάνης. Στὴν ἀφετηρία παρατάχθηκαν καμιὰ εικοσαριά ἀγωνιστές. Μιὰ κραυγὴ ὑψώθηκε : «Ξεκίνησαν !» Ἦχηρὰ γέλια τοὺς ὑποδέχτηκαν καθὼς προσπαθοῦσαν νὰ πάρουν θέση πρὸς τὰ μέσα πάνω στὴ στροφή. “Ένας δρόμος «βάδην» εἶναι πάντα δίχως χάρη κι αὐτὸς ἔδω δὲν ἔκανε ἐξαίρεση. Ἔστριψαν τὴ γωνία τοῦ νοσοκομείου και τοὺς χάσαμε ἀπ' τὰ μάτια μας. Μιὰ δαιμονισμένη ὄχλοβοὴ μᾶς πληροφόρησε πως ὁ ἐπίατρος Μπρούκ Μούαρ ἄνοιξε τροχάδην και ἀποκλείσθηκε. Οἱ δρομεῖς φάνηκαν πάλι στὴν ἀντίθετη γωνία και

ὄλοι οἱ θεατῆς τέντωσαν τὸ λαιμό τους γιὰ νὰ δοῦν ποιὸς προηγῆται. Ὁ θόρυβος εἶταν κάτι τρομερὸ καθὼς μπήκαν στὴν εὐθεία γιὰ τὸ τέρμα. Ἕνας λεπτοκαμωμένος νοσοκόμος ἔφθασε πρῶτος μέσα σὲ παταγώδη χειροκροτήματα.

Σχηματίστηκαν οὐρές μπροστὰ στοὺς «στοιχηματοσυλλέκτες» καθὼς ἔσπευδαν οἱ κερδισμένοι νὰ ζητήσουν τὰ κέρδη τους. Σὲ λίγο, νέα στοιχήματα γιὰ τὴν κατοπινὴ κούρσα — τὸ κύπελλο τῆς Μελβούρνης. Ὅλα τὰ παράθυρα εἶταν ἀσφυκτικά γεμάτα καὶ ὁ στίβος ἔβραζε ἀπὸ τὸ πλῆθος τὴν ὥρα ποὺ παρατάχθηκαν οἱ δρομεῖς. Ὁλος ὁ κόσμος εἶχε κέφι, ἔκαναν θορυβώδεις τράκες μὲ τὰ χέρια τους. Οἱ «τζόκευ» καρβαλίκεψαν τὸν κέλῃτά του ὁ καθένας, ἀβέβαιοι γιὰ τὴν ἰσοροπία, καὶ προχώρησαν ν' ἀραδιαστοῦν στὴν ἀφετηρία. Ἕνα γενικὸ βουητὸ ἀνάγγειλε πὼς ξεκίνησαν, τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ ἀγωνία κορυφώθηκαν καθὼς τὸς ἔβλεπαν νὰ κλονίζονται στὴ διαδρομῇ. Ἄνθρωποι ποὺ λιμοκτονοῦν δὲν ἔχουν γερὰ πόδια κι ἔτσι πολλοὶ τὴν πέρναν κάτω. Ἡ ἐναλλαγὴ ἔγινε ἀνάμεσα σὲ χάχανα καὶ σὲ χοντροκομμένα ἀστεῖα καὶ οἱ «τζόκευ» ἔσπρωχναν τ' ἄλογά τους πρὸς τὸ τέρμα. Μεγάλα ποσὰ εἶταν ν' ἀλλάξουν χέρια, ἡ ἔξαψη ἔφθασε στὸ κατακόρυφο. Μόλις πάτησαν στὸ τέρμα, ἕνα πλῆθος ἔξαλλο μαζεύτηκε τριγύρω τους. Ὅσοι εἶχαν στοιχηματίσει «πλασέ», ἔμειναν μὲ κατεβασμένα μούτρα. Εἶχε κερδίσει τὸ φαβορί.

Οἱ ἀγῶνες συνεχίσθηκαν ὅλο τὸ ἀπόγεμα. Στὸ ἀγνίσμα ἄλλα εἰς μῆκος, τὸ ἱατρικὸ προσωπικὸ παρυσίασε ἀρκετὸ ἐνδιαφέρον. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἐγγεγραμμένους ἀνῆκαν στὸ προσωπικὸ αὐτό, ἐπειδὴ πολλὸ λίγοι ἀπὸ τοὺς ἄλλους εἶταν σὲ κατάσταση νὰ πάρουν μέρος. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἱατρικὸ προσωπικὸ ὑπέφερε ἀπὸ ὑποσιτισμό. Πολλοὶ εἶταν ἀθλητῆς μὲ καλὴ φήμη καὶ θὰ μπορούσαν μὲ εὐκολία νὰ πηδήσουν δεκαοκτῶ πόδια. Μὰ τὸ καλύτερο πῆδημα εἶταν ὡς δώδεκα πόδια. Ἀποτελοῦσε μιὰ ἐνδειξὴ πὼς πολλοὶ εἶταν στὰ πρόθυρα νὰ πάθουν «μπέρι - μπέρι», τὴν ἀρώστια ποὺ προκαλοῦν οἱ στερήσεις καὶ ποὺ πρῶτο σύμπτωμά της εἶναι ἡ ἐξασθένηση τῶν μυῶνων τῶν ποδιῶν.

Τὸ βραδάκι πιά, ἕνα πλῆθος κατάκοπο, ἀλλὰ εὐτυχισμένο, διασκορπίστηκε μέσα στοὺς θαλάμους. Οἱ κούρσες εἶταν μιὰ μεγάλη ἐπιτυχία γιὰ ὅλους, ἐκτὸς ἀπὸ ἄσους ἔπαιξαν «πλασέ» αὐτοὶ εἶχαν χρεωκοπήσει κίολα στὴ μέση τοῦ ἀπογέματος. Γιὰ μέρες ἀπόμεινε μιὰ εὐχάριστη ἀνάμνηση ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες. Σχολίαζαν τὸν ἐπίατρο Μπροῦκ Μούαρ ποὺ ἄρχισε νὰ τρέχει στὸ «βάδην» κι ἔναν ἀλλον ἀπὸ τὸ ἱατρικὸ προσωπικὸ ποὺ σ' ἕναν ἀγῶνα δρόμου πήγαινε «βάδην» ἀντὶ νὰ τρέχει. Καθὼς καὶ τοὺς φρουροὺς ποὺ στεκόντουσαν μὲ τὰ ὄπλα γεμάτα, ἀνήσυχτοι γι' αὐτὰ ποὺ ἔβλεπαν νὰ γίνονται.

Στ' ἀλήθεια, οἱ Γερμανοὶ πρέπει νὰ δυσκολεύτηκαν πολὺ νὰ καταλάβουν τὴ νοοτροπία μας. Αὐτὴ ἡ τέλεια ἀπορόφηση τῶν Βρετανῶν σὲ ἀγῶνες ποὺ διεξάγονται πίσω ἀπὸ ἕνα συρματόπλεγμα, εἶταν

κάτι ξένο πρὸς τὶς ἰδέες τους. Ἡ εὐχαρίστηση πού νιώθαμε, δὲν ταίριαζε μὲ τὴν κατάσταση τῆς αἰχμαλωσίας πού βρισκόμασταν. Ἐπρεπε νᾶμασταν σοβαροὶ καὶ νὰ νιώθομε ταπεινομένοι. Ἡ στάση μας εἶταν σὰ νὰ κοροϊδεύαμε τὸ Χίτλερ, δὲν ἐπιτρεπόταν ἓνα τέτοιο πράγμα. Ἐμεῖς ὅμως εἴμασταν εὐτυχισμένοι σὰν παιδιά πάνω στὴν ὥρα τοῦ παιχνιδιοῦ. Ἐκείνη τὴ μέρα τοῦλάχιστον, κερδίσαμε τὴ μάχη γιὰ τὴν ἐλευθερία μας καὶ θὰ τὴν ἐξακολουθοῦσαμε αὐτὴ τὴ μάχη ὅπου κι ἂν θὰ βρισκόμασταν.

V

Μιά μέρα, κατὰ τὸ τέλος Νοεμβρίου, ἔφθασε διαταγὴ πὼς ἔπρεπε νὰ κλείσει τὸ νοσοκομεῖο τῆς Ἀθήνας. Ὅλοι οἱ ὑπολειπόμενοι ἄρρωστοὶ καὶ τὸ προσωπικὸ ἔπρεπε νὰ μεταφερθοῦν στὴ Γερμανία μέσον Θεσσαλονίκης. Τὸ περιμέναμε ἀπὸ καιρὸ κι αὐτὴ ἡ εἴδηση μᾶς χαροποίησε. Ὅποιαδήποτε μεταβολὴ στὴ μονοτονία τῆς ζωῆς μας, εἶταν εὐχάριστη γιὰ μᾶς.

Καμιά τελετὴ δὲν ἔγινε κατὰ τὴν ἀναχώρησή μας ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Μᾶς συγκέντρωσαν ἓνα πρωτὶ μαζὶ μὲ τὶς κουβέρτες μας καὶ μᾶς εἶπε ὅτι ἄλλο εἶχαμε καὶ μᾶς φόρτωσαν σὲ νοσοκομειακὰ αὐτοκίνητα καὶ σὲ λεωφορεῖα. Λιγοστοὶ ἀπὸ τὸ ἱατρικὸ προσωπικὸ θὰ ἔμεναν γιὰ νὰ συμμαζέψουν. Ὁ «Μπρούκη» θάμεινε κι αὐτὸς μαζί τους ὥσπου νὰ τελειώσει τὸ συμμαζέμα. Εἴμασταν χαρούμενοι καθὼς πηγαίναμε μέσ' στ' αὐτοκίνητα. Ἐνα μέρος τῆς χαρᾶς μας προερχόταν ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ. Ἀφήναμε πίσω μας τὰ μέρη πού εἶχαμε συνηθίσει νὰ βλέπομε, κάθε γωνίτσα ἔκρυβε τώρα κάτι νέο καὶ παράξενο. Τὸ λεωφορεῖο ἀναπηδοῦσε πάνω στὸ σκονισμένον δρόμον τραβώντας κατὰ τὸ λιμάνι.

Ἐκεῖ μᾶς ἀνέβασαν στὸ νοσοκομειακὸ πλοῖο ἀπὸ τὴ σκάλα. Εἶταν διασκευασμένο γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ μεταφέρει διακόσιους ὡς τρακόσιους τραυματίες. Τὸ μισὸ πλήρωμα εἶταν Γερμανοὶ καὶ οἱ ἐπίλοιποι Ἕλληνες. Οἱ Ἕλληνες μᾶς ἔκαναν φιλικὰ νοήματα ὅταν δὲν κοίταζαν οἱ Γερμανοί. Ἐδειχναν καθαρὰ πὼς δὲν συμπαθοῦσαν τὰ προσωρινὰ τους ἀφεντικά.

Κάτω, βρήκαμε τὰ κρεβάτια μας ἀρκετὰ ἀναπαυτικὰ μέσα στὸν περιορισμένον χώρον πού εἶταν διαθέσιμος. Ἐξω ἀπὸ τὴν καμπίνα τῶν ἀξιωματικῶν, παρατήρησα ἓνα ὄπλοστάσιο μὲ τουφέκια. Δὲν εἶταν κλειδωμένα, τὰ κλειστὰ τους καὶ ὅλα στὴν ἐντέλεια. Σημείωσα μέσ' στὸ μυαλό μου τὴ θέση πού βρισκόντουσαν.

Ἀφοῦ σαλπάρησε τὸ πλοῖο, μᾶς ἐπέτρεψαν ν' ἀνεβῶμε πάλι στὸ κατάστρωμα καθὼς τραβοῦσε νὰ βγεῖ ἀπ' τὸ λιμάνι. Πίσω μας μακρῖα, ψηλὰ πάνω στοὺς λόφους, τὸ νοσοκομεῖο φάνταζε κατὰ λευκοὺς πάνω στὶς γκριζοπράσινες πλαγιές, ἀστραφτερὸ μέσα στὸν

ήλιο. Στεκόμασταν άμίλητοι καθώς έβγαινε τὸ πλοῖο ἀπὸ τὸν κόλπο καὶ ἡ ἀκτὴ ξεμάκραινε ὥσπου τὰ σπῖτια τῆς χωνεύτηκαν μὲς ὀ στὴ θαμπόχρωμη γραμμὴ πού εἶταν ἡ Ἄθῆνα. Ἡ καμπύλη τοῦ κόλπου βρισκόταν πίσω μας, μπροστὰ μας λαμποκοποῦσε τὸ γαλάζιο Αἰγαῖο. Ὁ χλιαρὸς θαλασσινὸς ἀέρας εἶχε μιὰ γεύση ἀλμυρῆ καὶ εἶταν ἀψύς. Γεμίζαμε ἡδονικὰ τὰ πνεμόνια μας μὲ βαθιὲς ἀνάσες. Ταξιδεύαμε ἐπιτέλους.

Τὸ πρῶτο μας γεῦμα πάνω στὸ πλοῖο εἶταν σωστὸ συμπόσιο. Φάγαμε κρέας, πατάτες καὶ ἄσπρο ψωμί. Μπορούσαμε ν' ἀγοράσωμε καὶ καμιὰ μπιτόλια μπίρα ἀπὸ τὴν γερμανικὴ καντίνα. Δὲν μιλούσαμε παρὰ γι' αὐτὸ τὸ θαῦμα πού εἶταν τὸ γεῦμα μας. Ἄπλῃ τροφὴ ἀλλὰ καλὴ καὶ σὲ ἀρκετὴ ποσότητα. Γιὰ μᾶς τοὺς πεινασμένους μᾶς φαίνότανε σὰν ψέματα.

Κοιμηθῆκαμε καλὰ. Ὅταν ξυπνήσαμε, περνούσαμε τὸ στενὸ ἀνάμεσα στὴν Εὐβοία καὶ τὴ Στερεά. Τὰ βουνὰ ὑψώνονταν ἀμέσως πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἀπότομα καὶ βραχιασμένα. Ἄν ἔλειπέ ἡ λιπακάδα καὶ ὁ καθαρὸς γαλάζιος οὐρανός, θὰ λέγαμε πὼς πλέομε σὲ κανένα φιόρντ στὰ δυτικὰ παράλια τῆς Σκωτίας.

Ἄρχισα νὰ καταστρώνω ἓνα σχέδιο. Παρατήρησα πὼς οἱ Γερμανοὶ τοῦ πληρώματος ἔτρωγαν χωριστὰ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες. Αὐτὸ σήμαινε πὼς μιὰ ὀρισμένη ὥρα θὰ βρίσκονταν μαζεμένοι ὅλοι μαζί σ' ἓνα δωμάτιο. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ ἀξιωματικοί. Μισὴ δωδεκάδα ἀποφασιστικοὶ ἄνθρωποι μποροῦσαν νὰ τοὺς δέσουν καὶ νὰ γίνουν κύριοι τοῦ πλοίου.

Τὸ βράδυ τῆς ἴδιας μέρας θὰ περιπλέαμε τὰ βόρεια παράλια τῆς Εὐβοίας ἂν δὲν κάναμε καμιὰ σκάλα στὸ μεταξύ. Ἀπὸ κεῖ ὡς τὰ Τουρκικὰ παράλια ἡ ἀπόσταση εἶταν ὡς 120 μίλια. Θὰ μπορούσαμε νὰ φθάσομε τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωτὶ. Εἶχα πεποίθηση πὼς οἱ Ἕλληνες τοῦ πληρώματος θὰ μᾶς βοηθοῦσαν.

Ἄνακοίνωσα τὸ σχέδιό μου στοὺς γιατροὺς, προτείνοντας νὰ χρησιμοποιήσομε μερικοὺς ἀπὸ τοὺς νοσοκόμους γι' αὐτὴ τὴ δουλιὰ. Εἶταν στὸ χέρι μας νὰ πάρουμε τὰ τουφέκια πού βρίσκονταν ἔξω ἀπ' τὴν καμπίνα μας. Ἄλλὰ τὸ σχέδιό μου ἀπορρίφθηκε γιὰ ζητήματα ἠθικῆς. Πρόβαλαν τὸ ἐπιχείρημα πὼς ταξιδεύαμε μὲ πλοῖο τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ καὶ μὲ τὰ προνόμια πού χορηγήθηκαν στὸν Ἐρυθρὸ Σταυρὸ ἀπὸ μιὰ διεθνή σύμβαση. Ἄν καταλάβομε τὸ πλοῖο καὶ τὸ κατευθύνουμε σὲ οὐδέτερα ὕδατα, θὰ εἶταν μιὰ παραβίαση τῆς συμβάσεως τῆς Γενεύης. Θὰ εἶχε καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα στὸ μέλλον γιὰ ὅλους τοὺς τραυματίες μας.

Ἄποκρίθηκα πὼς εἶμαστε αἰχμάλωτοι καὶ ἐπομένως ἔχομε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποδράσομε σὲ ὀποιαδήποτε περίσταση. Δὲν εἶχαμε δώσει τὸ λόγο μας οὔτε ἀναλάβει καμιὰ ὕποχρέωση νὰ μὴν ἀποπειραθοῦμε νὰ δραπετεύσομε. Οἱ ἄλλοι ὅμως δὲν ἤθελαν τίποτα ν' ἀκούσουν. Ἄνασκοπώντας αὐτὸ τὸ ζήτημα, καταλαβαίνω πὼς εἶχαν

δίκιο. Οί Γερμανοί άσφαλώς θά μās κατηγοροῦσαν γιά παράβαση τῆς συμβάσεως τῆς Γενεύης. Πιθανόν οί νομικοί νάβρισκαν πῶς ἔχομε δίκιο, ἀλλά δέν εἶταν δικαιολογημένο νά διακυβευθεῖ μιά διεθνῆς συμφωνία γιά νά δραπετεύσουν μερικοί αἰχμάλωτοι. "Ένας λόγος πού πολεμοῦσε ἡ Μεγ. Βρετανία εἶταν πῶς ὁ ἐχθρός εἶχε παραβεῖ ἄλλες διεθνεῖς συμφωνίες. "Έτσι λοιπόν τὸ ταξίδι μας ἐξακολούθησε εἰρηνικό.

"Όλη τὴν κατοπινὴ μέρα διαπλέαμε μὲ λιακάδα τὸν κόλπο τῆς Θεσσαλονίκης. Μιά περιπολία ΜΕ-109 πέταξε ἀπὸ πάνω μας ἀπὸ τὴν κατεύθυνση τῆς Λάρισας. Πέρασαν ψηλά, σκοῦρα πάνω στὸν οὐρανό, καὶ μ' ἓνα εὐρὺ κύκλο στράφηκαν πίσω πρὸς τὴ στεριά. "Άριστέρα μας, στὴν ἀπόσταση, ὑψωνόταν ὁ "Όλυμπος, ὀγκώδης καὶ μὲ χιονοσκεπασμένῃ κορυφή, τριγυρισμένος ἀπὸ ἀλλεπάλληλες βουνοσειρές. Τὸ θέαμα εἶταν ὑπέροχο.

Φθάσαμε στὴ Θεσσαλονίκη χωρὶς κανένα ἐπεισόδιο. Τὸ πλοῖο μας προσδέθηκε στὴν προκουμαία καὶ ξεμπαρκάραμε. Μās περιμέναν φορτηγὰ αὐτοκίνητα, μās ἐκλείσαν ἐκεῖ μέσα καὶ ξεκινήσαμε ἀμέσως. Τὸ κάθε φορτηγὸ εἶχε κι ἓναν φρουρὸ μὲ αὐτόματο καὶ δέν ὑπῆρχε τρόπος νά τὸ σκάσομε.

Καθὼς τὰ αὐτοκίνητα διέσχιζαν μὲ βουητὸ τοὺς μπερδεμένους δρόμους, ἔμεῖς καθόμαστε σιωπηλοί, ὁ καθένας βυθισμένος στὶς σκέψεις του, ὁ καθένας προσπαθώντας νά διαπεράσει τὸ πέπλο πού ἔκρυβε ἀπ' τὰ μάτια μας τὸ μέλλον. "Αναρωτιόμουν πότε ἄραγε θά φθάναμε στὴ Γερμανία; πότε θά περνοῦσα ἀπὸ ἱατρικὴ ἐξέταση μὲ τὸ ἐρώτημα τοῦ ἐπαναπατριμοῦ κι ἔπειτα πότε θά... Οἱ σκέψεις ὄλων μας εἶχαν γιά τελικὸ τους στόχο τὴν πατρίδα. Εἶταν ἡ κοιτίδα τῶν προσφιλέστερων ἐλπίδων μας. "Εκεῖ ἐπιτέλους θά βρῖσκαμε κάθε ἱκανοποίηση, τὴν εὐτυχία, τὴν ἐλευθερία, τὴ λύση σὲ ὅλα τὰ προβλήματα πού μās ἀπασχολοῦσαν, τὴν ἐκπλήρωση ὄλων μας τῶν πόθων. "Ἡ μήπως εἶταν μονάχα ἓνας εὐσεβῆς μας πόθος; Ζούσαμε σ' ἓναν κόσμο γεμάτο πόθους καὶ ὄνειρα. Θά ἔμπορῦσε νά ἐκπληρωθοῦν; Σ' αὐτὸ τὸ τελικὸ ἐρώτημα ζητοῦσαμε νά βροῦμε μίαν ἀπάντηση.

ΤΑ φορτηγά σταμάτησαν απότομα. "Ένας Βρετανός άνθυπασπιστής άνοιξε τήν πόρτα. "Έδειξε με τὸ χέρι του κάτι στρατώνες πίσω ἀπὸ ἕνα ψηλὸ ἀκανθωτὸ συρματόπλεγμα. Αὐτὴ θὰ εἶταν ἡ κατοικία μας ὡστόσο νὰ μεταφερθοῦμε στὴ Γερμανία. Δὲν θὰ εἶταν δυνατό νὰ φαντασθεῖ κανεὶς κάτι πού νὰ μοιάζει λιγότερο με κατοικία. Εἶταν τὸ ἀπαίσιο Dulag 183.

Τέσσερα κτίρια ἀποτελοῦσαν τὸ στρατόπεδο μεταγωγῶν. "Ένα τετράγωνο με τήν κάθε πλευρά του ἕως ἑκατὸ γιάρδες μάρκος, τριγυρισμένο με διπλὸ συρματόπλεγμα δώδεκα πόδια ὕψος. Τὰ ἀκανθωτὰ σύρματα ἀπεῖχαν ὡς ἕξ ἴντσες τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ διασταυρώνονταν με ἄλλα διαγώνια σύρματα γιὰ μεγαλύτερη στερεότητα. Ἀνάμεσα στὰ δυὸ περιφράγματα, ἕνα διάστημα ὡς πέντε γιάρδες γεμάτο ὡς πάνω με ρουλά ἀπὸ ἀκανθωτὸ συρματόπλεγμα. Θὰ εἶταν μεγάλη δουλιὰ νὰ κατορθώσεις ν' ἀνοίξεις μία δίοδο μέσ' ἀπὸ τόσα ἐμπόδια. Στὶς γωνίες τοῦ τετραγώνου ὑπῆρχαν ξύλινοι πύργοι πού ἐπόπτευαν τὸ συρματόπλεγμα ἀπ' ὅλες τὶς πλευρές. Ἐκεῖ στέκονταν μέρα - νύχτα οἱ σκοποὶ με τὸ πολυβόλο ἔτοιμο. Προβολεῖς, πού εἶταν στημένοι στοὺς πύργους, ἐξερευνοῦσαν τὸ περίφραγμα ὅλο τὸ διάστημα τῆς νύχτας. Ἐδῶ εἶταν πολὺ πιὸ δύσκολο νὰ δραπετεύσεις παρὰ στὴν Ἀθήνα.

"Επιθεωρήσαμε τὸ νέο μας κατάλυμα. Τρομάξαμε με ὅ,τι εἶδαμε ὕστερα ἀπὸ τὴ σχετικὴ εὐμάρεια τοῦ νοσοκομείου τῆς Ἀθήνας. Εἶχε κτισθεῖ ἐπὶ τουρκοκρατίας γιὰ καταυλισμὸ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ τὰ ἀποχωρητήρια καὶ οἱ λοιπές ἐγκαταστάσεις εἶταν ἐντελῶς πρωτόγονα. Τὰ κτίρια εἶχαν μιὰ ἀποφορά. Καθὼς ὑπῆρχε μεγάλη ἔλλειψη ἀπὸ κάρβουνα, μεταχειρίστηκαν ὅλα τὰ ἔπιπλα γιὰ κάψιμο, ἀκόμη καὶ πολλὰ ἀπὸ τὶς πόρτες. Πολὺ λίγα παράθυρα ἔμειναν ἀνέπαφα, ἡ σκόνη καὶ ἡ βρωμισιὰ εἶταν παντοῦ τρομακτικὴ. "Ολοι οἱ θάλαμοι εἶχαν ἀπὸ μιὰ μικρὴ σόμπα, ἀλλὰ μόνον μιὰ σόμπα ἄναβε σὲ κάθε κτίριο ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχαν ἀρκετὰ ξύλα. Ἴσως νὰ εἶταν εὐτύχημα πού δὲν εἶχαμε πολλὰ μαγειρέματα. Μαζευτήκαμε με βαριὰ καρδιά γύρω στὴ σόμπα μας.

"Όσοι εἶταν σὲ κατάσταση, βάλθηκαν σὲ λίγο νὰ φτιάξουν τὰ κρεβάτια. Ὑπῆρχαν κάτι παλιὰ σιδερένια κρεβάτια, κατακοριασμένα,

ὅπως κι ἂν εἶναι ὅμως εἴταν καλύτερο παρά νά κείτεται κανεῖς στο πάτωμα. Μᾶς ἔφεραν ἀπό τήν ἀποθήκη τῆς φυλακῆς μερικά παλιοστρώματα καί ὅσο γιά κουβέρτες εἴχαμε τίς δικές μας ἀπό τὸ νοσοκομεῖο τῆς Ἀθήνας. Στὸ μεταξὺ οἱ γιατροὶ ἐπιθεωροῦσαν τοὺς ἀρώστους γιά νά βεβαιωθοῦν πὼς δὲν τοὺς πείραζε τὸ ταξίδι. Οἱ μάγειροι μᾶς ἔδωσαν σὲ λίγο ἓνα φιλτζάνι τσάι ἀπὸ τὰ δέματα τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ καθὼς καί μιὰ σούπα ἢ ἓνα ἀραιὸ ζωμὸ ἀπὸ τὴν ἴδια προέλευση. Τὸ ἠθικὸ μας ἄρχισε πάλι νά ἐξυψώνεται.

Ἀργότερα καθίσαμε καί ἀκούσαμε μὲ ἐνδιαφέρον τὸ ἱστορικὸ τοῦ μέρους ποὺ βρισκόμασταν, ὅπως μᾶς τὸ διηγήθηκε τὸ προσωπικὸ ποὺ εἶχε μείνει γιά νά μᾶς ὑποδεχθεῖ. Μαῦρες ἱστορίες πείνας μὲ πολλὲς περιπτώσεις προσβολῆς «μπέρι-μπέρι» δεκατέσσερις δικοὶ μας εἶχαν πεθάνει ἀπ' τὴν ἀρώστια. Ἄλλους εἶχαν σκοτώσει ἐνῶ προσπαθοῦσαν νά δραπετεύσουν ἢ μὲ τὴν ὑποψία πὼς ἤθελαν νά δραπετεύσουν τὰ κορμιά τους ἔμειναν κρεμασμένα στὰ συρματοπλέγματα ὡς τὸ πρῶτ. Μάθαμε ἐπίσης πὼς ὀλόκληρο τὸ στρατόπεδο εἴταν αὐλακωμένο ἀπὸ ὑπόγειες σήραγγες σὲ διάφορα στάδια ἀποπερατώσεως. Δυὸ σήραγγες εἶχαν τελειώσει ἀλλὰ τίς ἀνακάλυψαν καί τίς ἔφραξαν. Εἰκοσιτέσσερις χιλιάδες αἰχμάλωτοι εἶχαν περάσει ἀπ' αὐτὸ τὸ στρατόπεδο πρὶν ἀπὸ μᾶς. Μερικοὶ ἔμειναν λίγες μέρες, ἄλλοι ὀλόκληρους μῆνες. Τελικὰ τοὺς ἔστειλαν ὅλους μὲ φορτηγὰ τραῖνα μέσον τῆς μόνης σιδηροδρομικῆς γραμμῆς τοῦ πάει στὸ Βελιγράδι καί ἀπὸ κεῖ σὲ διάφορα στρατόπεδα στὴν Πολωνία, στὴν Σιλεσία καί ἄλλοι.

Ἡ ρουτίνα τοῦ στρατοπέδου εἴταν ἴδια μὲ τῆς Ἀθήνας. Δυὸ φορές τὴ μέρα ἔκαναν τὸν ἔλεγχο τοῦ καταλόγου ὅσοι εἴταν σὲ κατάσταση, ἔπρεπε νά βγοῦν στὸ ὑπαιθρο γιά νά παραταχθοῦν σὲ διπλοὺς στοίχους. Οἱ ἐπίλοιποι ἔπρεπε νά καθίσομε στὰ κρεβάτια μας ἢ μέσα στοὺς θαλάμους καί οἱ Γερμανοὶ ἔρχονταν καί ἔκαναν τὸν ἔλεγχο. Ἐπειτα γινόταν κάθε πρῶτ ἐπιθεώρηση τοῦ στρατοπέδου ἀπὸ τὸν διοικητή. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐπιθεωρήσεως ἔπρεπε νά βρισκόμαστε πλάι στὰ κρεβάτια μας ὅσο ὁ διοικητῆς ἔκανε τὸ γῦρο τοῦ μὲ τὴ συνοδεία δυὸ Βρετανῶν ἀνθυπασπιστῶν ποὺ ἔμειναν ἐκεῖ ἀπὸ τότε ποὺ ἐγκαταστάθηκε τὸ στρατόπεδο καί μιλοῦσαν καλὰ τὰ γερμανικά.

Οἱ δυὸ ἀνθυπασπιστῆς εἶχαν τὸ γραφεῖο τους στὸ κτίριο τῆς διοικήσεως, ἔξω ἀπὸ τὸ συρματοπλέγμα, καί εἶχαν τὴν ἄδεια νά κάνουν περιπάτους μέσ' στὴν πόλη. Ἡ δουλιὰ τους εἴταν νά κάνουν τὸν διερμηνέα στοὺς φρουροὺς καί νά ὀρίζουν τὰ συνεργεῖα γιά τίς ἀγκαρίες ὅταν ἔπρεπε νά καθαρισθοῦν οἱ στάβλοι ἢ νά μεταφερθοῦν ἔμπορεύματα στὶς ἀποθήκες. Εἴταν σὲ φιλικὲς σχέσεις μὲ τοὺς φρουροὺς καί γιά τοῦτο δὲν τοὺς συμπαθοῦσαν καθόλου οἱ ἄλλοι αἰχμάλωτοι. Εἶχαν κι αὐτοὶ τὴν ἴδια τυπικὴ δικαιολογία μὲ ὅλους τοὺς «συνεργάτες τοῦ ἐχθροῦ» σ' ὅλο τὸν κόσμο. Συμβιβάστηκαν μὲ τὴν συνειδήσή τους καί παράβλεψαν τίς ἠθικὲς ἀρχές. Πρόβαλλαν τὸ ἐπι.

χειρῆμα τῆς σκοπιμότητας. Συνεργάζονταν μὲ τὸν ἐχθρὸ καὶ εἶχαν φιλικὲς σχέσεις μὲ τοὺς Γερμανοὺς γιὰ νὰ διευκολύνουν τὴ θέση τῶν ἄλλων. Ὅπως οἱ ἄνθρωποι, ἔτσι καὶ τὰ ἔθνη, ὅταν θυσιάζουν τὶς ἀρχὲς στὴν σκοπιμότητα, παύουν νὰ μάχονται.

Ὅπως καὶ στὴν Ἀθήνα, ἡ πραγματικὴ ἐξουσία πίσω ἀπὸ τὴ σκηνοθεσία, βρισκόταν στὰ χέρια τοῦ ἀνθρώπου τῶν Ἔς - Ἔς, τοῦ «ἐθελοντῆ δεκανέα» ἐπὶ κεφαλῆς τῆς φρουρᾶς. Αὐτὸς μᾶς ἔκανε τὴ ζωὴ δύσκολη μὲ λεπτόλογους κανονισμοὺς καὶ διατάξεις. Ὁ διοικητὴς φαινόταν νὰ μὴν ἔχει καμιὰ ἐξουσία πᾶνω σ' αὐτόν. Καὶ τὸν ἴδιο τὸν διοικητὴ τὸν κατασκόπευε ἡ Γκεσταπό. Διοικητὴς εἶταν ὁ λοχαγὸς Σεβερὶν, ἕνας μεσόκοπος κτηματίας ἀπὸ τὴ Βεστφαλία. Ἀρκετὰ καλὸβολος ἄνθρωπος ποὺ ἤθελε νὰχει ὅσο τὸ δυνατόν λιγότερες φασαρίες. Ἐπιθεωροῦσε ὅλους τοὺς θαλάμους μὲ ἀκριβολογία καὶ ζητοῦσε πληροφορίες γιὰ ὅσους εἶταν πιὸ βαριά ἄρρωστοι. Ἀνάλαβε νὰ κάνει διαβήματα πρὸς τοὺς ἀνωτέρους του σχετικὰ μὲ τὶς συνθηκὲς ποὺ ζούσαμε καὶ κυρίως γιὰ τὴν τροφή μας. Ἀλλὰ τίποτα δὲ βγήκε ἀπ' αὐτό. Ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἐνδιέφερε προπάντων, εἶταν τὸ κτῆμα του καὶ μιλοῦσε ἀτέλειωτα γιὰ ζητήματα καλλιεργητικά ὅποτε τοῦ δινόταν ἢ εὐκαιρία.

Ὁ Ντικ Μάνν κι ἐγὼ εἴμασταν οἱ δύο μας σ' ἕνα δωμάτιο. Εἶταν ὁ μόνος ἄλλος τραυματίας ἀξιωματικὸς. Στὴν Ἀθήνα βρισκόταν σὲ ἄλλο θάλαμο ἀπὸ μένα καὶ ἡ γνωριμία μας εἶχε περιορισθεῖ σὲ τυχαῖες συναντήσεις. Τώρα ἡ τύχη μᾶς ἔριξε στὸ ἴδιο δωμάτιο καὶ γίναμε στενοὶ φίλοι. Εἶχε μιὰ στάνη πρόβατα στὴν Αὐστραλία καὶ ὁ διοικητὴς δὲν ἄργησε νὰ τὸ ἀνακαλύψει κι ἔτσι ἐρχόταν καὶ κουβέντιαζε μαζί του, μέσον τοῦ διερμηνέα γιὰ προβατοκομία. Ἀναπτύχθηκε μέσα του μιὰ πραγματικὴ συμπάθεια γιὰ τὸν Ντικ καὶ τοῦ περνοῦσε στὰ κρυφὰ διάφορες λειχουδιὲς ὅταν τὸν ἔβλεπε νὰ ὑποφέρει.

Ὁ Ντικ εἶταν ὑπολοχαγὸς τοῦ Αὐστραλιανοῦ πεζικοῦ. Τοῦ εἶχε ἀπονεμηθεῖ ὁ Στρατιωτικὸς Σταυρὸς στὴ Μπάρντια, τὸ τάγμα του εἶχε ἐπιτεθεῖ κι αὐτὸς τραυματίσθηκε στὸ στήθος ἀπὸ πυρὰ πολυβόλου καθὼς ὠδηγοῦσε τὸν οὐλαμὸ του στὴν ἔφοδο. Εἶταν ἕνας ἄντρας μεγαλόσωμος, ψηλὸς καὶ γεροδεμένος, μὲ μαῦρα μαλλιά καὶ μὲ γλυκὸ χαμόγελο· οἱ φαντᾶροι του τὸν ἐκτιμοῦσαν πολὺ. Ἐπειτα ἀπὸ τὴν ἐκστράτεια τῆς ἐρήμου, τὸ τάγμα τους ἦρθε στὴν Ἑλλάδα καὶ διάκρίθηκε πολὺ πολεμώντας γιὰ ν' ἀνοίξει δίοδο στὴν τραγικὴ ἐκεῖνη ὑποχώρηση.

Στὴν Κρήτη πολέμησαν στὸ Ρέθυμνο καὶ γιὰ ἕνα διάστημα εἶχαν κατορθώσει ν' ἀποκρούσουν τοὺς Γερμανοὺς ἀλεξιπτωτιστές. Τελικὰ, πλευροκοπήθηκαν καὶ ἀποδεκατίστηκαν. Ὁ Ντικ ὠδηγοῦσε τοὺς ἄνδρες του σὲ μιὰ ἀπεγνωσμένη ἀντεπίθεση ὅταν χτυπήθηκε στὰ πόδια ἀπὸ πυρὰ πολυβόλου. Κοίτοταν χάμω στ' ἀνοιχτὰ μὲ τὸ ἕνα μηριαῖο ὁστοῦν θρυματισμένο ὥσπου τὸν περιμάζεψαν οἱ Γερμανοί.

Στὴν Ἀθήνα πάλαιψε πολλοὺς μῆνες μὲ τὸ θάνατο. Εἶταν πάρα πολὺ ἐξασθενημένος γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ὑποστῇ ἀκρωτηριασμό καὶ τὸ κακοφορμισμένο πόδι του τὸν κρατοῦσε στὸ μεταίχιμο ζωῆς καὶ θανάτου.

Τώρα φαινόταν νᾶχει ἀναρῶσει. Μποροῦσε νὰ περπατᾷ γιὰ λίγη ὥρα μὲ δεκανίκια. Ἄλλὰ ἐδῶ στὴ Θεσσαλονίκη οἱ συνθήκες εἶταν πάρα πολὺ κακές. Ἐπαθε ὑποτροπὴ, τὸ πόδι του πρήστηκε καὶ τὸν κατάντησε πάλι πετσί καὶ κόκαλο. Εἶχε καὶ φοβεροὺς πόνους. Ἡ συναδελφούνη στὸν πόνο μᾶς ἔκανε νὰ συνθεδοῦμε στενά.

II

Οἱ γιατροὶ μας εἶταν νεαροὶ καὶ ὄλο ζωντάνια. Δὲν εἶχαν χωριστεῖ ἀπὸ τότε ποὺ ξεκίνησαν ἀπὸ τὸ Σίντινεϋ. Ἀνάμεσά τους ξεχώριζε ὁ Δαβίδ Λήκ ποὺ εἶχε περιποιηθεῖ τὸν Ντίκ Μάνν ὄλους αὐτοὺς τοὺς δύσκολους μῆνες. Ἀπὸ τοὺς σπάνιους γιατροὺς ποὺ τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὸν ἄρρωστο δὲν εἶναι μόνο ἐπαγγελματικό. Τοὺς ἐνθάρρυνε μὲ τὴ φιλοσοφία του καὶ τοὺς φερνότανε σὰν φίλος. Καὶ οἱ ἄλλοι εἶταν χρυσοὶ ἄνθρωποι καὶ ἐξαιρετικὰ καλοὶ μαζί μου. Κοπίαζαν ἀκατάπαυστα γιὰ νὰ μὲ βοηθοῦν νὰ ξαναχρησιμοποιῶ τὰ χέρια μου. Εἶταν μιὰ σπουδαία ὁμάδα. Συνεργάζονταν μεταξύ τους καὶ ἡ συνεργασία τους εἶχε γιὰ ἀποτελεσματὴν ἐπιτυχία. Εἶταν μιὰ ζωτικὴ ἀνάγκη νᾶχομε πρώτης τάξεως ἰατρικὴ περίθαλψη στὴ Θεσσαλονίκη ὅπου οἱ ἄλλες συνθήκες τῆς ζωῆς εἶταν τόσο κακές. Πολλοὶ χρωστοῦν τὴ ζωὴ τους στὶς ἀπεριόριστες περιποιήσεις αὐτῶν τῶν γιατρῶν καὶ τῶν νοσοκόμων.

Καθόμασταν ὄλοι μαζί γύρω στὴ σόμπα. Μᾶς ἔφερναν τὸ φαγητό. Ἐναν ἀραιὸ ζωμὸ ἢ μιὰ σούπα νερόβραστα φασόλια καὶ μέσα μιὰ μικρούτσικη μερίδα κρέας. Μ' ἔβαζαν νὰ τὰ καταφέρω νὰ τρώγω μόνος μου. Εἶταν μιὰ δουλιὰ ἀνυπόφορη καὶ θὰ προτιμοῦσα νὰ μὲ ταγίζει κανένας ἀπὸ τοὺς ἄνδρες μου. Ἐτσι ὅμως δὲ θὰ μάθαινα ποτὲ νὰ μεταχειρίζομαι πάλι τὰ χέρια μου. Εἶμουν λοιπὸν ὑποχρεωμένος ἢ νὰ συνηθίσω ἢ νὰ πεθάνω τῆς πείνας. Μὲ μεγάλο κόπο βίαζα τὸ ἀριστερό μου χέρι νὰ φθάσει ὡς τὸ στόμα μου, τὸ κουτάλι ἔτρεμε καὶ τὸ περιεχόμενο χυνόταν, ἔτσι ποὺ ὅταν ἔφθανε πιά στὸ στόμα μου εἶταν σχεδὸν ἀδειανό. Ἀμείλικτοι, ὁ Νόρμαν ἢ ὁ Βέρνον ἢ ὁ Μάκη, μὲ παρακινούσαν μὲ πειράγματα ἢ μὲ φοβέρες. Μιὰ μέρα μὲ ὑποχρέωσαν νὰ φέρω ἐγὼ τὸ κανάτι μὲ τὸν καφέ γιὰ νὰ συνηθίσει τὸ δεξί μου μπράτσο νὰ τεντώνεται. Εἶταν τυραννικὸ ἀλλὰ ἀναγκαῖο. Τὸ διπλωμένο μπράτσο μου ἔπρεπε πιά νὰ ἰσιώσει καὶ ὅσο γρηγορότερο τόσο τὸ καλύτερο.

Μιὰν ἄλλη μέρα ἀποφάσισαν νὰ μοῦ κάνουν χειρουργικὴ ἐπέμβαση γιὰ νὰ μοῦ ἰσιώσουν τὸ μπράτσο καὶ νὰ κάνουν νὰ παίξουν

τά δάχτυλα του δεξιού μου χεριού που είχαν κι αυτά διπλωμένα και άχρηστα. Έκανε ένα κρύο τσουχτερό καθώς κειτόμουν πάνω στο κρεβάτι μέσα σε μιὰ άδειανή κάμαρα. Έτοιμάστηκαν για τήν έγχειρηση αλλά δυσκολεύονταν νά βρούν καμιά φλέβα αρκετά φουσκωτή για τήν ένεση του άναισθητικού. Είχα υπόταση και έπίσης τὸ κρύο δέν βοηθοῦσε καθόλου. Τελικά, πιέζοντας μιὰ φλέβα του ποδιού μου, τήν έκαναν νά φουσκώσει αρκετά για νά μπορεί νά μπηχτεί ή βελόνα κι έτσι σε λίγο έπεσα σε άναισθησία με τήν επίδραση του «Έβιπάν».

Τὸ άναισθητικό αυτό έχει μιὰ επίδραση τοξική και συμβαίνει συχνά, όταν ξυπνήσει ὁ άρρωστος, νά δείχνει συμπτώματα μέθης. Ξύπνησα μέσα σ' ένα άδειανὸ δωμάτιο. Ένιωθα μεγάλη εὐθυμία. Στηλώθηκα λοιπὸν στὰ πόδια μου και διευθύνθηκα παραπαίοντας πρὸς τήν πόρτα σιγοτραγουδώντας κάποιον τραγουδάκι. Δυσκολεύομουν νά περπατῶ ίσια και τῶβρισκα πολὺ διασκεδαστικό. Έβαλα τὰ γέλια και πετάχτηκα έξω από τὸ διάδρομο. Σε λίγο βρέθηκα στὸ ὑπαιθρο. Πάντα παραπαίοντας, τράβηξα πρὸς τὸ συρματοπλεγμα. Σάν έφθασα κοντά, παρατήρησα πὼς από τὸ άλλο μέρος κάτι στρατιῶτες βημάτιζαν μιὰ πάνω και μιὰ κάτω.

Δέν είχαν πράγμα άσυνήθιστο επειδὴ οἱ Γερμανοὶ χρησιμοποιούσαν τακτικά τὸ γήπεδο έξω από τὸ συρματοπλεγμα για άσκήσεις. Βημάτιζαν ὄρες ὀλόκληρες με τὸ βήμα τῆς χήνας κι έκαναν άσκήσεις πεζικοῦ. Είδα λοιπὸν τοὺς οὐλαμοὺς νά βηματίζουν μιὰ πάνω και μιὰ κάτω. Δέν έκαναν τήν άσκηση ὅπως έπρεπε. Με τὸ πιὸ προστακτικό ὕφος παραγγέλματος, φώναξα: «'Αλι!» Τὸ αποτέλεσμα είχαν ικανοποιητικό. Οἱ φαντάροι σταμάτησαν μεμιάς. Τὸ γερμανικὸ πρόσταγμα είχαν τὸ ἴδιο. «Μετάβολή!» έβαλα πάλι μιὰ φωνή. Σ' αυτό δέν ὑπάκουσαν με τήν ἴδια προθυμία. Οἱ φρουροὶ κατάλαβαν πὼς κάτι παράξενο συμβαίνει κι έστρεψαν τὰ πολυβόλα καταπάνω μου. Χύμηξαν πάνω μου και μ' έβαλαν με τίς σπρωξιές στὸ πιὸ κοντινὸ κτίριο, ἐγὼ φώναζα και διαμαρτυρόμουν, ἐνῶ άλλοι τοὺς ἐξηγοῦσαν βιαστικά πὼς εἶμουν ὑπὸ τήν επίδραση του άναισθητικοῦ.

Στὸ μεταξύ έφθασε ὁ διοικητής, ἐγὼ τραγουδοῦσα στὸ διαπασῶν και σάν τὸν εἶδα, τὸν χαιρέτησα με θυρωβώδεις ἐκδηλώσεις. Ὁπισθοχώρησε παραξενεμένος, σάν βεβαιώθηκε ὅμως πὼς πραγματικά με είχαν άναισθητήσει, έφυγε για νά κατευνάσει τὰ αἰσθήματα τῆς φρουρᾶς που είχαν προσβληθεῖ. Οἱ γιατροὶ τῶκαναν πολὺ κέφι και για αρκετὸ διάστημα ὄλοι σχολίαζαν και διασκέδαζαν με κείνο τὸ φέρισμό μου. Έγὼ δέν πήρα εἶδηση καλά-καλά τί είχαν κάνει και σε λίγο ροχάλιζα άμέριμνα πλαγιασμένος στὸ κρεβάτι μου.

Ὁ καιρὸς ψύχραινε. Σε λίγο βρεθήκαμε στὴν καρδιά του χειώνα με θερμοκρασία αρκετά κάτω από τὸ μηδέν. Τὸ χιόνι σπαιβήχτηκε χάμω και ὅλα είχαν παγωμένα. Ἀγωνιζόμασταν σκληρά για νάχομε λίγη ζεστασιά. Σε κάθε κτίριο άναβε μιὰ σόμπα ὄλημερης.

Μόλις έφταναν τὰ ξύλα γι' αὐτὴ τὴ δουλιὰ. Μαζευόμασταν γύρω στὴ σόμπα ἢ μέναμε πλαγιασμένοι στὰ κρεβάτια μας. Κειτόμουν στὸ κρεβάτι φορώντας ὄλα μου τὰ ροῦχα κι ἀκόμη κρύωνα.

Ἡ γυμναστικὴ εἶταν ἓνα μέσον γιὰ νὰ ζεσταθοῦμε. Βηματίζαμε μιὰ πάνω καὶ μιὰ κάτω μπροστὰ στὸ συρματοπλέγμα. Κάποιες φορές πιθηκίζαμε τὴ γερμανικὴ συνήθεια καὶ τραγουδοῦσαμε κι ἐμεῖς μὲ ἀπότομες παύσεις σύμφωνα μὲ τὸ χρόνο τῆς μουσικῆς. Οἱ φρουροὶ δὲν εἶταν ποτὲ βέβαιοι ἂν τοὺς κοροῖδεύαμε ἢ ὄχι.

Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς νοσοκόμους εἶταν ἐξαιρετικὰ σκληραγωγημένοι. Σ' ἓνα ἀνοιχτὸ ὑπόστεγο ὑπῆρχε ἓνας σωλήνας τοῦ νεροῦ ποῦ ἔτυχε νὰ μὴν ἔχει παγώσει ἀκόμη. Γδύνονταν λοιπὸν μέσα στὸ χιόνι καὶ κατάβρεχαν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον μὲ τὸ παγωμένο νερό. Εἶταν μιὰ ἀκρότητα, ἔκανε ὅμως τὸ αἷμα νὰ κυκλοφορεῖ ἐντατικά καὶ διατείνονταν πὼς μ' αὐτὸ τὸ μέσον ἔμεναν ἄτρωτοι ἀπὸ τὸ κρύο. Ἀργότερα ὁ σωλήνας πάγωσε καὶ παράτησαν αὐτὴ τὴ συνήθεια.

Τὸ κρύο εἶχε κι ἄλλα ἀποτελέσματα. Πάντα τριγύριζαν ἄρκετοι ποντικοὶ ἐδῶ κι ἐκεῖ, ἀλλὰ τὸ κρύο τοὺς γοήτευε καὶ τοὺς ἔκανε θρασεῖς, κυκλοφοροῦσαν παντοῦ γιὰ νὰ βροῦν κάτι ν' ἀρπάξουν. Εἶταν κάτι πελώρια ἀποτρόπαια πλάσματα. Ἐβγαιναν ἀπὸ τοὺς ὀχετούς, μέσ' ἀπὸ τὰ τούρκικα ἀποχωρητήρια μὲ τὴν ἀπερίγραπτη ἀκαθαρσία τους. Ὅταν ἔμπαινες σ' αὐτὸ τὸ σκοτεινὸ καὶ βρωμερὸ μέρος, ἔβρισκες πάντα σὲ μιὰ γωνιὰ ἓνα τσούρμο ποντίκια. Εἶχαν ἀποθρασυνθεῖ καὶ ἔβγαιναν ἀπὸ τὴν τρύπα τοῦ ὀχετοῦ ὅσο βρισκόσουν ἀκόμη ἐκεῖ πέρα. Ἐνα ἀπαίσιο τρωκτικὸ μοῦτρο παρουσιαζότανε στὴν ἄκρη τῆς τρύπας. Ἐπειτα ἓνα μακρουλὸ φουσκωμένο κορμί, τὸ ζουδί ἔβγαινε κλεφτώντας ἔξω στὴν παγωνιά καὶ ἢ μακριὰ οὐρὰ του χανότανε στὸ στρίψιμο τῆς πόρτας. Εἶταν μεγάλα σὰν γάτες καὶ σίγουρα μιὰ γάτα θὰ τᾶφερνε σκοῦρα νὰ τὰ βάλει μαζί τους. Τὴν νύχτα ἄκουγες τίς στριγκλιές τους καθὼς πάλευαν μεταξύ τους.

Ζούσαμε μέσα σὲ μιὰ ἀπελπιστικὴ βρωμισιά. Ἐκανε τόσο πολὺ κρύο ποῦ δὲν μπορούσες οὔτε νὰ πλυθεῖς οὔτε ν' ἀλλάξεις οὔτε νὰ κάνεις τίποτ' ἄλλο ἐκτός νὰ μένεις πλαγιασμένος στὸ κρεβάτι. Ὁ Ντίκ κι ἐγὼ κειτόμασταν σιωπηλοὶ γιὰ ὄρες, τρεμουλιάζοντας ὅσο πύκνωνε τὸ βραδινὸ σκοτάδι. Δὲν μπορούσαμε οὔτε νὰ μιλήσουμε οὔτε ν' ἀσχοληθοῦμε μὲ κάτι. Μόνο κειτόμασταν. Τὰ ρεύματα τοῦ ἀέρα σφύριζαν τρυπώνοντας ἀπὸ τὴν ξεχαρβαλωμένη πόρτα κι ἀπὸ τὸ σπασμένο παράθυρο. Ἡ σκόνη καὶ ἡ βρωμισιά εἶταν πηχτὴ πάνω στὸ πάτωμα καὶ ζούσαμε μέσ' στὴν κατάθλιψη καὶ τὴν ἀπελπισία.

III

Λίγες ἑβδομάδες ὕστερ' ἀπὸ μᾶς, ἔφθασαν στὸ στρατόπεδο ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὁ Μπορὺκ Μούαρ καὶ τὸ ἐπίλοιπο προσωπικό. Εἶχαν

κλείσει τὸ νοσοκομεῖο ἐκεῖ κάτω καὶ τὸ παράδωσαν στὰ χέρια τῶν Γερμανῶν ποὺ εἶταν νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν γιὰ τοὺς δικούς τους τραυματίες. Ἐμειναν μαζί μας καμιά ἑβδομάδα καὶ ἔπειτα τοὺς ἔστειλαν στὴ Γερμανία. Εὐχαριστήθηκα ποὺ ξανάβλεπα τὸν πάτερ Φόρεστ. Εἶταν ζωηρὸς - ζωηρὸς καὶ ἡ παρουσία του μᾶς χαροποίησε ὅλους. Τὸ κρῦο δὲν μπορούσε νὰ νικήσει τὴ θέρμη τῆς καρδιάς του.

Μᾶς φάνηκε πολὺ παράξενο ὅταν τοὺς εἰδοποίησαν πὼς θὰ φύγουν γιὰ τὴ Γερμανία ἐπειδὴ νομίζαμε πὼς θὰ φεύγαμε ὅλοι μαζί. Ἄλλὰ τὸ χιόνι, καθὼς καὶ τὰ ἀδιάλειπτα σαμποτάζ τῶν Ἑλλήνων πατριωτῶν, ἔκαναν ἀδιάβατη γιὰ νοσοκομειακὰ τραῖνα τὴ μονὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ποὺ πήγαινε στὸ Βελιγράδι. Τὰ κοινὰ τραῖνα εἶταν ἀναγκασμένα νὰ σταματοῦν καὶ οἱ ἐπιβάτες ἔπρεπε νὰ πάν μὲ τὰ πόδια ἓνα διάστημα γιὰ νὰ μποῦν σ' ἓνα ἄλλο τραῖνο στὴν πέρα ὄχθη ἐνὸς ποταμοῦ ποὺ τὸ γεφύρι του εἶχε ἀνατιναχθεῖ. Τὸ προσωπικὸ τοῦ νοσοκομείου μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Μπρούκ Μούαρ θὰ ταξίδευαν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἐμεῖς ὅμως, μὲ τοὺς τέσσερεις γιατροὺς μας καὶ τοὺς λίγους νοσοκόμους, ἔπρεπε νὰ περιμένουμε τὸ νοσοκομειακὸ τραῖνο.

Ἔτσι, τοὺς ἀποχαιρετήσαμε ἄλλη μιὰ φορά. Προτοῦ φύγουν, ὁ πάτερ Φόρεστ ἦρθε κοντά μου καὶ μὲ ρώτησε ἂν θὰ ἤθελα νὰ τοῦ κάνω μιὰ χάρη.

—Βέβαια, τοῦ εἶπα καὶ τὸν ρώτησα γιὰ τί πρόκειται.

Μοῦ λέει :

—Ἐδῶ πέρα, ἐσὺ ἔχεις τὸν ἀνώτερο βαθμὸ. Θέλω νάμαι βέβαιος πὼς οἱ ἄνδρες θὰ λειτουργηθοῦν τὰ Χριστούγεννα.

Ἦσυχασα ὅταν εἶδα πὼς ἐπιθυμοῦσε κάτι τόσο ἀπλό καὶ τοῦ εἶπα πὼς θὰ φροντίσω νὰ γίνει ὅπως τὸ θέλει. Ἄλλὰ δὲν εἶταν ἀκόμη ἱκανοποιημένος. Μοῦ λέει :

—Θέλω ἐσὺ ὁ ἴδιος νὰ πρωτοστατήσεις.

Ἀναστατώθηκα μ' αὐτὴ τὴν ἰδέα καὶ διαμαρτυρήθηκα ἀμέσως τονίζοντάς του πὼς, ὅπως ξέρει, ἐγὼ δὲν πιστεύω σὲ τέτοια πράγματα. Ἐκεῖνος ὅμως ἐπέμνε χαμογελώντας πὼς εἶχε κάποιον ἰδιαιτέρο λόγο νὰ μοῦ τὸ ζητᾷ. Συγκατατέθηκα λοιπόν. Σκέφθηκα ἀκόμη πὼς εἶταν πολὺ καλὸς μαζί μου, πὼς μοῦ ἔγραφε τὰ γράμματά μου καὶ πὼς ἐρχόταν καὶ μοῦ κρατοῦσε συντροφιά ὅταν εἴμουν ὀλομόναχος. Γιατί ὄχι ἐπιτέλους; Δὲν ἔβλαπτε σὲ τίποτα. Οὔτε κανέναν.

Ὅσο πλησίαζαν τὰ Χριστούγεννα ἀναρωτιόμουν τί θ'ἄπρεπε νὰ τοὺς πῶ στὸ κήρυγμα. Μοῦ χαμογελοῦσε ἡ ἰδέα πὼς θ'ἄταν ἀρκετὸ νὰ γίνῃ μιὰ τελετὴ μὲ ὕμνους καὶ προσευχὲς καὶ μὲ τὰ παλιά τραγούδια ποὺ συνηθίζονται σ' αὐτὴ τὴν περίσταση. Κἀτι ὅμως μοῦ ἔλεγε πὼς θ'ἄπρεπε νὰ τοὺς πῶ δυὸ λόγια. Δὲν μ' ἐνθουσίαζε μιὰ τέτοια ἰδέα.

Στὸ μεταξύ ἐξακολουθοῦσαν μεγάλες προετοιμασίες γιὰ τὸν

πανηγυρισμό αὐτῆς τῆς μέρας. Οἰκονομήσαμε μιᾶς ἐβδομάδας μερίδες κρέας γιὰ νὰ μποροῦμε νάχομε ἓνα κομμάτι κρέας τῆς ἀνθρωπιᾶς. Ἐπινοήθηκαν πολὺ ἔξυπνα σχέδια γιὰ τὸ στολισμό. Ὁ διοικητῆς μᾶς ἔδωσε τὴν ἄδεια νὰ ἀγοράσομε ἑλληνικὸ κρασί γιὰ τὴν περίσταση. Εἶχε μπεῖ καὶ ἡ Ἀμερικὴ στὸν πόλεμο καὶ μᾶς ἔφεραν γιὰ συναιχμαλώτους ἓνα ἀντρόγυνο Ἀμερικανούς καθὼς καὶ ἀρκετοὺς Ἕλληνες μὲ ἀμερικανικὴ ὑπηκοότητα καὶ μερικὸς Ἕλληνες ἀξιωματικούς. Ἔτσι, εἶχαμε μιὰ συνάθροιση ἐντελῶς διεθνή.

Ὁ Τσάρλς Χάουζ καὶ ἡ γυναίκα του εἶταν ἓνα ξεχωριστὸ ζευγάρι. Ὁ πατέρας του εἶχε ἔλθει στὰ Βαλκάνια τὸ 1870 μὲ ἀποστολὴ ἱεραποστολική. Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀποστολῆς του εἶταν νὰ ἰδρῦσει μιὰ ἀγροτικὴ σχολὴ κοντὰ στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ νὰ διδάξει τοὺς σὲ ἀγρία κατάσταση Ἕλληνας βουνίσιους τωρινὰ γεωργικὰ συστήματα καὶ χειροτεχνία. Ἡ σχολὴ εἶχε φήμη σὲ ὅλη τὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο καὶ ἔκανε πολλὰ γιὰ τὴν καλύτερευση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς στὴ βόρεια Ἑλλάδα. Ὁ Τσάρλς διαδέχτηκε τὸν πατέρα του ὕστερα ἀπὸ τὸν προηγούμενο πόλεμο ποὺ εἶχαν καταστράφει τὰ ἀρχικὰ κτίρια, ξανάχτισε καὶ ἐπέκτεινε τὴ σχολὴ μαζί μὲ τὴ γυναίκα του καὶ ἐξακολουθοῦσαν νὰ τὴν διευθύνουν. Οἱ ἄξεστοι βουνίσιοι τοὺς εἶχαν μεγάλη ἀφοσίωση καὶ ἴσως οἱ Χάουζ νὰ ἤξεραν τὴν πολιτικὴν κατάσταση τῶν Βαλκανίων καλύτερα παρά ὅποιαδήποτε ἄλλη ἀρχή.

Μᾶς ἐνθάρρυναν ἀκατάπαυτα ἐμᾶς τοὺς αἰχμαλώτους καὶ μᾶς βοηθοῦσαν μὲ τρόπο πρακτικόν. Κατάφεραν νὰ βάζουν χέρι σὲ πολὺτιμα πράγματα, λ. χ. γάλα ἢ ἀκόμη καὶ αὐγά γιὰ ἄρτους εἶταν βαριά ἄρωστοι. Ὁ Ντικ Μάνν καὶ πολλοὶ ἄλλοι χρωστοῦσαν τὴ ζωὴ τους στὴν τονωτικὴ αὐτὴ τροφή ποὺ τοὺς προμήθευαν σὲ τόσο κρίσιμους καιροὺς. Κατάφεραν ἐπίσης νὰ προμηθεύουν σὲ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἄνδρες μας τσιγάρα ποὺ εἶταν πολὺ δυσκολοεῦρετα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Εἶχαν φίλους στὴν πόλιν ποὺ εἶχαν ὅλα τὰ χρειζόμενα, ἀπὸ βιβλία ὡς ροῦχα ἢ ὅ,τι ἄλλο εἶταν ἀνάγκη. Τὸ ἀνθρωπιστικὸν τοὺς ἐνδιαφέρον εἶταν τέτοιο ποὺ ὁ καθένας μᾶς εἶχε τὸ αἶσθημα πὼς ἦρθαν ἐπίτηδες προσωπικὰ γιὰ κείνον· καὶ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἢ ἐπίδρασή τους πάνω στὸ ἠθικὸ δὲν εἶταν λιγότερο ἰσχυρὴ μὲ τὸ νὰ μὴ προέρχεται ἀπὸ κάτι τὸ συγκεκριμένο.

Ἡ μέρα τῶν Χριστουγέννων ξημέρωσε, ὅπως ταιριάζει, στρώνοντας καινούργια χιόνια. Ἐκανε κρῦο τσουχτερό. Ἀλλὰ μέσα στὸ μακρὸ δωμάτιο τοῦ στρατώνα, αὐτὸ ποὺ ἀποτελοῦσε τὸν κυριώτερό μας θάλαμο, εἶταν μιὰ ἀτμόσφαιρα ἀσυνήθιστα χαρούμενη καὶ εὐχάριστη. Ἀναβαν καὶ οἱ τρεῖς σόμπες καὶ μαζευτήκαμε ὅλοι ἐκεῖ πέρα γιὰ νὰ καθίσουμε πάνω στὰ κρεβάτια ἢ πάνω σὲ καρέκλες πλάι τοὺς τραυματίες μᾶς ποὺ δὲν εἶταν σὲ θέση νὰ σηκωθοῦν. Ὁ Ντικ κι ἐγὼ διασχίσαμε τὸν χιονισμένον περίβολο καὶ πήγαμε μαζί. Θὰ περνοῦσαν πολλοὶ μῆνες γιὰ νὰ ξαναεμφανισθεῖ ὁ Ντικ μὲ τὰ δεκανίκια ἐπειδὴ ἀργότερα ἔπαθε μιὰ βαριά ὑποτροπὴ.

Είχα τελειώσει πιά την ανάγνωση του ιστορικού της Γεννήσεως μέσ' απ' την Καινή Διαθήκη και βασάνιζα τὸ μυαλό μου νὰ βρῶ τί θὰ μπορούσα νὰ τοὺς πῶ. Βρέθηκε κάποιος νὰ μᾶς προμηθέψει γιὰ τὴν περίσταση ἕνα παλιὸ ἄρμόνιο μὲ πεντάλια καὶ ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀεροπόρους μου ἤξερε νὰ παίζει ὅλους τοὺς ὕμνους. "Ἐτσι ἡ ἀρχὴ πῆγε καλά. "Ὅλοι οἱ φαντάροι εἶχαν ἀπὸ ἕνα Προσευχητᾶριο τοῦ Αὐστραλιανοῦ στρατοῦ ποὺ περιεῖχε μερικὰ Χριστουγεννιάτικα τραγούδια καὶ ὕμνους παλιούς καὶ ἀγαπημένους. Κάναμε ἀρχὴ μὲ τοὺς ὕμνους. Οἱ παλιοὶ αὐτοὶ σκοποὶ ἔφερναν σὲ ὅλους μας ἀναμνήσεις ἀπὸ τὰ σπίτια μας, εἶχαν κάτι τὸ συγκινητικό, κάτι ἔξω ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ χρόνου. Διαβάσαμε τὶς τυπικὲς προσδιορισμένες προσευχές. "Ἐπειτα ἦρθε ἡ ὥρα ποὺ ἔπρεπε νὰ μιλήσω.

Εἶπα πὼς εἶταν παράξενα αὐτὰ τὰ Χριστούγεννα ποὺ περνούσαμε πίσω ἀπὸ ἀκανθωτὰ συρματοπλέγματα, μὰ ὡστόσο ἀποτελοῦσαν τὴν ἐπέτειο ἐνὸς σημαντικοῦ γεγονότος. Πρὶν δυὸ χιλιάδες χρόνια πάνω-κάτω γεννήθηκε ὁ Ἰησοῦς Χριστός. "Ὅποιος κι ἂν εἶναι οἱ ἀπόψεις μας — πρόσθεσα ἐπιφυλακτικὰ — εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχθοῦμε πὼς ἡ ζωὴ Του καὶ ἡ διδασκαλία Του εἶχαν μιὰ σημαντικὴ ἐπίδραση στὴν παγκόσμια ἱστορία. "Ἄν οἱ ἄνθρωποι εἶχαν ἀκολουθήσει τὸ παράδειγμά Του καὶ εἶχαν ζήσει ὅπως εἶχε ζήσει Ἐκεῖνος, δὲν θὰ ὑπῆρχαν αἱματηροὶ πόλεμοι καὶ δὲν θὰ βλέπαμε τοὺς συντρόφους μας νὰ σπαταλοῦν ἀνόφελα τὰ χρόνια τους μεταξὺ δύο πολέμων. Ἄφου τελειώσει ὁ σημερινὸς πόλεμος θάχομε μπροστὰ μας πολλὴ δουλιὰ. Τὸ καλύτερο ποὺ ἐνδείκνυται νὰ κάνομε εἶναι νὰ ζήσομε σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ καὶ νὰ κατοχυρώσομε τὴν πορεία τοῦ κόσμου πάνω σὲ Χριστιανικὲς ἀρχές.

Ἡ ὁμιλία μου εἶταν σύντομη καὶ ἀκριβόλογη. Καὶ τὸ κυριότερο, δὲν εἶπα τίποτα ποὺ νὰ μὴν τὸ πίστευα εἰλικρινῶς. Ψάλαμε ἀκόμη ἕνα-δυὸ ὕμνους καὶ τελειώσαμε μὲ τὸ ᾄσμα «Νύχτα ἱερή». Ὁ ὁμορφος καὶ χαρούμενος ρυθμὸς, βγαίνοντας ἀπὸ ἑκάτο τόσα στόματα, γέμισε τὸν ἀέρα. Πολλοὶ ἀπὸ μᾶς εἶταν βαθιὰ συγκινημένοι. Καθὼς ἀρχίσαμε τὴ δεύτερη στροφή, ἐνώθηκαν μὲ τὶς φωνές μας ἄλλες μελωδικές φωνές ἔξω ἀπὸ τὸ κτίριο — τενόρος, βαρύτονος καὶ μπάσος ποὺ τραγουδοῦσαν μαζί μας μὲ ἀπόλυτη ἄρμονια : εἶταν οἱ Γερμανοὶ φρουροὶ ποὺ τραγουδοῦσαν τὸ «Heilige Nacht». Σ' ἕνα αἰσχρὸ στρατόπεδο αἰχμαλώτων, μακριὰ ἀπὸ τὰ σπίτια τους, οἱ ἐχθροὶ εἶχαν συνδιαλλαχθεῖ γιὰ μιὰ στιγμή μέσα σὲ μιὰ κοινὴ ἐκδήλωση τιμῆς πρὸς τὸν Υἱὸν τῆς Παρθένου Μαρίας. Ἀπομεινᾶρι ἀπὸ τὸ παρελθόν ; Οἰωνὸς γιὰ τὸ μέλλον ;

Μετὰ τὴν τελετὴ μὲ πλησίασαν πολλοὶ καὶ μὲ συγχάρηκαν γι' αὐτὰ ποὺ εἶχα πεῖ. Ὁ Δαβὶδ Λῆκ μοῦ δήλωσε πὼς λαθεύτηκα στὸ στάδιο ποὺ ἀκολούθησα. Πρόσθεσε πὼς αὐτὸ ποὺ τὸν συγκίνησε καὶ τοῦ ἔκανε ἐντύπωση, εἶταν ἡ εἰλικρινειὰ μου. Ὁ Τσάρλς ἦρθε καὶ μὲ εὐχαρίστησε λέγοντας πὼς εἶταν μιὰ ἀποκάλυψη καὶ μιὰ ἐνθάρρυνση

γι' αὐτὸν καὶ τὴν γυναῖκα του. Αὐτὸς ὁ ἔπαινος μὲ συντάραξε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον ἔπαινο. Δὲν εἶχα φαντασθεῖ πὼς θὰ ἐκτιμοῦσαν τὰ λόγια πού εἶπα. Ἐνιωθα μιὰ μεγάλη ντροπή. Ἄπ' ὅλους τοὺς ἄλλους πού εἶταν ἐκεῖ, ποῖο μεγαλύτερο δικαίωμα εἶχα ἐγὼ νὰ μιλήσω; Ἐγὼ πού ἀρνιόμουν γιὰ χρόνια τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ καὶ πού ὄλες τίς πράξεις μου τίς ὀδηγοῦσε τὸ συμφέρον μου;

Ἡ Χριστουγεννιάτικη γιορτὴ εἶχε μεγάλη ἐπιτυχία. Εἴμασταν ἀποφασισμένοι νὰ γιορτάσωμε τουλάχιστον κι ἐμεῖς μιὰ μέρα. Τὴ γιορτάσαμε κατὰ τὰ συνηθισμένα. Μὲ φαγοπότι. Τὸ φαγητὸ εἶταν σωστὴ ἀπόλαυση, τὸ πρῶτο ὀλοκληρωμένο γεῦμα ἀπὸ τότε πού φθάσαμε μὲ τὸ νοσοκομειακὸ καράβι. Εἴχαμε ψητὸ γαρνιρισμένο, πιθανότατα ἀπὸ ἀλογίσιο κρέας. Καὶ μιὰ ψητὴ πατάτα ὁ καθένας μας. Καὶ μιὰ Χριστουγεννιάτικη πουτίγκα φτιαγμένη μὲ ὑλικά ἀπὸ τὰ δέματα τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, δωρεὰ πού μᾶς ἔκαναν ἀπὸ τὴν ἀποθήκη γιὰ τὴν περίστασι. Καὶ ἄφθονο γλυκὸ Σαμιώτικο κρασί καὶ κοινὸ κοκινέλι. Ἦπιαμε καὶ ἤρθαμε στὸ κέφι. Τραγουδήσαμε κι ἔπειτα κοιμηθήκαμε.

Τὴν ἄλλη μέρα ὅλα ξαναπῆραν τὴ συνηθισμένη τους ὄψη, ἀκόμα καὶ ἡ διάθεσή μας. Κατσούφηδες, ζητώντας ἀφορμὴ νὰ τσακοθοῦμε μεταξύ μας, περάσαμε ὅπως - ὅπως. Καὶ ἀπὸ τότε, πολλῶν ἡ ὑγεία ἄρχισε νὰ χειροτερεύει. Ἀπὸ τὴ μιὰ ἀπὸ τὸ ἐπίμονο κρῦο κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀπὸ τὴν πείνα καὶ ἀπὸ τίς γενικὲς συνθήκες τῆς ζωῆς μας ἐκεῖ μέσα. Ἐναν ἀπὸ τοὺς πῖο βαριά ἄρρωστους, πού εἶχε ἐξάρθρωση τοῦ σκέλους, τὸν μετέφεραν στὸ Γερμανικὸ νοσοκομεῖο ἐκεῖ κοντά. Ἐπαθε ἴκτερο καὶ πέθανε.

Μὲ εἶχαν συμπεριλάβει νὰ παρευρεθῶ στὴν κηδεῖα ἐπειδὴ εἶχα ἀποκτήσει τὴν καινούργια φήμη πὼς εἶμουν ἄξιος γιὰ νὰ πρωτοστατῶ σὲ θρησκευτικὲς τελετές! Ἀνεβήκαμε σ' ἓνα φορτηγὸ μὲ τὴ συνηθισμένη ἔνοπλη συνοδεία καὶ τραβήξαμε γιὰ τὸ νοσοκομεῖο. Ἐκεῖ, παραλάβαμε τὸ φέρετρο. Τὸ φορτηγὸ γλιστροῦσε καὶ ἀναπηδοῦσε πάνω στοὺς χιονισμένους ἐξοχικοὺς δρόμους καὶ σκαρφαλώσαμε στὸ λόφο τοῦ στρατιωτικοῦ νεκροταφείου, ἐκεῖ πού χιλιάδες νεκροὶ τοῦ προηγούμενου πολέμου κείτονταν σὲ κανονικὲς γραμμὲς κάτω ἀπὸ τοὺς λευκοὺς σταυροὺς. Ἐνας τάφος εἶταν ἀνοιγμένος καὶ προχωρήσαμε μὲ βῆμα ἀργὸ μὲς ἀπ' τίς δενδροστοιχίες τῶν κυπαρισσιῶν ὡς τὸ χεῖλος του. Τὸ κρῦο ἔτσουζε, ἡ ἀνάσα μας ἄχνιζε μπροστά μας καὶ σχηματίζοντας κρυστάλλα στὰ μαλιά μας.

Εἶταν ὁμορφο θέαμα ἡ χιονισμένη γῆ καὶ τὰ κάτασπρα δέντρα. Τὸν ἀποθέσαμε χάμω καὶ διάβασα μιὰ σύντομη νεκρὸσιμη ἀκολουθία ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴ μου Σύνοψη. Τὸ φέρετρο τυλίχτηκε μέσα στὴν ἀγγλικὴ σημαία καὶ οἱ Γερμανοὶ φαντᾶροι ἀπέδωσαν τίς τιμὲς μὲ μιὰ ὁμοβροντία. Τὸν ἄφησαμε στὸ εἰρηνικὸ ἐκεῖνο μέρος, πᾶν στὸ λόφο, περιτριγυρισμένον ἀπὸ τοὺς συντρόφους του. Σὲ λίγο,

ἀκόμη ἓνας σταυρός θά σημάδευε τὴν πλαγιά τοῦ λόφου — ἀκόμη ἓνα ὁδόσημο στὸ δρόμο πρὸς τὴν ἐλευθερία.

IV

Τὸ κρῦο ἐξακολουθοῦσε ἐπίμονο κι ἐγὼ ἐξακολουθοῦσα νὰ περνῶ τὸν περισσότερο καιρὸ πλαγιασμένος στὸ κρεβάτι φορώντας ὀλα μου τὰ ροῦχα. Μέρα-νύχτα ἀγωνιζόμασταν γιὰ νὰ ζεσταθοῦμε. Κάθε τόσο μᾶς ἔρχονταν κι ἄλλοι αἰχμάλωτοι, περνώντας γιὰ νὰ μεταφερθοῦν στὴ Γερμανία. Συνήθως δὲν ἔμεναν πολὺ διάστημα, λίγες μέρες μονάχα, κι ἔπειτα ξανάφευγαν. Μέσα σὲ μιὰ ἀπὸ τοῦτες τὶς φουρνιές εἶταν κι ἓνας νεαρὸς Αὐστραλὸς πιλότος. Ὁ πρῶτος ἀεροπόρος αἰχμάλωτος ποὺ πέρασε ἀπὸ δῶ χωρὶς νὰ εἶταν πρωτύ-τερα στὴν Κρήτη μαζί μὲ μᾶς.

Τὸν ἔλεγαν Ντέρικ Σκότ καὶ εἶχε καταριφθεῖ στὴ Δυτικὴ Ἔρημο. Τὸν ἔφεραν οἱ Ἴταλοὶ στὴν Κρήτη κι ἐκεῖ προτίμησε νὰ μείνει μᾶλλον αἰχμάλωτος τῶν Γερμανῶν παρά τῶν Ἰταλῶν καὶ ἔτσι εἶχε ἔρθει στὴν Ἑλλάδα ἀντὶ νὰ πάει στὴν Ἰταλία. Μᾶς ἔδωσε τελευταῖες εἰδήσεις γιὰ τὸν πόλεμο στὴ Μέση Ἀνατολή. Μάθαμε μὲ μεγάλη ἀγαλλίαση τὴν τεράστια αὔξηση τῆς ἀεροπορίας μας ποὺ ἄρχιζε κίόλα νὰ στρώνει τὸ δρόμο πρὸς τὴ νίκη.

Ὁ Ντέρικ εἶταν μιὰ μορφή ὄλο ζωντάνια μέσα σ' ἓνα πλῆθος ποὺ εἶχε περιπέσει σ' ἓνα ἐλαφρὸ λήθαργο μὲ τὴν αἰχμαλωσία. Ἀρχίσαμε νὰ σχεδιάζομε μαζί πῶς νὰ δραπετεύσομε. Ἡ ζωὴ πῆρε μιὰ καινούργια αἴγλη καθὼς κάναμε διαβούλια νὰ βροῦμε τὸν τρόπο καὶ τὸ μέσον νὰ ἐλευθεροθοῦμε. Γιὰ ἓνα διάστημα δὲν βλέπαμε καμὶ ἀμηση πιθανότητα. Ἐπειτα, κάποια μέρα, ὁ Ντέρικ ἀνακάλυψε πῶς δυὸ ἀπ' τοὺς νοσοκόμους, οἱ λοχίες Μπίλ Γκάμπλ καὶ Τέντ Μπράϊαντ, ἔγιναν κύριοι τοῦ κλειδιοῦ μιᾶς πόρτας τοῦ κτιρίου τῆς διαχειρίσεως ποὺ ἔβγαινε στὸν ἐξωτερικὸ δρόμο.

Τώρα τὸ ζήτημα εἶταν νὰ καταφέρομε μὲ κάποιον μέσον νὰ μποῦμε στὸ κτίριο τῆς διαχειρίσεως καὶ νὰ κρυφτοῦμε σὲ κάποιο δωμάτιο ὡς τὸ σούρουπο ποὺ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς δοῦν οἱ σκοποὶ ποὺ φύλαγαν στὴν κυρία εἴσοδο. Ἡ ἐλπίδα μου ἔδωσε δύναμη καὶ ξαναπῆρα ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ σωματικὴ μου ἄσκηση. Πρέπει νὰ δυναμώσω ἀμέσως γιὰ νὰ μπορέσω νὰ φύγω μαζί τους. Τὰ σχέδιά μας γιὰ τὰ μετέπειτα, ἀφοῦ θὰ βγαίναμε ἀπὸ τὸ στρατόπεδο, εἶταν μᾶλλον ἀόριστα. Δὲν εἶχαμε καμιά ἰδέα ποῦ θὰ πηγαίναμε, ἀλλὰ καταλαβαίναμε πῶς τὸ κυριότερο εἶταν νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸ στρατόπεδο. Κάτι θὰ γινόταν ὕστερα, ἴσως θὰ μπορούσαμε νὰ πείσομε τίποτα ἔλληνες νὰ μᾶς κρύψουν ὥσπου παρουσιασθεῖ καμιά νέα εὐκαιρία.

Ἀπὸ μερικοὺς Ἑλληνες ἀξιωματικοὺς ποὺ εἶταν κλεισμένοι

μαζί μας, μάθαμε πώς οί Γερμανοί φρουρούσαν προσεκτικά τὸ γεφύρι τοῦ Ἄξιου. Εἶπαν πὼς εἶταν ἀδύνατο νὰ τὸ περάσουμε ἢ νὰ διαβούμε τὸ ποτάμι ἀπὸ ἄλλο μέρος. Εἶταν πλημμυρισμένο ὑστερ' ἀπὸ τὰ χιόνια καὶ θάταν ἀδιάβατο ὡς ἀργὰ τὸ καλοκαίρι. Ἐνας Αὐστραλὸς λοχίας ποὺ εἶχε δραπετεύσει πρὶν μῆνες καὶ τὸν ξανάπιασαν μὲ ὀξεία ἐλονοσία, μᾶς ἔδωσε νέες πληροφορίες. Μᾶς εἶπε πὼς παντοῦ οἱ ἄνθρωποι πεθαίνουν ἀπ' τὴν πείνα καὶ πὼς δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ φύγομε ἀπὸ τὸν τόπο. Μᾶς εἶπε ἀκόμη πὼς μερικοὶ ἄλλοι δραπετές προσπαθοῦν περισσότερο ἀπὸ ἕξη μῆνες νὰ βροῦν ἕνα μέσον νὰ φύγουν. Οἱ ἀρβύλες τοῦ ἔλυσαν καὶ τὰ ρούχα τοὺς ἔγιναν κουρέλια. Εἶταν ὑποχρεωμένοι νὰ ζοῦν πάνω στὰ βουνά, στὸ ὑπαιθρο. Κανένας δὲν γλυτώνει ἀπ' τὴν ἐλονοσία στὴ βόρεια Ἑλλάδα. Δὲν ἀπόμεινε οὔτε ἕνα καΐκι οὔτε καν μία βάρκα μὲ κουπιά. Εἶταν βέβαιο πὼς ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ τοὺς ξανάπιαναν, ἂν δὲν πέθαιναν στὸ μεταξύ.

Ἐμεῖς ὁμως ἐπιμέναμε. Θὰ εἶταν διαφορετικὰ γιὰ μᾶς. Ἐκεῖ ποὺ ἀπέτυχαν οἱ ἄλλοι, ἐμεῖς θὰ βρῖσκαμε τρόπο νὰ τὰ καταφέρομε. Στὸ μεταξύ, θὰ περιμέναμε νὰ περάσει τὸ κρῦο. Τὸ χιόνι καὶ ἡ παγωνιά δὲν θὰ μᾶς διευκόλυναν καθόλου. Κι ἔπειτα, ὅσο ἀργότερα τ' ἀφήναμε, τόσο μεγαλύτερες πιθανότητες θὰ εἶχαμε πὼς θὰ βρῖσκαμε κάτι νὰ τρώμε· ἢ πρῶιμη συγκομιδὴ ἄρχιζε κατὰ τὰ τέλη Μαΐου. Καὶ θάπρεπε νάχομε ἀρκετὸ καιρὸ μπροστὰ μας γιὰ νὰ βροῦμε τίποτα φίλους ἔξω ποὺ θὰ δέχονταν νὰ μᾶς φιλοξενήσουν.

Μὰ ὅσο περνοῦσαν οἱ μέρες, τὸ κρῦο δυνάμωνε καὶ μὲ τὴν ἐλαττωμένη ἀντοχὴ μας ἢ πάλι μας γιὰ τὴ ζωὴ εἶταν καταδικασμένη σὲ ἀποτυχία. Ὁ Ντίκ Μάνν ἔπεσε βαρῖα ἄρρωστος, τὸ πόδι του πῆστηκε καὶ δηλητηρίαζε τὸν ὄργανισμό του. Εἶταν φανερὸ πὼς δὲν θὰ μποροῦσε νὰ βαστάξει μὲ τίς συνθήκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν. Καὶ ἄλλοι εἶταν πάνω — κάτω στὴν ἴδια κατάσταση. Οἱ γιατροὶ ἀγωνιζόντουσαν νὰ μᾶς σώσουν· ἔκαναν ἐπανελημένα παράπονα στὸν διοικητὴ γιὰ τὴν κατάσταση. Τελικὰ, ἡ ἀνώτερη διοίκηση δέχτηκε νὰ μεταφερθοῦν δεκάξη ἀπὸ μᾶς σ' ἕνα ἀπὸ τὰ γερμανικὰ στρατιωτικὰ νοσοκομεῖα ἐκεῖ κοντά. Συμπεριέλαβαν κι ἐμένα, καὶ γιὰ τὴν κακὴ κατάσταση τῆς ὑγείας μου καὶ γιὰ νὰ κρατῶ συντροφιά τοῦ Ντίκ. Λυτόμουν κάπως ποὺ ἔφευγα ἐπειδὴ καταλάβαινα πὼς χάνοιαν ἢ πιθανότητα νὰ δραπετεύσω μαζί μὲ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ καταλάβαινα ἐπίσης πὼς θὰ τοὺς ἔπεφτα βάρος στὴν κατάσταση ποὺ εἶμουν καὶ μὲ δυὸ χέρις ἄχρηστα, καὶ ἴσως νὰ γινόμουν ἐμπόδιο στὴν ἀπόδρασή τους. Ἐφυγα λοιπὸν μὲ ἕνα αἶσθημα ἀνάμικτο ἀπὸ ἀπογοήτευση καὶ ἀνακούφιση μαζί.

Ὁ Ντέρικ ὑποσχέθηκε νὰ βρῖσκεται σὲ ἐπαφὴ μαζί μου, σχετικὰ μὲ τὰ σχέδιά του, στὴν περίπτωση ποὺ θὰ μοῦ εἶταν δυνατό νὰ δραπετεύσω κι ἐγὼ ἀπὸ τὴ νέα μου διαμονὴ ταυτόχρονα μ' ἐκείνους. Ἀλλὰ οἱ γιατροὶ εἶταν πολὺ ἀπαισιόδοξοι γιὰ τὰ σχέδιά μου.

"Ελεγαν πώς θά εΐταν σωστή αύτοκτονία άν επιχειρουσα νά ζήσω στο ύπαιθρο στην κατάσταση πού βρισκόμουν και ύστερα από όσα εΐχα ύποφέρει. Με τό παραμικρό θάρραζα καιιά πνευμονία και, όπωσδήποτε, θάμουν άνικανος νά περπατήσω περισσότερο από μισή ώρα μονοκόματα. Κι έπειτα με τά δυό μου μπράτσα άνίσχυρα καθώς εΐταν, θάμουν στη ράχη τών άλλων και θά έβαζα σε κίνδυνο τις πιθανότητες πού εΐχαν νά ξεφύγουν. Ώστόσο, ό Νόρμαν Ρούζ μου έδωσε μιá χαρά τό στρατιωτικό του αδιάβροχο μ' ένα ένθαρρυντικό χτύπημα στην πλάτη κι' ό πάντα κεφάτος Μακναμάρα μου χάρισε μιá στρατιωτική πυξίδα πού εΐχε κατορθώσει ν' άποκρύψει όλο αύτό τό διάστημα μέσα στην κασετίνα του.

Στόν Λιούϊς και στόν Χώδσον, στούς δυό πιστούς μου άνδρες πού με εΐχαν περιποιηθει με τόση άφοσίωση και με τόσες φροντίδες, δέν τούς επέτρεψαν νάρθουν μαζί μου. Θάρπεπε νά βρω κάποιον άλλον νά με ξυρίζει, νά με πλένει και νά με ντύνει. Άποχαιρέτησα κι αύτούς και τούς άλλους άνδρες μου με έγκάρδια εύγνωμοσύνη και με πραγματική λύπη. Μας εΐπαν πώς θά μπορούσαμε νά ξαναβλεπόμαστε. Δέν θά βρισκόμουν μακριά και καθώς καταλάβαμε θά μας επέτρεπαν πότε και πότε ν' άνταμώνομε. "Ετσι λοιπόν εΐπαμε «καλή άντάμωση» και όχι «άντίο». Ώστόσο, κάτι μου έλεγε μέσα μου πώς θά περνούσε πολύς καιρός για νά τούς ξαναδω. Ό Ντικ κι εγώ φύγαμε με τό νοσοκομειακό αύτοκίνητο πρós τό άγνωστο.

VI. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ — ΔΡΑΠΕΤΕΥΣΗ ΠΡΟΣ ΤΗ ΖΩΗ

I

ΤΟ νοσοκομείο βρισκόταν ὡς ἓνα μίλι μακριά ἀπ' τὸ στρατόπεδο. Εἶχε κτισθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο ἐπίτηδες γιὰ νοσοκομείο καὶ εἶταν κατάλληλα διαρρυθμισμένο καὶ ἐφοδιασμένο γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ. Εἶταν τὸ πρῶτο πραγματικὸ νοσοκομείο ποῦ ἔμπαινα. Ἐνα μεγάλο πέτρινο κτίριο μὲ μία κεντρικὴ αὐλὴ, περιτριγυρισμένο ἀπὸ τὶς τρεῖς πλευρὰς μ' ἓναν τοῖχο δώδεκα πόδια ὕψος. Ἡ τέταρτη πλευρὰ εἶταν κατ' εὐθείαν πάνω στὸ δρόμο, ἀλλὰ οἱ Γερμανοὶ τὸν εἶχαν ἀποκλείσει μὲ ὀδοντωτὸ συρματοπλέγμα καὶ στὴν μοναδική του εἴσοδο φύλαγαν σκοποὶ. Στὸ σαμάρι τοῦ ψηλοῦ μαντρότοιχου εἶχαν μπηγμένα σπασμένα γυαλιὰ γιὰ τὴν περίπτωση ποῦ θὰ ἐπιχειροῦσε κανεὶς νὰ σκαρφαλώσει. Οἱ πιθανότητες γιὰ δραπέτευση φαίνονταν πολὺ πενιχρὲς ἐκ πρώτης ὄψεως.

Τὸν Ντίκ τὸν μετέφεραν μὲ τὸ φορεῖο του στὸ πρῶτο πάτωμα. Ἀνέβηκα μαζί του. Μᾶς ὀδήγησαν μέσα ἀπὸ λουστραρισμένους διαδρόμους ποῦ μύριζαν νοσοκομείο — ἀντισηπτικὰ καὶ αἰθέρα — σ' ἓνα μικρὸ δωμάτιο στὴν ἄλλη ἄκρη. Αὐτὸ θὰ εἶταν στὸ ἐξῆς τὸ σπίτι μας καὶ ἡ φυλακή μας. Τὰ παράθυρα εἶχαν σίδερα καὶ ἡ πόρτα ἔπρεπε νὰ κλειδώνεται. Ξαπλώσαμε τὸν Ντίκ ποῦ ὑπέφερε πολὺ ἀπὸ τὸ πόδι του καὶ τὸν βολέψαμε ἀναπνευστικά. Οἱ γιατροὶ μας καὶ οἱ νοσοκόμοι πηγαινοέρχονταν μὲ μαξιλάρια, ἐπιδέσμοι καὶ μπαμπάκια. Μιὰ Γερμανίδα ἀδελφὴ ἐπέβλεπε τὶς ἐτοιμασίες μέσον ἑνὸς διερμηνέα.

Μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ κατέβω μαζί μὲ τοὺς γιατροὺς γιὰ νὰ ἐγκαταστήσουμε τοὺς δικούς μας ὅπως ἔπρεπε. Εἶταν δεκατέσσερις καὶ τοὺς εἶχαν παραχωρήσει ἓναν θάλαμο στὸ ἰσόγειο μόνο γι' αὐτοὺς. Τοὺς ἐγκαταστήσαμε στὰ κρεβάτια τους. Οἱ γιατροὶ ἔφυγαν. Ἐπρεπε νὰ μείνουν μὲ τοὺς ἄλλους στὸ στρατόπεδο. Ἄφισαν μόνον δυὸ νοσοκόμους γιὰ νὰ μᾶς περιποιοῦνται. Κοιμόνταν στὸν ἴδιο θάλαμο μὲ τοὺς ἄνδρες. Ἐμείνα μαζί τους ὥσπου ἔκανε τὴν ἐμφάνισή του ὁ Γερμανὸς γιατρός.

Καθὼς περιμέναμε, κάναμε τὴ σύγκριση ἀνάμεσα στὶς τωρινὲς συνθήκες καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ στρατοπέδου ποῦ ἀφήσαμε πρὶν λίγο. Ἐδῶ εἶταν καθαρὰ. Εἶταν ζεστά. Τὰ κρεβάτια εἶχαν σεντόνια. Τὰ παράθυρα δὲν εἶταν σπασμένα, ἄνοιγαν κι ἐκλείναν. Τὸ ἡ-

λεκτρικό φῶς λειτουργοῦσε. Εἶταν σχεδὸν τόσο πάρα πολὺ καλὰ πού φοβόμσταν πὼς δὲν θὰ διαρκοῦσε.

Ἐνας νοσοκόμος ἀνοίξε τὴν πόρτα καὶ φώναξε μιὰ διαταγή. Πάψαμε νὰ μιλοῦμε. Ὁ ἀρχίατρος μῆπκε καὶ πίσω του ἡ συνηθισμένη ἀκολουθία. Ἡ ἀδελφὴ πού εἶχαμε δεῖ πρωτύτερα, δυὸ ἄλλες νοσοκόμες κι ἕνας ἢ δυὸ βοηθοί. Τοὺς συνόδευε ἕνας ἀξιωματικὸς μὲ τὸ μπράτσο του κρεμασμένο σ' ἕνα τρίγωνο. Μιλοῦσε τέλεια ἀγγλικά. Προχώρησα καὶ κάναμε τὸ γύρο τοῦ θαλάμου. Μπροστὰ σὲ κάθε κρεβάτι ἔκανα τὴν περιγραφή τοῦ τραύματος. Τοὺς ἤξερα ὅλους, εἶμασταν παλιοὶ φίλοι. Καθὼς φθάσαμε μπροστὰ σ' ἕνα κρεβάτι, ὁ γιατρός ἀναφώνησε : «Schwarz» (Μαῦρος). Ἀποκρίθηκα μὲ σταθερότητα : «Βρετανός». Εἶταν ἕνας γενναῖος Μαορί μ' ἕνα πελώριο τραῦμα στὸ στομάχι. Φθάσαμε στὴν ἄκρη τοῦ θαλάμου. Μὲ ρώτησαν τί εἶχα ἐγὼ καὶ τοὺς ἐξήγησα. Ὁ γιατρός χαιρέτησε μὲ μιὰ σύντομη κλίση τοῦ κεφαλιοῦ καὶ ὅλη ἡ συνοδεία βγήκε ἀπὸ τὸ θάλαμο.

Σχεδὸν ἀμέσως κάλεσαν ἔξω τοὺς δικούς μας νοσοκόμους. Ξαναγύρισαν μαζί μὲ μιὰ χαμογελαστὴ Ἑλληνίδα νοσοκόμο καὶ μὲ τὸ φαγητό. Τὸ κοιτάξαμε σαστισμένοι καὶ ἐνθουσιασμένοι. Εἶταν σούπα καὶ εἶχε μέσα πραγματικὸ κρέας. Καὶ πατάτες ! Κοίταξα νὰ ναι ὅλα ἐν τάξει καὶ νάχουν καλὴ περιποίηση τὰ παιδιά. Ἡ χαμογελαστὴ Ἑλληνίδα νοσοκόμος θὰ τὰ φρόντιζε. Τοὺς ἄφησα καὶ ἀνέβηκα πάλι στὸ μικρὸ μας δωμάτιο. Ἐδῶ, βρήκα μιὰ ἄλλη Ἑλληνίδα νοσοκόμο πού ἔφερε στὸν Ντικ καὶ σ' ἐμένα ἀπὸ τὸ ἴδιο θεσπέσιο βραστό. Εἶταν χαριτωμένη ἀλλὰ δὲν μιλοῦσε ἀγγλικά καὶ καθὼς φαίνεται εἶχε διαιαγή νὰ μὴν ἐπιχειρήσει νὰ πιάσει κουβέντα μαζί μας. Ὅταν μείναμε μόνοι, πέσαμε μὲ τὰ μούτρα στὸ φαγί.

Δὲν ἀργήσαμε νὰ καταλάβουμε τὴ γενικὴ συγκρότηση τοῦ νοσοκομείου. Τὸ προσωπικὸ τὸ ἀποτελοῦσαν Γερμανοὶ γιατροὶ καὶ Γερμανίδες νοσοκόμες μὲ τὴν βοήθεια Ἑλληνίδων νοσοκόμων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ. Τὴν καθαριότητα καὶ τίς παρακατείνες δουλιές τίς ἔκανε ἑλληνικὸ ὑπηρετικὸ προσωπικὸ. Τὸ νοσοκομεῖο εἶχε τρακόσια κρεβάτια, πιασμένα ὅλα, ἐκτός ἀπὸ ἐλάχιστα, ἀπὸ Γερμανοὺς ἀρώστους καὶ τραυματίες. Οἱ περισσότεροὶ τραυματίες εἶταν ἀπὸ τὸ Ἀφρικανικὸ Σῶμα Στρατοῦ. Τοὺς ἔστελναν ἀεροπορικῶς ἀπὸ τὴ Βόρεια Ἀφρικὴ μέσον Κρήτης. Μερικοὺς τοὺς μετάφερναν γιὰ θεραπεία στὴ Γερμανία. Ἄλλοι γύριζαν πίσω στὶς μονάδες τους ὕστερα ἀπὸ μιὰ σύντομη διαμονή σ' ἕνα στρατόπεδο ἀναρωτικό.

Εἶταν παράξενο νὰσὰ περιτριγυρισμένος τόσο κοντὰ ἀπὸ ἐχθροὺς σου. Εἶμαστε τὸ ἀντικείμενο μεγάλης περιεργείας ἐκ μέρους τῶν Γερμανῶν ἀρώστων. Δὲν τοὺς ἐπέτρεπαν νὰ μᾶς μιλήσουν, ἀλλὰ δὲν ἄφηναν καμιὰ εὐκαιρία νὰ μὴν περάσουν μπρὸς ἀπὸ τὴν πόρτα μας ὅποτε εἶταν ἀνοιχτὴ γιὰ νὰ δοῦν αὐτοὺς τοὺς ἄγριους ἀντιπάλους. Εἶταν ἐπίσης παράξενο νὰ σὲ περιποιοῦνται Γερμανοὶ γιατροὶ

και νοσοκόμες. Εΐταν πολὺ καθωσπρέπει μαζί μας και μᾶς θεράπευαν με μιὰ ἰκανότητα ἐξαιρετική. Ἀλλὰ καμιὰ συναδέλφωση. Γιὰ νᾶμαστε δίκαιοι πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε πῶς δὲν εἶχαν καμιὰ οἰκειότητα οὔτε με τοὺς δικούς τους ἀρώστους. Οἱ νοσοκόμες εἶχαν μεγάλη ἐπαγγελματική ἰκανότητα και δὲν δέχονταν ν' ἀκούσουν τίς μωρολογίες κανενός.

Ἡ ρουτίνα τοῦ νοσοκομείου εἶταν ὅπως ἡ ρουτίνα ὄλων τῶν νοσοκομείων. Μία Ἑλληνίδα νοσοκόμος ἐρχόταν και μᾶς ξυπνοῦσε πολὺ πρωτῆ. Μᾶς ἔπλενε με κρύο νερό. Ἐπειτα τὸ πρόγευμα. Τέσσερεις μισές φέτες ψωμί ἀλειμένες μ' ἓνα εἶδος ξυνή μαρμελάδα. Καί ὁ συνηθισμένος καφές ἐρζάτς ἀπὸ καβουρντισμένα βαλανίδια, χωρὶς γάλα και χωρὶς ζάχαρι. Μὰ γιὰ μᾶς εἶταν μιὰ πολυτέλεια ἰσοδυναμοῦσε με τὴν ποσότητα τῆς τροφῆς ποὺ εἶχαμε πρωτύτερα ὀλόκληρη τὴ μέρα.

Ἐπειτα ἡ ἱατρικὴ ἐπίσκεψη. Πρὶν ἀπ' αὐτὴ, γινόταν ἡ ἐπιθεώρηση ἀπὸ μιὰ Γερμανίδα νοσοκόμο. Τὸ κάθε τί ἔπρεπε νᾶναι συγυρισμένο και νὰ λάμπει ἀπ' τὴν καθαριότητα. Τὸ πάτωμα τῷτριβε μιὰ ἑλληνίδα παραδουλεύτρια και τὰ κρεβάτια τᾶστρωνε μιὰ ἑλληνίδα νοσοκόμος. Τὸν τελευταῖο ἔλεγχο τὸν ἔκανε ἡ γερμανίδα ἀδελφή. Ἡ ἱατρικὴ ἐπίσκεψη εἶταν πολὺ τυπικὴ. Ἐνας βοηθὸς ἄνοιγε τὴν πόρτα. Ἐπειτα ἔμπαινε ὀλη ἡ συνοδεία. Ξετύλιγαν τοὺς ἐπιδέσμους. Ἐπιθεωροῦσαν τὰ τραύματα. Κάποιες φορές ὁ ἴδιος ὁ γιαιτρός περιποιότανε τὸν Ντίκ. Τὰ χαινόντα τραύματα στὸ μηρό του τὰ παραγέμιζαν με ὀλόκληρες γιάρδες γάζα. Κάθε μέρα ἔπρεπε νὰ βγεῖ αὐτὴ ἡ γάζα και νὰ ἀντικατασταθεῖ με καινούργια, ἀφοῦ πρῶτα καθαρίζαν τὸ τραῦμα και τοῦ ἔβαζαν ἀντισηπτικά με μιὰ σύριγγα. Ὅλ' αὐτὰ κρατοῦσαν πολλὴ ὥρα και εἶταν πάντα ἓνα μαρτύριο γιὰ τὸν Ντίκ. Συνήθως τὰ ἔκανε ἡ Γερμανίδα ἀδελφὴ μαζί μ' ἓναν Γερμανὸ βοηθὸ και μιὰ Ἑλληνίδα νοσοκόμο.

Μ' ἑμένα δὲν εἶχαν και πολλὰ νὰ κάνουν σ' ἐκεῖνο τὸ στάδιο τῆς θεραπείας μου. Κάθε δεύτερη μέρα ἔβγαζαν τοὺς ἐπιδέσμους ἀπὸ τὰ τραύματά μου και τοὺς ἀντικαταστοῦσαν με καινούργιους. Τὸ τραῦμα τοῦ ὤμου ἔκλεινε ἐπιτέλους και τὸ δεξί μου μπράτσο εἶταν μέσα στὸ γύψο χωρὶς νὰ μποροῦν ν' ἀγγίξουν τὸ τραῦμα. Τὸ ἄφηναν νὰ ἐμπυᾶσει μέσ' στὸ γύψο ὥσπου νὰ ποτισθεῖ τόσο πολὺ ὁ γύψος με ὔο ποὺ νὰ πρέπει νὰ τὸν ἀλλάξουν. Αὐτὴ τὴ θεραπεία τὴν ἀκολουθοῦσαν και οἱ ὀδο στρατοί. Στὸν Ἰσπανικὸ ἐμφύλιο πόλεμο εἶχε παρατηρηθεῖ πῶς πολλὰ τραύματα θεραπεῦονταν καλύτερα ὀταν ἔμεναν ἐντελῶς μέσα στὸ γύψο και ἀφήνονταν ἀκίνητα ὀς ἔξ ἑβδομάδες κάθε φορά. Ἐτσι, κάπως γλύτωνα αὐτὰ τὰ καθημερινὰ μαρτύρια.

Κατὰ τὸ μεσημέρι σερβίριζαν τὸ γεῦμα. Εἶχαμε πάντα ἀγωνία νὰ δοῦμε τί θὰ μᾶς ἔδιναν. Τὰ φαγητὰ εἶσαν ἀπλὰ ἀλλὰ καλὰ και με ποικιλία. Πότε μιὰ καλὴ σούπα με κρέας, πατάτες και χορτα-

ρικά. Πότε φρέσκο ψάρι και πατάτες. Μερικές φορές μᾶς ἔδιναν κι ἕνα ποτήρι κόκκινο ἑλληνικό κρασί. "Άλλες φορές μᾶς ἐπέτρεπαν ν' ἀγοράσωμε κανένα μπουκάλι γερμανική μπίρα ἀπὸ τὴν καντίνα μέσον ἑνὸς γερμανοῦ νοσοκόμου.

Μποροῦσα πιά κι ἔτρωγά μόνος μου. Τὸ ἀριστερό μου χέρι κατὰφερνε νὰ φθάσει μὲ κάποια προσπάθεια στὸ στόμα μου. Κι' ὁ Ντικ μποροῦσε νὰ τρώγει μόνος του. Εἶταν πολὺ ἐξασθενημένος καὶ τὸ πόδι του τὸν ἐνοχλοῦσε καὶ τὸν βασάνιζε. Σχεδὸν δὲν ἔπερνε εἶδηση τί γινόταν γύρω του. Καὶ δὲν εἶχε καθόλου ὄρεξη. "Ὅ,τι δὲν μποροῦσε νὰ φάγει, τὸ ἀποτελεῖωνα ἐγώ.

Τὸ ἀπομεσήμερο, καλὴ ἀρχή, μὲ εἶχαν περιορισμένο στὸ δωμάτιό μου καὶ γιὰ νὰ περάσει ἡ ὥρα ἢ κοιμόμουν ἢ ἔμενα ἀπλῶς ξαπλωμένος στὸ κρεβάτι καὶ κοίταζα τὸ ταβάνι. Καὶ ὁ Ντικ κειτόταν τὸ ἴδιο σιωπηλὸς ἢ τὸν ἔπιανε κανένας εὐεργετικὸς ὕπνος· γόγγιζε σιγανὰ καὶ ἔβγαζε μικρὲς κραυγὲς μέσα στὸν ὕπνο του. Σπάνια κουβεντιάζαμε ἐκεῖνο τὸν καιρὸ, γιατί εἶταν τόσο βαριά ἄρωστος πού ὅλη ἡ ἐνεργητικότητα πού τοῦ ἀπόμενε, εἶταν συγκεντρωμένη στὴν πάλη γιὰ τὴ ζωὴ. Καταλαβαίναμε, ὡστόσο, τέλεια ὁ ἕνας τὸν ἄλλον καὶ ξέραμε τί εἶταν ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλον· ἄλλωστε ὑπῆρχαν πολὺ λίγα νέα ἢ γεγονότα γιὰ νὰ καθόμαστε νὰ συζητοῦμε.

Μὰ ὅσα περνοῦσαν οἱ ἐβδομάδες, ἄοχισα λίγο-λίγο νὰ κινουμαι περισσότερο μέσα στὸν κύκλο πού μοῦ ἐπέτρεπαν. Μὲ ἄφησαν νὰ κατεβαίνω νὰ βλέπω τοὺς ἄνδρες μου· στὴν ἀρχὴ μὲ συνοδεῖα, ἀργότερα ὁμῶς παράτησαν νὰ μὲ συνοδεύουν. "Ύστερα μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ πηγαίνω νὰ λιάζομαι στὴν αὐλὴ. Πρῶτα μὲ συνοδεῖα· ἔπειτα ὁ συνοδός μου κουράστηκε νὰ μὲ ἀκολουθεῖ στίς καθημερινὲς βόλτες πού ἔκανα καὶ μ' ἄφησε νὰ πηγαίνω χωρὶς συνοδεῖα. Τέλος κατόρθωσα νὰ φθάσω ὡς τὸν περίβολο τοῦ νοσοκομείου καὶ μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ περπατῶ γύρω-τριγύρω, φυσικὰ ἐδῶθε ἀπὸ τὸν μαντρότοιχο, στὴν ἀρχὴ μὲ συνοδεῖα καὶ ὕστερα, ἐπειδὴ ὁ συνοδός μου βαριότανε, μονάχος. "Ετσι, κάθε ἀπομεσήμερο, ἔκανα ἀργά-ἀργά τὸν περίπατό μου στὴν λιακάδα γύρω στὸ νοσοκομεῖο, ἀνάμεσα στοὺς Γερμανοὺς τραυματίες. Οἱ σκοποὶ πού φύλαγαν στὴν εἴσοδο, εἶχαν τὸ μάτι τους πάνω μου. "Άλλωστε εἶμουν κουλὸς καὶ δὲν εἶταν δυνατὸν νὰ σκορφαλώσω τὸ μαντρότοιχο μπροστά στὰ μάτια ὄλου τοῦ κόσμου. Συνήθισαν λοιπὸν νὰ μὲ βλέπουν νὰ κάνω τὸν ἀπογεματινὸ μου περίπατο χωρὶς νὰ συνοδεύομαι ἀπὸ κανέναν.

Τὸ βραδυνὸ φαγητὸ τὸ σερβίριζαν κατὰ τις ἔξ. Τὸ ἀποτελοῦσαν τέσσερεις μισὲς φέτες ψωμί, ἀλειμένο ἢ βούτυρο ἢ ἄσπρο λαρδί. Μαζὶ μ' αὐτὸ καὶ μία φέτα γερμανικὸ λουκάνικο, ὡς μισὴ Ἴντσα χονδρὴ καὶ τρεῖς Ἴντσες φάρδος. Εἶταν ἐξαιρετικὰ νόστιμο. Καί, φυσικὰ, τὸν συνηθισμένο καφέ. "Ύστερ' ἀπ' αὐτὸ πλαγιαζάμε στὸ κρεβάτι καὶ περιμέναμε τὸ σκοτάδι καὶ τὴ «συσκότιση». Καμιά φορὰ περνοῦσα τὴ βραδιά μου ἢ ἕνα μέρος τῆς βραδιάς μου μὲ τοὺς δικούς

μας κάτω, κουβεντιάζοντας για τοθτο και για κείνο. Ἐλλά συχνά ὁ Ντίκ κι ἐγὼ μέναμε ἀπλῶς ξαπλωμένοι και ὄνειροπολούσαμε στὰ χαμένα, ἐκεῖνος σωματικά βασανισμένος, ἐγὼ μὲ τὸ μυαλό μου ἀλλοῦ. Οἱ ἴσκιοι πυκνῶναν ὅσο βράδιαζε· τὸ σκοτάδι ταίριαζε μὲ τὴ διάθεσή μας.

II

Μέσ' στὸ δωμάτιο, σκοτάδι. Οἱ σιδερένιες μπάρες τοῦ παράθυρου ξεχώριζάν πάνω στὴν ἀστροφεγγιά. Πέρα εἶταν ὁ μαντρότοιχος και πιὸ ἔξω ὁ μεγάλος κόσμος. Μία περιπολία ἔκανε τὸ γύρο τῆς κάθε τόσο και οἱ σκοποὶ πρόσεχαν τὸ συρματόπλεγμα. Τόσο κοντὰ στὴν ἐλευθερία — και τόσο μακριὰ ὡστόσο. Μέσ' στὸ δωμάτιο ἄκουγα τὴν ἀνάσα τοῦ Ντίκ, βαριά και ἀκανόνιστη. Τὸ βασανισμένο του κορμί κειτόταν ἀποναρκωμένο σ' ἕναν ὕπνο βαθύ. Ἀνάδινε τὴν ἀηδιστικά γλυκερὴ ὄσμη τοῦ πύου. Στὸ θάλαμο, κάτω, οἱ δικοὶ μας ἀγωνίζονταν νὰ κοιμηθοῦν γιατί κάποιος τους βογοῦσε μὲ παράπονο και βλαστημοῦσε τραβώντας ἀποκαμωμένος νὰ φύγει ἀπ' τὴ ζωὴ. Οἱ ἄλλοι στο στρατόπεδο τῶν σίχμαλῶτων, θὰ κοιμόντουσαν. Εἶταν δέκα ἢ ὦρα τὴ νύχτα στίς 10 Φεβρουαρίου 1942.

Δὲν μ' ἔπερνε ὁ ὕπνος. Συνήθως δὲν δυσκολευόμουν πολὺ νὰ κοιμηθῶ, μὰ εἶταν μιὰ ἀπὸ κείνες τίς νύχτες ποὺ κυριαρχεῖ ὁ νοῦς και πλανιέται ἀνήσυχος. Μ' ἔκανε νὰ ξαναπεράσω πίσω αὐτοῦς τοὺς ἀτέλειωτους μῆνες τῆς αἰχμαλωσίας και μ' ἔφερε στίς μέρες τῶν μαχῶν και, πέρα ἀκόμη, στὰ χαμένα μου χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο. Ἐμεινε ἐκεῖ γιὰ λίγο, ὅσο χρειαζόταν γιὰ νὰ δῶ πόσο ἐγωιστικὴ εἶταν ἡ ζωὴ μου και νὰ γευθῶ τὴν ἀπελπιστικὴ ἀπόγνωση ποὺ ἐνιωθα γιὰ τὸν ἑαυτό μου. Προχώρησε ἀκόμη πιὸ πίσω ψάχνοντας νὰ βρεῖ μέσα στὰ παιδικὰ μου χρόνια τίς ἀναλαμπές ποὺ εἶχαν φωτίσει μερικὲς ἀπὸ κείνες τίς μέρες. Θύμησες γεμάτες γέλιο και ἀγάπη, θύμησες οἰκογενειακές και τοῦ σπιτιοῦ· ὅλα αὐτὰ τὰ ἀσύλληπτα εἶτανε νὰ χαθοῦν γιὰ πάντα; Ἡ μήπως ἔχει ἀπομείνει κάτι κρυμένο σὲ κάμια γωνία; λαχταροῦσα τὸ σπίτι, ἐκεῖ ποὺ δίνει τὴν ἀγάπη σου και στὴν ἀνταποδίνουν. Λαχταροῦσα νὰ ἐλευθερωθῶ — ἀπ' τὴν αἰχμαλωσία, βέβαια, ἀλλὰ κι ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου!

Μ' αὐτὰ, ὁ νοῦς μου μ' ἔφερε σὲ κάποια μέρα ποὺ εἶχε φθάσει ὁ ἀδελφός μου ξαφνικά. Εἶταν ἐκπληκτικὰ διαφοροετικὸς ἀπ' ὅ,τι τὸν ἤξερα. Εἶχαμε πάντα ἕναν στενὸ σύνδεσμο μεταξύ μας και εἶχαμε κάνει πολλὰ οἱ δυὸ μαζί. Τελευταία ὅμως δὲν τὸν ἔβλεπα συχνὰ γιατί οἱ δουλιές μας μᾶς ἀνάγκαζαν νὰ ζοῦμε στίς δυὸ ἀντίθετες ἄκρες τῆς χώρας. Ἐγὼ εἶχα ἔρθει μὲ ἄδεια κι ἐκεῖνος τὸ συνδύασε νὰ περάσει μαζί μας ἕνα Σαβατοκύριακο. Τὸ πρῶτο πράγμα ποὺ παρατήρησα, εἶταν πῶς ἔλαμπε ἀπὸ εὐτυχία. Εἶχε μιὰ καινούργια

αυτοπεποίθηση και ὅ,τι κι ἂν ἔκανε ἀποσκοποῦσε σὲ κάτι, σὰ ν' ἀποτελοῦσε μέρος ἀπὸ ἓνα πρόγραμμα. Συνηθίζαμε νὰ μένομε ἀργὰ στὸ κρεβάτι καὶ νὰ κατεβαίνομε γιὰ τὸ πρόγευμα μὲ τὶς ρόμπες μας. Τώρα εἶχε σηκωθεί μαζί μὲ τὰ πουλιὰ καὶ εἶχε στρώσει κιάλα τὸ κρεβάτι του πρὶν ἀπὸ τὸ πρόγευμα. Αὐτὸ τὸ μικρὸ περιστατικὸ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ δείξει πόσο εἶχε ἀλλάξει. Εἶταν πρόδηλο πὼς σκεπτόταν διαφορετικὰ ἀπὸ πρὶν, ἀλλὰ καὶ οἱ πράξεις του εἶταν διαφορετικές.

Δὲν ἄργησα νὰ καταλάβω τὴν αἰτία. Μοῦ εἶπε πὼς εἶχε γίνει μέλος τοῦ Ὁξφορδιανοῦ Ὁμίλου καὶ πὼς εἶχε ἀποφασίσει νὰ ἐμπιστευθεῖ στὸ Θεὸ νὰ καθοδηγεῖ τὴ ζωὴ του ἀπὸ δῶ καὶ πέρα. Δὲν εἶταν ἀνάγκη νὰ μοῦ πεῖ πὼς αὐτὴ ἡ ἀπόφαση ποῦ εἶχε πάρει, τοῦ ἔκανε μεγάλη διαφορά. Εἶχα παρατηρήσει πὼς τὸ ἴδιο εἶχε συμβεῖ πρωτύτερα καὶ στὸν ἐξάδελφό μου τὸν Τζώρτζ. Ἀπὸ κούφιος ποῦ εἶταν, ὅπως τὸν χαρακτήριζα, εἶχε ἀποκτήσει μιὰ προσωπικότητα δική του. Εἶχε τὴν ἴδια αἴγλη, τὴν ἴδια θέρμη καὶ ἐλευθερία ποῦ παρατηροῦσα τώρα καὶ στὸν Δαβίδ. Μοῦ εἶχε πεῖ: «Ἀποφάσισε νὰ ἐμπιστευθεῖς στὸ Θεὸ νὰ καθοδηγεῖ τὴ ζωὴ σου σὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες κι Ἐκεῖνος θὰ σὲ κάνει διαφορετικόν». Εἶχα λοιπὸν πολλὰ παραδείγματα μέσα στὴν οἰκογένειά μου ὥστε νὰ ξέρω πὼς αὐτὸ ποῦ ἔλεγαν εἶταν ἀλήθεια. Καὶ οἱ γονεῖς μου μεταχειρίζονταν τὶς θερμότερες ἐκφράσεις γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ὁξφορδιανοῦ Ὁμίλου.

Ὁ ὄμιλος αὐτός, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καλὴ ἐπιρροὴ ποῦ ἐξασκοῦσε πάνω στὰ ἄτομα, ἤξερα πὼς εἶχε διακλαδώσεις καὶ σὲ πολλές χῶρες. Εἶταν μιὰ παγκόσμια δύναμη ποῦ τὸ πρόγραμμά της ἔγινε ὁ Ἠθικὸς Ἐπανοπλισμὸς τῶν ἐθνῶν. Ὁ Δρ Φράνκ Μπούτσμαν καὶ οἱ συνεργάτες του πίστευαν πὼς ἀπὸ κεῖ ἐξαρτᾶται ὡς καὶ αὐτὸ τὸ μέλλον τοῦ πολιτισμοῦ. Ἄν, ὄχι μόνον ἄτομα, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρα ἔθνη δὲν καθοδηγηθοῦν ἀπὸ τὸ Θεό, κι ἔτσι δὲν βροῦν τὸ μέσον ν' ἀποκτήσουν ἓνα νέο ἐπίπεδο ἠθικῆς δράσεως, ὁ κόσμος θὰ πῆγαινε πρὸς τὴν καταστροφή.

Ὡστόσο, ὅπως καὶ τόσος ἄλλοι ἑκατομμύρια ἄνθρωποι, εἶμουν κι ἐγὼ τυφλωμένος καὶ δὲν ἔβλεπα τὴν πορεία τῶν γεγονότων. Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ φρονοῦσα πὼς ὁ ὄμιλος δὲν εἶχε δίκιο νὰ εἶναι ἀπαισιόδοξος. Δὲν λογάριζα τὴν εἰδωλολατρικὴ ἰδεολογία ποῦ κέρδιζε σταθερὰ ἔδαφος καὶ δύναμη σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη. Κι ἔπειτα, προσωπικὰ γιὰ μένα, ἡ ὁδὸς τοῦ Κυρίου σήμαινε πὼς θάπρεπε νὰ πάψω κάνοντας ὀρισμένα πράγματα ποῦ μοῦ ἄρεσε νὰ κάνω. Ἄν ἄφηνα νὰ καθοδηγηθῶ ἀπὸ τὸν Θεὸ στὴ ζωὴ μου, εἶταν πρόδηλο πὼς θάπρεπε νὰ γίνουν πολλές μεταβολές στὸν τρόπο ποῦ ζοῦσα. Ἔτσι, εἶταν εὐκολότερο καὶ συμφερότερο γιὰ μένα νὰ πιστεύω πὼς δὲν ὑπάρχει Θεός.

Τώρα ὅμως, ἐδῶ στὴ Θεσσαλονίκη ποῦ κειτόμουν βαθιὰ ἀπελπισμένος, ὁ νοῦς μου μοῦ ἔλεγε πὼς δὲν ὑπάρχουν πιὰ προσκόματα.

Είμουν έτοιμος νά κάνω τὸ πᾶν γιὰ νά ἐλευθερωθῶ. Καί ἂν ὑπάρχει Θεός ; Πού θά μπορούσε νά μὲ κάνει διαφορετικό ; Πού θά μπορούσε νά μ' ἐλευθερώσει ; Πού θά μπορούσε νά μὲ φέρει στὸ σπίτι μου ; Ἡ νά φέρει τὸ σπίτι μου σ' ἐμένα ;

Ἐκείνη τῆ στιγμή, ἄκουσα τὸ Θεὸ νά μοῦ μιλά. Εἶταν σὰ νᾶχα ἀνάψει τὸ φῶς, ἀπὸ δική μου πρωτοβουλία, μέσα σ' ἕνα σκοτεινὸ δωμάτιο. Εἶδα πράγματα γιὰ πρώτη φορά. Ὁ νοῦς μου, μὲ μία ἐντατικὴ συγκίνηση, μοῦ εἶπε : «Ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη» καὶ ἄρχισα νά νιώθω τί σήμαινε αὐτὸ γιὰ μένα. Ἡ καρδιά μου γέμισε καὶ ξεχείλισε. Βρισκόμουν κίολα στὸ σπίτι μου καὶ τίποτα στὸν κόσμον δὲν θᾶταν ἱκανὸ νά μὲ χωρίσει ἀπὸ τὸ σπίτι μου ὅσο ἤθελα νά μὲνῶ ἐκεῖ. Εἶμουν κίολα ἐλεύθερος, κανένας τοῖχος καὶ κανένας φύλακας δὲν μπορούσαν νά μοῦ στερήσουν τὴν ἐλευθερία μου ὅσο ἤθελα νά μὲνῶ ἐλεύθερος.

Βρέθηκα νά προσεύχομαι, πράγμα πού δὲν εἶχα κάνει τώρα καὶ δέκα χρόνια ἢ καὶ περισσότερο. Τὰ λόγια μου ἔρχονταν φυσικὰ καὶ καθὼς τᾶλεγα μοῦ ἔρχόταν καὶ ἡ ἀπόκριση. Ἡ Κυριακὴ Προσευχὴ μοῦ ἦρθε στὰ χεῖλια. Δὲν μοῦ ἦρθε σὰν λόγια ἀλλὰ σὰν σκέψη καὶ σὰν αἴσθημα. Βρισκόμουν σὲ μιὰ ἐκστατικὴ εὐτυχία καὶ δάκρυα χαρᾶς πλημμύριζαν τὸ πρόσωπό μου. Ἡ κατάσταση αὐτὴ κράτησε γιὰ ἕνα διάστημα. Ἐπειτα, βρέθηκα μέσα σὲ μιὰ ὑπέριστη γαλήνη καὶ ἡρεμία. Εἶμουν βέβαιος καὶ ἀσφαλῆς στὴν πεποίθησή μου πὼς τώρα πιά γνῶριζα τὸ μυστικὸ τῆς ζωῆς.

Προτοῦ ἀποκοιμηθῶ, μοῦ ἦρθε ἡ ἰδέα πὼς θᾶπρεπε νά κάνω μιὰ δοκιμὴ μὲ τὸ Θεὸ γιὰ νά βεβαιωθῶ ὀλότελα. Σκέφθηκα τὸ δεξί μου χέρι πού τὰ δάχτυλά του εἶταν κλεισμένα καὶ ἄχρηστα. Ἐπιασα τὸ μικρὸ μου δάχτυλο καὶ παρακάλεσα νά ἰσιώσει, σὰν ἕνα σημεῖο ἀπ' τὸ Θεό. Ἐπειτα τὸ τράβηξα μὲ δύναμη ὡσότου μούδιασε ἀπὸ τὸν πόνο. Δὲν μπορούσα νά καταλάβω ἂν ἴσιωσε ἢ ὄχι. Πῆδηξα κάτω ἀπ' τὸ κρεβάτι καὶ ἄναψα τὸ φῶς. Εἶταν ἀκόμη λυγισμένο, μ' ὄλο πού μιὰ ἰδέα πιὸ ἴσιο ἀπὸ πρῖν. Ἀπογοητεύθηκα, ἀλλὰ δὲν ἀπελπίστηκα. Θυμήθηκα μιὰ παλιὰ ἱστορία γιὰ κάποιους ἄλλους πού εἶχαν ζητήσει ἕνα σημεῖο ἀπ' τὸν Θεό. Κοιμήθηκα καλά.

Σὰν ἐξύπνησα, ὁ ἥλιος ἔλαμπε. Μακριές σαῖτες φῶς διαπερνοῦσαν τὰ κλωνιά τῶν δέντρων ἔξω ἀπ' τὸ παράθυρο. Ἄνοιξα τὴν πόρτα, κι ἐκεῖ, μὲς ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ διαδρόμου, ὁ Ὀλυμπος θαμποφωτοῦσε στὸ ἀπόμακρο. Ἡ γεροδεμένη κορυφή του μὲ τὸν χιονισμένο σκοῦφο πύργωνε πάνω ἀπὸ τὴν πρωϊνὴ καταχνιά. Ἡ «κατοικία τῶν Θεῶν» αἰωριζόταν στὸν ἀέρα σὰν ἕνα γιγάντιο σύννεφο. Εἶταν ἕνα ὑπέροχο πρωϊνό.

Περνοῦσαν ἄνθρωποι ἔξω στὸ δρόμο. Μπορούσα καὶ τοὺς ἔβλεπα πάνω ἀπὸ τὸν τοῖχο. Τοὺς κοίταζα μὲ καινούργιο ἐνδιαφέρον καὶ μὲ καινούργια αἰσθήματα. Ὁ καθένας εἶχε τὸ δικό του ἐνδιαφέρον, καθένας εἶταν ἕνα ἄτομο πού ἐπιθυμοῦσα νά τὸ γνωρίσω καὶ νά

γίνω φίλος του. Πονοῦσες νὰ βλέπεις πόσο ἀδύνατοι εἶταν μερικοί. Χαίρουν κάτι παιδιά πὺ περνοῦσαν τρέχοντας καὶ γελώντας. Γέλασα κι ἐγὼ μαζί τους.

Ὁ Ντικ εἶχε ξυπνήσει πιά. Εἴμασταν πάντα φίλοι, τώρα ὅμως ἐνιωθα κάτι καινούργιο καὶ κάτι ἰδιαίτερο στὶς σχέσεις μας. Τὸν εἶχα συμπονέσει γιὰ τοὺς πόνους του, τώρα συμπονοῦσα μαζί του. Εἶταν μὴ πολὺ λεπτὴ διαφορά, μὰ ὡστόσο πραγματικὴ, καινούργια. Ἦθελα νὰ τὸν βοηθήσω, κάτι νὰ κάνω γιὰ κείνον. Χαμογελάσαμε ἤσυχα ὁ ἓνας στὸν ἄλλον. Εἶταν πολὺ ἐξασθενημένος καὶ οἱ καταθλιπτικοὶ πόνοι δὲν τὸν παρατοῦσαν ποτὲ ὀλότελα.

Ὅλοι σήμερα φαίνονταν ἰδιαίτερα συμπαθητικοί. Ἀκόμη καὶ ἄνθρωποι πὺ μὲ εἶχαν ἐξερεθίσει στὸ παρελθόν, φαίνονταν νᾶναι διαφορετικοί. Μοῦ ἄρεσαν, δὲν εἶταν δύσκολο νὰ τοὺς ἀγαπήσεις, εἶταν καλοὶ ἄνθρωποι. Πέρασε ἀρκετὴ ὥρα ὡσὸτου νὰ καταλάβω πὺς αὐτὸς πὺ ἄλλαξε εἶμουν ἐγὼ.

Εἶμουν γοητευμένους μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Εἶταν μὴ χαρὰ νὰ κουβεντιάζεις μὲ τοὺς τραυματίες μας. Τόσο ὑπομονητικοὶ κι ἔπερναν τόσο στὰ ἀστεῖα τὶς δύσκολες ὥρες πὺ περνοῦσαν. Ὁ καθένας εἶχε τὸ σπίτι του, φίλους, οἰκογένεια. Τοὺς ἄρεσε νὰ μιλοῦν γιὰ ὅλα αὐτά. Συνήθιζα νὰ τοὺς ἀκούω μὲ μισὸ αὐτί, χωρὶς πραγματικὸ ἐνδιαφέρον· τώρα ἐπιθυμοῦσα νὰ ξέρω ὅλα τὰ δικά τους. Ἡ μέρα μου εἶταν γεμάτη ἐνδιαφέρον μ' αὐτὸ τὸν τρόπο. Δὲν μοῦ ἔφτανε ὅσους κι ἂν ἔβλεπα. Δὲν μοῦ ἔφτανε ὅσα δικά τους κι ἂν ἄκουγα. Ἐπερνα ἐνδιαφέρον. Εἶχα τὴν ἔγνοια τους. Εἶμουν κατάπληκτος μὲ τὸν ἑαυτὸ μου. Εἶμουν διαφορετικὸς καὶ ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ἔγινε μέσα σὲ μὴ νύχτα, ὡσπυ νὰ γυρίσεις νὰ δεῖς.

III

Μόνον λίγο ἀργότερα ἔπεσε στὴν ἀντίληψή μου ὀλόκληρη ἡ σημασία αὐτοῦ πὺ εἶχε συμβεῖ. Τότε κατάλαβα πὺς μέσα σὲ μὴ νύχτα εἶχαν λυθεῖ δυὸ κύρια προβλήματα. Ὁ αἰχμάλωτος πολέμου ἔχει νὰ παλαίσει μὲ δυὸ κυριότερους ἐχθρούς: μὲ τὴν ἀνία καὶ μὲ τὸν οἶκτο πὺ νιώθει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του· ὅλοι οἱ αἰχμάλωτοι ἀγωνίζονται νὰ καταβάλουν αὐτοὺς τοὺς ἐχθρούς. Μερικὲς φορές, ἡ ἀπασχόλησή τους νὰ βροῦν κάποιο μέσον νὰ δραπετεύσουν, κάποια μανία τους ἢ τίποτα σχέδια ἐκπαιδευτικὰ τοὺς προφυλάγουν ἀπὸ τὴν ὀλοσχερῆ κατάπτωση. Αὐτὸ ὅμως εἶναι πόλεμος ἀμυντικὸς καὶ ὑπάρχει πάντα τὸ ἐνδεχόμενον πὺς ὁ ἐχθρὸς θὰ κατορθώσει νὰ διασπάσει καὶ τὴν ἰσχυρότερη ἀμυντικὴ γραμμὴ.

Ἐγὼ εἶχα μὴ νίκη ξεκάθαρη. Ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς καταλάβαινα πὺς δὲν κινδύνευα πιά ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς αὐτοὺς. Εἶχαν ἡττηθεῖ κι ἐγὼ μαχόμενον κίολα πάνω σὲ νέα πεδία μάχης. Δὲν

είχα τὸν καιρὸ καὶ οὔτε ὑπῆρχε χῶρος μέσα μου γιὰ τὴν ἀνία καὶ τὸν οἶκτο τοῦ ἑαυτοῦ μου. Εἶχα πάρει ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἶμουν ὀλότελα ἀπασχολημένος μ' ἓνα καινούργιο πρόγραμμα, μίᾶ καινούργιᾶ καθημερινή ρουτίνα ποῦ ἀπαιτοῦσε ὅλη μου τὴν προσοχὴ καὶ ὅλη μου τὴν δραστηριότητα.

Εἶμουν καταγοητευμένος μὲ τίς νέες διαπιστώσεις μου καὶ ὅλο πρόσθετα κι ἄλλες καθημερινά. Ἀνακάλυψα πῶς μποροῦσα νὰ μιλῶ στὸ Θεὸ καὶ νὰ πέρνω ἀμέσως ἀπάντηση. Πῆρα ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Νέα Διαθήκη καὶ ἄρχισα νὰ τὴν διαβάζω. Σὲ κάθε τῆς σελίδα ἔβρισκα πάντα κάτι ποῦ εἶταν σὰ νὰ εἶχε γραφεῖ ἐπίτηδες γιὰ νὰ τὸ διαβάσω ἐγώ. Τὰ διάφορα χωρία μοῦ ἔκαναν τόση ἐντύπωση ποῦ τὰ σημάδευα μὲ τὸ μολύβι. Μοῦ ἦρθε ἡ ἰδέα νὰ συγκέντρωνα ὅλα αὐτὰ τὰ «ζωογόνα» ἀποσπάσματα σ' ἓνα μικρὸ βιβλίο ποῦ θὰ ἀποκάλυπτε σὲ ὅλους τὸ μυστικὸ τῆς ζωῆς μὲ μίᾶ μορφή σύνομη καὶ εὐκατάληπτη.

Διάβαζα μὲ ζῆλο καὶ δὲν ἄργησα νὰ διαβάσω ὀλόκληρη τὴν Καινὴ Διαθήκη ἀπὸ ἐξώφυλο ὡς ἐξώφυλο. Εἶναι γεμάτη μολυβιές. Ἐπειτα σκέφθηκα πῶς ἴσως νὰ μὴν πρόσεξα ἓνα — δυὸ σημαντικὰ χωρία ἀπὸ τὴ «συλλογὴ» μου κι ἔτσι τὴν ξαναδιάβασα ὀλόκληρη. Τούτῃ τῇ φορᾶ σημάδευα μὲ μπλάβο μολύβι γιατί τὸ ἄλλο εἶχε λυώσει. Ὅλο καὶ πληθύναν οἱ μπλάβες καὶ οἱ μαῦρες μολυβιές. Μοῦ ἔκανε ἔκπληξη πῶς εἶχα παραλείψει τόσο πολλὰ στὴν πρώτη ἀνάγνωση. Τότε κατάλαβα πῶς θ' ἄπρεπε νὰ σημαδεύω τὸ κάθε τι ποῦ διάβαζα ἐκεῖ μέσα. Ἐβγαλα τὸ συμπέρασμα πῶς δὲν εἶταν ὠφέλιμο νὰ γίνει μιά σύνοψη ἢ ἓνα ἀπάνθισμα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τὸ κάθε τι εἶχε τὴν ἐφαρμογὴ του. Ἐξακολούθησα λοιπὸν νὰ διαβάζω κι ἔπαψα νὰ σημαδεύω μὲ τὸ μολύβι.

Πῆρα τόσο μεγάλο ἐνδιαφέρον γι' αὐτὰ ποῦ μάθαινα μέρα μὲ τὴ μέρα, ποῦ μέσα σὲ ἕξι ἐβδομάδες διάβασα τέσσερις φορές ὀλόκληρη τὴν Καινὴ Διαθήκη. Εἶταν κάτι ἐντελῶς νέο γιὰ μένα. Εἶχα διαβάσει ἀποσπάσματα καὶ πρωτύτερα, στὸ σπίτι καὶ στὸ σχολεῖο. Μὰ τώρα εἶταν κάτι διαφορετικὸ. Πρωτύτερα εἶταν μίᾶ ὠραία ἱστορία γραμμμένη σὲ ἁομορφη, παλιὰ ἀγγλικὴ γλῶσσα. Τώρα ἐρμήνευε τὴν πείρα μου τῆς ζωῆς καὶ μοῦ ἔδινε καθημερινές ὁδηγίες γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ κάνω. «Οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ Μαμωνᾷ». «Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν». «Αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν, ζητεῖτε καὶ εὐρήσετε, κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν». «Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς».

Αὐτὲς οἱ ὁδηγίες εἶχαν σχέση μὲ πράγματα ποῦ ἔκανα ἢ, πολὺ συχνά, ποῦ δὲν ἔκανα στὸ νοσοκομεῖο. Γρήγορα κατάλαβα πῶς αὐτὸ ποῦ μοῦ δόθηκε νὰ νιώσω, δὲν μοῦ δόθηκε δωρεάν. Καὶ ἄλλοι βρίσκονταν στὴν ἴδια μεγάλῃ ἀνάγκῃ ὅπως κι ἐγώ. Ἐτσι, παρὰ τὴν φυ-

σική μου κλίση, ἄρχισα νὰ μιλῶ στοὺς ἄλλους γι' αὐτὸ πού ἀνακάλυψα. Εἶπα στοὺς ἄνδρες μας κάτω στὸ θάλαμο πὼς θᾶνιωθαν κι αὐτοὶ τὸ ἴδιο ἂν ἀκολουθοῦσαν τὴ συνταγὴ μου. Ἴσως νὰ τὴν ἀκολούθησαν μερικοὶ δὲν ἔτυχε ποτὲ νὰ μάθω. Δὲν εἶχα καταλάβει ἀκόμη πὼς χρειάζεται περισσότερο ἀπὸ τὴν προσωπικὴ πείρα γιὰ νὰ φανεῖς χρήσιμος στοὺς ἄλλους. Πρέπει νὰ μεταχειρίζεσαι ἐκφράσεις πού νὰ τίς καταλαβαίνουν καὶ πού νὰ ταιριάζουν μὲ τὴ θέση τους.

"Ἐπειτα ἦρθε ἡ σειρὰ γιὰ τὰ πρακτικὰ πράγματα. Παραμελοῦσα τὴ γύμναση. Περπατοῦσα ὅποτε τῶχα κέφι καὶ σταματοῦσα ὅποτε μοῦ ἄρεσε. Κατάλαβα πὼς αὐτὸ εἶταν μιὰ ἐπιείκεια πρὸς τὸν ἑαυτό μου καὶ πὼς δὲν ἄρκοῦσε. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ἔκανα τὸν περίπατό μου μὲ πρόγραμμα, ἀφιερώνοντας σιγά-σιγά περισσότερη ὥρα στὸν περίπατο ὥσπου ἔφθασα νὰ περπατῶ δυὸ ὁλόκληρες ὥρες συνέχεια χωρὶς καμιὰ ἀνάπαυση. Βρῆκα μιὰ καινούργια εὐχαρίστηση στὴν προσπάθειά μου γιὰ νὰ δυναμώσω καὶ εἶχα καθημερινὰ τὴ βαθιὰ ἱκανοποίηση τῆς νίκης καὶ πὼς φθάνω στὸ σκοπὸ μου.

Οἱ Γερμανοὶ δὲν μποροῦσαν νὰ μὲ καταλάβουν. Περπατοῦσα μιὰ πάνω καὶ μιὰ κάτω μπρὸς στὸ νοσοκομεῖο καὶ φαινόμεν ν' ἀπολαμβάνω τόσο πολὺ τὸν περίπατό μου. Οἱ ἄλλοι ἄρρωστοι, τόσο οἱ Γερμανοὶ ὅσο καὶ οἱ δικοὶ μας, περιδιάβαζαν στὰ χαμένα καὶ εἶχαν τὸ ὕφος νὰ βαριόνταν. Ἐγὼ περπατοῦσα μὲ κάποιον σκοπὸ καὶ τὸ εὐχαριστιόμουν. Ἐκανα προπόνηση γιὰ τὸ ἀμέσως κατοπινὸ στάδιο τοῦ δρόμου πρὸς τὴν ἐλευθερία.

Καθὼς περπατοῦσα, ἔκανα σκέψεις σχετικὰ μὲ τὴ δραπετεύσῃ μου. Εἶταν σωστὸ νὰ δραπετεύσω ἢ ἔπρεπε νὰ μείνω μὲ τοὺς συντρόφους μου; Ἡ δραπετεύση εἶταν μιὰ περιπέτεια; εἶχα πιθανότητες, ὅσο κι ἂν εἶταν μικρές, νὰ φθάσω κάποτε στὸν τόπο μου. Εἶταν καθῆκον μου νὰ ἐπιχειρήσω. Εἶταν πραγματικά; Μήπως εἶταν κάτι ἐγωϊστικὸ καὶ θὰ μποροῦσε νὰ προκαλέσει ἀντίποινα γιὰ τοὺς ἄλλους; "Ἄν ἐξακολουθοῦσα νὰ μένω αἰχμάλωτος, δὲν θὰ εἶταν πιὰ μιὰ ταλαιπωρία, τώρα πού ἤξερα τὸν τρόπο γιὰ νὰ νιώθω εὐτυχισμένος; θὰ μποροῦσα νὰ βοηθῆσω πολλοὺς νὰ νιώσουν τὸ ἴδιο αἴσθημα. Θὰ εἶταν ἀσφαλέστερο νὰ ὑπολογίζω στὸν ἐπαναπατρισμό γιὰ νὰ γυρίσω στὸν τόπο μου. Εἶταν σωστό, ὅσο ἀφοροῦσε τὴν οἰκογένειά μου, νὰ διακινδυνεύσω τὴ ζωὴ μου δραπετεύοντας; Τὸ νὰ ἐπιχειρήσω νὰ δραπετεύσω στὴν κατάσταση πού εἴμουν, δὲν εἶταν σὰν ν' αὐτοκτονοῦσα; Μήπως ἡ Σύμβαση τῆς Γενεύης ἀντιτίθεται στὴν δραπετεύση ἀπὸ ἓνα νοσοκομεῖο; Αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα κι ἕνα σωρὸ ἄλλα, ὑπὲρ ἢ κατὰ, διασταυρώνονταν μέσ' στὸ μυαλό μου. Μιὰ μόνη λύση ὑπῆρχε, νὰ προσπαθῆσω νὰ βρῶ ποιὸ εἶταν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· εἴμουν βέβαιος πὼς θὰ μοῦ τὸ ἀνακοίνωνε. Ἀμέσως κατάλαβα πὼς γιὰ μένα εἶταν σωστὸ νὰ δραπετεύσω — εἶταν δὲν εἶταν γιὰ τοὺς ἄλλους. Δὲν εἶχα καμιὰ βεβαιότητα πὼς θὰ ἐπιτύχω·

σύμφωνα με κάθε ανθρώπινη λογική έπρεπε να περιμένω πώς θα άποτύχω· αλλά καταλάβαινα πώς για μένα αυτό εΐταν τὸ καθήκον μου. Εΐταν τὸ καθήκον μου πρὸς τὸν βασιλέα μου καὶ πρὸς τὸν Θεό μου. Οἱ μόνες άμφιβολίες πού εΐχα εΐταν πότε, πού καὶ πώς να επιχειρήσω. Γι' αὐτὰ έδω, άνέβαλα για άργότερα να πάρω μιάν άπόφαση. Δέν εΐχα τὸ συναίσθημα πώς θάπρεπε να φύγω άμέσως. Πρὸς τὸ παρὸν εΐχα μιάν έργο μου να δυναμώσω καὶ ναῶχω τὰ μάτια μου τέσσερα για τήν εύκαιρία πού ηξερα πώς θα παρουσιαζόταν.

Καθὼς έκανα τὸν περίπατό μου γύρω στο νοσοκομεΐο, έξετάζα με προσοχή άπό ποιά μεριά θα μπορούσα να δραπετεύσω. Δέν θα εΐταν δύσκολο να περάσω πάνω άπό τὸ συρματοπλεγμα άν δέν φύλαγαν έκει πέρα οί σκοποΐ μέρα καὶ νύχτα. Ὁ μαντρότοιχος εΐταν πάρα πολὺ ψηλός για να επιχειρήσω να σκαρφαλώσω με τὰ δυό μου μπράτσα άχρηστευμένα. Ένα μέρος ώστόσο, κοντὰ σε μιάν πόρτα στὰ πίσω τοῦ νοσοκομεΐου, άμπαρωμένη τώρα, με κάτι σίδερα μολυβωμένα στὸν τοΐχο, παρουσίαζε μιάν μικρὴ πιθανότητα έπιτυχίας. Θ' άπαιτοΐσε μιάν εξαιρετικὴ τέχνη στὴν ίσοροπία, θα μπορούσε όμως να κατορθωθεί. Τὸ κοίταξα με τὸ έξασκημένο μάτι τοῦ βουνίσσιου. Θάταν εύκολο άν τὰ μπράτσα μου εΐταν γερά.

Κι ένα άλλο μέρος φαινόταν να ύπόσχηται έπιτυχία. Βρισκόταν κοντὰ σε μιάν μικρὴ οίκοδομή, μακριά από τὰ κύρια κτίρια, πού χρησίμευε για ὀδοντοΐατρεΐο. Κανονικώς, δέν εΐχα τήν άδεια να πηγαίνω ως εκεί, μ' ὄλο πού βρισκόταν μέσα άπ' τὸν μαντρότοιχο. Ἀποφάσισα λοιπὸν να μοῦ κοιτάξουν τὰ δόντια μου. Ζήτησα να πάω στὸν ὀδοντογιατρὸ καὶ μοῦ έδωσαν τήν άδεια. Καθὼς έφθασα στη μικρὴ οίκοδομή, στάθηκα μιάν στιγμὴ κοντὰ στὴν πόρτα καὶ κοίταξα άδιάφορα. Εΐμουν ὀλότελα ὀρατὸς άπό τὸ σκοπὸ πού στεκόταν στὴν είσοδο· καὶ κάτι άλλοι Γερμανοὶ βρίσκονταν άκόμη πιὸ κοντὰ.

Έριξα μιάν γρήγορη ματιά. Εΐδα πώς σ' αὐτὸ τὸ μέρος ὁ καθ'αυτὸ μαντρότοιχος ένώνονταν κάθετα μ' έναν άλλον καὶ πώς αὐτὸς ὁ δεύτερος μαντρότοιχος εΐταν ως τέσσερα πόδια χαμηλότερος άπό τὸν πρώτο. Εΐχε κι έδω τὰ συνηθισμένα σπασμένα γυαλιά, αλλά αὐτὸ τὸ έμπόδιο μπορούσε να ύπερνικηθεΐ με κατάλληλο μπαγλάρωμα. Τὸ μέρος φαινόταν να ύπόσχηται. Πήγα μέσα για να με έξετάσει ὁ ὀδοντογιατρός. Δέν έπαθα καὶ μεγάλα πράγματα ὅπως τὸ φοβόμουν. Μοῦ τὰ καθάρισε άπό ένα σωρὸ πέτρα πού εΐχαν πιάσει καὶ μοῦ έκανε ένα μικρὸ σφράγισμα με πολλή τέχνη. Εΐταν ένας συμπαθητικὸς νέος καὶ μιλοῦσε άρκετὰ καλά άγγλικά· δέν σκέφθηκε να με ρωτήσει γιατί πήγα για τόσο μικροπράγματα. Τὸ σφράγισμα εΐταν προσωρινὸ κι έπρεπε να ξανάρθω για να τὸ άντικαταστήσω : Αὐτὸ έξυπηρετοῦσε θαυμάσια τὸ σκοπὸ μου. Θα μοῦ έδινε τήν εύκαιρία να ξαναμελετήσω τὸν μαντρότοιχο.

Φεύγοντας, πρόσεξα πώς μπορούσε κανείς ν' άνέβει εύκολα στο

σαμάρι τοῦ δευτέρου μαντρότοιχου καί ἀπό κεῖ νά περπατήσει ὡς τὸ μέρος ποῦ ἐνώνονταν μετὸν καθαυτὸ μαντρότοιχο. Τὸ μόνο μειονέκτημα εἶταν πὼς ὁ σκοπὸς τῆς εισόδου, ποῦ ἀπειχε ὡς πενήντα γιάρδες, μπορούσε νά ἐπιβλέπει τὸν μαντρότοιχο σὲ ὄλο του τὸ μᾶκρος.

Λίγες μέρες ἀργότερα ἐπανάλαβα τὴν ἐπίσκεψή μου στὸν ὀδοντογιατρὸ καὶ βεβαιώθηκα πὼς οἱ πρῶτες μου παρατηρήσεις εἶταν σωστές. Δὲν εἶμουν βέβαιος ἂν θά μπορούσα νά σηκώσω ἀρκετὰ ψηλὰ τὸ πόδι μου γιὰ νά καθαλιέψω τὸν μαντρότοιχο στὸ μέρος ποῦ ἐνώνονταν. Ἴσως νά εἶταν πάρα πολὺ ψηλὰ. Ἄν εἶταν ἔτσι, θά τὴν εἶχα ἄσχημα. Κι ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, δὲν εἶχα καμιά ἰδέα ὅσο εἶταν τὸ ὕψος ποῦ ἔπρεπε νά πηδήσω ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά. Τὸ ἔδαφος ἀπὸ τὸ ἔξω μέρος τοῦ μαντρότοιχου δὲν εἶχε ὁμοίομορφο ὕψος καὶ σὲ πολλὰ μέρη δὲν εἶταν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μετὸ μέσα μέρος. Ὡστόσο, ἀπὸ τὰ σπῖτια ποῦ βρίσκονταν κοντὰ στὸν μαντρότοιχο σ' ἐκεῖνο τὸ σημεῖο, φαίνονταν πὼς ἡ ἀπόσταση θά εἶταν ὡς ἐννιά πόδια πάνω - κάτω. Καταλάβαινα πὼς μ' ὄλα μου τὰ χάλια θά μπορούσα νά τὰ καταφέρω μιά χαρά.

IV

Κατὰ τὶς ἀρχές Μαρτίου ὁ Ντικ ἔπαθε μιά σοβαρὴ ὑποτροπή. Εἶταν πολὺ ἐξασθενημένος καὶ μόλις εἶχε, τὶς αἰσθήσεις του. Εἶχε πολὺ πυρετὸ καὶ τὸ πόδι του σκλήρανε μετὸν ἐπέκταση τῆς δηλητηριάσεως σὲ νέους θύλακες. Τοῦ τῶχαν ἀνοίξει κιόλα σὲ διάφορα σημεῖα καὶ εἶχαν βάλει λαστιχένιους σωλῆνες ποῦ πήγαιναν ὡς τὸ κόκαλο γιὰ νά διοχετεύεται τὸ πῦον· μὰ δὲν εἶταν ἀποτελεσματικό. Ὁ γιατρὸς ἀποφάσισε νά τὸν ξαναεγχειρήσει.

Προσκάλεσαν κι ἓναν ἀπὸ τοὺς δικούς μας γιατροὺς νά παραστεῖ στὴν ἐγχείρηση γιὰ νά διαπιστώσει πὼς ἐγινε ὅπως πρέπει, σὲ περίπτωσι ποῦ ὁ Ντικ θά πέθαινε ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀναισθητικοῦ. Χρειάστηκαν καὶ μεταγγίσεις αἵματος. Ὁ Δαβὶδ Λῆκ ἔδωσε μετὸ ἀπλότητα τὸ αἷμα του μαζί μ' ἓναν ἀπὸ τοὺς νοσοκόμους. Ἐπειτα ἔμεινε γιὰ νά παραστεῖ στὴν ἐγχείρηση. Ἡ ἐγχείρηση ἐπέτυχε. Τοποθέτησαν νέους σωλῆνες καὶ τὸ πῦον ἔτρεχε. Ἡ θερμοκρασία ἔπεσε. Ἄλλὰ εἶταν ἀνάγκη νά γίνουν κι ἄλλες μεταγγίσεις γιὰ νά μπορεῖ ν' ἀνθέξει ὁ Ντικ. Προσφέρθηκε ἓνας Γερμανὸς δεκανέας, ἀπὸ τὸν διπλανὸ θάλαμο, ποῦ εἶταν τραυματισμένος στὸ χέρι. Ἄλλὰ ὁ Δαβὶδ Λῆκ βρέθηκε πάλι ἐκεῖ γιὰ νά αἱματοδοτήσει καὶ μαζί του οἱ ἄλλοι γιατροὶ καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς δικούς μας νοσοκόμους προθυμοποιήθηκαν νά χορηγήσουν τὸ ζωογόνο πλάσμα. Κάθε μέρα κυλοῦσαν τὸν Ντικ στὸ χειρουργεῖο γι' αὐτὲς τὶς μεταγγίσεις. Ἡ κάθε μετακίνηση εἶταν μαρτύριο γι' αὐτόν.

Ἐγὼ πολὺ λίγα μποροῦσα νὰ κάνω γιὰ νὰ τὸν βοηθήσω. Τὰ ἀνίσχυρα χέρια μου εἶταν ἓνα κώλυμα. Ποθοῦσα ὅμως νάμουν ἰκανὸς νὰ τὸν βοηθήσω. Εἶχα ἓνα ἰσχυρὸ συναίσθημα πῶς θὰ μποροῦσα νὰ τὸν βοηθήσω ἂν προσευχόμεν γιὰ κείνον. Προσευχήθηκα ἀδιάκοπα. Ἐνιωθα ἐπίσης πῶς θὰ μποροῦσα νὰ τὸν βοηθήσω ἂν ἔδειχνα χαρούμενος καὶ ἂν τοῦ φερόμουν ἀνάλογα μὲ τὴ διάθεση ποῦ εἶχε, ὅταν ὑπέφερε νὰ μὴν τοῦ μιλῶ, καὶ ὅταν εἶχε κέφι γιὰ κουβέντα νὰ παρασύρω τὸ νοῦ του ὅσο τὸ δυνατόν μακρύτερα ἀπὸ τὸ περιβάλλον μας. Μιλῆσαμε γιὰ τὰ σπίτια μας, γιὰ τὸ παρελθὸν μὲ τὶς εὐτυχισμένες μέρες καὶ τὰ διασκεδαστικὰ ἐπεισόδια. Ὁ Ντικ εἶχε ἓνα ἀξιοθαύμαστο χιοῦμορ ποῦ ξεπρόβαλλε καὶ στὶς δυσκολότερες περιστάσεις.

Στὶς τρεῖς Μαρτίου εἶταν τὰ γενέθλιά του. Τὸ πρῶτ, τὸν μετέφεραν ὅπως συνήθως στὸ χειρουργεῖο. Καθόμουν καὶ τὸν συλλογιόμουν καὶ παρακαλοῦσα τὸ Θεὸ νὰ τοῦ ξαναδώσει ζωὴ καὶ υγεία. Εἶχα μίαν ἐκπληκτικὴ βεβαιότητα πῶς θὰ γινότανε καλά. Εἶπα νὰ φωνάξουν τὴν Ἑλληνίδα νοσοκόμο. Ἡ Ἄννα εἶταν μιά θαυμάσια κοπέλα ποῦ μᾶς φρόντιζε μὲ ἰδιαίτερη προσοχή. Τῆς ἔδωσα τὴν ἰδέα πῶς ἓνα μπουκάλι σαμπάνια θὰ ταίριαζε μὲ τὴν περίσταση. Ἐφυγε ἐνθουσιασμένη καὶ σὲ λίγο ξαναγύρισε μὲ τὸ μπουκάλι. Δὲν εἶχα καμιά ἰδέα ποῦ τὸ βρῆκε οὔτε καὶ ρώτησα. Τὸ πλήρωσα εὐγνωμονώντας τὴν κι ἔκρυσα τὸ μπουκάλι μέσα στὸ κρεβάτι μου. Ἀργότερα, κύλησαν πάλι τὸν Ντικ στὸ δωμάτιό μας.

Ἐκείνη τὴ βραδιὰ γιορτάσαμε. Εἶταν ἡ Ἄννα, ὁ Τὸμ καὶ ὁ Μπίλ οἱ νοσοκόμοι μας, κι ἐγώ. Ὁ Ντικ καταχάρηκε ποῦ ἤπιαμε στὴν υγεία του. Καὶ κατὰ ἓνα μυστηριώδη τρόπο τὸ φαγητὸ τοῦ Ντικ εἶταν ἰδιαίτερα περιποιημένο. Εἶταν μιά ἀξιομνημόνευτη βραδιά. Ἀπὸ τότε ἄρχισε νὰ καλυτερεύει σιγά-σιγά.

Οἱ ἑλληνίδες νοσοκόμες εἶταν πρώτης τάξεως κοπέλες. Εἶχαν καταταχθεῖ ἐθελοντὲς στὸν Ἑλληνικὸ Ἐρυθρὸ Σταυρὸ καὶ εἶχαν νοσηλέψει τοὺς τραυματίες τοῦ Ἀλβανικοῦ μετώπου. Ἐπειτα μῆκαν οἱ Γερμανοί. Μερικὲς ἔμειναν στὰ νοσοκομεῖα ποῦ εἶχαν ἀναλάβει οἱ Γερμανοί. Πιστὲς στὶς παραδόσεις τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, ἔμειναν γιὰ νὰ νοσηλέψουν ὅποιουσδήποτε τραυματίες κι ἂν ἔφερναν. Ὁ Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρὸς τοὺς πλήρωνε ἓνα μισθὸ ποῦ μὲ τὸν πληθωρισμὸ εἶχε καταντήσει ἐντελῶς γελοῖος. Καὶ οἱ Γερμανικὲς ἀρχὲς δὲν τοὺς ἔδιναν καμιά τροφὴ μ' ὄλο ποῦ νοσήλευαν Γερμανοὺς τραυματίες.

Θὰ πέθαιναν τῆς πείνας ἂν δὲν τὶς βοηθοῦσαν οἱ ἄρρωστοί τους. Εὐτυχῶς οἱ Γερμανοὶ τραυματίες δὲν εἶταν τόσο ἄκαρδοι ὅσο οἱ Γερμανικὲς ἀρχὲς. Ἐνῶ ἡ Γερμανίδα ἀδελφὴ ἔκανε πῶς δὲν βλέπει, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀρρώστους γύριζε ὄλους τοὺς θαλάμους μ' ἓναν δίσκο καὶ μάζευε τρόφιμα γιὰ τὶς ἑλληνίδες νοσοκόμες. Ἐπειτα τοὺς τᾶδιναν στὰ κρυφὰ κι αὐτὲς πῆγαιναν καὶ τᾶτρωγαν στοὺς νιπτήρες.

Ἡ Ἄννα εἶταν γιὰ πολὺν καιρὸ ἢ νοσοκόμος μας τῆς μέρας. Νόστιμη, κεφάτη καὶ χαρούμενη. Ἐργαζόταν ὑπερβολικὰ σκληρὰ καὶ εἶταν γιὰ μᾶς ἓνα ἰσχυρὸ στήριγμα σὲ ὅλες τὶς περιστάσεις. Δὲν τὶς ἐπιτρεπόταν νὰ μᾶς κουβεντιάξει καὶ τὴν εἶχαν διαλέξει ἐπίτηδες γιὰ μᾶς ἐπειδὴ δὲν μιλοῦσε ἀγγλικά. Ἄλλὰ ἐμεῖς τσιμπήσαμε κάτι ἑλληνικούλια, ἐγὼ μιλοῦσα λίγα γερμανικά, κι ἔτσι μπορούσαμε νὰ συνεννοηθοῦμε. Δυστυχῶς ἀνακάλυψαν πὼς μᾶς συμπαθοῦσε καὶ τὴν ἀπέλυσαν ἀπ' τὸ νοσοκομεῖο.

Γιὰ τὶς νοσοκόμες τῆς νύχτας εἶχαμε δυὸ Ρωσίδες. Μιλοῦσαν καὶ οἱ δυὸ τους ἀγγλικά καὶ γαλλικά καὶ μπορούσαμε νὰ κουβεντιάσουμε πιὸ ἐλεύθερα μ' αὐτές. Ἡ μιὰ εἶταν μιὰ ἠλικιωμένη κυρία ποὺ εἶχε δραπετεύσει ἀπὸ τὴ Ρωσία τὸν καιρὸ τῆς ἐπανάστασης κι ἔμεινε ἀπὸ τότε στὴ Θεσσαλονίκη. Εἶταν ἐπιτήδεια νοσοκόμος, πολὺ καλὴ γιὰ μᾶς καὶ περιποιόταν ἰδιαίτερα τὸν Ντίκ. Καὶ ἡ νεότερη ἐπίσης εἶταν πολὺ καλὴ μας φίλη. Εἶχα σκεφθεῖ γιὰ μιὰ στιγμή νὰ με φιλοξενοῦσε καμιά οἰκογένεια στὴ Θεσσαλονίκη, μετὰ τὴν ἀπόδρασή μου, ὥσπου νὰ δυναμώσω ἐντελῶς ἢ ὥσπου νὰ φύγω μὲ κανένα πλοῖο ἂν εἶταν δυνατόν. Προχώρησα ὡς τὸ σημεῖο νὰ τῆς ζητήσω νὰ μοῦ βρεῖ κανένα μέρος. Ἀνάλαβε μὲ προθυμία νὰ φροντίσει. Στὸ τέλος ἔκρινε πὼς δὲν εἶταν σωστὸ νὰ μεταχειρισθῶ ἢ νὰ ἐκθέσω ὁπωσδήποτε τὶς νοσοκόμες, ἐπειδὴ εἶταν βέβαιο πὼς οἱ Γερμανοὶ θὰ τὶς ὑποπεύονταν γιὰ συνηγορίαν. Ἔτσι ἐγκαταλείψαμε αὐτὸ τὸ σχέδιο.

Παρακολουθοῦσα ἐπίσης μὲ μεγάλη προσοχὴ τὴν κίνηση τῶν φορτηγῶν καὶ τῶν κάρων, ἀκόμη καὶ τῶν νεκροφόρων ποὺ ἔρχονταν κάθε τόσο στὸ νοσοκομεῖο γιὰ διάφορες αἰτίες. Ἐνα ἀπ' αὐτά, τὸ κάρο τῶν σκουπιδίων, τῶχα ὑπ' ὄψη μου γιὰ νὰ κρυβόμουν ἐκεῖ μέσα. Δὲν θάταν εὐκόλο ἐπειδὴ ὅλα αὐτά τὰ μεταφορικά μέσα τὰ ἐπιτηροῦσαν ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἔμπαιναν ὡς τὴ στιγμή ποὺ ξανάβγαιναν. Θὰ εἶταν μιὰ ἐκπληκτικὴ τύχη νὰ μπορέσει κανεὶς νὰ τὰ πλησιάσει χωρὶς νὰ τὸν δοῦν.

Στὶς ἀρχὲς Μαρτίου, μὲ τὴν εὐκαιρία ποὺ οἱ γιατροὶ μας θὰ ἔρχονταν ἀπὸ τὸ στρατόπεδο αἰχμαλώτων στὸ νοσοκομεῖο γιὰ νὰ κάνουν μιὰ μετάγγιση αἵματος στὸν Ντίκ, ὁ Ντέρικ Σκότ κατάφερε νὰ συμπεριληφθεῖ σ' αὐτὴ τὴν ἀποστολή. Γιὰ νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ ρθει, ἀναγκάσθηκε νὰ δώσει τὸ λόγο τῆς τιμῆς του κι ἔτσι δὲν μποροῦσε νὰ ἐπωφεληθεῖ τῆς εὐκαιρίας γιὰ νὰ δραπετεύσει. Μοῦ εἶπε πὼς αὐτὸς καὶ δυὸ νοσοκόμοι εἶταν ἔτοιμοι καὶ σκόπευαν νὰ τὸ σκάσουν στὶς 7 τοῦ μηνός. Μοῦ πρότεινε νὰ φύγω μαζί τους ἂν μοῦ εἶταν δυνατόν νὰ δραπετεύσω ἐκείνη τὴν ἴδια μέρα ἀπὸ τὸ νοσοκομεῖο.

Ἡ πρόταση εἶταν πολὺ ἐλκυστικὴ. Θὰ εἶχα μαζί μου τρεῖς ρωμαλέους συντρόφους γιὰ νὰ με βοηθοῦν στὸν μακρινὸ δρόμο πρὸς τὴν ἐλευθερία. Συμφωνήσαμε νὰ συναντηθοῦμε σ' ἓνα μέρος ψηλὰ στὸ λόφο πάνω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Ἔπρεπε νὰ τὸ σκάσομε κατὰ

τις ὀκτῶ τὸ βράδυ, ὅσο γίνεται πιὸ ἀκριβῶς γύρω σ' αὐτὴ τὴν ὥρα. "Ὅποιος θάψθανε πρῶτος στὸ μέρος ποὺ εἶχαμε ὀρίσει, θὰ περίμενε τοὺς ἄλλους ὡς τὰ μεσάνυχτα. "Ἐπειτα θᾶταν ἐλεύθερος νὰ φύγει μόνος του ἂν ᾔθελε.

Στις 6 τοῦ μηνὸς παρουσιάστηκε μιὰ μεγάλη φουσκάλα στὴν φτέρνα μου ἀπὸ τὸ πολὺ ποὺ περπατοῦσα καὶ μοῦ εἶταν ἀδύνατον νὰ βάλω παπούτσι. Εἶμουν καὶ ἀδιάθετος καὶ εἶχα πυρετό. "Ἐκὰν τὴν προσευχὴ μου καὶ τότε πείσθηκα πὼς εἶχα ἄδικο ποὺ εἶχα σκεφθεῖ νὰ τοὺς ἐπιβαρύνω μετὰ τὴν παρουσίᾳ μου. Τοὺς εἰδοποίησα μὲ κάποιον ποὺ εἶχε ἔρθει νὰ μὲ δεῖ, πὼς δὲν θὰ μοῦ εἶταν δυνατόν νὰ φύγω μαζί τους.

"Ἐπέτυχαν νὰ τὸ σκάσουν στις 7 τοῦ μηνὸς ἀπὸ τὴν πόρτα, ὅπως τῶχαν σχεδιάσει πάνω - κάτω. "Αναγκάστηκαν νὰ φύγουν νωρίς, μὲ τὸ φῶς τῆς μέρας, ἐπειδὴ κινδύνευαν νὰ ἀνακαλυφθοῦν ἐκεῖ ποὺ εἶταν κρυμένοι μέσα στὸ κτίριο τῆς διαχειρίσεως. "Ἄλλὰ ἔτυχε καὶ δὲν τοὺς πρόσεξαν οἱ σκοποὶ κι ἀνέβηκαν στὸ λόφο χωρὶς κανένα ἐπεισόδιο.

"Ἐγινε μιὰ τρομερὴ ἀναστάτωση καὶ οἱ Γερμανοὶ ἔψαχναν παντοῦ νὰ τοὺς βροῦν. Οἱ κανονισμοὶ ἔγιναν ἀστηρότεροι, ὁ διοικητὴς παύθηκε. Τὸν καιμμένο τὸν γέρο - Σεβερὶν. "Ἦρθε στὸ νοσοκομεῖο νὰ μᾶς ἀποχαιρετήσῃ, προπάντων ν' ἀποχαιρετήσῃ τὸν τοιφλικᾶ τὸ φίλο του τὸν Ντικ. Τὸν ἔστελναν στὸ Ρωσικὸ μέτωπο γιὰ τιμωρία. Λυπηθήκαμε ποὺ ἔφευγε ἐπειδὴ εἶταν ἄνθρωπος λογικὸς καὶ οἱ συνθήκες τῆς ζωῆς εἶταν ὑποφερτὲς ὅσο βρισκόταν ἐκεῖ πέρα. Τώρα, μὲ τὸν διάδοχό του, τὰ πράγματα ἔγιναν πολὺ ἄσχημα. Ἡ τροφή λιγότεψε ἀκόμη περισσότερο κι ἀπὸ πρωτύτερα. Εἶχαμε ἐξαντλήσει πρὸς τὸ παρὸν τὰ τρόφιμα ποὺ ἔστελνε μὲ δέματα ὁ Ἐρυθρὸς Σταυρὸς καὶ πέρασαν ἀρκετὲς ἐβδομάδες ὡσότου ν᾿ἔρθουν ἄλλα. Οἱ ἄνθρωποι μᾶς ἔφθασαν στὸ σημεῖο νὰ πιάνουν γάτες γιὰ νὰ τις βράζουν μὲς στὴ σούπα καὶ γινόντουσαν μάχες γιὰ ἓνα κομάτι ψωμί.

"Ἐμεῖς στὸ νοσοκομεῖο γλυτώσαμε ἀπ' αὐτὲς τὶς στερήσεις. Φυλάγαμε φαγητὸ γιὰ νὰ τὸ δίνομε σ' αὐτοὺς ποὺ ἔρχονταν νὰ μᾶς δοῦν ἀπὸ τὸ στρατόπεδο. Εἶταν ψόφιοι τῆς πείνας. Οἱ ἑλληνίδες νοσοκόμες ἔκαναν ὅ,τι μπορούσαν γιὰ νὰ βρῖσκουν λίγο φαγητὸ ἀπ' τὴ κουζίνα καὶ νὰ τοὺς τὸ δίνουν ὅταν ἔρχονταν γιὰ αἱματοδοσίες. Εἶταν μιὰ σκληρὴ ἀνάγκη αὐτὴ ἢ μετὰγγιση αἵματος ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ λιμοκτονοῦσαν. Θὰ δίναμε μὲ εὐχαρίστηση τὸ δικό μας αἷμα, ἀλλὰ οἱ μακροχρόνιες ἀρώστιες μᾶς εἶχαν ἐξασθενήσει περισσότερο ἀκόμη κι ἀπὸ κείνους. Ἐγὼ εἶχα χάσει εικοσιπέντε κιλά ἀπὸ τὸ φυσιολογικὸ μου βάρος καὶ εἶχα μεγάλη ὑπόταση.

V

Ὁ ἥλιος ἔλαμπε. Τὰ χιόνια γυάλιζαν στοὶ ἀπόμακρο, ψηλά, πάνω στὸν Ὀλυμπο. Μιά δροσιά καὶ μιὰ θαλπωρὴ εἶταν διάχυτη στὴν αὐλὴ τοῦ νοσοκομείου καθὼς περιδιάβαζα, κουβεντιάζοντας μὲ τοὺς δικούς μας. Εἶταν ὁ φίλος μου Δαβίδ Μπλαϊαρ ἀπὸ τὸ Νιτωντή, ἐθελοντὴς στοὺς φημισμένο σύνταγμα τῆς Μαύρης Φρουρᾶς, μ' ἕνα βαρὺ τραῦμα στοὶ πόδι πού δὲν ἐννοοῦσε νὰ ἐπουλωθεῖ. Κι ὁ Ἄλμπερτ Μούαρ ἀπὸ τὸ δικό μου στολίσκο ἀεροπλάνων πού τὰ τρομερὰ του τραύματα ἄρχιζαν νὰ ἐπουλώνονται τώρα πού ἡ τροφὴ εἶταν καλύτερη. Ὅλοι κάθονταν στὸν ἥλιο ὅπως πάντα.

Εἶταν ἕνα θέαμα τυπικό. Ἡ αὐλὴ γεμάτη ἄνδρες πού λιάζονταν. Μερικοὶ κοίτονταν πάνω σὲ κρεβάτια μὲ τίς κουβέρτες παραμερισμένες γιὰ νὰ μένουν τὰ τραύματά τους ἐκτεθειμένα στὸν ζωογόνου ἥλιο. Ἀνάμεσα στοὺς Γερμανοὺς τραυματίες εἶταν κι ἕνας παπᾶς πού εἶχε πληγωθεῖ στοὶ μπράτσο στὴ Δυτικὴ Ἐρημο. Εἶχε χρηματίσει τραυματιοφόρος. Εἶταν καλὸ παιδί καὶ μοῦ εἶχε δανείσει τὴ Βίβλο του γιὰ μιὰ μέρα. Ἦθελα νὰ τὴ δῶ ἐπειδὴ εἶχε ἕναν χάρτη πού ἔδειχνε τίς ὁδοιπορίες τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Μελέτησα τίς περιοδεῖες τῶν Ἀποστόλων μὲ ἐνδιαφέρον καὶ μὲ προσοχή. Ἡ γραμμὴ τῶν παραλίων εἶχε γιὰ μένα μιὰ γοητεία πού δὲν εἶταν ἀποκλειστικὰ ἱστορικὴ.

Μὲ πλησίασε καὶ μοῦ πρότεινε νὰ παίξουμε μιὰ παρτίδα σκάκι. Τοῦ ἀρνήθηκα ὅσο μπορούσα πιὸ εὐγενικά. Εἶχα ἄλλα σχέδια. Ἡ διοίκηση μὲ εἶχε εἰδοποιήσει ἐκεῖνο τὸ πρωτὶ πῶς νωρὶς τὴν ἄλλη μέρα θὰ φεύγαμε μ' ἕνα νοσοκομειακὸ τραῖνο γιὰ τὴ Γερμανία. Μὲ εἰδοποίησαν γιὰ νᾶμαι ἕτοιμος. Εἶμουν ἕτοιμος, 27 Μαρτίου. Ἡ σκέψη μου εἶταν ξεκάθαρη· ἢ τώρα ἢ ποτέ. Σχεδιάζα νὰ κάνω τὴν ἀπόπειρά μου μόλις θὰ σκοτείνιαζε.

Μέσα στοὶ πρωινὸ κατέβασα κρυφὰ στοὶ θάλαμο τὰ λίγα ὑπάρχοντά μου καὶ τὰ μοίρασα στοὺς δικούς μας. Εἶχα δώσει κιόλας ἕνα μέρος στὸν Ντίκ. Εἶμουν καλὰ ἐφοδιασμένος μὲ ρούχα, γιατί τὸ πρῶτο δέμα τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ μὲ ρουχισμό, εἶχε φθάσει ἀρκετὰ ἐπίκαιρα, μιὰ μέρα πριν τὰ γενέθλιά μου, στὴς 21 Μαρτίου. Ἔτσι, μοῦ περισσεύαν μερικά ποικίλα καὶ μάλλινα εἶδη πού δὲν μπορούσα νὰ τὰ τραβῶ μαζί μου.

Κατέβασα καὶ τὸ στρατιωτικὸ μου ἀδιάβροχο, τὸ δῶρο τοῦ Νόρμαν Ρόουζ, καὶ τὸ κρυψα κάτω ἀπὸ τὸ κρεβάτι τοῦ Ἄλμπερτ Μούαρ. Οἱ τσέπες εἶσαν παραγεμισμένες μὲ διάφορα πράγματα. Ξυράφι, σαποῦνι, βρουτσάκι τῶν δοντιῶν καὶ ὀδοντόπαστα. Μάλλινα γάντια κι ἕνα κράνος. Ἀκόμη, μιὰ κουνουπιέρα καὶ δυὸ ζευγάρια κάλτσες. Ἐπίσης ὡς ἕνα κιλὸ σοκολάτα πού τὴν εἶχα φυλαγ-

μένη, και οι δικοί μας νοσοκόμοι μου έτοιμασαν ένα κουτί φάρμακα, με πενήντα δισκία άσπιρίνη, κινίνο και σουλφαμίδες.

Μίλησα στους φίλους μου για τα σχέδιά μου. Δεν τα βρήκαν πραγματοποιήσιμα. Είμουν ακόμη πολύ αδύνατος και έξασθενημένος. Το τραύμα του άριστερου μου ώμου είχε κλείσει πιά, μ'ά μόνον τώρα τελευταία, και το μπράτσο μου εΐταν δύσκαμπτο και δεν μπορούσα νά τό χρησιμοποιήσω παρά μόνον για νά τρώω και νά ντύνομαι. Το τραύμα τής δεξιᾶς μου ώλένης εΐταν ακόμη άνοιχτό και πυροοοιδε ύστερα από δέκα μηνών θεραπεία. Δεν εΐταν πιά μέσα στο γύψο, αλλά έντελῶς άχρηστο και τυλιγμένο με έπιδέσμους. Ύστερα από δέκα μήνες διαμονή σε νοσοκομεία αιχμαλώτων και με τή βαριά άρώστια που πέρασα, δεν θα εΐχα άρκετή δύναμη και άρκετή άντοχή για ταλαιπωρίες. Οι νοσοκόμοι μας τό θεωρούσαν τρέλα νά έπιχειρήσω νά δραπετεύσω μ' αυτούς τους όρους και μου τόπαν καθαρά.

Βέβαια οι συνθήκες έξω δεν εΐταν καθόλου εύνοϊκές. Ή Έλλάδα λιμοκτονούσε και οι άνθρωποι έπεφταν και πέθαιναν από πείνα μέσα στους δρόμους τής Θεσσαλονίκης. Εΐχαμε μάθει πώς τώρα φρουρούσαν καλά όλους τους δρόμους στην ύπαιθρο. Ίσως πρωτύτερα νάταν εύκολότερα, τώρα όμως οι Γερμανοί έπιτηρούσαν αυστηρά όλα τα καΐκια και τις βάρκες, καθώς και τα περάσματα και τα γεφύρια. Φύλαγαν καλά και τήν Τουρκική μεθόριο και εΐχε διαδοθει πώς άφησαν μιᾶ ουδετέρα ζώνη από μερικά μιλια και πώς τόσο οι Γερμανοί όσο και οι Τουρκοί πυροβολούσαν όποιον ξένο δοκίμαζε νά τήν περάσει. Τα βουνά εΐταν ακόμη χιονισμένα και τα ποτάμια εΐχαν πλημμυρίσει.

Δεν εΐχα και κανέναν φίλο έξω από τό νοσοκομείο για νάρθω σε έπαφή μαζί του. Δέ μιλούσα καθόλου σχεδόν ελληνικά. Δεν εΐχα ούτε χάρτη ούτε κανένα σχέδιο όρισμένο. Δεν εΐχα κανέναν μαζί μου για νά με βοηθήσει και εΐμουν άνίκανος νά υπερασπισθῶ με τα άνίσχυρα χέρια μου. Δεν εΐταν δυνατόν νά μεταμφιεσθῶ και νά παραστήσω τόν Έλληνα ή όποιοδήποτε άλλον, έκτός αυτό που εΐμουν. Μοῦ πρόβαλαν όλα αυτά τα έπιχειρήματα κι ένα σωρό άλλα για νά με μεταπείσουν. Έγώ όμως ήξερα τόν δρόμο που έπρεπε ν' ακολουθήσω. Εΐχα πολύ μεγάλες άμφιβολίες για τήν πιθανότητα πώς θα γλύτωνα ως τό τέλος τή ζωή μου, πολύ μεγαλύτερες παρά πώς θα κατόρθωνα νά δραπετεύσω, αλλά τήν απόφασή μου τή βάσιζα σε κάτι πολύ σπουδαιότερο παρά στα μέσα που διέθετα. Από κεΐ έξαρτούσα όλόκληρο τόν νέο προσανατολισμό μου στη ζωή. Ή θ' ακολουθοῦσα τήν κατεύθυνση που μου δόθηκε ή θα ξαναγύριζα σε μιᾶ ζωή που θα τήν υπαγόρευε ο έαυτός μου. Ή έκλογή εΐταν μεταξύ ζωής και θανάτου. Ένωθα πώς έπρεπε νά διαλέξω τό θάνατο για νά ζήσω.

Ή κατεύθυνσή μου εΐταν ξεκάθαρη. Το παν έξαρτίοταν από

τὴν ἐκλογὴ πού θάκανα. Θά προτιμοῦσα νά πεθάνω παρά νά ἀντιμετωπίσω τὸ ἐνδεχόμενο πὼς θά ξαναγύριζα στὴ μονότονη καὶ ἀπελπισμένη ζωὴ πού εἶχα περάσει ὡς ἐκείνη τὴ μέρα τοῦ Φεβρουαρίου πού πήρα τὴ μοίραία μου ἀπόφαση. Γιὰ τοῦτο παραξενεύτηκα, γιὰ νά μὴν πῶ τίποτα χειρότερο, ὅταν ξαφνικά τὸ μεσημέρι μοῦ ἦρθε ἕνας δυνατὸς πυρετός. Σκέφθηκα πὼς θά εἶναι ἕνα σημεῖο ἐξ οὐρανῶν πὼς δὲν εἶχα διαλέξει τὸν σωστὸ δρόμο. Πλάγιασα λοιπὸν στὸ κρεβάτι, ἀμήχανος καὶ ἀπελπισμένος. Εἶχα πιστέψει εὐλικρινῶς πὼς εἶχα δίκιο νά φύγω. Γιατί λαθεύτηκα ; "Ὅσο σκεφτόμουν, κατάλαβα πὼς ὁ πυρετός μου δὲν εἶχε νά κάνει τὸ παραμικρὸ γιὰ τὸ δίκιο ἢ ἄδικο σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση. Τὸ μόνο εἶταν πὼς ἕνα ἐξαιρετικὰ δύσκολο ἐγχείρημα, τὸ ἔκανε κάπως πῶ ἀπίθανο. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀνθρώπινη λογικὴ θά εἶταν μία ὑπέρτατη ἀφροσύνη νά ξεκινήσω γιὰ μιὰ τέτοια περιπέτεια μὲ πυρετό. Πιθανὸν νά εἶταν ὁ συνηθισμένος ὀστεομυελιτικὸς πυρετός πού σήμαινε πὼς ἔπαθε φλόγωση κάποιος ἀπὸ τὰ τραύματά μου. Εἴμουν συνηθισμένος σ' αὐτά. Δὲν μποροῦσε ὡστόσο νά θεωρηθεῖ σὰν καλὴ ἀρχὴ γιὰ μιὰ δραπέτευση. Ἀπόμεινε ὅμως τὸ συμπέρασμα πὼς εἶταν δίκαιο νά δραπετεῦσω καὶ εἴμουν ἱκανοποιημένος πού ὁ Θεὸς θέλησε νά δοκιμασθῶ καὶ στὴν πίστη μου καὶ στὴν ἐκτέλεση.

"Ἐνωθα ἀνακάτωσα καὶ εἶχα τρομερὸ πονοκέφαλο, τώρα ὅμως πού εἶταν ξεκάθαρος ὁ δρόμος πού ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσω, εἴμουν ἐκπληκτικὰ γαλήνιος. "Ὅ,τι καὶ νά γινόταν, ἐγὼ θά δραπέτευσα γιὰ νά ζήσω. Τὸ ἀπομειήμερο πέρασε καὶ μᾶς ἔφαγε τὸ βραδυνὸ φαγητό. Δὲν πεινοῦσα μὰ ὡστόσο ἔφαγα. Θά εἶχα ἀνάγκη ἀπὸ ὅλη τὴ τροφή πού μποροῦσε νά χωρέσει τὸ στομάχι μου. Οἱ ἴσκιοι μάκραιναν ὅσο σκοτείνιαζε. Ἐνωθα ἕνα κενὸ στομάχι ὅπως πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη ἀτομικὴ μου πτήση.

"Ὁ Ντίκ δὲν τὸ συζήτησε. Μὲ γνώριζε καὶ ἤξερε ἀπόλυτα τί σκεπτόμουν καὶ τί ἔκανα τὸν τελευταῖο καιρὸ. Κουβέντιαζε γιὰ τοῦτο καὶ γιὰ κείνο. Χαμογελάσαμε ὁ ἕνας στὸν ἄλλον. Νά μποροῦσε ν' ἄρθει κι ἐκεῖνος ! Ἐτοιμάστηκα νά φύγω, ἔδωσα μὲ προσοχὴ τὰ κορδόνια τῶν παπουτσιῶν μου. Εἶταν Αὐστραλιανὲς ἀρβύλες σὲ τέλεια κατάσταση καὶ ἀνῆκαν στὸν Ντίκ. Δὲν τίς χρειαζόταν.

"Ὁ Ντίκ εἶπε πὼς πᾶνε πολλὰ χρόνια πού δὲν εἶχε προσευχηθεῖ, μὰ τώρα θά προσευχότανε γιὰ μένα. Συγκινήθηκα βαθιὰ καὶ τὸν εὐχαρίστησα καὶ τοῦ εἶπα πὼς θάπρεπε νά προσευχηθεῖ καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του. Δὲν μποροῦσα νά τοῦ εὐχθῶ τίποτα καλύτερο ἀπὸ τὸ νά νιώσει ἐκεῖνο πού εἶχα νιώσει κι ἐγώ. Μοῦ τὸ ὑποσχέθηκε. Κάναμε τόκα καὶ τοῦ ἔδωσα τὴν ὑπόσχεση νά πάω νά τὸν δῶ στὴν Αὐστραλία. Ἐπειτα ἄνοιξα τὴν πόρτα πρὸς τὴν περιπέτεια.

Εἶταν ὀκτῶ καὶ τέταρτο τὸ βράδυ. Κανονικά, οἱ διάδρομοι θάπρεπε νάταν γεμάτοι Γερμανοὺς αὐτὴ τὴν ὥρα. Μοῦ φάνηκε περίεργο πὼς δὲν φαινόταν κανένας. Προχώρησα στὸ διάδρομο ὡς τὴν

κύρια σκάλα. Κανέναν δὲν ἀντάμωσα. Σὰν ἔφθασα στὴ σκάλα, στάθηκα διατάζοντας. Κανέναν δὲν φαινότανε. Ἄρχισα νὰ κατεβαίνω, οἱ ἀρβύλες μου ἔκαναν ἕνα τρομερὸ σαματὰ πάνω στὰ γυμνά ξύλινα σκαλοπάτια. Σὰν ἔφθασα κάτω, στάθηκα καὶ ἀφουγκράστηκα. Τὸ μόνο ποὺ ἀκούγόταν εἶταν οἱ θόρυβοι τοῦ νοσοκομείου. Δὲν φαινότανε κανέναν καὶ στοὺς κάτω διαδρόμους. Κατάλαβα πὼς αὐτὸ εἶταν ἕνα θαῦμα, ἤξερα ὅμως πὼς δὲν εἶταν δυνατόν νὰ ἐπιτύχω δίχως θαύματα κι ἔτσι προχώρησα γεμάτος ἐλπίδα. Πέρασα τίς τριάντα τόσες γιάρδες ποὺ χώριζαν τὴ σκάλα ἀπὸ τὸν θάλαμο τῶν δικῶν μας χωρὶς νὰ συναντήσω οὔτε ψυχὴ.

Τοὺς βρῆκα πλαγιασμένους στὰ κρεβάτια τους, σὲ μιὰ διέγερση γιὰ τὸ τόλμημά μου καὶ γιὰ τὴ μεταφορὰ τους ποὺ εἶταν νὰ γίνεи τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωί. Πῆρα γύρο τὰ κρεβάτια καὶ τοὺς ἀποχαιρέτησα ἕναν-ἕναν. Ἄναρῆσα μιὰ στιγμή στὴν ἰδέα πὼς εἶταν πολὺ πιθανὸν νὰ μὲ κουβαλήσουν πίσω σὲ λίγο, ἀπὸ τ' αὐτὴ ἦ σηκωτό. Μὰ ξαναβρῆκα τὴν αἰσιοδοξία μου κι ἐξακολούθησα τὸ γύρο μου γιὰ νὰ τοὺς ἀποχαιρέτησω ὅλους.

Φόρεσα τὸ ἀδιάβροχο καὶ ἐτοιμαζόμουν νὰ βγῶ, ὅταν ἄνοιξε ἡ πόρτα καὶ μπῆκε ἡ νοσοκόμος τῆς νύχτας. Μιὰ μικρὴ ὀμάδα μὲ περιτριγύρισε κι ἐγὼ κάθισα πάνω σ' ἕνα κρεβάτι. Ἡ νοσοκόμος πῆγε κατευθεῖαν σ' ἕνα φαντάρο ποὺ κείτονταν καὶ τοῦ ἔδωσε κάποιον ναρκωτικό. Τῶπιε γρήγορα - γρήγορα, ἐκείνη πῆρε τὸ ποτήρι καὶ βγῆκε ἀπὸ τὸ θάλαμο χωρὶς κἄν νὰ γυρίσει νὰ δεῖ πρὸς τὸ μέρος μου. Ἄρχισα πάλι ν' ἀνασαίνω καὶ προχώρησα γρήγορα πρὸς τὴν πόρτα. Τώρα ἢ ποτέ.

Ὁ Δαβὶδ Μπλαϊαρ ἦρθε κουτσαίνοντας μαζί μου καὶ μοῦ χάρισε ἕναν πάνινο σκουφο ποὺ τὸν εἶχε φτιάξει μὲ διάφορα κουρέλια. Θὰ μοῦ εἶταν πολὺ χρήσιμος καὶ τὸν δέχθηκα μ' εὐγνωμοσύνη. Καὶ ὁ Ἄλμπερτ Μούαρ ἐπέμενε ἐπίσης ν' ἄρθει μαζί μου ὡς τὴν ἐξώπορτα. Ξεγλιστρήσαμε οἱ τρεῖς μας ἀπ' τὸ θάλαμο καὶ διασχίσαμε τὴν αὐλὴ ποὺ τὴν καταύγαζε τὸ σεληνόφωτο. Μπήκαμε ἀντίκρου, στὴν ἄλλη πτέρυγα τοῦ νοσοκομείου, καὶ ἀπὸ κεῖ κατεβήκαμε σὲ μιὰ πλάγια πόρτα κοντὰ στὸ διαμέρισμα ποὺ ἔμεναν οἱ νοσοκόμες. Ἡ πόρτα ἔδινε σ' ἕνα μέρος κοντὰ στὸν μαντρότοιχο καὶ δὲν εἶταν κλειδωμένη. Τὴν ἄνοιξα σιγά - σιγά καὶ κοίταξα ἔξω. Ὁ μαντρότοιχος εἶταν ὡς δέκα γιάρδες πιὸ πέρα καὶ ὁ ψηλότερος μαντρότοιχος ὡς εἴκοσι γιάρδες μακρύτερα. Τὸ φεγγάρι ἔλαμπε καὶ ὁ σκοπὸς στεκότανε στὴν εἴσοδο, σὲ μιὰ ἀπόσταση ὡς τριάντα γιάρδες. Κοίταζε μπροστά του μὲ τὸ ὄπλο κρεμασμένο ἀπὸ τὸν ὄμο.

Κάτι μέσα μου μοῦ ἔλεγε νὰ μὴ φοβηθῶ καὶ νὰ περάσω ἐντελῶς φυσικά. Ξεκίνησα. Οἱ δυὸ σύντροφοί μου μὲ παρακολουθοῦσαν μὲ κρατημένη ἀνάσα καθὼς προχωροῦσα πάνω στὸν σταχτὴ δρόμο, μὲ τίς ἀρβύλες μου νὰ τρίζουν ἀμείλικτα. Ὁ σκοπὸς δὲν κούνησε. Ἀνέβηκα στὸ σαμάρι τοῦ μαντρότοιχου. Ἡ κορμοστασιά μου δια-

γραφότανε στο σελινόφωτο καθώς προχωρούσα και οι άρβύλες μου έκαναν ένα τρομερό σαματά πάνω στον πέτρινο τοίχο. Περίμενα κάθε στιγμή να μου τραβήξουν. Μά ο σκοπός εξακολουθούσε να κοιτά μπροστά του με απάθεια μ' όλο που βρισκόμουν μόλις είκοσι μοίρες έξω από την άκτινα όράσεώς του.

Θαρρείς πως πέρασε ολόκληρος αιώνας ώσπου να φθάσω τέλος στον έξωτερικό μαντρότοιχο. Άριστερά μου ήταν το όδοντοϊατρείο. Άκουσα φωνές από κάποιον άνοιχτο παράθυρο. Μερικοί Γερμανοί φαντάροι έπαιζαν χαρτιά εκεί μέσα. Είταν τόσο κοντά που θα μπορούσα να τους φτύσω. Εύτυχώς κανένας δέ σήκωσε τὰ μάτια του να κοιτάξει προς τὸ μέρος που στεκόμουν μέσα στο σελινόφωτο, λίγο πιὸ πάνω τους.

Ὁ έξωτερικός μαντρότοιχος μου έκοβε τώρα τὸ δρόμο. Μοῦ έρχόταν ὡς τὴ μέση και εἶταν γεμάτος σπασμένα γυαλιά. Σήκωσα τὸ πόδι μου προσπαθώντας να τὸν δρασκελίσω και ἡ άρβύλα μου χτύπησε με κρότο πάνω στην πέτρα. Δέν μπορούσα να τὸν περάσω. Στάθηκα μιὰ στιγμή με χτυποκάρδι — ὁ σκοπὸς εκεί πίσω μου σίγουρα θάκουσε τὸ θόρυβο. Μά οὔτ' αὐτὸς οὔτε οἱ φαντάροι ἐδῶ κάτω φάνηκε να τὸν πρόσεξαν.

Ξαναδοκίμασα. ἤσυχα τούτη τὴ φορά, μά εἶταν φανερό πως ὁ τοίχος εἶταν πάρα πολὺ ψηλὸς για να μπορέσει τὸ πόδι μου να περάσει ἀπὸ πάνω. Στεκόμουν εκεί πέρα, ταραγμένος, περιμένοντας να με ἀνακαλύψουν ἀπὸ στιγμή σε στιγμή.

Μέσ' στην ἀελπισία μου, προσευχήθηκα να μου δοθεῖ μιὰ ὑπόδειξη τί θάπρεπε να κάνω. Να γυρίσω πίσω ; Να δοκιμάσω ἀπ' ἄλλου ; Σε τί ἔφταιξα ; Άμέσως χάθηκε ὁ φόβος μου. Δέ μ' ἐνδιέφερε οὔτε ὁ σκοπὸς οὔτε οἱ ἄλλοι φαντάροι. Τὴν ἴδια στιγμή μου ἦρθε μιὰ περίεργη βεβαιότητα — έκανα ὡς τώρα ὅπως εἶχα καθοδηγηθεῖ. Βρισκόμουν στη θέση που ἔπρεπε, τὴν ὥρα που ἔπρεπε. Θά βρεθεῖ τρόπος.

Ξάφνου, κατάλαβα πως μπορούσα να περάσω πάνω ἀπὸ τὸν τοίχο, δίχως να χρησιμοποιήσω τὰ χέρια μου, ἀν ἔπεφτα μπρούμυτα με τὸ πανωκόρμι πάνω στο σαμάρι κι ἔστριβα τὸ κορμί μου ὡστόσο νάρθει ὁλόκληρο πλάγια εκεί πάνω. "Επειτα θά μπορούσα να πέσω ἀπὸ τὴν ἄλλη, με τὰ πόδια.

"Εβγαλα γρήγορα-γρήγορα ὅ,τι μάλλινα εἶδη εἶχα μέσα στις τσέπες μου, τίς κάλτσες, τὸ κράνος, τὴν κουνουπιέρα και τὰπλωσα πάνω στα σπασμένα γυαλιά. "Επειτα ἔγειρα εκεί πάνω. Ἡ ἄλλη πλευρά τοῦ μαντρότοιχου εἶταν χωμένη στον ἴσκιο που ἔριχναν μερικά δέντρα και τὰ σπῆτια. Δέν μπορούσα να δῶ τὸ ἔδαφος οὔτε ἀπὸ πόσο ψηλά θάπρεπε να πέσω. "Ελπίζα πως δέν θά εἶταν ψηλότερα ἀπὸ ὅσο εἶχα ὑπολογίσει — ἐννιά πόδια πάνω κάτω. "Αρχισα να συστρέφω τὸ κορμί μου για νάρθει κατὰ μακρὸς τοῦ μαντρότοιχου και ὄχι σταυρωτά. Τὰ μπράτσα μου εἶταν ἄχρηστα και κλωτσούσα

μέ τὰ πόδια στὸν ἀέρα, προσπαθώντας νὰ κάνω τὴ στροφή. Αὐτὸ μ' ἔκανε νὰ χάσω τὴν ἀκροσφαλῆ ἰσοροπία μου κι ἔπεσα ἀπὸ τὸν τοῖχο μὲ τὸ κεφάλι μέσα στὸ σκοτάδι.

Βρέθηκα νὰ στέκομαι ὀρθός. Εἶχα πέσει μὲ τὰ πόδια καὶ δὲν ἐνίωσα κανένα τράνταγμα στὰ μπράτσα μου σὰν ἄγγιξα χάμω. Καθὼς στεκόμουν, τὰ μπαγλαρώματα, πού εἶχα βάλει πάνω στὰ σπασμένα γυαλιά, ἔπεσαν μέσ' στὰ χέρια μου. Δὲν χρειάστηκε καν νὰ σκύψω γιὰ νὰ τὰ μαζέψω.

Ἄλλα αὐτὰ τὰ θαύματα, μοῦ ἔκαναν κατάπληξη. Ἄφουγκράστηκα μήπως μὲ κυνηγοῦσαν, μὰ ὅλα εἶταν ἤσυχια. Μὲ πλημμυροῦσε ἓνα ἀνείπωτο αἶσθημα εὐγνωμοσύνης. Εἶχα κινδυνεύσει χωρὶς νὰ χάσω τὸ θάρρος μου. Ἦξερα πὼς μόλις τώρα ἄρχιζε τὸ ἐπικίνδυνο τόλμημά μου, ἀλλὰ ἤξερα ἐπίσης πὼς ὅπου κι ἂν μ' ἔβγαζε, θάβρισκα τὴ ζωὴ. Εἶχα δραπετεύσει πρὸς τὴ ζωή. ✓

VII. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ — ΤΟ ΑΣΤΡΟ

I

ΕΙΤΑΝ σκοτεινά στην δενδροστοιχία που έπεσα φεύγοντας προς την έλευθερία. Από την μία είταν ό ψηλός μαντρότοιχος του νοσοκομείου και λίγες γιάρδες παραπέρα κάτι ψηλά σπίτια εμπόδιζαν τó σεληνόφωτο. Στάθηκα άκίνητος και άφουγκράστηκα. Κανένas θόρυβος που νά δείχνει πώς με καταδίδωκαν, καμιά ταραχή από τó άλλο μέρος του μαντρότοιχου. Δέν είχαν πάρει ακόμα είδηση τή δραπέτευσή μου. Σιγά - σιγά μου ξμπαινε στο νοú πώς είμαι έλευθερος. Έλευθερος ν' άποφασίσω που θά πήγαινα, Έλευθερος νά πάω εκεί που θ' άποφάσιζα. Έλευθερος νά ζήσω.

Άνάσσανα βαθιά τόν δροσερό άέρα τής νύχτας, άπολαμβάνοντας τις μυρωδιές και άγναντεύοντας με δέος τó άπειρο του ουρανοú εκεί ψηλά που έχυναν τ' άστέρια τή ψυχρή τους λάμψη κι έφεγγε γλυκά τó σεληνόφωτο πάνω από τις κορυφές των δέντρων. Τó ζήτημα είταν τώρα που θά πήγαινα. Άναφέρθηκα στο Θεό, και τήν ίδια τή στιγμή που ρωτούσα, είδα τó άστρο.

Κρεμόταν χαμηλά στον ουρανό και θάμπωνε όλα τ' άστέρια. Μεγάλο και λαμπερό, έμοιαζε σαν φάρος πάνω στον μακρυνό όρίζοντα. Τό αναγνώρισα. Θυμήθηκα μιá παλιά ίστορία τριών σοφών που είχαν άκολουθήσει ένα άστρο στην Άνατολή. Τους όδηγήσε στο τέρμα του ταξιδιού, σε μιá χώρα που έλπιζα κι έγώ νά φθάσω. Προσανατολίστηκα, βρήκα τó Δίφρο και από κεí τόν Πολικό Άστέρα. Τό άστρο που με όδηγοúσε είταν προς τó μέρος τής Άνατολής.

Προχώρησα ήσυχα μέσ' στην δενδροστοιχία. "Υστερα από πενήντα γιάρδες πάνω - κάτω έβγαινε στον κύριο δρόμο που περνούσε μπρός άπ' τó νοσοκομείο. Μπορούσα νά στρίψω ή άριστερά για ν' άποφύγω τους σκοπούς και νά φύγω γρήγορα για νά φθάσω στους λόφους ή δεξιά και νά περάσω κοντά στην πτέρυγα που βρισκόταν ό θάλαμος με τους δικούς μας. Έκανα νά φύγω, μá συλλογίστηκα όλους, πίσω από τó συρματόπλεγμα και τόν μαντρότοιχο, που θ' άφουγκράζονταν με άγωνία μην άκούσουν τους πυροβολισμούς που θά τους άνάγγελναν πώς ή άπόπειρά μου άπέτυχε. Σκεπτόμουν με ποιόν τρόπο θά μπορούσα νά τους είδοποιήσω πώς γλύτώσα. Έστριψα δεξιά και προχώρησα πάνω στο δρόμο. Σαν έφθασα άντίκρυ στο μέρος που βρισκόταν ό θάλαμος, σφύριξα με

ὄλη μου τὴ δύναμη τὸ σκοπὸ τοῦ τραγουδιοῦ «Ἡ λίμνη Λόμοντ» τὰ λόγια ποῦ μοῦ ἦρθαν στὸ νοῦ, σὲ στιγμή κάπως ἀκατάλληλη, εἶταν αὐτά :

Ἐγὼ θὰ πάρω τὰ βουνά,
ἐσεῖς θὰ πάρετε τὸν κάμπο,
μὰ ἐγὼ θὰ φθάσω στὴ Σκωτία πρὶν ἐσᾶς.

Ἡξέρα πὼς τοῦλάχιστον ὁ Δαβὶδ Μπλαϊαρ τῆς Μαύρης Φρουρᾶς θὰ καταλάβαινε.

Στὸν κύριο δρόμο πηγαينوέρχονταν ἄνθρωποι μέσα στὸ σελήνο-φωτο. Μερικοὶ εἶταν Γερμανοὶ φαντάροι, ἄλλοι εἶταν Ἑλληνες πολίτες. Τὸ σφύριγμά μου κίνησε τὴν προσοχή. Προχώρησα στὴν τύχη καὶ πέρασα τὴ γωνία κοντὰ στὴν εἴσοδο ποῦ στεκόταν ἀκόμη ὁ σκοπὸς ἀκίνητος. Ἐνας δρόμος ἀνέβαινε πρὸς τὸ λόφο. Πάνω ἀπὸ κεῖ βρισκόταν τὸ ἄστρο μου. Ἐξακολούθησα νὰ προχωρῶ, ἀπαρατήρητος στὰ σκοτεινά, μεθυσμένος ἀπὸ τὴ νεόκτητη ἐλευθερία μου, μέσα σὲ μιὰ ἐκστατική διέγερση γιὰ τὴν περιπέτεια.

Ἀνέβηκα τὸ δρόμο μὲ βῆμα σταθερὸ ὡς ἐκεῖ ποῦ τέλειωνε στὴν πλαγιά τοῦ λόφου, πάνω ἀπὸ τὴν πόλη, ἀνάμεσα σὲ σκόρπια σπίτια. Ἐξακολούθησα νὰ προχωρῶ πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, μὲ τὴν πορεία μου ρυθμισμένη πρὸς τὸ ἄστρο. Μ' ἔφερε ψηλά, σὲ μερικά μέρη ὁ ἀνήφορος εἶταν ἀπότομος ὅταν ἐνιωθα κουρασμένος ἢ ὅταν λαχάνιαζα, καθόμουν γιὰ νὰ ξεκουραστώ. Ἐτσι ξανάπερνα δυνάμεις καὶ μπόρεσα νὰ ἐξακολουθήσω τὸ δρόμο μου χωρὶς νὰ κουράζομαι ὑπερβολικά. Μὲ ξένισε αὐτὸ τὸ ἀκαρτέρευτο σθένος μου, καθὼς καὶ ποῦ εἶταν ἐπίσης φανερὸ πὼς ἡ θερμοκρασία μου ξανάγινε φυσιολογική. Τὸ μυαλό μου εἶχε διαύγεια κι ἐνιωθα δυνατωμένος.

Σὰν ἔφθασα ψηλὰ στὸ λόφο, κάθησα καὶ κοίταζα κάτω τὰ φῶτα ποῦ θαμπόφεγγαν. Ἡ στυφότητα δὲν εἶταν πολὺ ἀποτελεσματική· σὲ πολλὰ μέρη χάραζε τὸ φῶς καὶ τὸ σχῆμα τῆς πόλεως ξεχώριζε ἀρκετὰ καθαρὰ. Βρῆκα εὐκόλα τὴ θέση τοῦ στρατοπέδου αἰχμαλώτων. Οἱ προβολεῖς σάρωναν ἐναλλάξ τὸ συρματοπλέγμα, τὴ μιὰ πλευρὰ μετὰ τὴν ἄλλη. Συλλογιόμουν ὅλους τοὺς συντρόφους μου ἐκεῖ μέσα, πεινασμένους καὶ ἀπελπισμένους, περιμένοντας τὸ ξημέρωμα καὶ τὸ τραῖνο ποῦ θὰ τοὺς ἔπερνε στὴ Γερμανία.

Καθὼς καθόμουν καὶ κοίταζα, ἄκουσα μακριὰ τὰ γαυγίσματα σκυλιῶν. Σκέφτηκα : «Ἐβαλαν σκυλιά νὰ βροῦν τὰ ἴχνη μου» καὶ φοβήθηκα γιὰ μιὰ στιγμή. Ἐπειτὰ συλλογίστηκα τὸ γεγονὸς πὼς τὸ ἄστρο «μου» μὲ ὀδήγησε ἀρκετὸ διάστημα μὲς ἀπὸ δρόμους πολυσύχναστους. Τὰ ἴχνη μου θὰ εἶχαν διαστάυρωθεῖ πολλές φορές μὲ τὰ ἴχνη ἄλλων ἀνθρώπων καὶ θὰ εἶταν ἐντελῶς ἀδύνατο γιὰ τὰ σκυλιὰ νὰ τὰ παρακολογήσουν. Ἡ παρῶθηση ποῦ εἶχα γιὰ μιὰ στιγμή ν' ἀποφύγω τοὺς ἀνθρώπους καὶ ν' ἀνέβω ἀμέσως στὸ λόφο, μποροῦσε νὰ εἶχε ἀποβεῖ μοιραία. Πράγματι, καθὼς ἔμαθα

ἀργότερα, κατὰ τὰ μεσάνυχτα ἔγινε τρομερὴ ἀναστάτωση στὸ νοσοκομεῖο ὅταν ἡ νοσοκόμος τῆς νύχτας ἀνακάλυψε τὴ δραπετεύσῃ μου καὶ τὴν ἀνάφερε. Γιὰ πολλὲς μέρες οἱ Γερμανοὶ ξεψάχνιζαν τὴ Θεσσαλονίκη νὰ με ἀνακαλύψουν.

Σηκώθηκα κι ἐξακολούθησα ν' ἀνεβαίνω μὲ τὸ ἀργὸ καὶ ρυθμικὸ βῆμα, ποῦ εἶχα μάθει στὰ βουνὰ τῆς Σκωτίας. Συντόνιζα τὴν ἀναπνοή μου μὲ τὸ βῆμα μου κάνοντας δυὸ εἰσπνοὲς σὲ κάθε βῆμα. Ὁ ἀνήφορος εἶταν τραχύς, ἀλλὰ δὲν τὸν παρατοῦσα καὶ ὄλο ἀνέβαινα σιγά-σιγά. Σύννεφα διάβαιναν μπρὸς στὸ φεγγάρι κι ἔριχναν μεγάλους μαύρους ἴσκιους· ἀσημοτριγυρισμένα, γλιστροῦσαν σιωπηλὰ πάνω στὸν οὐρανό. Ὅποτε κρυβόταν τὸ φεγγάρι, εἶταν πολὺ δύσκολο νὰ δῶ ποῦ νὰ πατήσω. Τὰ σύννεφα πύκνωναν ἀργότερα καὶ τὸ σκοτάδι ἔγινε πηχτό. Ἡ πλαγιὰ εἶταν ἀπότομη, ὄλο μεγάλες πέτρες. Ἐδῶ κι ἐκεῖ ἀγκάθια καὶ πρινάρια φύτρωναν πλάι-πλάι μὲ θάμνους καὶ ξέχυναν τὸ γλυκὸ τους ἄρωμα, θυμάρι καὶ φλισκούνη. Εἶμουν ἡσυχασμένος καὶ ἤρεμος. Θυμήθηκα τὸν παλιὸ σκοτσέζικο ψαλμό :

Δὲν θὰ σ' ἀφήσει νὰ γλιστρήσεις,
πάντα γιὰ σένα Ἐκεῖνος ἀγρυπνᾷ.

Ἀνέβαινα τίς τραχιῆς πλαγιῆς καὶ οὔτε μιὰ φορὰ δὲν σκόνταψα. Ἐφθασα σὲ μιὰ μικρὴ ρεματιά. Ἀπὸ δῶ ποῦ βρισκόμουν ἄκουγα τὸ χεῖμαρο νὰ κυλάει κάτω πρὸς τὴ θάλασσα. Πῆγα στὴν ἄκρη τῆς ρεματιᾶς καὶ ἀναρωτιόμουν τί πλάτος καὶ τί βάθος μποροῦσε νάχει. Ἐνιωσα πὼς ἔπρεπε νὰ προχωρήσω στὰ τυφλά, νὰ ἐμπιστευθῶ στὴ δύναμη ποῦ τόσο ἀξιοθαύμαστα μὲ προφύλαξε ὡς τώρα. Κατέβηκα πατώντας πάνω σὲ τραχιῆς πέτρες, βῆμα-βῆμα, μέσα σ' ἕνα σκοτάδι πίσω. Βρέθηκα στὴν ἄλλη μεριά χωρὶς κἀν νάχουν βραχεῖ τὰ πόδια μου. Φαίνεται πὼς θὰ πέρασα πάνω σὲ μεγάλες πέτρες ποῦ ἔξειχαν λίγο ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ. Ἀνόητο κάμωμα ; Παράτολμο ; Ναι, ἴσως ! Ἀλλὰ δὲν ἤξερα νὰ κάνω τίποτ' ἄλλο ἐκεῖνο τὸν καιρὸ. Μοῦ μέλλονταν νὰ μάθω ἀργότερα πὼς εἶναι προτιμότερο «νὰ μὴν ἐμπιστεύεται κανεὶς τίποτα στὴν τύχη καὶ μετὰ νὰ τὰ ἐμπιστεύεται ὄλα στὸ Θεό». Ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸν καιρὸ ἐνιωθα πὼς ὁ Θεὸς θὰ ἐπιτηροῦσε καὶ τὴν τύχη· εἶμουν πολὺ ἀναγκεμένος καὶ ὁ Θεὸς δέχτηκε νὰ τὸ κάνει κι αὐτό.

Σὲ λίγο ἔφθασα σ' ἕνα διάσελο, σὲ μιὰ διάβαση ἀνάμεσα στοὺς λόφους. Ἐνα μονοπάτι περνοῦσε ἀπὸ κεῖ καὶ εἶταν γιὰ μένα εὐκολότερο νὰ πάρω τὸ μονοπάτι παρὰ νὰ περπατῶ πάνω στὴν πλαγιὰ. Μ' ἔβγαλε πρὸς τὴ σωστὴ κατεύθυνση, πρὸς τὸ ἄστρο μου ποῦ τώρα μιὰ κρυβότανε πίσω ἀπὸ τὰ σύννεφα καὶ μιὰ φανερωνόταν. Τράβηξα ἴσια πάνω στὸ μονοπάτι, πέρασα τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου καὶ χάθηκε ἀπὸ τὰ μάτια μου ἡ πόλη ποῦ βρισκόταν τώρα πίσω μου μακριά. Μέσ' στὸ σκοτάδι ξεχώρισα μιὰ πέτρινη καλύβα. Ξαφνικὰ ἕνα οὐρλιασμα, κάτι μεγάλοι σκύλοι ἀλυχτοῦσαν.

Στὰ Βαλκάνια, τὰ μαντρόσκυλα εἶναι ξακουστά. Τὰ χρησιμοποιοῦν γιὰ νὰ φυλάγουν τὰ κοπάδια καὶ νὰ τὰ ὑπερασπίζονται ἀπὸ τοὺς λύκους καθὼς κι ἀπὸ τοὺς δίποδες ἐχθρούς. Τάχουν μάθει νὰ πέφτουν πάνω σ' ὅποιον θελήσει νὰ πλησιάσει. Εἶναι μεγαλύτερα ἀπὸ λύκους, καὶ πιὸ γεροδεμένα. Ἡ προβιά τους εἶναι ἄσπρη, μὲ τ' αὐτιά καὶ τὴν οὐρά κομμένα πολὺ κοντὰ γιὰ νὰ μὴ βρίσκουν οἱ λύκοι ἀπὸ ποῦ ν' ἀδράξουν. Γύρω στὸ λαιμὸ ἔχουν χοντρά πέτσινα λουριά μὲ σιδερένιες μύτες γιὰ νὰ προστατεύεται τὸ λαρύγγι τους. Κάθε κοπάδι πρόβατα ἢ γίδες, τὸ συνοδεύουν ἕξη ὡς δώδεκα τέτοια σκυλιά, μὲ τὸν τσομπάνη γιὰ ἀρχηγό, κάτι σὰ μιὰ νηοπομπή ποὺ τὴ συνοδεύουν πολεμικὰ καράβια.

Παλιές λιθογραφίες δείχνουν τοὺς τσομπάνηδες νὰ κρατοῦν ἕνα μακρὸ ραβδί — μιὰν ἀγκλίτσα. Φανταζόμουν πὼς εἶταν ἕνα εἶδος μπαστούνια γιὰ τὸ βάδισμα πάνω στὰ βουνά. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ἢ καμπυλωτὴ τους ἄκρη χρησιμεύει κιόλα γιὰ νὰ πιάνουν τὰ πρόβατα καὶ τὰ γίδια. Ἀλλὰ τίς χρησιμοποιοῦν προπάντων γιὰ ὄπλο ἐναντία σ' αὐτὰ τὰ σκυλιά. Ἐγὼ ὡστόσο δὲν εἶχα ραβδί, ἀλλὰ καὶ νᾶχα, τὰ χέρια μου δὲν εἶταν σὲ θέση νὰ τὸ χειρισθοῦν.

Τὰ σκυλιά χύμηξαν, τὰ οὐρλιαχτά τους γέμιζαν τὴ νύχτα. Φοβήθηκα, δὲν ἤξερα τί νὰ κάνω. Προσευχήθηκα, ὄχι νὰ γλυτώσω ἀπὸ τὴ δύσκολη θέση ποὺ βρισκόμουν, ἀλλὰ ν' ἀπαλλαχθῶ ἀπὸ τὸ φόβο. Ἀμέσως ἔνωσα τὸν ἑαυτὸ μου ἤρεμο, δίχως κανένα φόβο, μὲ μιὰ ἐσωτερικὴ γαλήνη κι ἕνα σθένος ποὺ ἤξερα πὼς δὲν εἶταν ἀπὸ ἑαυτοῦ μου. Προχώρησα μὲ ἀργὸ βῆμα.

Τὰ σκυλιά δὲν εἶχαν ξαναδεῖ μιὰ τέτοια στάση. Δὲν ἤξεραν τί νὰ κάνουν. Ἦρθαν καταπάνω μου ὄλα μαζί ἀνάκατα, ἀλυχτοῦσαν γύρω μου καὶ ὀρμοῦσαν μὲ πηδημάτα. Ἀλλὰ κανένα δὲν ἐρχόταν νὰ μοῦ ἐπιτεθεῖ. Μήπως δὲν εἶταν ἀρκετὸς ὁ θόρυβος ποὺ εἶχαν κάνει ; Βάλθηκαν ν' ἀλυχτοῦν μὲ ὄλα τους τὰ δυνατά, ἕνα πανδαιμόνιο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ξυπνήσει ἀκόμα κι ἕνα πεθαμένο. Ἐξακολούθησα νὰ προχωρῶ, χαρούμενος ποὺ μοῦ ἔφυγε ὁ φόβος. Πιὸ πέρα φάνηκε ὁ τσομπάνης, τοῦ ἔβαλα μιὰ φωνάρα ποὺ σκέπασε τὸ θόρυβο, νὰ μαζέψει τὰ σκυλιά του. Δὲν κούνησε ἀπ' τὴ θέση του ἀπορώντας ποιὸς μπορούσε νᾶναι αὐτὸς ποὺ περπατᾷ στὰ βουνά μὲ τέτοια ὄρα μὲς στὴ νύχτα.

Γιὰ μιὰ στιγμή ἀναμέτρησα τὴν ἀπελπιστικὴ μου θέση· μ' ἔπιασε πάλι ὁ φόβος. Τὴν ἴδια στιγμή τὰ σκυλιά μοῦ ἐπετέθηκαν ἀπὸ πίσω. Μοῦ κουρέλιασαν τὸ πανταλόνι, τὰ δόντια τους μπήχτηκαν ἄγρια στὴ γάμπα μου. Τρομαγμένοι, φώναξα βοήθεια. Πρόγκησα τὰ σκυλιά κι ἔσκυψα κάνοντας πὼς μαζεύω πέτρες γιὰ νὰ τοὺς ρίξω. Θᾶπεφταν πάνω μου ἂν δὲν τὰ φώναζε ὁ τσομπάνης.

Τὸν εὐχαρίστησα ἑλληνικά : «Εὐχαριστῶ πάρα πολὺ». Εἶταν οἱ πρῶτες λέξεις ποὺ εἶχα μάθει καὶ βρέθηκαν πολὺ κατάλληλες γιὰ τὴν περίσταση. Μὲ ρώτησε ἀπὸ ποῦ ἐρχόμουν καὶ ποῦ πήγαίνα.

Κατάλαβα τί μου ἔλεγε, ἀλλὰ δὲν ἤξερα ν' ἀπαντήσω. Τοῦ εἶπα μονάχα : « Ἰγγλίζ » καὶ τότε μου ἔκανε θερμὲς ἐκδηλώσεις· τὰ παραπέρα τὰ καταλάβαινε μόνος του. Δὲν μπορούσα νὰ χασσομερῶ μαζί του οὔτε κι ἐκεῖνος μὲ προσκάλεσε νὰ μείνω· καὶ ξαναπῆρα τὸ δρόμο σιγά-σιγά, μὲ τὸ πανταλόνι μου νὰ κρέμεται σκισμένο καὶ μὲ τὴ γάμπα μου νὰ στάζει αἷμα ἀπὸ τὴ δαγκωματιά τοῦ σκύλου. Δὲν μ' ἐνοχλοῦσε καὶ πολὺ, φτάνει τὰ σκυλιὰ νὰ μὴν εἶταν ἄρρωστα. Μᾶλλον μ' ἔτσουζε παρὰ πού μὲ πονοῦσε. Μοῦ γίνηκε ὁμως μάθημα, ἕνα μάθημα πού δὲν θὰ τὸ ξεχνοῦσα.

Ἡ νύχτα εἶταν πιά καλὰ προχωρημένη. Εἶχα δρασκελίσει τὴν κορυφή, τὸ μονοπάτι φίδωνε ἀνάμεσα σὲ κυλιστὰ λοφάκια πάνω σ' ἕνα ὄροπέδιο. Σὲ λίγο ἔφθασα μπροστὰ σὲ μιὰ κοιλάδα. Κάτω, χαμηλά, ξεχώριζε κάποιο χωριό. Εἶχα κουραστεῖ. Εἶταν σωστὸ θαῦμα πῶς κατάφερα νὰ πάω τόσο δρόμο. Ἄν ἔμπαινα στὸ χωριὸ κι εὔρισκα νὰ ξαπλώσω σὲ κανένα κρεβάτι ; Ὁ πειρασμὸς εἶταν μεγάλος, ἀλλὰ κάτι μοῦ ἔλεγε πῶς δὲν ἔπρεπε νὰ πάω.

Τὸ μονοπάτι τραβοῦσε πλάι στὴν κοιλάδα, πάντα στὸ ἴδιο ὕψος. Εἶταν φανερό πῶς θὰ περνοῦσε πλάι στὸ χωριό. Προχωροῦσα τώρα μὲ πιὸ ἀργὸ βῆμα, ἔνιωθα πολὺ κουρασμένος. Λαχταροῦσα νὰ ξαπλώσω κάπου, μὰ εἶμουν ἀποφασισμένος νὰ προχωρήσω ὡσότου πέσω ἢ ὡσότου καταλάβω πῶς εἶταν πιά ὥρα καὶ μέρος κατάλληλο γιὰ νὰ σταματήσω. Τὸ ἄστρο μου εἶχε πιά χαθεῖ, μὰ ἤξερα πῶς βιάδιζα πρὸς σωστὴ κατεύθυνση. Σὲ λίγο τὸ μονοπάτι ἄρχισε νὰ καταφορίζει πρὸς ἄλλη διεύθυνση ἀπὸ ἐκεῖνη πού ἀκολουθοῦσα. Δίωτασα γιὰ μιὰ στιγμή, ἔπειτα τράβηξα πάλι ἴσια πάνω στὴν πλαγιά τοῦ λόφου. Μὴ βλέποντας μπροστὰ μου ἀπ' τὴν κούραση, μέσα στὴ μαύρη νύχτα, πάνω στὴν ἀπόκρημνη βουνοπλαγιά, δὲν ἤξερα πού πήγαινα. Τὸ μόνο πού ἤξερα εἶταν πῶς ἔγινε τὸ θαῦμα καὶ δραπέτευσα. Ζοῦσα τώρα μιὰ ἐλεύθερη ζωὴ καὶ τὴν χαίρομαι πλέρια. Μποροῦσα νὰ παλαίψω μὲ τὴν κούραση. Τὸ μέλλον εἶταν τὸ μεγάλο ἄγνωστο, κάτι πού ἔπρεπε νὰ ριψοκινδυνεύσω, εἶταν ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἐλευθερία.

Σκόνταψα, ἔπεσα ἀνάσκελα πάνω σὲ μιὰ μαλακιὰ πλαγιά. Δὲν χτύπησα οὔτε τὰ μπράτσα μου οὔτε πουθενά ἄλλοῦ. Ἐμεῖνα ξαπλωμένος καὶ ἀκίνητος γιὰ ἕνα διάστημα. Κατάλαβα πῶς πρέπει νὰ εἶταν πολὺ ἀργὰ ἢ πολὺ νωρὶς καὶ πῶς μόλις τώρα ἄρχιζε ἡ περιπέτειά μου. Εἶταν καιρὸς πιά νὰ κοιμηθῶ. Τὸ ζήτημα εἶταν : πού νὰ κοιμηθῶ ; Δὲν εἶμουν βέβαιος πῶς αὐτὸ τὸ μέρος εἶταν κατάλληλο. Σηκώθηκα καὶ προχώρησα. Ὑστερ' ἀπὸ λίγα βήματα ἔφθασα σ' ἕναν πυκνὸ θάμνο ὡς τέσσερα πόδια ψηλόν, μὲ λεπτὰ σφιχτοπλεγμένα κλαδιά. Αὐτὸ εἶταν τὸ μέρος πού μοῦ ἔκανε. Ἀφίστηκα νὰ πέσω πάνω του ἀνάσκελα. Εἶταν πολὺ ἀναπαυτικὸς, μαλακὸς σὰν σομιὲ καὶ βούλιαξα ἀρκετὰ βαθιὰ κι ἔτσι προφυλαγμένος ἀπὸ τὸ ἀεράκι πού φυσοῦσε. Ἀμέσως ἀποκοιμήθηκα βαθιά.

II

Σάν ξύπνησα, ό ήλιος είχε βγει, άν και βρισκόταν ακόμη χαμηλά πάνω άπ' τόν όρίζοντα. Ό ούρανός ειταν καθαρός, κοιταξα τό τοπίο πού ξετυλιγόταν ώς τά πόδια ένός γεροδεμένου βουνού με χιονισμένη κορυφή πού έλαμπε ψηλά σάν σύννεφο. Είταν ό Χορτιάτης, βλέπαμε τή χιονισμένη του κορυφή άπ' τό στρατόπεδο τών αιχμαλώτων. Άνάλαφρες τολύπες πρωινή καταχνιά κρέμονταν στις κουφάλες. Έκει κοντά μου ένας κορυδαλός δοξολογούσε τή μέρα με άρμονικές τρίλιες όλο έκσταση.

Βρισκόμουν άναπauτικά ξαπλωμένος και είχα κοιμηθεί καλά. Τεντώθηκα και άνάσανα με άπόλαυση τόν ζωογόνο πρωινό άέρα. Η άντίληψη πώς είμουν έλεύθερος με πλημμύρισε ξανά διώχνοντας κάθε άλλη σκέψη. Άνακάθισα κι έπιασα τό τραγουδι' ξεφώνιζα όλος χαρά. Σηκώθηκα, τεντώθηκα και άναρωτήθηκα πού θά πήγαινα.

Μπροστά μου φίδωνε κάποιος δρόμος βορειοανατολικά. Κατέβηκα τό λόφο και στάθηκα σέ μικρή άπόσταση άπό τό δρόμο. Έπειτα μου ήρθε νά στρίψω δεξιά και προχώρησα πάνω στο δρόμο ώς ένα μίλι πρós τά νοτιοδυτικά. Περπατούσα τραγουδώντας. Αίσθανόμουν έξαιρετικά καλά και είμουν έλεύθερος. Ό δρόμος έστριβε δεξιά άπό τό λόφο πρós τή Θεσσαλονίκη. Είταν καιρός νά τόν παρατήσω. Άφουγκραζόμουν και είχα τά μάτια μου τέσσερα μίν έρχεται κανένα αυτοκίνητο, πράγμα πού σήμαινε τήν παρουσία Γερμανών, ίσως τίποτα περιπολίες πού μ' έψαχναν πάνω στις δημοσιές. Είταν φρονιμότερο ν' άνεβώ στους λόφους.

"Ένα μονοπάτι ξεκινούσε άριστερά μου και βρέθηκα πάλι νά τραβώ άνατολικά. Έβγαλα λίγη σοκολάτα και μασούλιζα καθώς περπατούσα. Κάθε τόσο δρασκέλιζα ή πηδούσα κάποιο εμπόδιο, μόνο και μόνο για ν' άπολαύσω τή ζωή. Τά πόδια μου είταν λίγο δύσκαμπτα ύστερ' άπό τόν πολύωρο άνήφορο, αλλά με τήν έντατική άσκηση πού είχα κάνει τόσες έβδομάδες, είχα προετοιμασθεί καλά. Είμουν άδύνατος και έξασθενημένος, αλλά κι έτσι ακόμα είμουν άρκετά γερός.

Τό μονοπάτι έσβυνε κοντά σ' ένα ποταμάκι πού κατέβαινε άπ' τό βουνό. Άκολούθησα τό ποταμάκι πρós τά πάνω, βαδίζοντας μέσα στη μικρή ρεματιά πού είχαν σκάψει οί περασμένες πλημμύρες πάνω στην πλαγιά του λόφου. Ήπια λίγο νερό' είταν καθαρό, γάργαρο και παγωμένο. Ύστερότερα σταμάτησα κοντά σ' ένα νερόλακο και νίφτηκα όσο καλύτερα μπορούσα, με χίλια βάσανα ώσπου νά πλύνω τά πόδια μου και νά τά στεγνώσω. Δέν είχαν φουσκάλες ούτε κανέναν έρεθισμό. Τό χρωστώ στην προπόνηση πού έκανα με τις άρ-

βύλες, είχα τή γνώμη πώς έτσι έπρεπε, μ' όλο πού κάποιες φορές δέν τόκανα καθόλου κέφι.

Παράτησα τó ποταμάκι εκεί πού έπεφτε σ' ένα γκρεμό κι έκοψα πλάγια στό λόφο. Δυσκολευόμουν νά βαδίζω γιατί τά πρινάρια και τ' άγκάθια είταν πυκνά και ή βλάστηση έφθανε ώς δέκα και είκοσι πόδια ύψος. Θάπρεπε ν' άνοιξω δρόμο και τά ρουχα μου δέν θά καλοπερνούσαν. Τó πανταλόني μου κουρελιάστηκε μεμιάς άκόμη περισσότερο, αλλά έγώ επέμεινα νά προχωρώ κι έτσι πέρασα τή ράχη του λόφου.

Αντίκρου μου σέ μιάν άλλη πλαγιά, ώς ένα μίλι μακριά, είδα νά βγαίνει καπνός. Κάποιος τσομπάνης είχε ανάψει φωτιά. Είχε ένα μεγάλο κοπάδι γίδες σέ μιά μάντρα από άγκάθια, κομένη μέσα στό ρουμάνι. Πετούσα από τή χαρά μου πού θ' άντάμωνα κάποιον. Τότε σκέφθηκα τά σκυλιά. Μά είμουν βέβαιος πώς όλα θά πήγαιναν καλά. Ξαναπήρα θάρρος και προχώρησα.

Σάν έφθασα ώς ένα τέταρτο του μιλιοϋ από τó σύθαμνο, τά σκυλιά με μυρίστηκαν και χύμηξαν με πηδήματα. Ο τσομπάνης, καθώς καταγινότανε ν' άρμέγει τις κασίκες του, άνασήκωσε τó κεφάλι του άπορώντας. Κούνησα τó χέρι μου και του φώναξα καλημέρα κι εκείνος φώναξε πίσω τά σκυλιά του πού στέκονταν πίσω μου ούρλιάζοντας και άλυχτώντας. Προχώρησαμε ό ένας πός τόν άλλον. Του έτεινα τó χέρι μου ένθουσιασμένος για τή συνάντηση.

Με πήγε στή μάντρα. Τ' άγκάθια τήν περιτριγύριζαν σ' ένα ύψος ώς δέκα πόδια μ' ένα μονάχα άνοιγμα. Εκεί μέσα είταν καμιά έκατοστή γίδες και μιά μικρή καλύβα από θαμνόκλαδα. Η φωτιά άναβε πλάι στήν καλύβα. Ένα άνάμικτο δυνατό άρωμα από καπνό και γίδες. Χάμω, μέσ' από τήν πόρτα, είδα άπλωμένο ένα άμπέχονο άεροπόρου σέ έξαιρετη κατάσταση.

Του τδδειξα. Γέλασε και μου λέει : «Ίγγλιζ». Έπειτα έπιασε ένα βρώμικο τενεκεδένιο δοχείο πού χωρούσε ώς μισό γαλόνη. Άδραξε τήν πιό κοντινή γίδα, τήν άρμεξε, έπειτα άρμεξε μιάν άλλη. Κοίταζα τó κάτασπρο γάλα πού ξεπηδοϋσε άνάμεσ' από τά βρώμικα δάχτυλα και τις άφθονες τρίχες και άναρωτιόμουν πώς θά τόν βαθμολογοϋσαν στήν Άγγλία. Τρίχες και άκαθαρσίες επέπλεαν μέσα στό γάλα του τενεκέ. Πήρε τότε έναν άλλον τενεκέ, όχι καθαρότερον από τόν πρώτο, σκέπασε τó άνοιγμα του μ' ένα λιγδομένο κομάτι καναβάτσο, πού όπως φαινόταν είχε χρησιμοποιηθεί συχνά πρωτύτερα για τόν ίδιο σκοπό, και πέρασε τó γάλα μέσ' από τó καναβάτσο. Έπειτα μου έδωσε τόν τενεκέ μ' ένα έκφραστικό χαμόγελο πού είταν σά νάλεγε : «Έ, για κοίτα πόσο παιδεύτηκα για νά στό κάνω τέλειο !» Δέν μπορούσα νά τó άρνηθώ και ούτε ήθελα νά τó άρνηθώ· φαινότανε πάρα πολύ καλό.

Ο τενεκές είχε μιάν άπαισια μυρωδιά, τó γάλα όμως είταν νοστιμότατο. Δέ χόρταινα νά πίνω. Καθίσαμε ό ένας από τή μιά κι

ὁ ἄλλος ἀπὸ τὴν ἄλλη τῆς φωτιᾶς, ἐκεῖνος ἀνακούρκουδα πάνω στὶς φτέρνες του, ἐγὼ πάνω σὲ μιὰ πέτρα. Ἔβγαλε ἀπὸ τὴν τσέπη του ἕνα καρβέλι μαῦρο, σκληρό, σταρένιο ἑλληνικό ψωμί, ἔκοψε μιὰ κομάτια καὶ μοῦ τὴν ἔδωσε. Χαμογελάσαμε ὁ ἕνας στὸν ἄλλο καὶ βουτήξαμε τὸ ψωμί μας μέσα στὸ ζεστὸ φρεσκοαρμεγμένο γάλα. Μᾶς ἔλουζε ὁ ἥλιος.

Ὁ τσομπάνης θὰ εἶταν ὡς εἰκοσιπέντε χρονῶ, γεροδεμένος καὶ ὄμορφο παληκάρι· φοροῦσε πανταλόνι ἐκστρατείας τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τσαρούχια ἀπὸ γουρουνόδερμα. Ἐνα βρώμικο ποκάμισο κι ἕνα πανωφόρι ἀπὸ προβατοπροβιά συμπλήρωναν τὴν τουκαλέτα του. Εἶχε ἕνα πελώριο ραβδί, καμπυλωτὸ στὴ μιὰ του ἄκρη. Περίμενα πῶς θάβγαζε τὸ σουραῦλι του νὰ παίξει, μὰ ἀντὶ αὐτὸ ἔστριψε ἕνα τσιγάρο.

—Ποῦθε εἶσαι ; ρώτησε.

Κουβεντιάσαμε. Πῶς ; Εἶναι δύσκολο νὰ σᾶς ἐξηγήσω. Ἦξερα λίγες λέξεις ἑλληνικές, ἄλλες τόσες τούρκικες, λίγα γερμανικά καὶ γαλλικά. Ἐκεῖνος ἤξερε λίγες λέξεις ἀγγλικές, λίγες γερμανικές, λίγες γαλλικές καὶ μιλοῦσε τὰ τούρκικα. Ἡ κουβέντα μας εἶταν ζωηρή. Ἐμαθα πῶς εἶχε πολεμήσει γιὰ τὸν Ἰταλούς. Εἶχε πολεμήσει καὶ ἐναντίον τῶν Γερμανῶν. Τοὺς εἶχαν ἀποκόψει καὶ τοὺς περικύκλωσαν. Εἶταν καὶ στὶς Καλάμες ὅταν ἔφευγε ὁ ἀγγλικὸς στρατὸς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ τοῦ «ἔκανε δῶρο» τὸ ἀμπέχονο κάποιος βρετανὸς ἀεροπόρος. Κατάφερε καὶ γλύτωσε καὶ γύρισε πίσω στὸ σπίτι του. Καὶ τώρα περίμενε βόσκοντας τὶς κατσίκες του. Γρήγορα θὰ ξανάρθουν οἱ Ἑγγλέζοι. Ἐκανε μιὰ βίαιη χειρονομία μπροστὰ στὸ λαρύγγι του — θὰ σφάξουν πολλοὺς Γερμανούς. Καὶ ὅσο γιὰ τοὺς Βουλγάρους — ἐδῶ ἔπιασε νὰ χειρονομᾷ μὲ ἔξαψη. Τοὺς Βουλγάρους βέβαια τοὺς περίμενε μεγάλη συμφορά.

Μὲ ρώτησε γιὰ μένα. Τοῦ εἶπα. Λίγο ἔλειψε νὰ τὸν πάρουν τὰ κλάματα γιὰ ὅσα τράβηξα μὲ τὰ πληγωμένα μπράτσα μου. Μὲ ρώτησε ποῦ πάω. Τοῦ ἀποκρίθηκα : «Στὴν πατρίδα». Χαμογέλασε μὲ δυσπιστία, ἀστεγεύθουμιν βέβαια. Μὲ συμβούλεψε νὰ πάω στὸ Ἅγιον Ὄρος, στὸν Ἄθω. Ἐκεῖ θάβρισκα τίποτα καλόγερους μὲ φιλικὰ αἰσθήματα ποῦ θὰ μὲ φρόντιζαν ὥσπου νὰ ξαναγυρῶ οἱ Ἄγγλοι. Ὁ δρόμος εἶταν μακρὺς καὶ δύσκολος, ἀλλὰ εἶχε ἀκούσει πῶς πολλοὶ Ἄγγλοι εἶχαν καταφύγει ἐκεῖ πέρα. Στῆλωσα τ' αὐτιά μου καὶ σημείωσα μὲς στὸ μυαλό μου τὸ ὄνομα Ἅγιον Ὄρος. Εἶταν νὰ τ' ἀκούσω πολλές φορές ἀκόμη.

Φαινότανε σωστὸ γιὰ ἕναν νεοφώτιστο ὅπως ἐγὼ νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸ Ἅγιον Ὄρος μὲ τὰ πολλὰ ἀρχαῖα μοναστήρια. Μόνον οἱ καλόγεροί εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ζοῦν ἐκεῖ καὶ ὅσοι πῆγαιναν γιὰ νὰ καλογερέψουν, κανένας ἄλλος. Ἡ χερσόνησος χωρίζονταν ἀπὸ τὴ στεριά μὲ βουνὰ κι ἔφθανε κανεὶς ὡς ἐκεῖ ἀπὸ μονοπάτια ποῦ μόνον

ένας βουνίσιος μπορούσε νά τά σκαρφαλώσει. Ἀπό τὸ μέρος τῆς θάλασσας, τὰ πανύψηλα βράχια ὀρθώνονταν σέ πολλές ἑκατοντάδες πόδια ὕψος καί τὰ βουνά πύργωναν ὡς τὸν οὐρανό. Οἱ ἅγιοι ἄνθρωποι, οἱ καλόγεροι, στὰ ἀπομονωμένα μοναστήρια τους, πάνω στὰ κατὰβραχα καί τοὺς γκρεμούς, ἀποζοῦσαν πενιχρά, φαρεῦντας καί ἀναζητώντας τὴν τροφή τους στὶς πλαγιές τοῦ βουνοῦ.

Καθὼς κουβεντιάζαμε καί τρώγαμε τὸ ψωμί μας καί τὸ γάλα, τὰ σκυλιὰ ἔπιασαν πάλι ν' ἀλυχτοῦν ἔξω ἀπὸ τὴν μάντρα. Σηκώσαμε τὰ κεφάλια μας καί κοιτάξαμε. Μακριὰ στὶς πέρα πλαγιές, ὁ φίλος μου ὁ τσομπάνης ξεχώρισε δυὸ κηλίδες. Εἶταν ἄνθρωποι ποὺ ἔρχόντουσαν κατὰ δῶ. Θάβλεπαν τὸν καπνὸ τῆς φωτιάς μας. Ἐτοιμάστηκα νὰ πάω κάπου νὰ κρυφτῶ στὴν περίπτωση ποὺ θά εἶταν ἐχθροὶ ποῦ μ' ἔψαχναν, ἀλλὰ μ' ἐμπόδισε ὁ φίλος μου. Μοῦ ἔγνεψε νὰ μὴν κουνήσω ἀπὸ τὴ θέση μου. Καθὼς πλησίαζαν, παρατήρησα τρομαγμένος πὼς φοροῦσαν στολές καί κρατοῦσαν τουφέκια. Μὰ ὁ φίλος μου γέλασε γιὰ νὰ μὲ καθησυχάσει κι ἔτσι ἔμεινα μαζί του καί περίμενα. Οἱ δυὸ ἄνθρωποι ἀνέβηκαν καί μᾶς φώναξαν καλημέρα. Φοροῦσαν ἀνοιχτογκρίζιες στολές καί εἶχαν караμπίνες. Εἶταν «ἀγροφύλακες». Κατάλαβα πὼς εἶναι ἀστυνομία τῆς ὑπαίθρου, ξεχωριστά ἀπὸ τὴν ἀστυνομία πόλεων. Ἐκαναν πολλές ἐρωτήσεις στὸ φίλο μου σχετικά μ' ἐμένα καί τότε ἠστάση τους, ποῦ εἶταν στὴν ἀρχὴ ψυχρὰ καί καχύποπτη, ἔγινε κάπως πιὸ θερμὴ. Μὲ ρώτησαν ποῦ πῆγαινα, ἀλλὰ μᾶλλον μὲ ὕφος ἐπίσημο κι ἐγὼ πάλι ἀποκρίθηκα : «Στὴν πατρίδα». Ἐνα γενικὸ γέλιο ὑποδέχθηκε τὴν ἀπάντησή μου.

Δὲν εἶχα ἐμπιστοσύνη στοὺς καινουργιοφερμένους. Ἦξερα πὼς οἱ Γερμανοὶ θᾶδιναν μεγάλη ἀμοιβὴ γιὰ τὴ σύλληψή μου. Δὲν τοὺς ἄρεσε νὰ δραπετεύουν σημεναγοὶ ἢ δραπετεύσῃ τους θά εἶταν μιὰ προτροπὴ νὰ δραπετεύσουν κι ἄλλοι. Καί τὸ κάτω-κάτω, εἶμουν ἓνας ἄγνωστος γι' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ἓνας ξένος, μιὰ ἐνόχληση γιὰ τὴν ὑπαίθρο καί γιὰ τὴν πιθανότητα μήπως προβοῦν σὲ ἀντίποινα οἱ Γερμανοὶ καί ἐπειδὴ εἶμουν ἀκόμη ἓνα στόμα ποὺ θᾶπρεπε νὰ θρέψει μιὰ χώρα ποὺ λιμοκτονοῦσε. Καταλάβαινα πὼς εἶταν ἀκόμη ἀμφίροποι καί στεναχωρεμένοι. Καταλάβαινα πὼς εἶταν ὦρα νὰ φύγω.

Ὁ ἥλιος βρισκόταν ψηλά στὸν οὐρανὸ καί εἶχα μπροστά μου πολὺ δρόμο. Ἀποχαιρέτησα τὸν φίλο μου τὸν τσομπάνη μὲ πραγματικὴ λύπη καί εὐγνωμοσύνη γιὰ τὴν θαυμάσια φιλοξενία του. Μοῦ εἶχε προσφέρει ὅ,τι καλύτερο μπορούσε. Μὲ τοὺς ἄλλους εἶμουν περισσότερο τυπικός, ἀλλὰ κι αὐτοὺς τοὺς ἀποχαιρέτησα μ' ἐγκαρδιότητα. Ξεκίνησα πρὸς τὰ βόρεια, κατὰ τὴν κορυφογραμμὴ τοῦ λόφου. Σὰν ἔφθασα στὴν κορυφή, γύρισα γιὰ νὰ χαιρέτησω ἀκόμη μιὰ φορὰ τὴν ὀμάδα, ποὺ βρισκόταν τώρα μακριά, κουνώντας τὸ χέρι μου. Παρατήρησα πὼς καί οἱ ἀγροφύλακες ετοιμάζονταν νὰ φύγουν καί οἱ

ὕποψίες μου σὰ νὰ ἐνισχύθηκαν λιγάκι. Καταλάβαινα πὼς δὲν ἔπρεπε νὰ χάνω καιρό. Κατέβηκα τρέχοντας τὸ λόφο ἀπὸ ἓνα κατσικόδρομο.

Σὲ λίγο ἔφθασα σ' ἓνα δρόμο πὺ τραβοῦσε ἀνατολικά. Τότε θυμήθηκα τὸ ἄστρο μου καὶ πήρα αὐτὸν τὸ δρόμο. Ἐδῶ, μποροῦσα νὰ περπατῶ γρήγορα καὶ νὰ βλέπω μακριὰ κι ἀπὸ τὶς δυὸ διευθύνσεις κι ἔτσι νὰ κρυφτῶ πίσω ἀπὸ κανέναν θάμνο ἂν πλησίαζε κανένα αὐτοκίνητο. Προχωροῦσα γρήγορα γιατί καταλάβαινα πὼς ἔπρεπε νὰ μὲ χωρίσει ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερη ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἀστυνομία.

Σὲ λίγο φάνηκε κάποιος χωριὸ πὺ κούρνιαζε χαμηλὰ στὴν πλαγιά τοῦ βουνοῦ. Δὲν θὰ εἶταν φρόνιμο νὰ μὲ δοῦν ἐκεῖ πέρα καὶ εἶχα τὸ νοῦ μου νὰ ἀνακαλύψω κανένα δρόμο πὺ νὰ περνᾷ ἔξω ἀπ' τὸ χωριό. Δὲν πέρασε πολλὴ ὥρα καὶ βρῆκα ἓνα μονοπάτι πὺ τραβοῦσε βορεινά. Τὸ ἀκολούθησα. Φίδωνε μέσ' ἀπὸ σύθαμνα καὶ πέτρες μὲ πὺ καὶ πὺ κανένα ἀμπέλι ἢ κανένα χωραφάκι. Ἄλλὰ δὲν ἀντάμωσα κανέναν. Ἐφθασα σὲ μιὰ ρεματιά, χαμηλὰ σ' ἓνα χεῖμαρο. Πλάι στὰ χαλίκια τῆς ἀκροποταμιᾶς, μιὰ ἔκταση ἀπὸ πράσινη χλόη. Ὁ ἥλιος ἔπαιζε χαρούμενα μὲ τὸ νερὸ πὺ γοργοκυλοῦσε. Ἀγριολούλουδα γυαλίζαν σάν διαμαντικά μέσ' στὸ λειβάδι. Ἐνιωσα ξαφνικὰ μιὰ κούραση· ἐδῶ εἶταν μέρος γιὰ νὰ ξεποστᾶσω. Ἐβαλα τὰ πόδια μου στὸ νερὸ καὶ ἄπλωσα τὶς κάλτσες μου νὰ λιαστοῦν. Ἐπειτα ξάπλωσα πάνω στὸ γρασίδι· δροσερὲς πνοὲς καὶ τὸ φλόαρο ψιθύρισμα τοῦ ποταμοῦ μὲ νανούρισαν ὥσπου μὲ πήρε ὁ ὕπνος.

III

Ὁ ἥλιος δὲν εἶχε ἀκόμη δύσει ὅταν ξύπνησα, μὰ ἐγὼ κειτόμουνα στὸν ἴσκιο. Τὸ πρόσωπό μου εἶχε μιὰ εὐχάριστη πυράδα πὺ εἶχε μείνει τόση ὥρα στὸν ἥλιο. Ἡ μέρα ἔγερνε καὶ ἀρχίζε νὰ κάνει ψύχρα. Φόρεσα τὶς ἀρβύλες μου καὶ ξεκίνησα πάλι.

Τὸ μονοπάτι, τραβοῦσε ἀκόμη ἀνατολικά καὶ σκαρφάλωνε ἀπὸ τομα μιὰ προεξοχή τοῦ βουνοῦ. Περπάτησα μιὰ δυὸ ὄρες μὲ βῆμα σταθερό. Τὸ τοπίο εἶταν ὁμορφο. Ὁ ὄγκος τοῦ βουνοῦ ὕψωνόταν δεξιά μου σὲ δασωμένες πλαγιές. Ἀριστερά μου ἦ ἐξοχή ξετυλιγόταν χαμηλώνοντας ὡς πέρα σὲ μιὰ λίμνη πὺ φαινόταν στὸ ἀπόμακρο. Εἶταν μεγάλη λίμνη, ὡς δώδεκα μίλια μᾶκρος καὶ τέσσερα μίλια πλάτος. Ψαρόβαρκες κουκίδωναν τὴν ἐπιφάνεια ἀνασκαλεύοντας τὰ βάθια τῆς γιὰ ψάρια. Σὲ μιὰ χώρα πεινασμένη, ἢ τροφὴ σὴ μαινε τὴ ζωὴ καὶ μιὰ περιουσία.

Περπατοῦσα ἀκατάπαυτα μέσ' στὴ δροσιά τῆς βραδυνῆς ἀτμόσφαιρας, ἀπολαμβάνοντας τὴν ἀνοιξη πὺ ἔβαζε παντοῦ τὰ σημάδια τοῦ ἐρχομοῦ τῆς. Τ' ἀγριολούλουδα φύτρωναν πληθῶρα σ'

ὄλες τίς χλοησμένες ἀκροποταμιές καί τὰ ποτάμια πλημμυροῦσαν ἀπ' τὰ χιόνια ποῦ λυώνανε ψηλά στά βουνά. Ὑστερότερα ἔφθασα σέ κάποιο ἀκροβούνι καί βρῆκα ἐκεῖ ἕνα χωριό στήν πλαγιά τοῦ λόφου, ἀκριβῶς ἀπό κάτω μου. Εἶχα τὸ προαίσθημα πὼς μποροῦσα νὰ μπῶ ἄφοβα σ' αὐτὸ τὸ χωριό. Στὸ ψηλότερο μέρος βρισκόταν μιὰ μικρὴ ἀπέριτη ἐκκλησία, ἕνα ποταμάκι κατηφόριζε στὸ δρόμο κι ἐνώνουταν μ' ἕνα ἄλλο πρὸς κάτω ἀπ' τὸ χωριό. Συλλογιόμουν ἂν ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρήσω νὰ βρῶ κάπου νὰ πλαγιάσω ἐκεῖ πέρα. Κάτι μοῦ ἔλεγε πὼς θάπρεπε νὰ ἐπιχειρήσω, ἀλλὰ φιλοδοξοῦσα νὰ προχωρήσω ἀκόμη μακρύτερα αὐτῆ τῆ νύχτα. Σὲ καμιὰ ὥρα θάβρισκα στὸ δρόμο μου κάποιο ἄλλο χωριό, τὸ ξεχωρίζα κιόλα στὸ ἀπόμακρο.

Ἀναποφάσιτος, ἄρχισα νὰ κατεβαίνω τὸ λόφο. Καθὼς ἔμπαινα στὸ χωριό μὲ τριγύρισε ἀμέσως ἕνα πλῆθος ἄντρες, γυναῖκες καί παιδιά. Χαιρετιστήκαμε καί βρέθηκα μπροστά σ' ἕνα φράγμα ἀπὸ διασταυρωμένες ἐρωτήσεις. Ἐπαναλάβαινα «Ἰγγλιζ» κάθε τόσο καί τὸ ἀποτέλεσμα εἶταν καλὸ. Ὅλοι χαμογελοῦσαν καί τὸ ξανάλεγαν ὁ ἕνας στὸν ἄλλον. Ἐπειτα οἱ ὀμιλίες ξανάρχιζαν καί ὑψώνονταν κρεσέντο.

Διέσχισα τὸ δρόμο μὲ ἀργὸ βῆμα ἀνάμεσα στὸ πλῆθος. Μισοδρομῆς κάθισα κάπου κι ἔπιασα ὀμιλία μ' ἕναν ὄμιλο. Πάλι οἱ ἴδιες ἐρωτήσεις, ποῦ πῆγαινα καί ἀπὸ ποῦ ἐρχόμουν; ὄλοι μοῦ φέρνονταν φιλικὰ καί φαίνεται πὼς εἶχαν πολεμήσει μαζί μὲ τοὺς Ἄγγλους, καθὼς καί στήν Ἀλβανία. Ἐδῶ δὲν εἶχαν Γερμανούς, μόνο καμιὰ περιπολία ἐρχόταν πότε καί πότε στὸ χωριό. Ἄν δοκίμαζαν ὅμως νὰ φιλοξενήσουν κανέναν δραπέτη Ἄγγλο αἰχμάλωτο, θάβρισκαν τρομερὸ μπελά. Θὰ τοὺς τουφέκιζαν καί θάκαιγαν τὸ χωριό.

Δίσταζα νὰ τοὺς ζητήσω ἂν θὰ μποροῦσαν νὰ μὲ φιλοξενήσουν κάπου γιὰ μιὰ νύχτα. Τελικὰ, ἀποφάσισα νὰ πάω στὸ κατοπινὸ χωριό. Εἶταν κάπως εὐκολότερο παρά νὰ ζητῶ δύσκολα πράγματα. Σηκώθηκα λοιπὸν νὰ φύγω. Τοὺς ἀποχαιρέτησα κι ἐκεῖνοι ἐξακολουθοῦσαν νὰ κουνοῦν τὰ χέρια τους χαιρετώντας καθὼς τραβοῦσα κάτω πρὸς τὸ ποταμάκι. Ἐκεῖ, πάλι δίστασα. Πλησίαζε νὰ σκοτεινιάσει. Ἐνωθα κουρασμένος. Φαντάσθηκα ὡστόσο πὼς θὰ μπορούσε νὰ τοὺς φανεῖ πολὺ ἐπιτόλαιο κάμωμα νὰ ξαναγύριζα, κι ἔτσι, πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἀμφιβολία, τράβηξα ἴσια τὸ δρόμο μου.

Τὸ μονοπάτι ἀνέβαινε πάλι ἀπότομα γύρω σὲ μιὰν ἄλλη ἀκροραχιά τοῦ βουνοῦ. Κάθε τόσο διχάλωνε κι ἔπρεπε νὰ διαλέγω ποιὸ δρόμο νὰ πάρω. Δὲν ἤξερα καθόλου ποῦ θὰ μ' ἔβγαζε τὸ κάθε μονοπάτι κι ἔτσι ἡ ἐκλογή μου εἶταν πάντα κάπως στήν τύχη. Τέλος, μιὰ καὶ βράδυαζε καί ὅσο πῆγαινε ἐνωθα καί πρὸς κουρασμένος, ἔπερνα ὅποιαδήποτε διχαλωσιὰ τύχαινε νὰ βρεθεῖ μπροστά μου σὰν ἄνοιγα τὰ μάτια μου. Ὑστερ' ἀπὸ λίγο, καθὼς πύκνωνε τὸ σκοτάδι, κατάλαβα πὼς εἶμουν χαμένος.

Τὸ κατάλαβα ἀπότομα. Εἶχα ἐμπιστευθεῖ τυφλὰ στὴ Θεῖα Πρό-

νοια χωρίς να κάνω χρήση του λογικού μου για έπικουρία. Κατάλαβα πώς αυτό ήταν λάθος, αλλά δεν ήθελα να παραδεχθώ πώς είμουν άξιος μομφής. Ἀποφάσισα να ξαναγυρίσω στο χωριό που είχα αφήσει πρὶν λίγο. Μὰ εἶταν εὐκολότερο νὰ τὸ πῶ παρά νὰ τὸ κάνω. Οἱ κασικόδρομοι ἔμπλεκαν ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλον ἀνάμεσα σὲ πυκνὰ σὺθαμνα καὶ πέτρες. Ἡ πλαγιά εἶταν πολὺ ἀπότομη κι αὐτὸ μὲ δυσκόλευε ἀκόμη περισσότερο. Βρέθηκα στὰ πόδια τοῦ γκρεμνοῦ μιᾶς φάραγγας μ' ἕναν χεῖμαρο ποῦ κυλοῦσε στὸ βάθος. Ἐν κιάλα μὲ τὸ φῶς τῆς μέρας δὲν εἶταν εὐκολο νὰ καταφέρω νὰ περπατῶ μὲς' στὶς κακοτοπιές καὶ τὰ κατσάβραχα χωρὶς νὰ κάνω χρῆση τῶν χερῶν μου, τῆ νύχτα εἶταν χίλιες φορές χειρότερα. Ἐπεφτα κάθε τόσο καὶ ὅποτε σκόνταφτα, δὲν εἶχα ὄρεξη νὰ ξανασηκωθῶ.

Κεῖτόμουν μέσα σ' ἕνα δάσος, στὰ σκοτεινά. Ἡ γῆ εἶταν ὕγρη, φυσοῦσε καὶ ὁ καιρὸς φαινόταν πὼς θὰ φέρει καταιγίδα. Εἶχα σκοντάψει πάνω σ' ἕνα πεσμένο δέντρο καὶ οἱ δυνάμεις μου μὲ παρατοῦσαν. Εἶμουν ὀλότελα ἐξαντλημένος. Ἀναρωτιόμουν τί θάπρεπε νὰ κάνω, νὰ σηκωθῶ νὰ φύγω; ἢ νὰ μείνω πλαγιασμένος ὥσπου νὰ ξεημερώσει; Πῆρα ἀπόφαση πὼς ἡ κατάσταση ξέφυγε ἀπ' τὰ χέρια μου — ἂν εἶταν καὶ ποτὲ στὰ χέρια μου, ἀλήθεια. Ὁ Θεὸς πρέπει ν' ἀποφασίσει καὶ νὰ μοῦ ὑπαγορεύσει τί νὰ κάνω. Εἶμουν πάλι ἔτοιμος γιὰ κάθε προσπάθεια. Ἀμέσως μοῦ ἤρθε ἡ ἔμπνευση πὼς ἔπρεπε νὰ προχωρήσω ἀκόμη λίγο. Κάτι θὰ γινόταν.

Σηκώθηκα καὶ προχώρησα τρικλίζοντας. Δὲν πέρασαν λίγα λεπτά τῆς ὥρας καὶ εἶδα τὴ λάμψη μιᾶς φωτιᾶς, ἀρκετὰ κοντά, λίγο ψηλότερα στὸ λόφο. Πῆγα κατὰ κεῖ, χαρούμενος ποῦ καὶ τούτη τὴ φορὰ δὲν μ' ἔγκατέλειψε ὁ Θεός. Πάλι μὲ ὑποδέχτηκαν σκυλιά, μὰ εἶμουν ὑπερβολικὰ κουρασμένος γιὰ νὰ τοὺς δώσω προσοχὴ κι ἐξ ἄλλου κάποιοι τὰ φώναζε πίσω. Ἡ φωτιά εἶταν ἔξω ἀπὸ μιὰ καλύβα ἀπὸ χαμόκλαδα καὶ τέσσερις ἄνθρωποι κάθονταν τριγύρω. Εἶταν σομπάνηδες, τὰ κοπάδια τοὺς βρίσκονταν κλεισμένα μὲς' στὴ μάντρα ἐκεῖ κοντά. Πλησίασα στὴ φωτιά, καταλασπωμένος, ἀχτένιστος καὶ κουρελιασμένος. Κάθισα καὶ προσπάθησα ν' ἀπαντήσω σὲ ὅσα μὲ ρωτοῦσαν. Μοῦ φέρθηκαν πολὺ φιλικὰ καὶ μοῦ ἔδωσαν νὰ πιῶ ζεστὸ γάλα. Τὸ δέχτηκα μὲ πολλὴ εὐχαρίστηση, γιατί δὲν εἶχα φάγει ἀπ' τὸ πρωί.

Καθόμουν ἀποχαυνωμένος ἀπ' τὴν κούραση, ὥσπου σηκώθησαν δύο τοὺς νὰ φύγουν καὶ μοῦ ἔγνεψαν νὰ πάω μαζί τους. Κατάλαβα πὼς θὰ μ' ἔπερναν μαζί τους στὸ χωριό. Ἦθελα νὰ μείνω ἐκεῖ ποῦ εἶμουν, ἀλλὰ μοῦ εἶπαν πὼς τὸ χωριὸ δὲ βρίσκεται μακριά. Ἐφυγα λοιπὸν μαζί τους μὲς' στὴ νύχτα. Εἶχε ἀρχίσει νὰ βρέχει ἀρκετὰ δυνατὰ καὶ ἡ γῆ λάσπιασε καὶ γλιστροῦσε. Ἀνεβαίναμε μιὰ ἀπότομη ἀνηφορία καὶ τὰ πόδια μου ἔτρεμαν ἀπ' τὴν κούραση καθὼς ἀγωνιζόμουν ν' ἀκολουθῶ τοὺς δύο μου ὁδηγούς. Δὲν

ἄργησα νὰ φθάσω στὸ σημεῖο, πού δὲν μπορούσα πιά νὰ προχωρήσω κι ἔπεσα χάμω ἔξαντλημένος. Οἱ ἄλλοι, στάθηκαν κι ἔκαναν συμβούλιο, μὰ δὲν μπορούσε τίποτα νὰ γίνει. Ἄφου ξεκουράστηκα λίγο, ξανασηλώθηκα μὲ κόπο στὰ πόδια μου κι ἐξακολουθήσαμε τὸ δρόμο μας ἐκσιγανότερο βῆμα.

Κάθε τόσο καθόμουν νὰ ξεκουραστῶ. Καὶ ὅσο πήγαινε, αὐτὸ γινόταν ὄλο καὶ πιὸ συχνά. Μὰ τὸ χωριὸ βρισκόταν πιά σὲ μικρὴ ἀπόσταση. Ἐπιτέλους φθάσαμε. Εἶταν τὸ ἴδιο χωριὸ πού εἶχα πάει πρωτύτερα. Ἄδικα τράβηξα ὄλη αὐτὴ τὴν κούραση. Θᾶφτανε νὰ τοὺς εἶχα ζητήσῃ νὰ μείνω ἀντὶ νὰ διαλέξω τὸν εὐκολότερο δρόμο. Ξαναπέρασα τὸ ποταμάκι ἐντελῶς ἔξαντλημένος. Νῦν ἀνεβῶ τὸ δρόμο τοῦ χωριοῦ μὲς στὸ σκοτάδι, εἶταν κάτι πού ξεπερνοῦσε τίς δυνάμεις μου. Ἡ βροχὴ ἔπεφτε καταράχτης καὶ τὰ χαλίκια εἶταν γλιστερά, καθὼς κυλοῦσε πάνω τους χειμάρους τὸ νερό. Λιποθύμησα κι ἔπεσα καταμεσῆς τοῦ δρόμου.

Ὅταν ξανάρθα στὸν ἑαυτὸ μου σὲ λίγα λεπτά, εἶχαν στήσῃ γύρω μου συμβούλιο. Εἶμουν πάρα πολὺ κουρασμένος γιὰ νὰ κάθωμαι νὰ τοὺς συλλογιέμαι κι ἀπόμεινα ἔτσι ξαπλωμένος. Τὸ κρῦο νερὸ ἔτρεχε στὰ μαλιά μου καὶ μὲς στὴν πλάτη μου σάν ἕνα δροσιτικό ποταμάκι. Εἶμουν κιόλα παπὶ ἀπ' τὴ βροχὴ κι ἔτσι δὲν μπορούσα νὰ βραχῶ περισσότερο. Τὸ συμβούλιο θ' ἀποφάσιζε πού θὰ μὲ πήγαιναν. Φοβόντουσαν μήπως τοὺς προδώσουν πῶς φιλοξένησαν ἕναν δραπέτη αἰχμάλωτο. Ἐνας νεαρὸς μιλοῦσε ζωηρὰ πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Τέλος, ὅλα κανονίστηκαν. Θὰ πῆγαινα μὲ τὸν νεαρό. Ἐκανά μιὰ ὑπέρτατη προσπάθεια καὶ κατάφερα νὰ τὸν ἀκολουθήσω στὸ σπίτι του χωρὶς καμιὰ βοήθεια.

Μ' ὄλες τίς διαμαρτυρίες μου, ἐπέμενε νὰ μοῦ παραχωρήσῃ τὸ κρεβάτι του. Τὸ σπίτι του εἶταν ἕνα χαμόγι μ' ἕνα μόνο δωμάτιο, στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ. Γιὰ μόνον ἔπιπλα ἕνα τραπέζι κι ἕνα κρεβάτι. Τὸ κρεβάτι εἶταν ἀπὸ τάβλες πάνω σὲ στρίποδα, σκεπασμένο μ' ἕνα χαλί καὶ μὲ παλιές κουρελιασμένες κουβέρτες. Ἡ φωτιὰ ἀνάβε στὸ τζάκι. Κάθισε σταυροπόδι ἐκεῖ πλάι καὶ φυσοῦσε τὴ θράκα ὥσπου φούντωσε ἡ φωτιὰ, ἐνῶ ἐγὼ ἔβγαζα τὰ βρεμένα ροῦχα μου. Μὲ βοήθησε σάν εἶδε πῶς δυσκολευόμουν μὲ τὰ κουλά μου μπράτσα. Σὲ λίγο πλάγιασα κι ἐκεῖνος ἔμεινε πλάι στὴ φωτιὰ στεγνώνοντας τὰ ροῦχα μου. Τὰ δικά του ἄχνιζαν πάνω του. Μὲ πήρε ἕνας βαθὺς ὕπνος.

IV

Κάποιος μὲ σκουντοῦσε. Ξαναγύρισα στὸν κόσμον ἀπὸ τὸ χάος τῆς ἀναισθησίας. Τὸ δωμάτιο φωτιζόταν μόνον ἀπὸ τὴ λάμψη τῆς θράκας μὲς στὸ τζάκι, μὰ κάτι γκρίζες-χαρακιές πού φαίνονταν στὸν οὐρανὸ ἀπ' τὸ παράθυρο, ἔδειχναν πῶς πλησίαζε νὰ ξημερώσῃ.

Ὁ φίλος μου στεκόταν κοντά μου. Μοῦ ἔδωσε νὰ καταλάβω πὼς εἶταν ὥρα νὰ φύγω. Εἶχε μείνει ὄλη τὴ νύχτα καθισμένος πλάι στὴ φωτιά γιὰ νὰ μὴν τὸν πάρει ὁ ὕπνος καὶ ἀργήσει νὰ ξυπνήσει. Ἔπρεπε νὰ βρισκομαί ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ πρὶν ξημερώσει, πρὶν μὲ δεῖ κανένας ποῦ ἔμεινα τὴ νύχτα.

Εἶμουν κουρασμένος καὶ πιασμένος, ἀλλὰ σηκώθηκα γρήγορα καὶ ντύθηκα. Τὰ ρούχα εἶταν ζεστά καὶ τὰ περισσότερα εἶχαν στεγνώσει. Οἱ ἀρβύλες μου ἀκόμη μουσκεμένες γιατί μοῦ εἶταν ὑπερβολικὰ πολυτίμες καὶ θὰ χαλνοῦσαν πλάι στὴ φωτιά. Σὲ λίγο εἶμουν ἕτοιμος. Ὁ φίλος μου μὲ συνόδεψε ὡς κάτω τὴν ἀπότομη κατηφοριὰ τοῦ δρόμου. Δὲν εἶχαμε ἀνταλλάξει οὔτε μιὰ λέξι ὥσπου περάσαμε τὸ ποταμάκι. Τότε ἄρχισε νὰ μοῦ ἐξηγεῖ καὶ μοῦ ἔδειξε τὸ δρόμο γιὰ τὸ κοντακιανὸ χωριὸ. Ἐφεγγε πιά καὶ τὸ ξεχώριζα στὸ ἀπόμακρο.

Τοῦ εἶχα μεγάλη εὐγνωμοσύνη ποῦ κινδύνευσε τὴ ζωὴ του γιὰ νὰ μὲ φιλοξενήσει καὶ γιὰ ὄλες του τίς καλωσύνες. Ἀναρωτιόμουν τί θὰ μπορούσα νὰ τοῦ δώσω. Σκέφθηκα τὴν κουνουπιέρα καὶ τὴν ἔβγαλα ἀπὸ τὴν τσέπη μου. Καταχάρηκε ποῦ τοῦ τὴν ἔδωσα. Πρὶν ἀποχωριστοῦμε, τὸν εἶδα ποῦ ἔριχνε ματιές στὸ ρολόγι τοῦ χεριοῦ μου. Κατάλαβα πὼς θὰ εἶταν ἕνα ἀνεκτίμητο ἀπόκτημα γιὰ ἕναν χωριάτη ποῦ ζεῖ μέσ' στὰ βουνά. Τὸ βγαλα ἀμέσως. Ἐμεινε κατάπληκτος ἀπ' τὴ μεγαλοπρέπεια τοῦ δώρου μου. Τὸ ψαχούλευε μὲ δέος σὰν νᾶταν κανένα πολυτίμο κειμήλιο. Μόλις μπορούσε ν' ἀρθρώσει καμιά λέξη.

Εἶταν πιά καιρὸς νὰ γυρίσει στὸ χωριὸ πρὶν βγεῖ κανένας καὶ τὸν δεῖ. Χωρίσαμε καὶ πῆρε ὁ καθένας τὸν δρόμο του. Τράβηξα κούτσα-κούτσα τὸ στενὸ κατοικόδρομο γύρω στὸ βουνὸ πηγαίνοντας πάλι πρὸς τὸ ἄγνωστο. Τὸ μονοπάτι εἶταν γλιστερό ὥστερ' ἀπὸ τὴ βροχὴ καὶ πάνω στὶς ἀρβύλες μου κυλοῦσαν πελώρια κομμάτια κίτρινη λάσπη. Εἶταν δύσκολο τὸ περπάτημα κι ἔνιωθα κουρασμένος. Ἡ χθεσινὴ κόπωση δὲν εἶχε περάσει. Καθόμουν κάθε τόσο γιὰ νὰ ξεκουραστώ.

Πλήρωνα σωματικὰ τὴ χθεσινὴ μου ὑπερβολικὴ προσπάθεια. Μὰ εἶχα λάβει ἕνα μάθημα· στὸ μέλλον θᾶπρεπε κι ἐγὼ ὁ ἴδιος νὰ στοχάζομαι. Κατάλαβα πὼς εἶχα ἄδικο νὰ περιμένω ἀπὸ τὸ Θεὸ νὰ μὲ βοηθήσει ἂν δὲν βοηθοῦσα ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸ μου ὅσο θὰ μὸς εἶταν δυνατόν. Κι ἔπειτα, εἶταν μιὰ ἠθικὴ ἀνανδρία ποῦ μ' ἐμπόδισε νὰ ζητήσω φιλοξενία σ' ἐκεῖνο τὸ χωριὸ ἀπὸ τὴν πρώτη φορά. Πῆρα τὴν ἀπόφαση νᾶμαι διαφορετικὸς στὸ μέλλον.

Μ' ἄλλο ποῦ εἶμουν κουρασμένος, τὸ μυαλό μου εἶταν ἤρεμο. Ἐξακολούθησα ἤσυχα τὸ δρόμο μου. Τὸ κατοπινὸ χωριὸ δὲν βρισκότανε πολὺ μακριά, ἴσως δυὸ μίλια, μὰ τὸ ἄθλιο μονοπάτι καὶ ἡ ἀπότομη ἀνηφοριὰ συνώμοσαν μὲ τὴν ἀδυναμία μου νὰ μὲ καθυστερήσουν. Ἐβαλα τρεῖς ὀλόκληρες ὥρες γιὰ νὰ φθάσω. Σταμάτησα

στην κάτηφορική πλαγιά, πάνω άπ' τ'ο χωριό και άναρωτιόμουν άν θάταν φρόνιμο νά μπώ. Είχα ένα προαίσθημα πώς όλα θα πήγαιναν καλά. Κάτω στην πηγή, μερικές γυναίκες άνάσερναν νερό και κάτι παιδιά έπαιζαν μπροστά στα σπίτια. Προχώρησα μέσ' άπό τ'ο χωριό. Καμιά δωδεκαριά σπίτια όλο κι όλο και στή μέση τ'ο συνηθισμένο λευκό έκκλησάκι. Μπήκα μέσα και γονάτισα εύχαριστώντας τ'ο Θεό. Μπήκαν μαζί μου και μερικά παιδιά και καθίσαμε στη δροσερή λευκότητα τής έκκλησίας, αυτά όλο περιέργεια για τόν κουρελιάρη ξένο, έγώ όλος εύγνωμοσύνη για τήν έλευθερία μου.

Τ'ο έξωτερικό τής έκκλησίας είταν άπλό και όμως είχε διακόσμηση. Υπήρχαν πολλά είκονίσματα και ή μικρή "Άγια Τράπεζα έλάμπε άπό τούς μπροτζους και τά στολίδια. "Ένας έπιχρυσωμένος πολυέλαιος κρεμόταν άπό τ'ο ταβάνι και λαμπάδες έγερναν μπροστά στις άψίδες τ'ο ιερού με τις εικόνες τής Παναγίας και τών "Αγίων. "Η άτμόσφαιρα είταν ποτισμένη μ' ένα κατακάθι άπό μυρωδιές λιβανιού. Τά παιδιά άρχιζαν ν' άνυπομονοούν. Τούς χαμογέλασα και βγήκαμε στόν καθαρό άέρα τ'ο βουνού.

Μέ άκολουθήσαν μέσ' άπ' τ'ο χωριό ως έξω στο μονοπάτι κι έβαζαν τή φωνή στα μπασταρδόσκυλα τ'ο χωριού, πού μου άγρίευαν και με γαύγιζαν. Λίγοι μεγάλοι φαινότουσαν έδω γύρω. Είταν άπασχολημένοι με τις καθημερινές μικροδουλιές τους. "Έξω άπ' τ'ο χωριό είπα στα παιδιά νά γυρίσουν στα σπίτια τους και τ' άποχαιρέτησα κουνώντας τ'ο χέρι μου καθώς χώριζαν οι δρόμοι μας.

Δυό μίλια άκόμη φίδωνε τ'ο μονοπάτι γύρω στο βουνό. Πήγαινα πολύ σιγά και σταματούσα κάθε τόσο για νά ξεκουράζομαι. Σάν έφθασα στο κατοπινό χωριό, μ' έπιασε ένας πειρασμός νά μείνω. Μά ή πεποίθησή μου τώρα μου έλεγε: «Τράβα μπρός». "Ηπια άπό τήν βρύση τ'ο χωριού και πήγα σ' ένα μικρό καφεενδάκι. Μέσα, μερικοί άντρες έπαιζαν χαρτιά και τάβλι πίνοντας καφέδες. Είταν φανερή ή περιέργειά τους για μένα, μά φαίνεται πώς δέν τ'ο θεωρούσαν φρόνιμο νά κάνουν παρέα μαζί μου μέρα μεσημέρι μ'ήν τύχει και τούς δοϋν.

Παράγγελα καφέ, όμως δέν μ' άφησαν νά πληρώσω. Κάθισα λοιπόν σ' ένα τραπεζάκι και τόν έπινα. Τέλος κάποιος σηκώθηκε και ήρθε νά καθίσει μαζί μου. Τόν προσκάλεσα νά παίξομε τάβλι. Παίξαμε δυό παρτίδες. Τού είπα ποιός είμουν. Στο μεταξύ είχαν έρθει κι άλλοι και κάθισαν έλεύθερα μαζί μας. Μέ συμβούλεψαν νά τραβήξω τ'ο δρόμο μου και νά μ'ήν άργήσω νά φύγω άπ' τ'ο χωριό. Συμπέρανα πώς είταν κάποιος κίνδυνος μ' όλο πού δέν μπορούσα νά καταλάβω τί είδος κίνδυνος. Δέν υπήρχαν Γερμανοί στο χωριό, μά ίσως νά περιμέναν καμιά περιπολία.

"Έφυγα και ξαναπήρα τ'ο μονοπάτι. "Ο καφές κι ή κουβέντα με φρεσκάρησαν και περπατούσα γρηγορώτερα. "Ένα μεγάλο χωριό φαινόταν στο βάθος, κάτω στην κοιλάδα, ως τέσσερα μίλια μακριά.

Στά ριζά του λόφου κυλούσε ένα φαρδύ ποταμάκι. Τό πέρασα ξυπόλυτος και κάθισα στην πέρα ὄχθη γιά νά στεγνώσουν τά πόδια μου. Βρέθηκα πάνω σ' ἕνα δρόμο πού τραβοῦσε βορειοδυτικά πρὸς τὴ λίμνη καὶ ἀπὸ τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση πρὸς τὸ χωριό, πού μόλις ἄφησα.

Ἐνα κάρο ἐρχόταν κατὰ δῶ ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ χωριοῦ. Σκέφτηκα νά κρυφῶ ὥσπου νά περάσει, ἀλλὰ κάτι μοῦ ἔλεγε πὼς δὲν εἶχα τίποτε νά φοβηθῶ κι ἔτσι κάθισα καὶ τὸ περίμενα. Δυὸ ἄνθρωποι εἶταν μέσα, σταμάτησαν τὸ κάρο καὶ ἦρθαν νά μοῦ μιλήσουν. Οἱ συνηθισμένες ἐρωτήσεις : ποῦθε καὶ γιά ποῦ. Μιλήσαμε γιά τὸν πόλεμο, γιά τὴν Ἀλβανία καὶ γιά τὴν Κρήτη. Καταλάβαινα πὼς εἶχα νά κάνω μὲ ἄνθρώπους τῆς ἐμπιστοσύνης· εἶταν δυὸ τιμημένοι Ἕλληνες στρατιῶτες καὶ οἱ συμβουλές τους θά μοῦ εἶταν πολύτιμες. Ρώτησα ποῖο εἶταν τὸ χωριό πού βλέπαμε μακριά. Μοῦ εἶπαν πὼς τὸ λένε Ζαγλίβερι καὶ πὼς δὲν ἔπρεπε νά πάω μὲ τὸ φῶς τῆς μέρας. Συχνά πήγαιναν ἐκεῖ πέρα Γερμανοί. Ἄν πήγαινα ὅμως ἀφοῦ σκοτεινίαζε, δὲν εἶχα κανένα φόβο καὶ θά βρισκόνταν πολλοὶ ἀπ' τὸ χωριό νά με φιλοξενήσουν μὲ εὐχαρίστηση.

Ξανάφυγαν σὲ λίγο κι ἐγὼ ξανάρχισα τὴν ὁδοιπορία μου πρὸς τὸ χωριό. Περιπατοῦσα στὴν ἄκρη τοῦ δρόμου γιά νά μπορῶ νά ξεφύγω γρήγορα καὶ νά κρυφῶ ἂν ἔβλεπα νᾶρχεται κανένας Γερμανός. Ἄργά τὸ ἀπόγεμα βρισκόμουν ἔξω ἀπ' τὸ χωριό. Εἶταν Κυριακή, καὶ ὅπως στὰ περισσότερα μέρη, φαίνεται πὼς κι ἐδῶ εἶταν ἔθιμο νά βγαίνουν περιπατο μὲ τὰ καλύτερά τους φορέματα. Ἐνα ρεῦμα περιπατητῆς ἐρχόντουσαν πρὸς τὰ ἐδῶ, οἱ περισσότεροι νεαρά ζευγάρια ἢ σὲ μικροὺς ὀμίλους ἀπὸ τρεῖς ἢ τέσσερις.

Τοὺς χαιρετοῦσα καθὼς διασταυρώναμε καὶ πολλὲς ματιές μὲ παρακολουθοῦσαν ὅπως πήγαινα κουτσαίνοντας, κουρασμένος καὶ μὲ πληγιασμένα πόδια, ἀλλὰ κατὰ βάθος εὐχαριστημένος. Σκέφθηκα πὼς θάπρεπε νά σταματήσω κοντὰ στὸ γεφύρι καὶ κάθισα ἐκεῖ πέρα περιμένοντας. Σὲ λίγα λεπτά πλησίασε ἕνας ὄμιλος ἀπὸ τέσσερις νέους ντυμένους μὲ τὰ Κυριακάτικά τους. Στάθηκαν νά μοῦ μιλήσουν. Πάλι οἱ συνηθισμένες ἐρωτήσεις. Ναί, εἶμουν «Ἰγγλιζ» πιλότος μάχης καὶ πήγαινα στὴν πατρίδα μου. Ἐπακολούθησαν τὰ συνηθισμένα γέλια.

Ἐρίζαν γύρω λαθραῖες ματιές. Μὴ βλέποντας νά φαίνεται κανένας, μοῦ εἶπαν νά τοὺς ἀκολουθήσω. Μὲ ὀδήγησαν ἀπὸ ἕνα πλάγιο μονοπάτι σ' ἕνα ἀδειανὸ μισογκρεμισμένο κτίριο πού βρισκόταν στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ. Ἐδῶ, δὲν εἶχαμε φόβο ἀπὸ ἀδιάκριτα μάτια ἢ νᾶρθει κανένας νά μᾶς διακόψει. Ποιὰ εἶταν τὰ σχέδιά μου ; Εἶμουν προσεκτικὸς σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, γι' αὐτὸ τοὺς ρώτησα τί μὲ συμβουλεύουν. Ὅλοι τους εἶχαν τὴν ἴδια ἀπαισιοδοξία. Εἶταν ἀδύνατον γιά ὁποιοδήποτε νά φύγει αὐτὲς τίς μέρες ἀπ' τὴ χώρα, ἀκόμη καὶ γιά τοὺς Ἕλληνες. Ὅλοι τους θά ἤθελαν νά φύγουν

για να καταταχθούν στον ελληνικό στρατό στην Αίγυπτο, αλλά εΐταν έξω από κάθε συζήτηση. Οί Γερμανοί φρουρούσαν όλους τούς πιθανούς δρόμους και τις διαβάσεις. Εΐταν πολύ επικίνδυνο.

Κατά τή γνώμη τους τὸ καλύτερο θὰ εΐταν νὰ βρῶ κανένα ἀσφαλισμένο μέρος για νὰ μείνω, ἴσως μὲ τούς τσομπάνηδες στὰ βουνὰ και νὰ περιμένω ὡστόσο νὰ ξανάρθουν οί "Άγγλοι. Συμπέραιναν πὼς δὲ μπορούσε πιά ν' ἀργήσουν. Ἐνάφεραν και τὸ "Άγιον Ὅρος. Ναι! Θᾶταν καλά νὰ πήγαινα ἐκεῖ· εΐταν ἀπόμερα, μακριὰ ἀπὸ κάθε ἄλλο μέρος. Ἰσως νὰ μὲ φιλοξενοῦσαν οί καλόγεροι. Στὸ μεταξὺ θὰ κοίταζαν νὰ μοῦ βροῦν κάπου νὰ πλαγιάσω για ἀπόψε. Ἐφυγαν οί δυὸ νὰ ψάξουν και ἄφησαν τούς ἄλλους δυὸ μαζί μου. Καθίσαμε και κουβεντιάζαμε ξένιαστα.

Βράδυναζε. Ξαφνικά θυμήθηκα πὼς δὲν εἶχα φάγει τίποτα ἀπὸ τὸ Σάββατο πρωτὶ πὸ εἶχα προγευματίσει μὲ τὸν τσομπάνη. Και τώρα εΐταν Κυριακὴ βράδυ. Πεινοῦσα. Στὰ μισοσκοτεινά εἶδαμε τέσσερεις ἀνθρώπους νᾶρχονται πρὸς τὰ ἐδῶ. Κρύφτηκα για κάθε ἐνδεχόμενο. Οί ἄλλοι περίμεναν ἀμίλητοι. Οί τέσσερεις πλησίασαν και χαιρέτησαν. Εΐταν οί δυὸ φίλοι μας μὲ ἄλλους δυὸ. Ἐμεινα κρυμένος ὡστόσο μὲ φωνάξουν. Οί δυὸ καινουργιοφερμένοι μὲ χαιρέτησαν μᾶλλον ψυχρὰ, κατάλαβα ὅμως πὼς δὲν εἶχα νὰ φοβηθῶ. Ὁ ἕνας τους δὲν εἶχε ὕφος πολὺ φιλικό. Μὲ ρώτησε ἀγγλικά μὲ τί δικαίωμα ἦρθα νὰ βάλω σὲ κίνδυνο ὀλόκληρο τὸ χωριό. Ἐποκρίθηκα πὼς εἶχα τὸ προαίσθημα πὼς ἐδῶ θᾶμουν σίγουρος. Δὲν τὸν μαλάκωσε ἡ ἀπάντησή μου. Τὸ ὕφος του ἔγινε ἐχθρικό.

Ξαφνικά μοῦ ἦρθε ἡ ἰδέα νὰ ἀναφέρω τὸ ζευγος Χάουζ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐμέσως ἄλλαξε ἡ στάση του μόλις ἄκουσε πὼς εΐταν φίλοι μου. Εἶχε χρηματίσει μαθητῆς τους και εΐταν πρόθυμος νὰ κάνει τὸ πᾶν για ἕναν φίλο τοῦ Τσάρλς Χάουζ. Ἐπὸ δῶ και πέρα ὅλα πῆγαν καλά. Ἡ ἔνταση χαλάρωσε και οί τέσσερεις πρώτοι φίλοι μου ἀνάσαναν εὐχαριστημένοι. Εἶχαν μείνει σιωπηλοί και συμμαζεμένοι ὅλο τὸ διάστημα τῆς συνομιλίας μου μὲ τὸν ἄλλον, εΐταν φανερό πὼς οί δυὸ καινουργιοφερμένοι εΐταν προεστοί τοῦ χωριοῦ.

Εἶχε σκοτεινιάσει πιά και μοῦ εΐπαν ν' ἀκολουθήσω τὸν ἀγγλομαθῆ φίλο μου. Οί ἄλλοι ἔπρεπε νὰ μ'ἀφήσουν. Τούς ἀποχαίρηθησα και τούς εὐχαρίστησα πὸ μὲ βοήθησαν. Μοῦ δηλώθηκε ξεκάθαρα πὼς μόνο μιὰ νύχτα μπορούσα νὰ μείνω και πὼς ἔπρεπε νὰ φύγω τὴν ἄλλη μέρα πρωτὶ-πρωτὶ. Διαφορετικά θὰ εΐταν επικίνδυνο.

Μπήκαμε ἀθόρυβα στὸ χωριὸ και στρίψαμε σὲ μιὰ δενδροστοιχία. Ὁ ὀδηγός μου μοῦεἶπε νὰ περιμένω κάτω ἀπὸ ἕνα δέντρο στὰ σκοτεινά και ἔφυγε. Ξαναγύρισε σὲ λίγο μαζί μὲ κάποιον ἄλλον. Σ'αὐτὸν μ'ἐμπιστεύτηκε, αὐτὸς θὰ μὲ φιλοξενοῦσε τὴ νύχτα. Μοῦ ξαναθύμισε πὼς ἔπρεπε νὰ φύγω πρὶν ἀπ'τὰ ξημερώματα και μᾶς ἄφησε μόνους μὲ τὸν καινούργιο μου φίλο.

Τὸ σπίτι του βρισκόταν λίγες γιάρδες παραπέρα. Μπήκα μαζί

του. Μὲ ὑποδέχτηκαν ἡ γυναίκα του καὶ τὰ δυό του παιδιά. Στὸ δωμάτιο τρεμόφεγγε μιὰ πρωτόγονη λάμπα σὲ σχῆμα σαλτσιέρας ποὺ ἔκαιγε ἐλιόλαδο μ' ἓνα φυτίλι. Τὸ τζάκι εἶταν ἀναμένο κι ἔριξαν κι ἄλλα ξύλα ὥσπου φούντωσε ἡ φωτιά.

Μοῦ ἔβγαλαν τὸ μανδύα μου καὶ κάθισα κατάχαμα μαζί μὲ τοὺς ἄλλους. Ἡ γυναίκα ἀπασχολήθηκε μὲ τὸ νοικοκυριό της κι ἐγὼ κουβέντιαζα μὲ τὰ παιδιά. Σὲ λίγο ἔστησαν ἓνα τραπέζι καταμεσῆς τῆς κάμαρας. Δὲν εἶταν ψηλότερο ἀπὸ μερικὲς ἴντσες. Καθίσαμε τριγύρω, κατάχαμα, καὶ ἔφεραν μιὰ σουπιέρα ποὺ ἄχνιζε. Εἶταν σούπα. Ὅταν μοῦ ἤρθε ἡ μυρωδιά της κατάλαβα πόσο εἶμουν πεινασμένος. Ἐπειτα ἔφεραν τὴν «πήτα», ἓνα πλατὺ παστίτσι μὲ γέμιση ἀπὸ χόρτα. Ἡ γέμιση εἶταν ἀπὸ ραδίκια ποὺ εἶχαν μαζέψει τὰ παιδιά στὶς πλαγιὲς τοῦ βουνοῦ ἀπὸ νωρίς. Μὲ τὴν πεινα ποὺ εἶχα, τὸ βρῆκα θαυμάσιο.

Ἐπειτα καθίσαμε γύρω στὴ φωτιά τοῦ τζακιοῦ. Ἡ λάμπα εἶχε σβῦσει — τὸ λάδι εἶταν πολύτιμο. Κουβεντιάσαμε. Εἶχαν χάσει τὸ μεγάλο τους γιό, σκοτώθηκε στὴν Ἀλβανία. Ὁ πατέρας εἶχε πολεμήσει στὸν προηγούμενο παγκόσμιο πόλεμο καὶ στοὺς βαλκανικοὺς πολέμους ποὺ τέλειωσαν τὸ 1913. Δυὸ φορές τραυματίστηκε. Τοὺς ἔδειξα τὸ δεξί μου μπράτσο φασκιωμένο μὲ ἐπιδέσμους. Φανταζόμουν πὼς τὸ τραῦμα μου θᾶχε μαζέψει πῦον, ὕστερα ἀπὸ δυὸ μέρες δίχως ἀλλάγῃ. Ἡ γυναίκα μὲ συμπόνεσε καὶ ἄρχισε νὰ ξετυλίγει τὸν ἐπίδεσμο. Ἐγὼ ἀντέτεινα, μὲ τὴ σκέψη πὼς δὲν εἶταν ἡ στιγμή νὰ δοῦν ἓνα ἐμπυασμένο τραῦμα, μόλις σηκωθήκαμε ἀπὸ τὸ φαγητό. Ἐκείνη ὅμως ἐπέμενε. Ὁ ἐπίδεσμος εἶταν καθαρὸς καὶ ἔμεινα κατάπληκτος μὴ βλέποντας κανένα ἵχνος ἀπὸ πῦο. Δὲν πίστευα τὰ μάτια μου. Τὸ τραῦμα πυροροῦσε δέκα μῆνες ἀκατάπαυτα καὶ τώρα φαινότανε καλὰ καὶ ἐπουλωμένο. Θὰ εἶχε κλείσει τότε ποὺ δραπέτευσα, θὰ τὸ θεράπευσαν ὁ πονοκέφαλος καὶ ὁ πυρετός μου ἐκείνη τὴν ἀξέχαστη πρώτη βραδιά.

Ἡ ἀγαθὴ γυναίκα εἶπε πὼς θὰ μαντάριζε καὶ τὸ σκισμένο πανταλόνι μου. Εἶταν σὲ κακὰ χάλια καὶ κρεμότανε κουρελιασμένο γύρω στὰ σκέλη μου· τ' ἀγκάθια τοῦ βουνοῦ καὶ τὰ μαντρόσκυλα δὲν τοῦ εἶχαν καθόλου φεισθεῖ. Νύσταζα, μόλις μποροῦσα νὰ κρατηθῶ. Τὸ πρόσεξαν καὶ μ' ἔστειλαν διὰ τῆς βίας στὸ κρεβάτι, στὸ πάνω πάτωμα. Εἶταν ὀλόκληρο δικό μου — οἱ συνηθισμένες τάβλες, σκεπασμένες μὲ κουβέρτες καὶ κιλίμια. Ξεντύθηκα μὲ τὴ βοήθεια τοῦ οἰκοδεσπότη καὶ τοῦ παρέδωσα τὸ πανταλόνι μου γιὰ μαντάρισμα. Μόλις πλάγιασα, μὲ πήρε ὁ ὕπνος.

VIII. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ — ΔΗΜΟΣΙΕΣ

I

ΕΙΤΑΝ ακόμη σκοτεινά σάν ξύπνησα. Ἀνασύρθηκα ἀπὸ τὸ χάος τοῦ βαθῆ ὕπνου. Δὲν καταλάβαινα ποῦ βρισκόμουν μέσα στὸ σκοτάδι. Στὴν ἀρχὴ φαντάστηκα πὼς εἶμουν στὸ σπίτι μου. Ἐπειτα, σιγά - σιγά, διαλύθηκε ἡ καταχνιά τοῦ μυαλοῦ μου καὶ ὁ χρόνος ξανάγινε κάτι ποῦ ἔπρεπε νὰ τὸ λογαριάζω. Πλάι μου στεκόταν ὁ οἰκοδεσπότης κρατώντας τὸ πανταλόνι μου.

Μὲ βοήθησε νὰ ντυθῶ καὶ κατεβήκαμε. Ἡ γυναίκα του ἔψηνε καφὲ πάνω στὴ θράκα τῆς χθεσινοβραδινῆς φωτιᾶς. Ὁ καφὲς εἶταν ἀνατολίτικος, πηχτὸς καὶ γλυκός, μαζί μ' ἓνα ποτήρι κρύο νερό. Τοὺς εὐχαρίστησα θερμὰ σ' ἓνα πολύγλωσσο ἰδίωμα. Ὁ οἰκοδεσπότης θὰ μοῦ ἔδειχνε τὸ δρόμο πέρα ἀπ' τὸ χωριὸ καὶ βγήκαμε μαζί ἀθόρυβα μέσα στὸ γκρίζο μισοσκόταδο τῆς χαρραυγῆς. Πήγαινε πενήντα βήματα μπροστὰ γιὰ νὰ μὴν τὸν ὑποψιασθοῦν ἂν τύχαινε καὶ μᾶς ἔπιαναν. Προχωροῦσα, κάνοντας πὼς δὲν τὸν γνωρίζω, ἀλλὰ μόνον λιγοὶ ἄνθρωποι βρέθηκάν στὸ δρόμο μὴ ὦρα τόσο πρωϊνῆ. Ποῦ καὶ ποῦ μᾶς προσπερνοῦσε κάποιος στὰ σκοτεινὰ πρὸς τὴν ἀντίθετη διεύθυνση.

Φθάσαμε στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ, ὁ δρόμος τραβοῦσε στ' ἀνοιχτὰ τῆς ἐξοχῆς. Ὁ οἰκοδεσπότης μου σταμάτησε κι ἐγὼ τὸν πλησίασα καὶ τὸν εὐχαρίστησα καὶ πάλι. Ἦθελα κάτι νὰ τοῦ δώσω κι ἔψαχνα μέσ' στὴν τσέπη μου. Ὅταν ξεκίνησα εἶχα μαζί μου τέσσερις χιλιάδες δραχμὲς σὲ χαρτονομίσματα. Ἐβγαλα ἓνα χιλιάρικο καὶ τοῦ τῶβαλα μὲ τὸ ζόρι στὸ χέρι. Ἐκεῖνος ἀποποιήθηκε νὰ τὸ πάρει, μὰ ἐγὼ ἐπέμενα λέγοντάς του πὼς εἶναι γιὰ τὰ παιδιά. Τὸ δέχτηκε τέλος καὶ χωρίσαμε.

Προχώρησα μέσα στὸ φῶς ποῦ δυνάμωνε. Ὁ δρόμος ὄδι, γούσε σὲ μιὰ στενὴ μακρὴ κοιλάδα, μέσ' ἀπὸ δεντροπερίβολα καὶ ἐλαιῶνες. Στὴν ἄκρη τῆς κοιλάδας τὸ ἔδαφος εἶταν βάλτος καὶ ἀπὸ κεῖ ὁ δρόμος ἀνέβαινε πάλι στὴ βραχιασμένη πλαγιὰ τοῦ βουνοῦ μέσ' ἀπὸ πρινᾶρια καὶ ἀγριελιές. Καθόμουν συχνὰ στὸν ἴσκιο νὰ ξεκούραστώ. Ὁ ἥλιος εἶχε βγεῖ κτὶ ἔκανε πιὸ ζέστη. Ὁ δρόμος ἔσβυνε σιγά - σιγά, ὥσπου μόλις ξεχώριζε ἀνάμεσα στοὺς κατσικόδρους ποῦ τὸν αὐλάκωναν. Πέρασα μιὰ βουνοραχιὰ κι ἐξακολού-

θησα τὴν πορεία μου μέσ' στὸ ζεστὸ ἀπομεσήμερο. Κανένα ἴχνος κατοικίας ἢ ἀνθρώπου.

Ἐποὶ πέρασα μιὰν ἄλλη βουνοραχιά, βρέθηκα πάνω ἀπὸ μιὰ μεγάλη κοιλάδα. Ἐνα πλατὺ ποτάμι τὴν ἔκοβε καταμεσῆς περ-
 νώντας ἀνάμεσα ἀπὸ καλλιεργημένα χωράφια. Πέρα, ἄλλες λοφο-
 σειρὲς ὑψώνονταν πάλι στὸν ὀρίζοντα. Πάνω στὴν κατηφορία, σχε-
 δὸν στὴ μισὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ ποτάμι, ἔφθασα σ' ἕνα λευκὸ σπι-
 τᾶκι ποὺ φύλαγε ἴδιος σκοπὸς πάνω ἀπ' τὰ χωράφια. Δυὸ γυναῖκες
 στέκονταν στὴν πόρτα κοιτάζοντάς με μὲ περιέργεια καθὼς πλησίαζα.
 Τοὺς ζήτησα νερό. Προθυμοποιήθηκαν νὰ μοῦ φέρουν ἀπὸ ἕνα πῆ-
 λινο κανάτι ποὺ τῶχαν στὸν ἴσκιο. Κουβεντιάσαμε. Οἱ συνηθισμένες
 ἐρωτήσεις καὶ ἀπαντήσεις — ποιὸς εἶμουν, ἀπὸ ποῦ ἐρχόμουν, ποῦ
 πῆγαινα. Τίς ρώτησα :

— Πού ἴναι Ἄγιον Ὅρος;

Κοιτάχτηκαν μεταξύ τους, σὰ νᾶξεραν κάποιο μυστικό, ποὺ δὲν
 μπορούσαν νὰ τὸ ἀποκαλύψουν. Ἐπειτα ἔδειξαν μιὰ μακρινὴ κο-
 ρυφή. Δὲν εἶταν αὐτὸ τὸ Ἄγιον Ὅρος. Βρισκόταν πέρα, πέντε ἢ
 ἕξι μέρες πορεία μακριά. Μὰ ἡ κατεύθυνση ποὺ ἀκολουθοῦσα εἶταν
 ἡ σωστή. Κατευθυνόμενοι πρὸς τὰ μοναστήρια.

Ἐξακολούθησα τὸ δρόμο μου καὶ κάθισα γιὰ λίγο πλάι στὸ πο-
 τάμι, ἀγναντεύοντας τὰ φουσκωμένα του νερά, ποὺ κυλοῦσαν ἀνά-
 μεσα στὶς δεντροφυτεμένες ὄχθες του. Ἀνεβαίνοντας πρὸς τὰ πάνω
 τοῦ ποταμοῦ καὶ κοιτάζοντας νὰ βρῶ κανένα πέρασμα, βρέθηκα
 μπροστὰ σὲ κάποιον ποὺ ὄργωνε. Πρέπει νᾶταν κανένας πλούσιος
 κτηματίας, γιατί τὸ ξύλινο ἀλέτρι του τῶσερναν δυὸ ἀρσενικά δα-
 μάλια. Τὸ σίδηρο τοῦ ἀλετριοῦ ἀνασκάλευε τὸ κοκκινόχωμα καὶ τὰ
 κοράκια μαζεύονταν πίσω ἀπὸ τὰ ζεμένα δαμάλια, ποὺ τραβοῦσαν
 μὲ δύναμη καὶ μουγγρίζαν μέσ' στὸ ζεστὸ ἀπογεματινὸ ἥλιο. Ὁ ἄν-
 τρας εἶταν νέος καὶ στάθηκε νὰ μοῦ μιλήσει. Εἶχε πολεμήσει στὴν
 Ἀλβανία καὶ φοροῦσε ἀκόμα τὸ στρατιωτικὸ του πανταλόνι ἐκστρα-
 τείας. Εἶχε ὕφος πολὺ φιλικό. Ναι, τὸ Ἄγιον Ὅρος θᾶταν καλὸ
 μέρος γιὰ νὰ μείνω. Εἶχαν πάει κιόλα πολλοὶ Ἀγγλοὶ. Μὰ ὅσο γιὰ
 τίς πιθανότητες ποὺ εἶχα νὰ μπορέσω νὰ φύγω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα,
 φαινόταν πολὺ ἀπαισιόδοξος. Θὰ εἶταν κάτι ἐντελῶς ἀκατόρθωτο.
 Κι ὁ ἴδιος προσπάθησε νὰ φύγει γιὰ νὰ καταταχθεῖ στὸν Ἑλληνικὸ
 στρατὸ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, μὰ οἱ Γερμανοὶ εἶχαν σφίξει τὰ δι-
 χτία τους τώρα τελευταῖα. Ἀκόμα καὶ γιὰ τοὺς Ἑλληνας εἶταν
 δύσκολο νὰ ξεφύγουν. Ἡ ἴδια ἱστορία, ποὺ εἶχα ἀκούσει καὶ πρω-
 τύτερα.

Μοῦ εἶπε πῶς τὸ ποτάμι εἶχε ἕνα πέρασμα λίγο πιὸ πάνω,
 κοντὰ σ' ἕνα μύλο καὶ προχώρησα σιγά-σιγά ὥσπου ἔφθασα σ' ἐκεῖνο
 τὸ μέρος. Ἐδῶ τὸ ποτάμι θὰ εἶταν ὡς πενήντα γιάρδες πλατὺ καὶ
 τὰ νερά του κυλοῦσαν γρήγορα καὶ ρηχὰ ἀνάμεσα σὲ πέτρες. Καθὼς
 κάθισα κι ἔβγαζα τίς ἀρβύλες μου καὶ τίς κάλτσες μου, ξαφνιάστηκα

ἀπό κάποιον πού στεκόταν κοντά μου. Εἶχε ξεπροβάλει ἀθόρυβα μέσα ἀπὸ τὸ σῦθαμνο. Ἄλληλοκοιταχτήκαμε μὲ ὑποψία. Ἀλλὰ ἤσυχασα. Φαινόταν Ἕλληνας στρατιώτης καὶ φοροῦσε μιὰ κουρελιασμένη στολή. Τοῦ ἐξήγησα ποιός εἶμαι κι ἔτσι καθησύχασε κι αὐτός. Καθὼς ἐτοιμαζόμουν νὰ μπῶ στὸ νερό, πρόσεξα πὼς εἶχε βγάλει μόνον τὴ μιὰ του ἀρβύλα. Ἀναρωτιόμουν πὼς θὰ περνοῦσε τὸ ποτάμι. Σάστισα πού τὸν εἶδα νὰ μπαίνει στὸ νερὸ καὶ νὰ πηγαίνει πηδηχτὰ μὲ τὸ ἕνα πόδι, γυμνὸ, ὀλόκληρες τὶς πενήντα γιάρδες, μέσ' στὸ νερὸ πού κυλοῦσε μὲ ὄρμῃ καὶ πάνω στὶς μυτερές πέτρες, ὡς τὴν πέρα ὄχθη. Ἐγώ, πηγαίνοντας σιγά-σιγά, δυσκολεύτηκα πολὺ νὰ κρατήσω τὴν ἰσοροπία μου πάνω στὶς γλιστερές πέτρες πού πλήγωναν κι ἔκοβαν τὸ τρυφερὸ πέλμα τῶν ποδιῶν μου. Ἐπρεπε νὰναι κανεὶς πολὺ γυμνασμένος σ' αὐτὴ τὴ μέθοδο γιὰ νὰ κάνει τὸ ἴδιο. Ἐμαθα πὼς εἶταν κάτι πολὺ συνηθισμένο στὸν ἑλληνικὸ στρατὸ καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς κέρδιζες καιρὸ καὶ φασαρίες, φτάνει νάσουν ἀρκετὰ γερὸς.

Ἐξακολοθήσαμε τὸ δρόμο οἱ δυὸ μαζί. Ξαναρώτησα γιὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὸ μυστηριῶδες βουνό. Πρόσεξα πὼς μὲ κοίταξε περίεργα, ἀλλὰ φάνηκε νὰ καθησύχασε καὶ εἶπε πὼς τὸ θεωροῦσε γιὰ τὸ καλύτερο μέρος πούμποροῦσα νὰ πάω. Κι αὐτὸς ὅμως εἶχε μεγάλες ἀμφιβολίες γιὰ τὶς πιθανότητες πού εἶχα νὰ φύγω ἀπὸ τὸν τόπο. Εἶχε προσπαθήσει κι ὁ ἴδιος καὶ ἀπέτυχε.

Φθάσαμε σ' ἕνα χωριὸ κι ἐκεῖ τὸν ἀποχαιρέτησα. Εἶχα ἕνα προαίσθημα πὼς κάποιον θ' ἀντάμωνα καὶ ρώτησα κάτι παιδιὰ ἂν εἶταν κανένας Ἄγγλος, ἐδῶ πέρα. Ὅχι, δὲν ἦταν κανένας Ἄγγλος, μὰ εἶχαν ἔρθει μερικοὶ πρὶν πολλοὺς μῆνες. Δὲν ἤθελαν νὰ μοῦ ποῦν ποῦ εἶχαν μείνει καὶ ξέφευγαν ἀπὸ τὶς ἐρωτήσεις μου. Ἴσως καὶ νὰ μὴ μὲ καταλάβαιναν. Ὡστόσο ἔνιωθα πὼς κάτι θάβρισκα ἐδῶ χάμω καὶ πῆγα σ' ἕνα σπίτι καταμεσῆς τοῦ χωριοῦ. Χτύπησα τὴν πόρτα ἀδίστακτα. Ἀκουσα βήματα ἀπὸ μέσα. Ἡ πόρτα ἀνοιξε καὶ εἶπα τότε ἀγγλικά :

— Εἶμαι Ἄγγλος ἀξιωματικός, μπορεῖτε νὰ μὲ βοηθήσετε, παρακαλῶ ;

— Πὼς ἤξερες τὸ μέρος καὶ ἦρθες ; ἀποκρίθηκε ὁ ἄνθρωπος ἀγγλικά.

Μὲ τράβηξε γρήγορα μέσα. Βρέθηκα σ' ἕνα μικρὸ δωμάτιο μὲ τρία παιδιὰ κι ἕνα ἀντρώγυνο. Ὁ ἄνθρωπος εἶταν πολὺ ὀδύνατος, μὲ βαθουλωμένα μάτια καὶ μὲ κουρελιασμένα ροῦχα. Ἡ γυναίκα του παρουσίαζε τρομερὸ θέαμα, περίμενε παιδί καὶ ἡ κατάστασή της χτυποῦσε στὸ μάτι σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ βαθουλωμένα μάγουλά της καὶ τὰ λιγνά της μπράτσα. Τὰ παιδιὰ φαίνονταν ὑγιέστερα. Ὅ,τι φαγητὸ ὑπῆρχε θὰ πῆγαινε βέβαια σ' αὐτά. Μαζεύτηκαν γύρω μου καὶ μὲ κοίταζαν μὲ ὀρθάνοιχτα μάτια.

Εἶπα ὅλα τὰ καθέκαστά μου, ποιός εἶμουν, ἀπὸ ποῦ ἐρχόμουν καὶ ποῦ λογάριάζα νὰ πάω. Ὁ φίλος μου δὲν μποροῦσε νὰ κατα-

λάβει πώς έγινε και έπέτυχα ακριβώς τὸ σπίτι του, χωρίς καμιά ανθρώπινη υπόδειξη. Αὐτὸς εἶχε βοηθήσει διάφορους Βρετανούς δραπέτες νὰ βροῦν στέγη καὶ τροφή πρὶν λίγους μῆνες. Εἶχαν μείνει πολλές ἐβδομάδες μαζί του, ἀργότερα ὅμως ἔμαθε, πὼς δὲν κατάφεραν νὰ τὸ σκάσουν στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἦ βρισκόνταν ἀκόμη μέσ' στὸν τόπο ἢ τοὺς ξανάπιασαν οἱ Γερμανοί.

Μὲ ἀπέτρεψε ζωηρὰ νὰ πάω στὸ "Ἅγιον" Ὄρος. Εἶπε πὼς εἶχε ἀκούσει ἀπὸ ταξιδιώτες, πὼς οἱ καλόγηροὶ λιμοκτονοῦσαν καὶ πὼς οἱ Γερμανοὶ ἔκαναν συχνές ἐπιδρομές στὰ μοναστήρια, μὲ κατκία, καὶ τοὺς καταμετροῦσαν, ἐπειδὴ εἶχαν ὑποψίες, πὼς φιλοξενοῦσαν Βρετανούς δραπέτες. Περιέγραψε τὴν πενήθημερη πορεία πάνω στὸ μακρὸ δάχτυλο τῆς χερσονήσου ὡς τὸ "Ἅγιον" Ὄρος. Δὲν ὑπῆρχε κανένας δρόμος οὔτε κανένα μονοπάτι τῆς ἀνθρωπιάς. Μόνο ἕνας βουνίσσιος θὰ μπορούσε νὰ κάνει τὸ ταξίδι μὲ ἀσφάλεια. Ἐγὼ δὲν εἶχα μαζί μου τρόφιμα γιὰ μιὰ πορεία πέντε μέρες, μέσ' ἀπὸ μιὰ χώρα ἀκατοίκητη καὶ δὲν εἶμουν σὲ κατάσταση νὰ σκαρφαλώνω στὰ βουνά. Τὰ ζύγιζα ὅλ' αὐτὰ ὅσο μοῦ περιέγραφε τὶς δυσκολίες.

Μοῦ σύστησε, ἀντίθετα, νὰ γυρίσω πίσω, ἀπὸ τὸν ἴδιο σχεδὸν δρόμο πού ἦρθα καὶ νὰ κατευθυνθῶ νοτιοδυτικά, πρὸς τὰ Μουδαγιά. Αὐτὸ τὸ μικρὸ λιμάνι τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης, ἐκεῖ πού ἀρχίζει ἡ χερσονήσος τῆς Κασσάνδρας, τὸ εἶχαν γιὰ κέντρο οἱ λαθρέμποροι, πού ἔκαναν μαύρη ἀγορὰ μεταξὺ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν νησιῶν. Θὰ μπορούσα ἴσως νὰ τοὺς πείσω νὰ μὲ πάρουν μαζί τους στὰ νησιά καὶ ἀπὸ κεῖ νὰ βρῶ κανένα ἄλλο μέσον νὰ περάσω στὴν ἡπειρωτικὴ Τουρκία. Ἀποφάσισα ν' ἀκολουθήσω τὴ συμβουλή του. Φαινόταν πὼς δὲν εἶταν ἄδικα πού τὸν ἀντάμωσα, ἴσως γιὰ ν' ἀποφύγω μιὰ πολυήμερη καὶ ἄγονη ταλαιπωρία.

Στὸ μεταξὺ ἡ γυναίκα του εἶταν ἀπασχολημένη μὲ τὴ γαβάθα τῆς, μὲ λίγο ἀλεύρι καὶ μερικὰ ραδίκια πού εἶχαν μαζέψει τὰ παιδιά ἀπ' τὴ βουνοπλαγιά. Ἐφτιαχνε πῆτα. Εἶταν τὸ μόνο πού εἶχαν νὰ φᾶν καὶ δὲν εἶχαν καμιά ἰδέα ἀπὸ ποῦ θ' ἄπεφτε τὸ κατοπινὸ τους γεῦμα. Καθὼς ἐτοιμαζόμουν νὰ φύγω, θέλησαν νὰ μοῦ δώσουν μὲ τὸ ζόρι τὴ μισὴ πῆτα. Εἶταν τὸ μόνο πού μπορούσαν νὰ κάνουν γιὰ μένα καὶ σχεδὸν ἔκλαιγαν πού μ' ἄφηναν νὰ τραβήξω τὸ δρόμο μου, ἔτσι, χωρίς νὰ μποροῦν νὰ μὲ βοηθήσουν. Τοὺς βεβαίωσα πὼς δὲν χρειάζομαι τίποτα καὶ κατόρθωσα νὰ τοὺς πείσω νὰ κρατήσουν τὴν πολυτιμὴ τροφή γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους. Φεύγοντας, θυμήθηκα τὰ δισκία τῆς βιταμίνης καὶ τὰ βγαλα ἀπὸ τὴν τσέπη μου. Οἱ πολυτιμὲς βιταμίνες θὰ εἶταν σωτήριες γι' αὐτὴ τὴν οἰκογένεια κι ὁ ἄντρας τῆς δέχθηκε μὲ χαρὰ γιὰ τὰ παιδιά του. Ἀποχαιρετιστήκαμε καὶ στράφηκα πρὸς τὰ νοτιοδυτικά.

Μοῦ εἶχε δώσει τὸ ὄνομα ἐνὸς φίλου του σ' ἕνα κοντινὸ χωριὸ πού, ὅπως εἶπε, θὰ μπορούσε νὰ μὲ φιλοξενήσει τὴ νύχτα. Βρισκόταν ὡς δυὸ ὄρες μακριὰ καὶ οἱ βραδυνοὶ ἴσκιοι μάκραναν καθὼς

σερνόμουν πάνω στο μονοπάτι που φίδωνε μέσ' από ρουμάνια και ρεματιές, πάνω από χαντάκια και μέσ' από μικρές καλλιεργημένες έκτασεις. Μὲ εἶχε συμβουλέψει νὰ μὴ μπῶ στο χωριὸ μὲ τὸ φῶς τῆς μέρας γιὰ νὰ μὴν ἐκθέσω τὸ φίλο του ἂν εἶταν τίποτα Γερμανοὶ ἐκεῖ τριγύρω. Σκοτεῖνιάζε πιά καθὼς ἔφθασα στο χωριὸ καὶ βρῆκα ἕναν τσομπάνη που κατέβαινε ἀπ' τὸ βουνὸ γιὰ νὰ περάσει ἐδῶ τὴν νύχτα του. Τὸν ρώτησα :

— Ποὺ ἴναι Καλύβης ;

“Ὁ ἀνύποπτος ἄνθρωπος που θὰ μὲ φιλοξενούσε, ὀνομαζότανε Καλύβης. Ὁ τσομπάνης μὲ ὀδήγησε στο μύλο του μέσα στὸ σούρουπο. Χτύπησα τὴν πόρτα· σὲ λίγο ἄνοιξε καὶ μὲ τράβηξαν μέσα. Ὁ Καλύβης ζοῦσε μαζί μὲ τὴ γυναῖκα του σὲ μιὰ καμαρούλα πίσω ἀπὸ τὸ μύλο. Τοῦ ἐξήγησα ποιὸς εἶμαι ὅπως συνήθως, αὐτὴ τὴ φορά γαλλικὰ γιατί τὰ μιλοῦσε λιγάκι. Κι αὐτὸς εἶταν ἀδύνατος καὶ ρουφηγμένος, ἀλλὰ προθυμοποιήθηκε νὰ μὲ βοηθήσει. Ἡ γυναῖκα του μοῦ ἔφτιαξε μιὰ στρωματσάδα στὴν ἴδια κάμαρα μαζί τους. “Ἐνιωθα πολὺ κουρασμένος. “Ὅπως δὲν εἶχε τίποτα νὰ φάμε οὔτε καὶ φῶς, δὲν εἶταν καὶ πολὺ ἔλκυστικά γιὰ νὰ παρατείνουμε τὴν ἄκεφη συνομιλία μας. Μὲ βοήθησαν νὰ βγάλω τὶς ἀρβύλες μου κι ἔπεσα σ' ἕναν ὕπνο βαθύ.

II

Τὸ πρωτὶ ἔβρεχε καὶ ἡ καταχνιὰ κρεμόταν στὶς πλαγιὲς τοῦ βουνοῦ πάνω ἀπ' τὸ χωριὸ. Σηκώθηκα νὰ φύγω λίγο μετὰ τὰ ξημερώματα, πρὶν ἀρχίσει ἡ κίνηση. Κανένας δὲ φαινόταν καθὼς ξεγλίστρησα ἔξω ἀπὸ τὸ μύλο καὶ πῆρα τὸ φιδωτὸ μονοπάτι τοῦ βουνοῦ που τραβοῦσε νοτιοδυτικά. Τὸ μονοπάτι εἶταν γλιστερό, ἡ λάσπη βάραινε τὶς ἀρβύλες μου καὶ εἶμουν κουρασμένος. Μέσα σὲ δυὸ ὧρες εἶχα κάνει μόνο λίγα μίλια. Ἡ βροχὴ ἔπεφτε ἀκατάπαυτα, εἶμουν βρεμένος καὶ ἴδρωνα.

“Ἐφθασα σ' ἕνα χωριὸ, ἀνεβασμένο ψηλά σὲ μιὰν ἀπόκρημνη χαράδρα. Τὰ σπίτια κολλοῦσαν πάνω στὴν πλαγιά σὰν τὶς πεταλίδες πάνω στο βράχο. “Ἐνα ἀπ' αὐτὰ εἶταν καφενεῖο. Μέσ' ἀπὸ τ' ἀχνισμένα τζάμια, εἶδα μερικοὺς νὰ κάθονται σὲ τραπεζάκια καὶ νὰ πίνουν καφέ. Φαίνονταν καλοὶ ἄνθρωποι κι ἐγὼ εἶμουν κουρασμένος κι ἔνιωθα ὀλομόναχος. Μπῆκα μέσα μὲ ὄλο μου τὸ θάρρος.

Οἱ ὀμίλιες σταμάτησαν κι ὄλοι ἀπόμειναν νὰ μὲ κοιτάζουν. Γιὰ μιὰ στιγμή κόμπιασα. Τί εἶταν, ἐχθροὶ ἢ φίλοι ; “Ἴσως νὰ βρίσκόταν ἐδῶ πέρα καμιά Γερμανικὴ περίπολος. Ἀλλὰ τὸ μυαλό μου ξαναβρῆκε γρήγορα τὴν ἡρεμία του. Χαιρέτησα τὴ συντροφιά κι ἔδωσα τὶς συνηθισμένες ἐξηγήσεις. Δὲν μποροῦσαν νάχουν καμιά ἀμφιβολία πὼς εἶμουν πραγματικὸς “Αγγλος. Οἱ Γερμανοὶ ἔκαναν καμιά

φορά τὸ τέχνασμα νὰ στέλνουν σπιόνους γιὰ ν' ἀνακαλύπτουν μήπως οἱ χωριάτες ἔκρυβαν ἄγγλους αἰχμαλώτους πού εἶχαν δραπέτευσαι. Ἀλλὰ ἐμένα ἢ ταυτότητά μου εἶταν ἀναμφισβήτητ'· τὸ μπόι μου καὶ τὰ ἀνίσχυρα μπράτσα μου μιλοῦσαν ὀλοφάνερα.

Κάθισα καὶ μαζεύτηκε γύρω μου ἓνα μικρὸς ὄμιλος πού δὲ σταματοῦσε νὰ μοῦ κάνει ἐρωτήσεις. Παρουσιάστηκε ἡ χοντρή ἰδιοκτήτρια μ' ἓνα φιλιτζάνι καφέ καὶ σὲ λίγο μοῦ ἔφερε φουριαστά τὸ πιὸ ἀνήκουστο δῶρο — ἓνα σφιχτὸ βρασμένο αὐγὸ. "Ἐπειτα ψωμί κι ἐλιές. "Ἐφαγα θαυμάσια, τριγυρισμένος ἀπὸ ἓνα φιλικὸ αἴσθημα καὶ ἀπὸ τὸ πνεῦμα πού χαρακτηρίζει τόσο βαθιὰ αὐτὸν τὸν βρυνίσιο πληθυσμὸ. Εἶταν κουρελῆδες, ἀξύριστοι, ἀγρωποὶ καὶ εὐξάπτοι, ἀλλὰ οἱ ἀνθρώποι μὲ τὴν μεγαλύτερη καρδιά πού ἀντάμωσα ὡς τώρα στὴ ζωή μου. Τοὺς ἀγάπησα.

Μιλήσαμε γιὰ πολλὰ ζητήματα· γιὰ τὸν πόλεμο, γιὰ τὴν πατρίδα, γιὰ τὸ μέλλον. Ὁ πόλεμος εἶχε πλήξει αὐτὴ τὴ χώρα πιὸ σκληρὰ ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη χώρα τῆς Εὐρώπης, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὴν Πολωνία. Ἡ ἐκστρατεία τῆς Ἀλβανίας εἶταν ἓνα ἔνδοξο κεφάλαιο στὴν ἱστορία τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ οἱ ἑλληνικὲς νίκες δὲν στοίχισαν φτηνά· εἶχαν βαριὲς ἀπώλειες. Ὑστερὰ ἦρθαν οἱ μέρες τῆς καταστροφῆς μὲ τὴν ὑποχώρηση μπροστὰ στὴ Γερμανικὴ εἰσβολή. Καὶ τώρα ἡ κατοχὴ στοίχιζε μιὰν ἀφάνταστη πείνα καὶ ἀναριθμητοὺς θανάτους. Καὶ ἴσως, τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα, τὰ δεινὰ ἐνὸς βασιανισμένου λαοῦ τὰ ἐκμεταλλεύονταν ἀντίζηλες ἀλλοδαπὲς ἰδεολογίες γιὰ νὰ τὰ μετατρέψουν σὲ μίση πού θὰ ἐξαντλοῦσαν ἀκόμη περισσότερο τὴ χώρα μὲ τὴ σφοδρότητά τους.

Ἴσως νὰ εἶταν εὐτύχημα πού τὸ μέλλον μὲ τὴ ζοφερὴ προοπτικὴ τοῦ ἔμενε ἀόρατο. Ὅλοι στὴν Ἑλλάδα περιμεναν πὼς θὰ ἐλευθερώνονταν ἀπὸ μιὰ μεγάλη συμμαχικὴ ἐπίθεση στὰ Βαλκάνια μέσα στὸ καλοκαίρι τοῦ 1942. Λίγοι ἤξεραν πόσο μακροχρόνιο διάστημα χρειάζεται γιὰ τὴν ἐξάσκηση καὶ τὴ σύνθεση μιᾶς μεγάλης στρατιᾶς. Πολλοὶ περιμεναν πὼς τὰ γιγάντια μέσα πού διέθεταν οἱ Ἐνωμένες Πολιτεῖες θὰ μπορούσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὸ ὀλόκληρο, ἀμέσως μετὰ τὸ Πέρλ Χάρμπορ.

Ὅσους ἀντάμωσα στὴν Ἑλλάδα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ εἶταν ἀφοσιωμένοι φίλοι τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Εἶχαμε σπεύσει νὰ τοὺς βοηθήσουμε τὸν καιρὸ πού ἡ τύχη τοῦ πολέμου δὲν εἶταν εὐνοϊκὴ γιὰ μᾶς. Ἐβλεπαν τὴ Μεγ. Βρετανία καὶ τὴν Ἀμερικὴ ὄχι μόνον σάν δύναμη πού θὰ τοὺς χάριζε τελικὰ τὴν ἐλευθερία, ἀλλὰ καὶ σάν μιὰ δύναμη πού θὰ ἀντικαθιστοῦσε μὲ ἠθικὸ σθένος καὶ μὲ ἠθικὴ πολιτικὴ τὴν διεστραμμένη καὶ ἐκδικητικὴ πολιτικὴ τοῦ παλιοῦ καθεστῶτος. Ἡ δικτατορία Μεταξᾶ ἴσως νὰ μὴν εἶταν τόσο κακὴ ὅσο μερικὲς ἄλλες δικτατορίες, μὰ εἶταν ὥστόσο δικτατορία, μὲ τὴν μυστικὴ τῆς ἀστυνομία καὶ μὲ ὅλες τῆς καταπιέσεις τῶν ἀντιφρονούντων πού συνεπάγεται μιὰ δικτατορία. Σὲ μιὰ πραγματικὴ δημοκρατία ἢ ἀντιπο-

λίτευση δὲν καταπιέζεται, καταψηφίζεται. Ἡ μεγαλύτερη ἀνάγκη πού εἶχε ἡ Ἑλλάδα, τότε ὅπως καὶ τώρα, εἶταν νὰ τῆς δείξουν μὲ ποιόν τρόπο τὰ μίση θὰ μπορούσαν νὰ ἐκλείψουν ἀντὶ νὰ γίνονται πεδίο ἐκμεταλλεύσεως — μὲ ποιόν τρόπο ὁ λαὸς θὰ μπορούσε νὰ ἐνωθεῖ σ' ἓνα καινούργιο πνεῦμα — μὲ ποιόν τρόπο ἡ πατρίδα τῆς ἐλευθερίας θὰ μπορούσε νὰ ξαναγίνη ἐλευθερῆ.

Οἱ φίλοι μου εἶταν ἀφοσιωμένοι θαυμαστὲς τοῦ Τσώρτσιλ. Συμβόλιζε γι' αὐτοὺς τὴν ἰσχὺ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Μεγ. Βρετανίας ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Μοῦ ἔλεγαν : « Ἄν κατορθώσεις νὰ φθάσεις στὴν πατρίδα σου, νὰ πεῖς στὸν Τσώρτσιλ πὼς εἶμαστε ἓνα μαζί του καὶ πὼς ὅ,τι κι ἂν συμβεῖ, θὰ πολεμήσουμε μαζί του ὡς τὸ τέλος. Περιμένομε τὴ μέρα πού θὰ ξαναγυρίσουν οἱ Ἄγγλοι». Μὲ ἐλαφρότητα, μὲ ἀπερισκεψία, τοὺς ἀποκρίθηκα : « Ναι, θὰ τὸ πῶ στὸν Τσώρτσιλ ». Δὲν πολυσκέφθηκα πὼς θὰ μπορούσα νὰ ἐκπληρώσω αὐτὴ τὴν ὑπόσχεση, πού ἐγὼ τὴν ἔδωσα μὲ ἐλαφρότητα κι αὐτοὶ τὴν πῆραν στὰ σοβαρά. Ἔμοιαζε σὰν μακρυνὴ κραυγὴ ἀπὸ τὰ Μακεδονικὰ βουνὰ πρὸς τὸν ἀρ. 10 τῆς ὁδοῦ Ντάουνινγκ. Ὡστόσο, ὅταν γύρισα πίσω στὴν πατρίδα μου, ἔτυχε πράγματι νὰ γευματίσω μὲ τὸν τότε πρωθυπουργὸ καὶ μὲ τὴν Κα Τσώρτσιλ καὶ τοὺς διηγήθηκα τὴν ἀφάνταστη αὐτὴ ἱστορία πού θυμίζει κάπως τὴν ἀπόδραση τοῦ ἴδιου τοῦ Τσώρτσιλ στὸ Νοτιοαφρικανικὸ πόλεμο.

Καθίσαμε ὀλόκληρες ὄρες στὸ καφενεῖο ρουφώντας καφέδες ἐρζ ἄ τ ς καὶ κουβεντιάζοντας. Εἶταν μαζί μας κι ἓνας γιατρός, σὲ μιὰ ἀκτίνα ἀπὸ πολλὰ μίλια· μιλοῦσε μὲ εὐχέρεια τὰ γαλλικὰ καὶ εἶταν μιὰ εὐχαρίστηση πού μπορούσα νὰ κουβεντιάσω ἀπρόσκοπτα μαζί του. Προτοῦ φύγω, θυμῆθηκα ξαφνικὰ τὰ γιατρικὰ πού εἶχα μαζί μου καὶ τοῦ τᾶδωσα. Εἶχε μῆνες νὰ δεῖ κινίνο καὶ ἀσπιρίνες, καὶ οἱ σουλφαμίδες εἶταν ἀνεκτίμητες σ' ἓναν τόπο πού δὲν ἔβρισκες ν' ἀγοράσεις φάρμακα. Μοῦ εἶπε πὼς εἶταν σπαρακτικὴ δουλιὰ νὰ νοσηλεύεις ἀρώστους χωρὶς νᾶχεις τὰ μέσα νὰ τοὺς κάνεις καλά. Καταλάβαινα πὼς τὰ φάρμακα πού τοῦ ἔδωσα, εἶταν ἓνα δῶρο θεόπεμπτο.

Καθὼς ἔφευγα, ὁ γιατρός θέλησε μὲ τὸ ζόρι νὰ μοῦ δώσει χρήματα γιὰ τὰ φάρμακα. Δὲν εἶταν σωστὸ νὰ τὰ δεχθῶ ἀπὸ ἓναν ἄνθρωπο πού φαινόταν νὰ τᾶχει πολὺ περισσότερο ἀνάγκη ἀπὸ μένα.

— Δὲν εἶσαι στὰ καλά σου, μοῦ λέει. Ποτὲ δὲν θὰ μπορέσεις νὰ τὸ σκάσεις ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα χωρὶς χρήματα.

Τοῦ εἶπα πὼς ὁ Θεὸς θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ μὲ προστατεύει. Δὲν ἤθελε νὰ πεισθεῖ, ἐγὼ ὅμως εἶμουν ἄκαμπτος. Καὶ ὅταν χωρίσαμε μαζεύτηκε ὅλο τὸ χωριὸ νὰ μὲ κατευοδώσει. Τοὺς ἀποχωρίστηκα μὲ μεγάλη μου λύπη ἀλλὰ ἔπρεπε, γιὰτὶ ὁ δρόμος πού μὲ περίμενε, εἶταν μακρῆς.

Ἡ βροχὴ εἶχε σταματήσει καὶ τὰ σύννεφα σκορπίζαν. Οἱ ἡλιαχτίδες εἶτανε κοφτερὲς ρομφαῖες πού διατρυποῦσαν τὸν τρικυμια-

σμένο οὐρανὸ τέμνοντας τὰ σύννεφα. Ἡ καταχνιὰ κρεμότανε ἀκόμη σὲ φοῦντες ἀπ' τὰ δέντρα πάνω στὶς βουνοπλαγιές καὶ εἶταν μιὰ χαρὰ νὰ βλέπεις τὸ ἱσικιόφωτο νὰ παιχιδίζει μὲ τὰ βροχοπλυμένα φύλλα τους. Ἡ βροχὴ ξαπόλυσε ὅλες τὶς κρυφές ἀνοιξιάτικες μυρωδιές τῆς γῆς κι οἱ ἀνεμῶνες ἔλαμπαν σάν ἄστρα πλάϊ στὸ μονοπάτι.

Ἔνας γέρος ἦρθε μαζί μου γιὰ νὰ μοῦ δείξει τὸ δρόμο. Περπατοῦσε μὲ τὸ ἀνοιχτὸ καὶ σταθερὸ βῆμα τοῦ βουνίσου καὶ τὰ τσαρούχια του ποὺ εἶταν φτιαγμένα ἀπὸ γουρουνόδερμα, μάζευαν πολὺ λιγότερη λάσπη ἀπὸ τὶς στρατιωτικὲς ἀρβύλες μου. Σκαρφαλώναμε ἀκατάπαυτα τὴ βουνοσειρά, ἐκεῖνος μ' ἄφηνε πίσω ὥσπου μᾶς χώριζαν πολλὲς ἑκατοντάδες γιάρδες καὶ τότε στεκότανε καὶ μὲ περιμένε νὰ τὸν φθάσω, χαμογελώντας εὐχαριστημένος ποὺ τὰ γέρικα κόκαλά του εἶταν πιὸ γερά ἀπ' τὰ δικά μου. Ἐξακολουθήσαμε τὸ δρόμο μᾶς μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὥσπου δρασκελήσαμε μιὰ βουνοραχιά καὶ φάνηκε στὸ ἀπόμακρο ἓνα χωριό. Ἔπρεπε νὰ περάσω ἀπὸ κεῖ κι ἔπειτα νὰ τραβήξω γιὰ τοὺς πιὸ μακρυνοὺς λόφους. Τὸν εὐχαρίστησα καὶ ἀφοῦ χωρίσαμε, στάθηκα, παρακολουθώντας τον μὲ τὸ μάτι ποὺ γύριζε πίσω στὸ χωριὸ του προχωρώντας γρήγορα μὲ ἀνοιχτές καὶ πηδηχτές δρασκελιές ἀπὸ βράχο σὲ βράχο μὲς' ἀπὸ τραχιές καὶ δύσκολες κακοτοπιές.

Κάθισα κάμποση ὥρα νὰ ξεκουραστῶ κοιτάζοντας τοὺς ἴσκιους ἀπ' τὰ σύννεφα ποὺ γλιστροῦσαν πάνω στὸ τοπίο καὶ ἀνασαινοντας τὶς μυρωμένες αὖρες ποὺ φυσοῦσαν ἀπὸ τὰ βουνά. Εἶταν πιὰ καιρὸς νὰ πηγαίνω καὶ πῆρα σιγά-σιγά τὸν τραχὴ κατσικόδρομο ποὺ ἔβγαζε στὸ χωριό.

Σὲ λίγο ἀντάμωσα κάποιον μ' ἓνα γαϊδούρι. Τὸ γαϊδούρι σήκωνε ἓνα πελώριο φορτίο ξύλα. Ὁ ὀδηγὸς του εἶταν πάλι ἓνας νεαρὸς Ἕλληνας στρατιώτης καὶ φοροῦσε ἀκόμη τὸ στρατιωτικὸ του πανταλόνι ὅπως τόσοι ἄλλοι. Πιάσαμε γρήγορα φιλία, μοῦ μίλησε γιὰ τὴν Ἀλβανία καὶ μοῦ ἐξιστόρησε τὸ τί προσπάθειες εἶχε κάνει γιὰ νὰ φύγει μὲ τὸ σκοπὸ νὰ καταταχθεῖ στὸν ἑλληνικὸ στρατὸ στὴν Αἴγυπτο. Μοῦ εἶπε νὰ προσέχω γιατί εἶχε Γερμανοὺς στὸ χωριὸ ἐδῶ μπροστά μας. Θάχα πέσει κατευθεῖαν μέσα στοὺς Γερμανοὺς. Παρατήσαμε τὸν κατσικόδρομο ἀκριβῶς πάνω ἀπ' τὸ χωριὸ καὶ τὸν ἀκολούθησα μὲς' ἀπὸ χαράδρες καὶ ἀνακατωμένα μονοπάτια κι ἔτσι τὸ ἀποφύγαμε.

Τὸ μέρος ἐδῶ λεγόταν Ἅγιος Πρόδρομος. Βρισκόταν πάνω στὴ δημοσιά, ἀνάμεσα Θεσσαλονίκη καὶ Πολύγυρο. Βγήκαμε κατευθεῖαν πάνω στὸ δρόμο μὲς' ἀπὸ τὸ σύθαμνο. Ἀποτραβήχτηκα γιὰ νὰ κρυφτῶ πίσω ἀπὸ κάποιον βράχο. Ἐνα φορτηγὸ ἀνέβαινε τὸ δρόμο καὶ τὰ φορτηγά σήμαιναν τὴν παρουσία Γερμανῶν. Στάθηκα λίγο πιὸ πέρα, κάτι ἄνθρωποι κατέβηκαν καὶ μπήκαν σ' ἓνα σπίτι ἔξω ἀπ' τὸ χωριό. Ὁ φίλος μου μοῦ ἔγνεψε κι ἐγὼ πέρασα γρήγορα τὸ δρόμο καὶ χώθηκα μέσα στὸ σύθαμνο ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά. Μὲ ἄφησε

άφοῦ μοῦ ἔδειξε ποία κατεύθυνση ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσω. Τόβαλα στὰ πόδια γιὰ νὰ μὲ χωρίσει ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερη ἀπόσταση ἀπ' τὸ χωριὸ καὶ προσέχοντας νὰ μὴ φαίνομαι ἀπὸ τὸ δρόμο.

Ἄρχισα πάλι νὰ σκαρφαλώνω κι ἐνιωθα μεγάλη κούραση. Ὁ ἀπογεματινὸς ἥλιος εἶχε προβάλει μέσ' ἀπὸ τὰ σύννεφα κι ἔκανε πολλή ζέστη. Δὲν εἶμουν σὲ κατάσταση νὰ κάνω διακόσια τόσα βήματα χωρὶς νὰ κάθομαι γιὰ νὰ ξεκουραστώ. Ἔβαζα ἕνα σημάδι πέρα καὶ προχωροῦσα κατὰ κεῖ. Σὰν ἔφθανα, ἔπεφτα χάμω καὶ ξεκουραζόμουν. Ἐπειτα ξανάρχιζα τὸ πείραμα γιὰ παραπέρα.

Ἄργα - ἄργα ἀνέβαινα τὸ λόφο. Διψοῦσα ὑπερβολικὰ καὶ δὲν ὑπῆρχε πουθενά νερό. Θαρρεῖς πὼς πέρασαν ὀλόκληροι αἰῶνες ὥσπου νὰ ξαναβρῶ ἕνα μονοπάτι. Τὸ μονοπάτι ἀνηφόριζε, μὰ ὄχι τόσο ἀπότομα, κι ἔτσι μπόρεσα καὶ κανόνισα τὸ βῆμα μου. Πίσω ἀπὸ μιὰ βουνοραχιά βρῆκα μιὰ πηγὴ πλάϊ στὸ δρόμο. Τὸ νερὸ ἔτρεχε μέσα σὲ μιὰ πέτρινη γούρνα. Γονάτισα καὶ βούτηξα τὸ πρόσωπό μου μέσα στὸ νερό. Εἶταν παγωμένο, γάργαρα καὶ εἶχε μιὰ θεσπέσια διαύγεια.

Καθὼς καθόμουν νὰ ξεκουραστώ, εἶδα πὼς εἶχε βραδυάσει καὶ δὲν θ' ἀργοῦσε νὰ σουρουπώσει. Πέρασε ἕνας γέρος μ' ἕνα κοπάδι κασίκες. Χαιρετιστήκαε καὶ πήραμε μαζὶ τὸ δρόμο σιγά - σιγά. Τὸν ρώτησα πόσο μακριὰ εἶταν τὸ χωριὸ. Εἶταν ἐδῶ κοντά. Ρώτησα ἂν εἶχε Γερμανοὺς ἐκεῖ πέρα. Ὁχι, δὲν εἶχε Γερμανοὺς. Περίμενα πὼς θὰ μὲ καλοῦσε νὰ μείνω στὸ σπίτι του, ἀλλὰ καθὼς φαίνεται φοβότανε. Μοῦ εἶπε ὅμως πὼς ὑπάρχει ξενοδοχεῖο, πολὺ σπάνιο πράγμα γιὰ ἕνα ὄρεινὸ χωριὸ στὴν Ἑλλάδα. Τοῦ ζήτησα νὰ μὲ ὀδηγήσει στὸ ξενοδοχεῖο καὶ φθάσαμε μαζὶ στὸ χωριὸ μέσα στὸ σούρουπο. Σταματήσαμε μπροστὰ σ' ἕνα μεγαλοῦτσικο ἄσπρο πετρένιο κτίριο. Φαινόταν καθαρὸ καὶ δροσερὸ καὶ τὰ παράθυρά του ἔβλεπαν πρὸς τὴν κοιλάδα κάτω ὡς πέρα μακριὰ. Χτύπησα τὴν πόρτα. Ἄνοιξε μὲ προφύλαξη λίγες Ἴντσες καὶ μιὰ γριά, μὲ πρόσωπο ὄλο ρυτίδες, ἀνεμοδαρμένο καὶ μὲ καλοκάγαθα μάτια, μὲ ἐπεξεργάστηκε προσεκτικὰ ἀπ' τὴν κορφὴ ὡς τὰ νύχια. Φάνηκε ἱκανοποιημένη καὶ μὲ καλοσόρισε νὰ περάσω. Ἀμέσως μὲ τριγύρισε ὀλόκληρο τὸ σπιτικὸ ὄλο γυναῖκες. Μὲ ρωτοῦσαν τὸ ἕνα καὶ τ' ἄλλο καὶ μὲ συμπονοῦσαν γιὰ τὰ σακάτικα μπράτσα μου. Εἶμουν πολὺ κουρασμένος καὶ μόλις μποροῦσα νὰ στηλώσω τὰ μάτια μου. Μὲ ὀδήγησαν πάνω, σ' ἕνα δωμάτιο κοκέτικα καθαρὸ, μὲ πάτωμα σανιδένιο χωρὶς χαλί καὶ μ' ἕνα κρεβάτι στὴ γωνιά. Δυὸ - τρεῖς γυναῖκες πηγαινοέρχονταν ἀπασχολημένες γιὰ νὰ τοῦ βάλουν στρώμα καὶ σεντόνια κι ἕνα πάπλωμα. Μὲ βοήθησαν νὰ βγάλω τὸ μανδύα μου καὶ μ' ἄφησαν μονάχο. Σὲ λίγα λεπτὰ βρισκόμουν κίολα πλαγιασμένος καὶ κοιμόμουν.

III

Πρέπει να κοιμήθηκα ως άργα την άλλη μέρα. Ξύπνησα από τὸ σκούνημα ἑνὸς χωροφύλακα. Ἀνακάθισα καὶ παρατήρησα πὼς ἔξω χιόνιζε στὰ γεμάτα. Δὲν μποροῦσες νὰ δεῖς μακρύτερα ἀπὸ λίγες γιάρδες ἔξω ἀπὸ τὸ παράθυρο. Ὁ χωροφύλακας εἶταν Ἕλληνας καὶ ἤθελε νὰ τοῦ δείξω τὰ χαρτιά μου. Τοῦ χαμογέλασα καὶ εἶπα πὼς δὲν ἔχω. Μοῦ ἀνταπῶδωσε τὸ χαμόγελο λέγοντας πὼς πρέπει νᾶχω ὅπως ὅποτε χαρτιά. Τότε τοῦ ἔδειξα τὴ μετἀλλινὴ ταυτότητα ποῦ κρεμόταν στὸ λαιμὸ μου καὶ τοῦ λέω :

— Νὰ τὰ χαρτιά μου.

Εὐχαριστήθηκε ποῦ μποροῦσε νὰ διαπιστώσει ἐντίμως πὼς εἶχα χαρτιά. Μοῦ λέει :

— Εἶναι ἐν τάξει γιὰ νὰ ταξιδεύεις σ' αὐτὸ τὸν τόπο.

— Ναί, τοῦ λέω, εἶναι ἐν τάξει γιὰ νὰ ταξιδεύω παντοῦ.

— Θὰ τὰ παραδεχθοῦν οἱ Γερμανοί ;

— Ναί, θὰ τὰ παραδεχθοῦν οἱ Γερμανοί.

Ἔμεινε καταγοητευμένος. Γελάσαμε καὶ οἱ δυὸ μὲ τὴν καρδιά μας.

Μοῦ εἶπε πὼς τὸ χωριὸ τὸ λένε Βάρδο. Ἔρχονταν ποῦ καὶ ποῦ Γερμανικὲς περίπολοι καὶ δὲν θὰ εἶμουν ἀσφαλῆς ἂν ἔμενα περισσότερο ἀπὸ εἰκοσιτέσσερις ὥρες. Τὸν ρώτησα ἂν θὰ μποροῦσα νὰ μείνω ὡς τὴν ἄλλη μέρα ἐξ αἰτίας ποῦ χιόνιζε. Τὸ δέχτηκε, μὲ τὴν συμφωνία πὼς θᾶφευγα νωρίς - νωρίς τὸ πρωτῆ. Ξαναπλάγιασα λοιπὸν γιὰ νὰ περάσω μιὰ θαυμάσια μέρα στὸ κρεβάτι, τὸ μεγαλύτερο διάστημα κοιμισμένος. Οἱ πέντε μέρες ὁδοιπορία μοῦ σκλήρναναν τοὺς μῶνες, ἀλλὰ ἡ ἀρώστια μου καὶ ἡ πολύμηνη διαμονὴ στὸ νοσοκομεῖο, μὲ εἶχαν ἐξαντλήσει. Εἶταν θαῦμα νᾶχω μιὰ ὀλόκληρη μέρα στὴ διάθεσή μου γιὰ νὰ ξεκουρασθῶ καὶ νὰ προετοιμασθῶ γιὰ τὸ κατοπινὸ στάδιο τῆς ὁδοιπορίας. Διάβασα τὴν Καινὴ Διαθήκη μου κατάπληκτος γιὰ τίς καινούργιες ἀλήθειες ποῦ μοῦ ἐντυπώνονταν στὴν κάθε σελίδα, ἀναγνωρίζοντας μέσα σ' αὐτὲς ὅσα μοῦ εἶχαν συμβεῖ τίς περασμένες ἑβδομάδες, ὅσα μοῦ εἶχαν γίνεи μάθημα καὶ ὅλα τὰ λάθη ποῦ εἶχα διαπράξει.

Ἀναγνώριζα τώρα πᾶ, πὼς ἂν ἐνεργοῦσα μὲ θαρραλέα πίστη, μὲ τὴν πεποίθηση πὼς ὅ,τι ἔκανα εἶταν τὸ καλύτερο ποῦ μποροῦσα νὰ κάνω, ὁ Θεὸς δὲν θὰ μ' ἄφηνε ποτὲ νὰ πάθω καμιὰ συμφορὰ καὶ ὅσα μοῦ εἶχαν συμβεῖ θὰ χρησίμευαν κατὰ ἓνα θαυματουργὸ τρόπο γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ σχεδίου μου. Ἐκανα σφάλματα μόνον ὅποτε ἀμφέβαλλα ἢ ὅποτε ἄφηνα τίς ἀποφάσεις μου νὰ καθοδηγοῦνται ἀπὸ φόβους ἢ ἀπὸ ἐπιείκειες πρὸς τὸν ἑαυτὸ μου. Αὐτὸς ὁ καιρὸς μοῦ δόθηκε γιὰ νὰ ἐνισχυθῶ στὴν πεποίθησή μου, καθὼς καὶ γιὰ νὰ ξεκουράσω τὰ πονεμένα μου κόκαλα.

Οἱ ἡλικιωμένες γυναῖκες ποῦ ἀποτελοῦσαν τὸ προσωπικὸ τοῦ

ξεινοδοχείου, έρχονταν πότε και πότε για να δουν μήπως χρειάζομαι τίποτα. Δάκρυζαν από τη στενοχώρια τους που δεν είχαν τίποτα να μου δώσουν να φάγω. Δεν είχαν ούτε και γι' αυτές τις ίδιες. "Ελπίζαν πως θάβρισκαν λίγο ψωμί την κατοπινή μέρα. Προπάντων γι' αυτές μου έκανε κόπο. Έγώ δεν πεινούσα και ούτε μ' ένοχλούσε που δεν είχα να φάγω. Μου άρκοῦσε να κείτομαι ήσυχα, να διαβάζω και να ξεκουράζομαι.

Τὸ ἀπόγεμα μου κατέβηκε ἡ πολυτέλεια νὰ ξυριστῶ. "Εστειλα νὰ φωνάξουν κανένα μπαρμπέρη και σὲ λίγο ἦρθε νὰ με ξυρίσει ἕνας νεαρός και μαζί του τὸ μισὸ χωριό. Τὸ δωμάτιο γέμισε μ' ἕνα πλήθος ἐνθουσιώδεις θεατὲς που τὸν παρακολουθοῦσαν καθὼς ἔβαζε ὅλα του τὰ δυνατὰ νὰ κάνει λίγη σαπουνάδα μ' ἕνα πρόστυχο σαποῦνι και μ' ἕνα βουρτσάκι βρώμικο και παλιό. Καταπιάστηκε μ' ἐπιδεξιότητα νὰ με ἀπαλλάξει ἀπὸ τὰ γένια μου που εἴταν πέντε μερῶν. "Ενωθα καθαρὸς και φρεσκαρισμένος κι ἔπιασα γερὴ κουβέντα μ' αὐτοὺς που εἴχαν ἔρθει. Σκαλίζοντας μέσα στὰ πράγματά μου, βρήκα ἕνα σαποῦνι γιὰ ξύρισμα, τῶκοφα στὴ μέση κι ἔδωσα τὸ ἕνα κομάτι στὸ μπαρμπέρη. "Ολοι γύρω ξεφώνιζαν ἀπὸ θαυμασμό. Εἴταν ἀγγλικὸ σαποῦνι και δεν εἴχαν ξαναδεῖ τέτοιο εἶδος σαποῦνι, ἄσπρο και που ν' ἀφρίζει τόσο γρήγορα. Θὰ μπορούσα ν'άρχομαι ὅλη μου τὴ ζωὴ νὰ ξυρίζομαι τζάμπα σὲ τοῦτο τὸ χωριό. "Επιτέλους τὸ πλήθος πείσθηκε νὰ φύγει κι' ἐγὼ ξαναπλάγιασα νὰ ἡσυχάσω.

Σάν ξύπνησα τὸ ἄλλο πρωῒ, ὁ οὐρανὸς εἴταν καθαρὸς και δεν ὑπῆρχε οὔτε ἴχνος χιόνι. "Η θέα εἴταν ὑπέροχη. Κοίταξα ἔξω ἀπ' τὸ παράθυρο και εἶδα πὼς ὁ δρόμος που εἴχα περάσει χθὲς, βρισκόταν πολλὲς χιλιάδες πόδια χαμηλά. "Απὸ τὸ ἄλλο μέρος τῆς κοιλάδας τὰ βουνὰ ὑψώνονταν σὲ ὀδοντωτὲς βουνοραχιλὲς ὡς πέρα τὴ μακρυνὴ κορυφὴ τοῦ Χορτιάτη. "Η ἀτμόσφαιρα εἴταν διαυγής, πρᾶγμα που τὸ συναντᾶς μόνο σὲ ὀρεινὲς χώρες. "Εμοιαζε με τὰ δυτικὰ μέρη τῆς Σκωτίας τὸν Ἰούνιο. Μποροῦσες νὰ δεῖς ἑκατὸ μίλια μακριὰ και κάθε λεπτομέρεια τῆς πλαγιᾶς ξεχώριζε ἀνάγλυφη και με διαύγεια.

Παρουσιάστηκε ἕνα παιδὶ με μιὰ λεκάνη νερὸ και με βοήθησε νὰ νιφθῶ και νὰ ντυθῶ. "Αποχαιρετώντας τὲς ἠλικιωμένες γυναῖκες, τὲς φίλησα· κι ἐκεῖνες ξανάρχισαν νὰ κλαῖν που μ' ἔβλεπαν νὰ φεύγω και μ' ἔβαλαν νὰ τοὺς ὑποσχεθῶ πὼς θὰ ξαναγύριζα.

—Γρήγορα θὰ μᾶς ξανάρθουν οἱ Έγγλέζοι.

"Αλλοίμονο, πόσα χρόνια πέρασαν ὥσπου νὰ βγεῖ ἀληθινὸ !

Κατέβηκα τὸν ἠλιόλουστο δρόμο τοῦ χωριοῦ κουνώντας ἀκόμη τὸ χέρι μου γιὰ νὰ τὲς ἀποχαιρέτησω και χαμογελώντας στοὺς περαστικούς. Σὲ λίγο ξαναβρέθηκα πάλι στὴν πλαγιά, στὸ μονοπάτι που στριφογύριζε πάνω στις ἀπότομες ράχες τοῦ βουνοῦ, και προχωροῦσα ὀλοένα. Σὲ λίγο πέρασα τὴ βουνοραχιά και ἄρχισα τὸν κατεβασμό, τὴ μακριὰ πορεία πρὸς τὴ θάλασσα.

"Απόφευγα τὰ χωριὰ ἢ περνοῦσα γρήγορα ἀπὸ μέσα δίχως νὰ

σταθῶ. Ὁ κατεβασμὸς πήγαινε ἄρκετὰ γρήγορα, ἢ ἀνάπαυση στὸ Βάρδο μοῦ ἔδωσε καινούργια δύναμη καὶ ἀποφασιστικότητα. Κατὰ τὸ μεσημέρι βρέθηκα σὲ δυὸ ὄρες ἀπόσταση ἀπὸ τὰ Μουδανιά. Πλησίαζα στὴν καλλιεργημένη παραλιακὴ ζώνη καὶ συναντοῦσα περισσότερα χωράφια μὲ δημητριακὰ.

Σ' ἓναν ξεροπόταμο βρῆκα τρεῖς ἀνθρώπους ποὺ μάζευαν χορτάρια γιὰ νὰ φᾶν. Μάζευαν ραδίκια. Φαίνονταν σὰν πρῶην στρατιωτικοὶ καὶ σταμάτησα νὰ τοὺς μιλήσω. Τοὺς ρώτησα ἂν ὑπάρχουν Γερμανοὶ στὰ Μουδανιά. Πρὸς μεγάλη μου στενοχώρια μοῦ εἶπαν πὼς ὑπάρχουν. Οἱ βάρκες τῶν λαθρεμπόρων δὲν μπορούσαν πιά νὰ πηγαينوέρχονται καὶ δὲν θᾶμουν ἀσφαλῆς ἂν πήγαινα ἐκεῖ πέρα. Βρισκόμουν σὲ ἀμηχανία τί ἔπρεπε νὰ κάνω. Ἐνωῦθα ὥστόσο πὼς ἢ συνάντησῃ μοῦ μαζί τους εἶχε κάποιο προορισμὸ κι ἔτσι τοὺς ρώτησα ποῦ μὲ συμβούλευαν νὰ πάω. Ἀποκρίθηκαν χωρὶς κανένα δισταγμὸ. Θᾶπρεπε νὰ πάω στὸν Ἄη Νικόλα, στὸ μυχὸ τῆς μεσιανῆς γλώσσας, τῆς χερσονήσου Σιθωνίας. Ἐκεῖ θᾶβρισκα τίποτα λαθρεμπόρους ποὺ ἴσως θὰ δέχονταν νὰ μὲ πᾶν στὰ νησιά. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα θᾶπρεπε νὰ λογαριάζω στὴν τύχη μου γιὰ νὰ φθάσω στὰ τουρκικὰ παράλια.

Τοὺς ἄφησα καὶ προχώρησα λίγο πρὸς τὴ διεύθυνση ποῦ μοῦ εἶχαν δείξει. Τότε κάθισα καὶ ἀνασκόπησα τὴν κατάσταση προσωπικᾶ. Προσευχήθηκα στὸ Θεὸ νὰ μοῦ δείξει τὸ σωστὸ δρόμο. Καταλάβαινα ξεκάθαρα πὼς δὲν θὰ εἶταν σωστὸ νὰ ἐκθέσω τοὺς Ἑλληνας προσπαθώντας νὰ πάω στὰ Μουδανιά μιά καὶ ἤξερα πὼς ὑπάρχουν ἐκεῖ πέρα Γερμανοὶ. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀντιμετωπίσω τὴ μακρυνὴ ὁδοιπορία πρὸς τὸν Ἄη Νικόλα. Ἐνώσω μιά ἀνακούφιση ποῦ τὸ μυαλό μου ξεκαθάρισε καὶ ξεκίνησα πάλι μὲ καινούργια ἀποφασιστικότητα πρὸς τὰ νότια. Δὲν εἶχα καμιὰ ἰδέα τί μοῦ ἐτοίμαζε τὸ μέλλον. Μοῦ ἀρκοῦσε νὰ ξέρω πὼς ἢ σημερινὴ μέρα πῆγε καλὰ ὡς τώρα καὶ πὼς ὁ δρόμος τραβοῦσε μπροστά.

IV

Γιὰ μερικὰ μίλια τὸ μονοπάτι φίδωνε πάνω σ' ἓνα τοπίο κυματιστὸ ποῦ ὅλο χαμήλωνε ὅσο πλησίαζε πρὸς τὴ θάλασσα. Καθὼς πέρασα τὴ ράχη ἑνὸς μικροῦ λόφου, εἶδα μπροστά μου μιὰν ἄσπρη καλοβαλμένη ἀγροκατοικία χτισμένη μὲ πέτρα. Μὲ τὰ ἐξαρτήματα καὶ τὰ ὑποστατικά της ἔμοιαζε σχεδὸν μὲ ἀγροκατοικία τῆς Ἀγγλίας. Μερικοὶ ἄντρες δούλευαν στὴν αὐλὴ κι ἓνα σκυλί γαύγισε καθὼς πλησίαζα.

Σὰν ἔφτασα πιὸ κοντά, τοὺς φώναξα: «Καλημέρα». Ἦρθαν κοντά μου, μὲ χαιρέτησαν, καθίσαμε πλάι στὸ δρόμο καὶ κουβεντιάσαμε. Ξαφνικά, ἔνωσα πὼς πεινοῦσα καὶ σχεδὸν τὴν ἴδια στιγμὴ

έκπληρώθηκε ή έπιθυμία μου. Μιά γυναίκα βγήκε από τὸ σπίτι καί μοῦ ἔφερε ἕνα κομᾶτι ψωμί καί μερικές μαῦρες ἑλιές τυλιγμένα σέ μιὰ πετσέτα. Τὰ δέχθηκα μ'εὐγνωμοσύνη κι ὅσο κουβεντιάσαμε, ἐγὼ τραγάνιζα. Ἦρθαν καί διάφορα παιδιά καί σέ λίγο ἔγινε τὸ κέντρο ἑνὸς φιλικοῦ ὁμίλου ὅλο περιέργεια. Κουβεντιάσαμε καμιά ὥρουλα χωρὶς νὰ λογαριάζουμε οὔτε τὸν καιρὸ ποῦ περνοῦσε οὔτε τὴ δουλιὰ οὔτε τὸ δρόμο ποῦ εἶχα νὰ κάνω. Τέλος κατάλαβα πὼς εἶταν ὦρα νὰ ξεκινήσω καί τοὺς ρώτησα ποῦ μὲ συμβούλευαν νὰ πάω. Μοῦ ἐπιβεβαίωσαν κι αὐτοὶ ἐκεῖνο ποῦ μοῦ εἶχαν πει οἱ ἄλλοι — πὼς ἔπρεπε νὰ πάω στὸν Ἄη Νικόλα.

Τοὺς ὑποσχέθηκα νὰ ξαναγυρίσω κάποια μέρα καί ξεκίνησα. Μπροστὰ σ' ἕνα ποτάμι δυσκολεύτηκα γιὰ μιὰ στιγμή νὰ βρῶ ἀπὸ ποῦ νὰ τὸ περάσω. Πηγαινοερχόμεον ἀνυπόμονα μπροστὰ στὴν ὄχθη ἐλπίζοντας νὰ βρῶ κανένα πέρασμα. Τότε μοῦ ἦρθε ἡ σκέψη: «ἀπὸ δῶ μπορεῖς νὰ τὸ περάσεις». Μ' ὅλο ποῦ τὸ ποτάμι εἶταν πλατὺ καί φαινότανε βαθύ, ἔβγαλα τὶς ἀρβύλες μου καί μπήκα ξυπόλυτος μέσ' στὸ νερό. Μοῦ ἔφθανε ὡς τὰ γόνατα, ποτὲ ψηλότερα, καί τὸ πέρασα σιγά - σιγά κρατώντας τὴν ἰσοροπία μου πάνω στίς γλιστερές πέτρες.

Ὁ δρόμος περνοῦσε μέσ' ἀπὸ μιὰ δασωμένη περιοχή καί μ' ἔβγαλε σέ κάτι καλλιεργημένα χωράφια κοντὰ σ' ἕνα χωριό. Στάθηκα γιὰ νὰ προσανατολισθῶ κι ἔπειτα πήρα γύρο τὸ χωριὸ ἀπ' ἔξω γιατί καταλάβαινα πὼς δὲν θάταν φρόνιμο νὰ διακινδυνεύσω νὰ μπῶ μὲ τὸ φῶς τῆς μέρας. Δὲν εἶχε ἀκόμη βραδιάσει κι ἔνιωθα ἀρκετὰ κουρασμένος. Κάθισα νὰ ξεκουραστῶ κοντὰ σέ κάτι θάμνους καί μὲ πήρε ὁ ὕπνος γιὰ λίγο.

Σὰν ξύπνησα, ἕνας ἄνθρωπος στεκόταν πλάι μου. Εἶταν φορτωμένος ἕνα πελώριο πανέρι γεμάτο μαγειρικά σκεύη. Φαινόταν γυρατζῆς. Νέος κι αὐτός, ὅπως οἱ περισσότεροί, φοροῦσε στρατιωτικὸ πανταλόνι καί εἶχε πολεμήσει στὴν Ἄλβανία. Σὰν ἄκουσε πὼς εἶμαι «Ἰγγλιζ», μ'ἀγκάλιασε κι ἔβγαλε ἀπὸ τὴν τσέπη του ἕνα δέμα τυλιγμένο μέσα σ' ἕνα βρώμικο πανί. Ὅταν τὸ ξετύλιξε, φανερώθηκε μιὰ μιτζήθρα. Θὰ εἶταν κάποτε ἄσπρη, μὰ τώρα εἶχε πολλοὺς λεκέδες μαζί μὲ ἀνοιχτογάλαζα ἀποτυπώματα ἀπ' τὸ πανί ποῦ εἶχε ξεβάψει. Ὅπως κι ἂν εἶναι, ἄξιζε περισσότερο κι ἀπὸ χρυσάφι σέ μιὰ χώρα ποῦ τὸ χρυσάφι δὲν σέ βοηθοῦσε νὰ βρεῖς κάτι νὰ φᾶς. Ἐκοψε ἕνα μεγάλο κομᾶτι καί μοῦ τῶδωσε. Τὸ δέχθηκα μ'εὐγνωμοσύνη καί χωρίσαμε. Ὁ δρόμος του εἶταν πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη, ἐνῶ ὁ δικός μου εἶταν πρὸς τὸ ἄγνωστο.

Τράβηξα πρὸς τὰ παράλια μέσα στοὺς ἴσκιους ποῦ ἀρχίζουν νὰ μακραίνουν. Περνοῦσα μέσ' ἀπὸ ἐλαιῶνες, τὰ δέντρα ἔριχναν πάνω στὸ δρόμο τὸ μακρὸ τους ἴσκιο. Ἀφοῦ πέρασα τὴν κορυφὴ ἑνὸς μικροῦ λόφου, ξεχώρισα μιὰ μεγάλη ἄσπρη ἀγροκατοικία, πολὺ πέρ' ἀπὸ τὸ δρόμο, μέσα σ' ἕνα δεντροπερίβολο. Δὲν εἶχε ἀκόμη σκο-

τεινιάσει, μὰ κάτι μ' ἔσπρωχνε νὰ πάω σ' αὐτὸ τὸ σπίτι καὶ νὰ περάσω ἴσως καὶ τὴ νύχτα μου. Μὲ τὴν ἀβεβαιότητα ἂν εἶταν σωστὸ αὐτὸ ποὺ ἤθελα νὰ κάνω ἢ μόνο μιὰ ἐπιθυμία μου, κάθισα λίγη ὥρα πλάι στὸ δρόμο. Ἡ πεποίθησή μου μεγάλωσε σιγά - σιγά καὶ κατευθύνθηκα μ' ἐμπιστοσύνη πρὸς τὸ σπίτι.

Εἶταν μιὰ κομψὴ ἀγροκατοικία, μεγαλύτερη ἀπ' ὅσες εἶχα δεῖ ὡς τώρα, μοναχικὴ μέσα σ' ἕνα ὄμορφο δεντροπερίβολο. Προχώρησα μὲ θάρρος καὶ χτύπησα τὴν μπροστινὴ πόρτα. "Ἀκουσα θόρυβο μέσα καὶ εἶχα τὴν ἐντύπωση πὼς μὲ κατασκόπευαν ἀπ' τὸ παράθυρο. Συγκράτησα ὁμῶς τὴν περιέργειά μου καὶ περιμένα ὑπομονητικά, χωρὶς νὰ γυρίσω νὰ δῶ. Σὲ λίγο ἡ πόρτα ἄνοιξε μιὰ - δυὸ ἴντσες καὶ ἕνας ἄντρας μὲ κοίταξε ἐξεταστικά. Μοῦ μίλησε ἑλληνικά, μὰ τόσο γρήγορα ποὺ δὲν μπόρεσα νὰ καταλάβω τί ἔλεγε.

Τὸ μόνο ποὺ σκέφθηκα νὰ πῶ, εἶταν :

— Εἶμαι "Ἀγγλος πιλότος μάχης.

Τὸ ἐπανάλαβα καὶ γαλλικά καὶ τότε μὲ χαρὰ μου τὸν ἄκουσα νὰ μοῦ ἀποκρίνεται γαλλικά ποὺ εἶταν καταληπτὰ ὅσο καὶ τὰ δικὰ μου πάνω-κάτω.

Μὲ πῆρε μέσα καὶ μ' ἔμπασε σ' ἕνα σαλόνι ποὺ κάθονταν τρεῖς ἄλλοι ἄντρες. "Ὅλοι τους ἄρχισαν ἀμέσως νὰ μοῦ κάνουν διάφορες ἐρωτήσεις, κάπως ὑποψιασμένοι. Ζητοῦσαν νὰ τοὺς παρουσιάσω τὰ χαρτιά μου γιὰ νὰ ἀποδείξω ποιὸς εἶμαι. "Εβγαλα ἕνα γράμμα ποὺ εἶχα λάβει ἀπὸ τὴν μητέρα μου καὶ ποὺ τὸ φύλαγα σὰ θησαυρὸ σὲ μιὰ ἐσωτερικὴ μου τσέπη. Φυσικά, ὁ φάκελος εἶταν στὸ ὄνομά μου καὶ μοῦ εἶχε σταλεῖ μέσον τοῦ Ἑρυθροῦ Σταυροῦ. Τὸν ἐξέτασαν ὅλοι προσεκτικά καὶ φάνηκαν ἱκανοποιημένοι. Τὸ ὕφος τους ἔγινε φιλικότερο. Σὲ ὅλες τὶς ἐρωτήσεις τοὺς ἀποκρίθηκα ἀδίστακτα καὶ καθαρὰ : πὼς πιάστηκα αἰχμαλώτος, ποὺ εἶταν τὰ σπίτι μου, σὲ ποῖο στρατόπεδο αἰχμαλώτων εἶχα μείνει, πότε δραπέτευσα.

Σὰν ἔφθασαν στὴν ἐρώτηση : «Ποῦ πηγαίνετε τώρα ;», τοὺς ἐξήγησα πὼς δὲν εἶχα κανέναν ἰδιαιτερο λόγο νὰ πάω σὲ ὀρισμένο μέρος καὶ πὼς ἀπώτερος σκοπός μου εἶταν νὰ φθάσω στὴν πατρίδα μου. Γελάσαμε ὅλοι μαζί. Τότε τοὺς εἶπα πὼς πρῶτα μὲ εἶχαν συμβουλευθεῖ νὰ πάω στὸ "Ἁγίον "Ὀρος, ἔπειτα στὰ Μουδανιά καὶ τέλος τώρα στὸν "Αἴ Νικόλα. Κοιτάχτηκαν μεταξύ τους.

Πρόσθεσα πὼς τόνιωθα γιὰ βέβαιο πὼς μιὰ ἀνώτερη δύναμη μὲ καθοδήγησε ὡς τώρα στὴν ὁδοιπορία μου καὶ πὼς εἶμουν βέβαιοι πὼς θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ μὲ ὁδηγεῖ πρὸς ἕνα σκοπὸ ἢ πρὸς ἕνα τέλος ποὺ δὲν μπορούσα νὰ προβλέψω, ἀλλὰ ποὺ εἶταν ὁ προορισμός μου. Πάλι κοιτάχτηκαν μὲ ἐκπληξη, σχεδὸν μὲ κατάπληξη. Μίλησαν μεταξύ τους σὲ γρήγορα ἑλληνικά.

"Ἐπειτα, ὁ οἰκοδεσπότης γυρίζει καὶ μοῦ λέει :

— Θὰ μείνετε ἀπόψε μαζί μας καὶ αὔριο θὰ σᾶς πᾶμε νὰ συναντήσετε μερικοὺς φίλους σας.

Τὸν ρώτησα τί ἐννοοῦσε καὶ μοῦ ἐξήγησε πὼς ὁ Ντέρικ Σκῶτ καὶ οἱ δυὸ Αὐστραλοὶ νοσοκόμοι, ποὺ εἶχαν δραπετεύσει ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκη λίγες ἐβδομάδες πρὶν ἀπὸ μένα, εἶχαν ἔρθει νὰ ζητήσουν φιλοξενία σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο σπίτι.

Ἔμεινα κατάπληκτος ἀπ' τῆ χαρὰ μου ποὺ ἄκουσα πὼς θὰ ξανάβλεπα τόσο γρήγορα καὶ τόσο ἀναπάντεχα τὸν φίλο μου Ντέρικ Σκῶτ. Εἶταν ἐκπληκτικὸ πὼς ἀπ' ὅλα τὰ μέρη ποὺ ὑπάρχουν στὴν Ἑλλάδα, διάλεξα νᾶρθῶ στὸ ἴδιο σπίτι. Δὲν εἶχα καμιὰ ἰδέα κατὰ ποῦ θὰ πῆγαινε ὁ Ντέρικ φεύγοντας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Θὰ μπορούσε νᾶχε πάει ὅπουδήποτε ἄλλοῦ· καὶ ὅμως νὰ ποὺ χτυπήσαμε στὴν ἴδια πόρτα καὶ οἱ δυό, μὲ λίγες μέρες διαφορά ὁ ἓνας ἀπ' τὸν ἄλλον. Εὐγνωμονοῦσα ποὺ καταλάβαινα πάλι τί μ' ἔκανε νᾶρθῶ ἐδῶ — ἡ σιωπηλὴ σκέψη ποὺ τόσες φορές μὲ ὀδηγήσει νὰ πάω στὸ μέρος ποὺ ἔπρεπε καὶ στὸν ἄνθρωπο ποὺ ἔπρεπε.

Σὲ λίγο μὲ ὀδήγησαν στὸ πάνω πάτωμα, σ' ἓνα καθαρὸ καὶ ὁμορφο δωμάτιο. Εἶταν ἀπλὰ ἐπιπλωμένο. Ἐνα κρεβάτι τυπικὰ ἐλληνικὸ, τὰβλες πάνω σὲ στρίποδα, μὲ χαλιά καὶ κιλίμια γιὰ σκεπάσματα. Εἶμουν πολὺ κουρασμένος. Ὁ οἰκοδεσπότης μοῦ ἐξήγησε πὼς θὰ ἤθελε νὰ μείνω ἐδῶ πάνω, ὥσπου νὰ μὲ πάρει νὰ φύγομε μαζί τὸ ἄλλο βράδυ, ἀφοῦ θὰ σκοτείνιαζε. Δὲν ἔπρεπε νὰ μὲ δεῖ κανένας καὶ θὰ μοῦ ἔφερνε ὁ ἴδιος νὰ φάγω. Τὸν εὐχαρίστησα καὶ μ' ἄφισε μόνο. Γονάτισα πλάι στὸ κρεβάτι καὶ δόξασα τὸ Θεὸ ποὺ μ' ἔφερε ἐδῶ πέρα. Ἔπειτα κοιμήθηκα πολλὲς ὥρες μονοκόματα.

Ὁλόκληρη τὴν ἄλλη μέρα ἔμεινα ξαπλωμένος ἡσυχάζοντας καὶ διαβάζοντας πότε καὶ πότε τὴν Καινὴ Διαθήκη. Τὸ μεσημέρι μοῦ ἔφεραν κάτι λαχταριστό, ἓναν ζεστὸ κεσὲ ζεστὴ σούπα. Ἐγὼ περίμενα πὼς θὰ περνοῦσα μὲ τὸ ψωμί καὶ τὸ τυρὶ ποὺ εἶχαν ἀπομείνει στὴν τσέπη μου ἀπὸ τὴν προηγούμενη μέρα. Ὑστερ' ἀπὸ τὴ σούπα, ἀκολούθησε ἓνα πιάτο καλομαγειρεμένο πιλάφι μὲ λίγο κοτόπουλο. Τὸ γλέντησα βασιλικά.

Σὰν ἔφτασε στὴν ἄκρη τῆς αὐτῆ ἡ ἀνέλπιστη εἰρηνικὴ μέρα, ἦρθε τὸ βραδάκι κι ἐγὼ εἰτοιμάστηκα. Ντύθηκα κι ἔβαλα πάλι τὶς ἀρβύλες μου. Μισὴ ὥρα μετὰ ποὺ σκοτείνιασε, παρουσιάστηκε ὁ οἰκοδεσπότης ντυμένος γιὰ ὁδοιπορία, κατεβήκαμε σιγά - σιγά, ξεγλιστρίσαμε ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ βγήκαμε στὸ δρόμο.

Ἡ βραδυὴ ἀτμόσφαιρα εἶταν καθαρὴ, μυρωμένη μὲ ὅλα τὰ ἀρώματα τῆς μέρας. Μιὰ δροσερὴ ἐντύπωση ἀπὸ ἀγιάζι, τὰ ἄστρα σπιθοβολοῦσαν ψηλὰ πάνω στὸν ἀσυννέφιαστο οὐρανό. Τὸ μεγαλύτερο διάστημα πηγαίναμε σιωπηλοί, ὁ ἓνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλον πάνω στὸ στενὸ μονοπάτι. Εἶμουν ξεκούραστος ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀνάπαυσή μου στὸ ἀγρόκτημα καὶ δὲν δυσκολευόμουν νὰ ἀκολουθῶ τὸν ὀδηγό μου. Οἱ ἀργὲς δρασκελιές του εἶταν πανομοιότυπες μὲ ὄλων τῶν βουνίσιων σὲ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου. Κρατοῦσα τὸ ἴδιο βῆμα μ' ἐκεῖνον καὶ προχωροῦσαμε γρήγορα πάνω στὸ τραχὺ μονοπάτι.

“Υστερ’ από δυό ὄρες, φθάσαμε στὸν προορισμό μας. ”Ακουγα κιάλα τὰ κύματα πού σπάζαν στὴν ἀκρογιαλιά, κάπου ἐκεῖ κοντά. Παρατήσαμε τὸ μονοπάτι καὶ σκαρφαλώσαμε ἀνάμεσ’ ἀπὸ πεῦκα πού μοσχοβολοῦσαν, ὡς μιὰ λευκὴ βιλλίτσα, ψηλά πάνω ἀπὸ τὴν παραλία. Ὁ ὁδηγός μου χτύπησε τὴν πόρτα κι ἀνοίξε ἕνας γέρος πού κρατοῦσε ἕνα λαδοφάναρο μὲ τρεμουλιαστή φλόγα. Τὸ ρυτιδωμένο μούτρο του ἀναγάλιασε ὅταν μᾶς εἶδε, μὲ καλωσόρισε σὰ νᾶ-μουν γιός του. Μὲ ὁδήγησαν σ’ ἕνα κρεβάτι. Εἶταν σωστὸ κρεβάτι, μὲ σομιέ, μὲ στρώμα καὶ μὲ καλὲς κουβέρτες. Δὲν ἄργησα πάλι ν’ ἀποκοιμηθῶ βαθιά.

V

Σὰν ξύπνησα τὸ πρωτὶ, εἶδα πῶς ὁ ὁδηγός μου εἶχε φύγει. Ὁ γέρος εἶχε ὁδηγίες νὰ μοῦ πεῖ νὰ μὴ μένω τὴ μέρα μὲσ’ στὸ σπίτι. Τὸν ἄφησα λοιπὸν καὶ τράβηξα λίγο δρόμο πάνω στὴν πλαγιὰ τοῦ λόφου. Βρῆκα μιὰ γάργαρη πηγὴ καὶ κάθισα ἐκεῖ κοντὰ μέσα σὲ κάτι θάμνους. Ὁ ἥλιος ἔλαμπε στὸν αἴθριο οὐρανὸ καὶ εἶταν εὐχάριστα νὰ κάθεται κανεὶς στὸν ἴσκιο.

Τριγύρω μου τὸ τυπικὸ ρουμάνι καὶ τὰ δεντράκια πού σκεπάζουν τόσες βουνοπλαγιές σ’ αὐτὰ ἐδῶ τὰ μέρη. Κάτω μου, ἕνα σύδεντρο πεῦκα μὲ τὴ λευκὴ βιλλίτσα καταμεσῆς. Πέρα ἀκόμη κάτω, ἀπλώνονταν ἡ λευκὴ ἀμουδιὰ πού τὴ σάρωνε τὸ ἀνοιχτογάλαζο Αἶγαλι. Δεξιὰ μου, μακριὰ, χωνόταν μὲσ’ στὴ θάλασσα ἡ μακριὰ γλώσσα τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας, ξεκινώντας νότια ἀπὸ τὰ Μουδανιά. Πιὸ πέρα, χωρὶς νὰ φαίνεται ὅμως, εἶταν ὁ κόλπος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ στὸ ἀπόμακρο, στὸ βάθος, ὑψώνονταν μεγάλες βουνοσειρές γύρω στὸν Ὀλυμπο μὲ τὴ χιονισμένη κορυφή. Ἀριστερά, ἡ δευτέρα χερσόνησος, τῆς Σιθωνίας, μιὰ μακριὰ, χαμηλὴ βουνοσειρὰ πού ἐκτεινόταν στὰ νότια τοῦ Ἄη Νικόλα. Μέσα στὸν κόλπο μερικὲς ψαρόβαρκες τραβοῦσαν πρὸς τ’ ἀνοιχτὰ κι ὁ ἥλιος χτύπαγε τὰ πανιά τους καὶ λαμπύριζε τριγύρω πάνω στὸ νερό. Εἶταν μιὰ ἐξάισια θέα κι ἔμεινα ἐκεῖ ὄρες ὀλόκληρες νὰ κοιτάζω ἄναυδος, ἐνῶ τὸ χλιαρὸ ἀεράκι μὲ χάδευε μὲ μυρωμένες πνοές.

Ποῦ καὶ ποῦ περνοῦσαν ἄνθρωποι στὸ δρόμο, κάτω ἀπὸ τὴ βίλλα, μὰ κανένας δὲν ἀνέβηκε τὸ λόφο οὔτε πλησίασε στὸ σπίτι. Τὸ βράδυ ξαναπῆρα τὸ δρόμο γιὰ κάτω καὶ χτύπησα τὴν πόρτα. Ὁ γέρος μ’ ἔβαλε μέσα καὶ μοῦ εἶχε ἕτοιμο λίγο καφέ ἐρζ ἄ τ ς πού τὸν εἶχε ψήσει στὴ φωτιά τοῦ τζακιοῦ. Φάγαμε μαζί τὸ ψωμί μας, ἐγὼ μᾶζενα ὡς καὶ τὰ ψίχουλα καὶ τὰ μασούλιζα μὲ ὄρεξη.

Ἀργότερα, ἄκουσα νὰ χτυποῦν τὴν πόρτα. Ἐτοιμαζόμουν νὰ κρυφτῶ, ἀλλὰ ὁ γέρος μὲ καθησύχασε. Εἶχαν ἔρθει οἱ ὁδηγοὶ γιὰ τὸ κατοπινὸ κομάτι τοῦ δρόμου. Μπῆκαν δυὸ ἄντρες. Δὲν ἄργη-

σαμε νά γίνομε φίλοι καί ἀφοῦ καπνίσαμε ἕνα τσιγάρο, ἔτοιμασθήκαμε καί ξεκινήσαμε ὄλοι μαζί μέσα στοῦ σούρουπο.

Αὐτὴ τὴ φορά τὸ μονοπάτι ὀδηγοῦσε μακριὰ ἀπὸ τὴ θάλασσα καί πηγαίναμε ἀργά, ὁ ἕνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλον. Φθάσαμε σὲ μιὰ κατασκήνωση. Εἶταν μαῦρα τσαντήρια πού τὰ κατοικοῦσαν βουνίσιοι τσομπάνηδες. Μιὰ ράτσα ξεχωριστὴ, μὲ μακριὰ μαῦρα γένια καί μαῦρες κάπες. Θὰ περνοῦσαν τὸ χειμῶνα στὰ χαμηλὰ μέρη μαζί μὲ τὰ κοπάδια τοὺς καί ἀργότερα, ὅταν θὰ μέστωνε τὸ καλοκαίρι, θάνέβαιναν στὰ ψηλὰ βουνὰ κοντὰ στὴ Βουλγαρικὴ μεθόριο πού εἶταν ἡ πραγματικὴ πατρίδα τοὺς. Ἕνας νομαδικὸς λαὸς πού πηγαινοέρχεται ἔτσι ἀπὸ αἰῶνες.

Μερικοὶ στέκονταν στοῦ μονοπάτι καθὼς περνούσαμε. Ἐφεγγε ἀρκετὰ καί τοὺς ξεχώριζα καθαρά. Μὲ εἶχαν προειδοποιήσει νά μὴ μιλήσω σὲ κανέναν, μόνο νά περάσω ἡσυχὰ μπροστὰ τοὺς. Ἄνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς μαυρογένηδες εἶταν καί κάποιος μὲ λιγνότερη κορμοστασιά. Δὲν φοροῦσε κάπα καί ἔμοιαζε ὑποπτα μὲ Βρετανὸ στρατιωτικὸ. Ἀκολούθησα ὡστόσο τὶς ὀδηγίες πού μοῦ εἶχαν δώσει καί πέρασα σὲ λίγες γιάρδες ἀπόσταση ἀπὸ κείνον χωρὶς νά πῶ λέξη. Κοιταχτήκαμε μὲ περιέργεια καί ἡ ματιὰ μας εἶταν ὁ μόνος μας δεσμὸς καθὼς διασταυρωθήκαμε μέσα στὴ νύχτα, τόσο μακριὰ ἀπ' τὴν πατρίδα.

Οἱ ὀδηγοί μου μὲ πληροφόρησαν πὼς ἐδῶ γύρω βρίσκονται μερικοὶ δικοὶ μας πού εἶχαν δραπετεύσει ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς, μὰ δὲν κατάφεραν νά φύγουν ἀπ' τὸν τόπο. Ζοῦσαν μ' αὐτοὺς τοὺς νομάδες τσομπάνηδες πού τοὺς συντηροῦσαν καί συνήθισαν σιγὰ σιγὰ σ' αὐτὴ τὴ ζωὴ. Ὅταν θὰ ζέσταινε ὁ καιρὸς, θὰ ξανάπερναν τὸ δρόμο γιὰ πάνω.

Μοῦ ἦρθε ἡ ἰδέα πὼς ἴσως νά εἶταν κι ἐμένα τῆς τύχης μου νά ζήσω ἔτσι γιὰ ἕνα διάστημα. Γέλασα μὲ τὴ σκέψη πὼς θὰ τῶβρισκαν οἱ φίλοι μου — νά βόσκω ἀρνιά ἢ κατσίκες θὰ εἶταν κάποια ἀλλαγὴ ἔπειτ' ἀπὸ τὸ σημῆνος τῶν Χορρικέϊν. Ἀλλὰ εἴμουν ἔτοιμος γιὰ ὄλα. Ὅτι κι ἂν ἤθελε συμβεῖ, ἡ ζωὴ ἔμενε πάντα μιὰ μεγάλη περιπέτεια.

ΙΧ. ΟΡΜΥΛΙΑ

Ι

ΥΣΤΕΡ' από δυὸ ὄρες φθάσαμε κοντὰ σ' ἓνα χωριό. Τὸ ἔλεγαν Ὀρμούλια καὶ κείτοταν γαλήνιο μέσ' στὰ βουνά πού ἐκτείνονταν πίσω του σὲ ἀλλεπάλληλες βουνοσειρὲς πρὸς τὰ βόρεια.

Σταθήκαμε σ' ἓνα σπιτάκι ἔξω ἀπ' τὸ χωριό. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ὀδηγούς μου μπήκε μέσα γιὰ νὰ βεβαιωθεῖ πὼς ὅλα εἴταν ἐν τάξει. Σὲ λίγο μᾶς ἔγνεψε νὰ μποῦμε κι ἐμεῖς. Βρεθήκαμε σ' ἓνα μικρὸ δωμάτιο γεμάτο ἀνθρώπους. Ἡ γυναίκα τοῦ ὀδηγοῦ μου καὶ τὰ τρία του παιδάκια, ἡ γυναίκα κάποιου ἄλλου καὶ διάφοροι φίλοι. Ξαφνικά, ὄρθιον στὴ γωνιά καὶ νὰ χαμογελᾷ μὲ κάθε μῦρο τοῦ προσώπου του, εἶδα τὸν φίλο μου Ντέρικ Σκῶτ. Ἀνταλλάξαμε ἓναν συνηθισμένο χαιρετισμό, σὰ νᾶταν φυσικότατο νὰ συναντηθοῦμε στὸ σπίτι κάποιου κοινοῦ μας φίλου.

Μαζὶ του εἴταν κι ἓνας μεγαλόσωμος νέος μὲ τὸ ἀλάθευτο παρυσιαστικὸ τοῦ Βρετανοῦ μόνιμου στρατιώτη. Μοῦ τὸν σύστησαν μὲ τὸ ὄνομα Χάρρυ Μπράουν καὶ χαμογέλασε καθὼς δίναμε τὰ χέρια.

—Χάρηκα τόσο πολὺ πού φθάσατε, κύριε ἀξιωματικέ, μοῦ εἶπε.

Μοῦ ἐξήγησε πὼς τοὺς εἶχαν πεῖ πὼς πρόκειται νᾶρθω καὶ τοὺς εἰδοποίησαν, τὸν Ντέρικ κι αὐτόν, νὰ κατέβουν ἀπὸ τὸ κρησφύγετό τους πάνω στὰ βουνά, γιὰ νὰ μὲ πάρουν μαζὶ τους. Ὅπως μοῦ εἶπαν ὁ Χάρρυ καὶ ὁ Ντέρικ, εἴταν ὀχτῶ ὅλοι μαζὶ ἐκεῖ πάνω. Οἱ νοσοκόμοι πού εἶχαν δραπετεύσει μαζὶ μὲ τὸν Ντέρικ, χωρίστηκαν ἀπὸ κείνον γιὰ νὰ γυρίσουν στὴ Θεσσαλονίκη κι ἐκεῖ τοὺς ξανάπιασαν ἀργότερα.

Ὁ ἀέρας εἴταν πνιγηρὸς μέσ' στὸ μικρὸ δωμάτιο πού καθόμασταν καὶ κουβεντιάζαμε γιὰ τὰ περασμένα. Ξαλάφρωσα πού ξαναμιλοῦσα ἀγγλικά. Ὁ Χάρρυ εἴταν ἀπὸ τὸ Μπρίστολ καὶ μιλοῦσε μὲ τὴν ἀργή, συρτὴ προφορά πού ἔχουν στίς δυτικὲς ἐπαρχίες. Εἶχε καταταχθεῖ στὸν Βρετανικὸ στρατὸ πολλὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο, στὸ πυροβολικὸ, καὶ εἶχε ὑπηρετήσῃ στὴν Παλαιστίνη καὶ στὴν Μέση Ἀνατολή. Αἰχμαλωτίστηκε στὴν Κρήτη καὶ ἀφοῦ ἔκανε πολλὰ ἀπόπειρες νὰ δραπετεύσει, κατάφερε τέλος νὰ πηδήξει ἀπὸ τὸ τραῖνο πού τὸν μετέφερνε ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη στὸ Βελιγράδι μὲ

προορισμό τη Γερμανία. Ἐνώθηκε μὲ τοὺς ἄλλους καὶ εἶχαν κάνει πολλές ἀπόπειρες νὰ διαφύγουν στὴν Τουρκία.

Μοῦ διηγήθηκε πῶς ἔκαναν πέντε χωριστὲς φορές τὴν μακρυνὴ καὶ τραχιὰ πορεία μὲς ἀπὸ τὴν χερσόνησο τοῦ Ἄθω γιὰ νὰ φθάσουν στὸ Ἅγιον Ὄρος μὲ τὴν ἐλπίδα πῶς οἱ καλόγηροι θὰ τοὺς βοηθοῦσαν νὰ φύγουν. Κάθε φορὰ ὑποχρεώθηκαν νὰ ξεναγυρίσουν ὄλο τὸ δρόμο πίσω — ἑπτὰ μέρες πηγαίμους καὶ ἑπτὰ μέρες γυρισμὸς — πάνω σὲ ἀπότομα κορφοβούνια καὶ σὲ στριφογυριστὰ βουνίσια μονοπάτια. Εἶχαν λυώσει τὶς στρατιωτικὲς ἀρβύλες τους καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ φοροῦν τσαρούχια ἀπὸ δέρμα ἀγριογούρουνου. Ἐνα διάστημα τὸ χειμῶνα, περπατοῦσαν ξυπόλυτοι γιατί δὲν εἶχαν τίποτα νὰ βάλουν. Τὰ ρούχα τους εἶχαν κουρελιαστῆ ἀπὸ τ' ἀγκάθια τοῦ βουνοῦ. Τὸ φθινόπωρο ἔπαθαν ὄλοι ἐλώδεις, μερικοὶ πολὺ βαριά. Ἐνας Αὐστραλὸς λοχίας εἶταν σὲ τόσο σοβαρὴ κατάσταση πού ἀναγκάστηκαν νὰ τὸν μεταφέρουν σ' ἕνα γειτονικὸ χωριὸ γιὰ νὰ παραδοθεῖ στοὺς Γερμανοὺς. Θυμήθηκα πῶς τὸν εἶχα γνωρίσει στὸ στρατόπεδο αἰχμαλώτων στὴ Θεσσαλονίκη τὸν καιρὸ πού ἔπερνε τὰ πάνω του σιγὰ - σιγὰ.

Ὁ Χάρρυ καὶ οἱ φίλοι του εἶχαν ὁδοιπορήσει ἑκατοντάδες μίλια πάνω στὰ Μακεδονικὰ βουνὰ μέσα στοὺς ἐννιά ἢ δέκα μῆνες πού πέρρασαν ἀπὸ τότε πού εἶχαν δραπετεύσει. Τὸ χειμῶνα εἶχαν χτίσει μιὰ πέτρινη καλύβα πάνω στὸ βουνό, ἐδῶ κοντὰ στὴν Ὁρμύλια. Ἐζήσαν ἐκεῖ μέσα πολλοὺς μῆνες καὶ τοὺς ἔτρεφαν οἱ χωριάτες ὅταν τοὺς περίσσευε κάτι. Μερικὲς φορές ἔτυχε νὰ περάσουν πολλές μέρες χωρὶς νὰ βάλουν τίποτα στὸ στόμα τους.

Θαύμασα τὴν ἀντοχὴ τους καὶ τὶς δυνάμεις πού ἀντλεῖ ὁ κοινὸς ἄνθρωπος ὅταν βρίσκεται σὲ κίνδυνο ἢ ἐλευθερία του. Εἶταν ἄξιοι νὰ κάνουν τὸ πᾶν γιὰ νὰ μείνουν ἐλεύθεροι καὶ ν' ἀψηφίσουν τοὺς τραχύτερους ἀγῶνες καὶ τὶς τραχύτερες ταλαιπωρίες ὅταν τὸ τέρμα τῆς προσπάθειάς τους εἶταν ἡ πατρίδα. Τὰ ἀπλά αὐτὰ πράγματα, ἡ πατρίδα καὶ ἡ ἐλευθερία, εἶναι βαθιὰ συνυφασμένα μὲ τὴ ζωὴ μας.

Ὁ Χάρρυ φαινότανε πῶς εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς ὁμάδας. Εἶταν ἀκόμη νεαρός, εἶχε ὅμως τὴν πρωτοβουλία, τὸ σθένος καὶ τὴ σταθερὴ κρίση πού τὸν ἀνάδειχναν γιὰ ἄνθρωπο ξεχωριστό. Ξαλάφρωσε ὡστόσο μὲ τὸν ἐρχομὸ μου καὶ εἶταν φανερὸ πῶς λογάριζε νὰ μοῦ μεταβιβάσει τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ὁμάδα.

Ἀντίθετα μ' αὐτόν, ὁ νεαρός καὶ κοκορόμυαλος φίλος μου Ντέρικ Σκῶτ ἔμοιαζε σὰν ἕνα μεγάλο σκολιάρπουλο. Εἶταν ἀξύριστος καὶ τὰ κατσαρά καὶ ἀχτένιστα μαλλιά του ἔμοιαζαν σὰν μιὰ πατσαβούρα πάνω στὸ κεφάλι του. Εἶχαν περάσει ὡς δυὸ ἐβδομάδες πού εἶχε φύγει ἀπ' τὸ στρατόπεδο καὶ ὅμως εἶταν πιὸ ἀτημέλητος ἀπὸ τὸν Χάρρυ πού εἶχε φύγει στὰ βουνὰ πρὶν δέκα μῆνες. Ἄνυπομονοῦσε νὰ κάνει κάτι, ὅ,τι καὶ νᾶναι. Δυσκολευότανε πολὺ νὰ περιμένει. Ἄλλὰ ὁ ἐνθουσιασμὸς του καὶ τὸ κέφι του σὲ τόνωναν κάθε ὥρα καὶ

στιγμή. Εύγνωμονοῦσα γιὰ τὴν τόσο ἐκπληκτικὴ συνάντησή μας.

Οἱ φίλοι μας εἶταν μαζεμένοι γύρω μας ὅσο κουβεντιάζαμε καὶ βρισκόμασταν μέσα σ' ἓνα ἀκατάπαυτο θόρυβο ἀπὸ ἑλληνικὲς ὀμιλίες. Πρόσεξα πὼς τὰ παιδιὰ ἀνέβηκαν ἤσυχχα-ἤσυχχα στὸ κρεβάτι τους σὲ μιὰ γωνιά τῆς κάμαρας καὶ ἀποκοιμήθηκαν σὰ νὰ μὴ συνέβαινε τίποτα. Ἡ λάμψη τῆς φωτιᾶς τρεμπάιζε πάνω στὰ προσωπάκια τους καθὼς κέιτονταν, ἀδιάφορα γιὰ τὶς φασαρίες καὶ στενοχώριες τοῦ κόσμου.

Σὲ λίγο μᾶς πήραν καὶ βγήκαμε ἀπὸ τὸ σπίτι, περάσαμε τὸ στενὸ δρόμο τοῦ χωριοῦ καὶ μᾶς ὀδήγησαν σ' ἓνα ἄλλο σπίτι γιὰ νὰ φάμε. Μᾶς σύστησαν στὴ νοικοκυρὰ πού εἶταν ἡ γυναίκα ἑνὸς ἀπὸ κείνους πού εἶχαμε γνωρίσει πρωτύτερα. Εἶχαν ἐτοιμάσει γιὰ μᾶς ἓνα γεῦμα ἰδιαίτερα περιποιημένο : σούπα καὶ κοτόπουλο, σπουδαῖες λειχουδιές. Καὶ τόσο ὁ Ντέρικ μὲ τὸν Χάρρυ ὅσο κι ἐγὼ εἶχαμε διαβολεμένη πείνα. Εὐφράνθηκε ἡ καρδιά μας φαγητὸ καὶ τὰ γέλια μας ἀντηχοῦσαν στὸ διαπασῶν. Φαινότανε τόσο περίεργο νὰ τρῶμε πάλι φαγητὸ τῆς προκοπῆς. Φάγαμε τόσο πολὺ πού τὰ στομάχια μας εἶχαν φουσκώσει καὶ εἶχαμε τὸ κέφι πού νιώθει κανεὶς ὅταν καλοφάγει.

Μετὰ τὸ φαγητὸ χτύπησε ἡ πόρτα καὶ μπῆκαν δυὸ ἄντρες πού θὰ μᾶς ὀδηγοῦσαν στὸ κρησφύγετό μας πάνω στὰ βουνὰ καὶ θὰ μᾶς βοηθοῦσαν νὰ μεταφέρομε προμήθειες γιὰ λίγες μέρες. Ἐνα σακκὶ φασιόλια, μερικὰ ψωμιά καὶ μιὰ σακούλα ἐλιές. Κι ἓνα μεγάλο δέμα καπνὸ. Μᾶς κατευόδοσαν μὲ πολλὲς φιλικὲς ἐκδηλώσεις καθὼς ξεκινούσαμε γιὰ τὸ μακρυνὸ μας δρόμο. Φαίνεται πὼς ὁ οἰκοδεσπότης εἶταν δήμαρχος τοῦ χωριοῦ ἢ τουλάχιστον ὁ πιὸ σημαντικὸς καὶ πλούσιος κάτοικος. Τὸ ὄνομά του εἶταν Ἐγαπημένος Ἐγαπητός. Ἀργότερα μᾶς δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ τὸν ξανανταμώσουμε.

Περπατούσαμε σιωπηλοὶ ὥσπου ἀφήσαμε ἀρκετὰ πίσω μας τὸ χωριὸ κι ἔπειτα ἀρχίσαμε νὰ κουβεντιάζομε ἀκολουθώντας σὲ μόνη γραμμὴ τοὺς ὀδηγοὺς μας. Εἶταν ἐξαδέλφια οἱ ὀδηγοί. Ὁ ἓνας εἶταν ἓνας μαυρομάλης γίγαντας καὶ τὸν ἔλεγαν Μιχάλη. Μιλοῦσε μόνον ἑλληνικὰ κι ἔτσι ἡ κουβέντα μας εἶταν περιορισμένη. Σήκωσε στὸν ὄμο του τὸ σακκὶ μὲ τὶς προμήθειες σὰ νᾶταν πούπουλο. Πίσω του ἔρχόταν ὁ ἐξάδελφός του ὁ Ἐλέκος. Εἶταν πιὸ λεπτοκαμωμένος, εἶχε καλύτερη μὀρφωση καὶ μιλοῦσε λίγα γαλλικά. Φαινόταν νᾶχει κάποια συγγένεια μὲ τὸν Ἐγαπητὸ καὶ τὸ σπίτι πού πρωτοπήγαμε εἶταν δικό του.

Σὲ λίγο φθάσαμε σ' ἓνα ποτάμι. Θὰ εἶταν ὡς εἴκοσι γιάρδες πλατὺ καὶ τὸ ρεῦμα κυλοῦσε μὲ ὄρμη πάνω ἀπὸ μεγάλες πέτρες. Εἶχε ἀρκετὸ βάθος σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ θὰ εἶταν ριψοκίνδυνο νὰ τὸ περάσουμε στὰ σκοτεινά. Μὰ ἓνας πεσμένος κορμὸς δέντρου ἔκωνε τὶς δυὸ ὄχθες ἐκεῖ κοντὰ καὶ ἀποφασίσαμε νὰ περάσουμε πάνω ἀπ' τὸν κορμό. Εἶταν γλιστερὸς καὶ ὄχι καλὰ στερεομένος.

Προχώρησα πάνω στον ταλαντευόμενο κορμό χωρίς να μπορώ να χρησιμοποιήσω τὰ χέρια μου, ἐλπίζοντας πώς θὰ τὰ καταφέρω. Μπροστά μου πήγαινε ὁ Μιχάλης κι ὅλη τὴν ὥρα ἔριχνε πίσω του ἀνήσυχες ματιές γιὰ νὰ δεῖ πώς τὰ πάω. Βρισκόμασταν πιὰ κοντὰ στὴν πέρα ὄχθη ὅταν πῆρα μιὰ γλίστρα καὶ θάπεφτα σίγουρα, ἂν δὲν πρόφτανε νὰ μ' ἀρπάξει. Μὲ βοήθησε νὰ περάσω τὸ ἐπίλοιπο κομάτι, ἀδράχοντάς με ἀπὸ τὸ μανδύα μὲ μιὰ πελώρια χεράκλα. Οἱ ἄλλοι πέρασαν χωρίς κανένα ἐπεισόδιο κι ἐξακολουθήσαμε τὸ δρόμο μας πάνω στὴ βουνοπλαγιά.

Τὸ μονοπάτι ἀνέβαινε ἀπότομα πάνω ἀπὸ βράχια κι ἀπὸ μικρὰ ποταμάκια, πλάι σὲ γκρεμούς, σκαρφαλώνοντας ὀλοένα. Εἶχα κουραστῆ πολλὴ καὶ δυσκολευόμουν νὰ περπατήσω μὲ τὸ ἴδιο βῆμα. Ἡ ἄγρυπνη ματιὰ τοῦ Μιχάλη τὸ πρόσεξε καὶ κράτησε τὸ βῆμα του. Ὁ Χάρρυ Μπράουν βρισκόταν πίσω μου καὶ μὲ βοήθησε κάθε τόσο. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ φίλοι ποὺ εἶταν μαζί μου, δὲ μ' ἄφησαν ἀβοήθητο, μὲ τραβοῦσαν ν' ἀνέβω τις κακοτοπιές ἢ μὲ σήκωναν στὰ χέρια. Ὡς τόσο θαρρεῖς πώς πέρασαν αἰῶνες ὥσπου νὰ μᾶς ἀναγγεῖλει ὁ Μιχάλης πὼς κοντεύουμε νὰ φθάσουμε. Τὸ τελευταῖο κομάτι τὸ κάναμε μὲ γρηγορότερο βῆμα. Ξαφνικά, μέσ' ἀπὸ τὸ σύθαμνο καὶ τὰ δεντράκια, εἶδα τὴ λάμψη μιᾶς φωτιάς. Φωνές μᾶς καλοῦσαν καὶ μᾶς καλωσόριζαν. Εἶχαμε φθάσει.

II

Τὸ λημέρι μας εἶταν τρεῖς ὄρες δρόμο πάνω-κάτω ἀπὸ τὸ χωριό. Μὲ τὸ σκοτάδι, βάλουμε ὡς τέσσερεις ὄρες. Βρισκόταν ψηλὰ στὶς πλαγιές τῆς πρώτης βουνοσειρᾶς πίσω ἀπ' τὴν Ὀρμύλια, ὡς δυὸ χιλιάδες πόδια ὕψος. Γιὰ τὴν κατασκήνωσή μας εἶχαν πελεκήσει στὸ πυκνὸ ρουμάνι πλάι σὲ μιὰ χαράδρα, ἕνα μικρὸ στρογγυλὸ ξέφωτο ὡς δέκα πόδια διάμετρο. Στὴ μέση εἶταν σκαμμένος ἕνας λάκος κι ἐκεῖ μέσα ἔκαιγε μέρα-νύχτα ἀκατάπαυτα ἡ φωτιά ποὺ τὴ συντηροῦσαν ἀπὸ μιὰ στοίβα ξύλα ἐκεῖ πλάι. Λίγες γιάρδες παρατέρα μέσα στὸ πυκνὸ ρουμάνι, εἶχαν κόψει ἀκόμη ἕνα μικρὸ ξέφωτο, ὡς ἔξη γιάρδες μᾶκρος μὲ τρεῖς γιάρδες πλάτος. Εἶχαν ἀφήσει τὰ δέντρα στὶς γωνιές καὶ στὰ πλάγια κι' ἔτσι σχηματιζόταν ἕνας φυσικὸς τοῖχος ποὺ τὸν εἶχαν ἐνισχύσει μὲ κλαδιά κομμένα ἀπὸ τὰ γύρω δέντρα. Ἡ σκεπὴ εἶταν ἀπὸ χαμόκλαδα στηριγμένα πάνω σὲ μακριές βέργες καὶ σκεπασμένα μ' ἕνα μουσαμά, ὄχι ὅμως ἀρκετὰ μεγάλο γιὰ νὰ καλύπτει ὀλόκληρη τὴν ἐπιφάνεια. Τὸ μπροστινὸ μέρος ἔμενε ἀνοιχτὸ κι ἔβλεπε πρὸς τὴν κατηφοριά, μέσ' ἀπ' τὰ δέντρα. Ἐνας ἕενος ποὺ θ' ἀνέβαινε, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ τὸ ξεχωρίσει παρὰ σὰν ἔφθανε σὲ λίγα βήματα ἀπόσταση.

Στὰ μέρη ποὺ φύλαγον οἱ τσομπάνηδες τὰ κοπάδια τους τὴ νύ-

χτα, εΐταν συνήθεια ν' ανάβουν πελώριες φωτιές κοντά στην μάντρα πού στάβλιζαν τὰ πρόβατα και τις κασιόκες. Οί φωτιές τών τσομπάνηδων έλαμπαν πάνω σ' όλες τις πλαγιές κι έτσι ή δική μας φωτιά δέν θά παραξένευε. Καί μπορούσαμε νάμαστε ήσυχoi πώς οί φίλοι μας σ' όλα τὰ γύρω βουνά θά μάς ειδοποιούσαν έγκαιρώς αν πλησίαζε κανένας έχθρός.

Καθώς φθάναμε, κάποιος έριξε κι άλλα ξύλα στη φωτιά κι έτσι ξαναφούντωσε. Στη λάμψη της ξεχώρισα έναν όμιλο από έξ άνθρωπους. Όλοι τους εΐταν άξύριστοι και άχτένιστοι, με κουρελιασμένα ρούχα, ίδιοι άλητες. Εΐμουν πάρα πολύ κουρασμένος κι έτσι μόνο πού τους χαιρέτησα με χειραψία -- άλλωστε τὰ όνόματά τους δέν μου λέγαν τίποτα. Εΐδαν πόσο εΐμουν κουρασμένος και με όδηγησαν μέσα κι ένας τους μου έδειξε μιά στοιβα κουρελιασμένες κουβέρτες πού θά χρησίμευε για κρεβάτι μου. Πλάγιασα και σέ λίγο έπεσα στην άναισθησία του ύπνου.

Όταν ξύπνησα εΐταν άκόμη νωρίς, αλλά οί σύντροφοί μου εΐταν ξύπνιοι. Βρέθηκα νά κείτομαι ανάμεσα σέ δυό, τόσο κοντά πού όλοι μας άγγίζαμε ό ένας με τόν άλλον. Εΐμασταν παστωμένοι και οί όχτώ μαζί μέσα στο μικρό μας καταφύγιο. Ό άέρας της αύγης εΐταν τσουχτερός, τó πρόσωπό μου και τὰ μαλιά μου εΐταν βρεμένα από τ' άγιάζι. Έξω ό ήλιος έβγαине και τ' άηδόνια κελαδοϋσαν.

Μ' έτρωγε όλο μου τó κορμί. Δέν χρειάστηκε νά κοιτάξω πολύ ώρα την κουβέρτα για νά καταλάβω τó λόγο. Τά βρώμικα κουρέλια πού εΐμουν σκεπασμένος, έβραζαν από ψείρες και ψίλους. Τόσο κουρελιασμένα και γεμάτα τρύπες, πού εΐταν άδύνατον νά πλυθούν.

Οί σύντροφοί μου με καλημέρισαν και ή γνωριμία μας έγινε με άμοιβαίο ένδιαφέρον. Έκείνος πού μου εΐχε προσφέρει τó κρεβάτι του την προηγούμενη νύχτα, εΐταν ό Λέν, λοχίας στο Αυστραλιανό πεζικό. Βρισκόταν τώρα ξαπλωμένος πλάι μου, μακρής - μακρής, και φαινόταν άκόμη πιό μακρής με τó πανταλόνι πού του έφθανε μόνο ως τόν άστράγαλο. Τó πρόσωπό του, όπως και τών άλλων, εΐταν ψημένο κι έφερνε στο καφετί και, όπως και οί άλλοι, εΐχε γύρω στο πρόσωπό του όλόκληρο ρουμάνι μαύρα γένια. Έκαναν τὰ μάγουλά του νά φαίνονται άκόμη πιό βαθουλωμένα. Πλάι του κείτοταν ό Λές, ό στενός του φίλος, επίσης λοχίας στο ίδιο τάγμα. Ό Λές έμοιαζε με κινούμενο σκιάχτρο. Εΐχε πάθει έλώδεις, πιό σοβαρά από τους άλλους, και τόν εΐχαν άφήσει ίσκιό μοναχό. Καί ή κακή διατροφή χειροτέρεψε την κατάσταση. Τó πεσί του εΐταν κίτρινο κάτω άπ' τó ήλιόκαμα. Τά μάτια του κόκκινα και εΐταν ν' άπορήσεις πώς βαστοϋσε άκόμη. Μόνο ή μεγάλη του ήθική δύναμη εΐταν άκατάβλητη.

Άπό τó άλλο μου πλευρό εΐταν ό Μπίλ, ένας χοντροκοκαλιάρης χασάπης άπ' τó Σύντνεϋ, με ξανθά μαλιά, με ξεπεταγμένα κόκαλα κάτω από τὰ μάτια του και με ροδόλευκη έπίδερμίδα. Τó ροδόλευκο χρώμα δέν ξεχώριζε τώρα πιά και τόσο, καθώς εΐταν σκεπασμένο

μ' ένα στρώμα βρωμισιά και με τὸ ἠλιόκαμα. Ὁ Μπίλ εἶταν ἀμετάπειστα ἀπαισιόδοξος καὶ τᾶβλεπε ὅλα σκοτεινά καὶ μαύρα.

Ἐπιπλέον εἶταν ὁ Χάρρυ Μπράουν καὶ ὁ συναθλητῆς του, ὁ Στιούαρτ Μπράουν, ποὺ δὲν εἶχε καμιὰ συγγένεια μαζί του. Ὁ Στιούαρτ εἶταν κοντόχοντρος, γεμάτος κόκκινες τρίχες. Οἱ Ἕλληνες τὸν φώναζαν «ὁ Κόκκινος». Κι αὐτὸς εἶταν ἀπ' τὸ Σύννευ. Εἶχε πολιτισμένους καὶ ἥρεμους τρόπους καί, μαζί με τὸν Χάρρυ, εἶχε ἀναλάβει ἕνα μεγάλο μέρος τῆς εὐθύνης γιὰ τὴ μικρὴ ὁμάδα ὅσο διάστημα βρισκόντουσαν μαζί.

Πλάϊ στὸν Ντέρικ Σκὼτ κειτόταν ἕνας ἄλλος μαυρομάλης γιγαντας ἀπὸ τὸ Σύννευ, ὁ Μάρκ. Φαινόταν πιὸ γερός ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους. Ἡ ἔλνοση δὲν τὸν εἶχε προσβάσει τόσο βαριά. Αὐτὸς καὶ ὁ Ντέρικ ἀποτελοῦσαν ἕνα ζευγάρι ἀνεύθυνο κι εὐτυχημένο.

Ἡ Ἀκρη-ἄκρη βρισκόταν ἕνα κομάτι ζωντανὴ δυναμίτιδα. Ὁ Τάφφου εἶταν Οὐαλὸς καὶ εἶχε περάσει μιὰ πολυκύμαντη σταδιοδρομία. Λίγα πράγματα στὸν κόσμο δὲν τᾶχε δοκιμάσει — πάντως γιὰ ἕνα βραχὺ χρονικὸ διάστημα. Μόλις θὰ εἶταν εἰκοσιπέντε χρονῶ καὶ εἶχε καταταχθεῖ στὸ στρατὸ κανένα χρόνο πρὶν τὸν πόλεμο. Ἐνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ εἶχε προσφερθεῖ ἐθελοντῆς σὲ μιὰ ὁμάδα κομάντο, προορισμένη γιὰ ἐπιχειρήσεις ἐξαιρετικὰ ἐπικίνδυνες. Ὁ Τάφφου εἶταν κοντοφάρδουλος καὶ πολὺ δυνατὸς ἄντρας. Σὰν περπατοῦσε, ἔμοιαζε με λαστιχένια μπάλα ποὺ ἀναπηδᾷ. Ἐκανε πάντα τοῦ κεφαλιοῦ του καὶ τὸ λεκτικὸ του εἶταν πολὺ γραφικὸ, γιὰ νὰ μεταχειρισθῶ μιὰ ἥπια ἔκφραση.

Εἶμουν πολὺ εὐχαριστημένος ποὺ βρέθηκα με τοὺς Αὐστραλούς, οἱ περισσότεροί ὑπηρετοῦσαν στὸ ἴδιο τάγμα με τὸ φίλο μου Ντίκ Μάνν. Ὅλοι τὸν ἤξεραν καὶ τὸν σέβονταν καὶ με θεώρησαν ἀμέσως δικό τους ἐπειδὴ εἶμουν φίλος του. Ὁ Ντέρικ, φυσικά, εἶχε κάνει κιόλα μιὰ πολὺ ζωερὴ περιγραφή μου. Χαίρονταν ποὺ μποροῦσε νὰ στηριχθεῖ σὲ κάποιον τῆς ἀεροπορίας. Ἀνακάλυψα πῶς εἶχε καταστρώσει μαζί με τοὺς ἄλλους ἕνα σχέδιο γιὰ νὰ με γλυτώσουν ἀπὸ τὸ νοσοκομεῖο τῶν αἰχμαλώτων. Συμφώνησαν μ' ἕναν ντόπιο Ἕλληνα νὰ πῆγαινε στὸ νοσοκομεῖο μ' ἕνα κάρο λαχανικά κι ἐγὼ νὰ χωνόμουν κρυφὰ μέσα στὸ κάρο καὶ νὰρχόμουν ὡς ἐδῶ γιὰ νὰ τοὺς ἀνταμῶσω. Ὁ Ντέρικ εἶταν κατάπληκτος πῶς κατόρθωσα νὰ δραπετεύσω χωρὶς τὴ βοήθεια κανενὸς καὶ δὲν πίστευε πῶς ἔκανα ὅλο τὸ δρόμο με τὰ πόδια. Τὸ θαῦμα τῆς συνάντησής μας ξεπερνοῦσε τὴν ἀντίληψή του. Χρειάστηκε νὰ στείλωμε ἀνθρώπους νὰ προφτάσουν τὸν γενναῖο Ἕλληνα ἀγωγιάτη γιὰ νὰ τὸν εἰδοποιήσουν πῶς εἶχα φύγει κιόλα.

Συγκινήθηκα με τὸ σχέδιο τοῦ Ντέρικ καὶ ποὺ συνεργάστηκαν ὅλοι μαζί γιὰ νὰ τὸ βάλουν σὲ ἐνέργεια. Σαστίσαμε διαρκῶς μ' αὐτοὺς τοὺς ἀπλοὺς βουνίσσιους Ἕλληνες, ποὺ εἶταν πάντα πρόθυμοι νὰ διακινδυνεύσουν τὴ ζωὴ τους γιὰ χατήρι μας.

Σὲ λίγο, τὸ πρόγευμα εἶταν ἕτοιμο. Τὰ παιδιά εἶχαν τρεῖς μέρες νὰ φᾶν κι ἔτσι οἱ προμήθειες δὲν ἔφθασαν παράκαιρα. Οἱ Ἕλληνες ὀδηγοὶ μας εἶχαν φύγει κιόλα τὴν περασμένη νύχτα. Καθίσαμε γύρω στὴ φωτιά καὶ φάγαμε φέτες σταρένιο ψωμί καψαλισμένες στὴ φωτιά, βουτηγμένες ἔπειτα στὸ λάδι καὶ πασπαλισμένες ἀλάτι. Εἶταν πολὺ νόστιμες. Ἦπιαμε καὶ τσάι ἀπὸ χόρτα τοῦ βουνοῦ. Μαζεύαμε φλισκούνι καὶ θυμάρι καὶ τὰ βράζαμε. Τὸ τσάι ποὺ φτιάναμε μ' αὐτά, εἶταν πολὺ καλὸ. Δὲν εἴμασταν δύσκολοι. Πέρναμε τὴ ζωὴ ὅπως ἔρχόταν.

III

Ἔσπερ' ἀπὸ τὸ πρόγευμα καθίσαμε γύρω στὴ φωτιά. Δὲν εἴχαμε τίποτ' ἄλλο νὰ κάνομε. Ὅλο κουβεντιάζαμε. Ἀρχίζα νὰ μαθαίνω μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀπίστευτες περιπέτειες ποὺ εἶχαν περάσει.

Οἱ περισσότεροὶ εἶχαν δραπετεύσει πρὶν δέκα μῆνες, σύγχρονα μὲ τὸν Χάρρυ Μπράουν. Τοὺς μετέφεραν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη στὸ Βελιγράδι, στοιβαγμένους μέσα σὲ κλειστά φορτηγὰ βαγκόνια. Εἶχαν ξεβιδώσει τὴν κλειδωνιά τῆς πόρτας καὶ περίμεναν νὰ νυχτώσει γιὰ νὰ πηγαίνει τὸ τραῖνο πιὸ σιγά. Τότε πετάχτηκαν ἔξω ἀπ' τὸ βαγκόνι. Ἐναν, τὸν πῆραν οἱ ρόδες καὶ σκοτώθηκε. Μερικοὶ μωλωπίστηκαν καὶ χτύπησαν πάνω σὲ πέτρες καθὼς ἔπεσαν. Εἶταν ὅμως ἐλεύθεροι. Δυὸ - δυὸ, πῆραν τὸ δρόμο μὲς' ἀπ' τὰ βουνὰ τραβώντας ἀνατολικά. Μὰ ὁ Ἄξιὸς εἶταν ἓνα ἐμπόδιο ἀνυπέρβλητο. Ἀποτελοῦσε τὸ ὄριο τῆς Γερμανικῆς καὶ τῆς Βουλγαρικῆς ζώνης κατοχῆς καὶ τὸν φρουροῦσαν μὲ μεγάλη προσοχή.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τοῦ Ἄξιου ἡ χώρα εἶταν γεμάτη βουλγαρικό στρατὸ ὡς τὴν Τουρκικὴ μεθόριο καὶ κυκλοφοροῦσαν διάφορες τρομοκρατικὲς ἱστορίες γιὰ ὠμότητες ποὺ εἶχαν διαπραχθεῖ. Ὅλοκληρα χωρὶά εἶχαν ἐξοντωθεῖ, ἄλλα εἶχαν ἐκκενωθεῖ ἀπ' τοὺς κατοίκους καὶ οἱ πρόσφυγες ξεχύνονταν ἀπὸ τὴ Θράκη δυτικά πρὸς τὴ Μακεδονία.

Οἱ σύντροφοί μου ἐπιχείρησαν τέσσερες - πέντε φορές νὰ καταφύγουν στὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὀρους, ὥσπου ἔλυωσαν οἱ ἀρβύλες τους πάνω στὰ κατσάβραχα. Ἐφεραν γύρο ὀλόκληρη τὴν παραλία ψάχνοντας νὰ βροθν καμιά φιλικὴ βάρκα γιὰ νὰ κρυφτοῦν ἐκεῖ μέσα. Μὰ ὅλες οἱ προσπάθειές τους πῆγαν ἄδικα.

Σάστισα μὲ τὸ θάρρος τους καὶ τὴν ἐπιμονή τους. Ὁ χειμώνας εἶταν πολὺ σκληρὸς, 30 βαθμοὶ κάτω ἀπὸ τὸ μηδὲν καὶ τὸ χιόνι ἔφτανε ψηλά. Εἶχαν ἐκτεθεῖ στὸ κρύο καὶ στίς κακοκαιρίες καὶ στὴ θανατερὴ ἔλνοοσία. Καὶ ὅμως δὲν λύγισαν. Τοὺς ἔδινε θάρρος τὸ ἠθικό τους.

Ὁ Μπίλ Οὐάτσον δὲν εἶχε δραπετεύσει μαζί μὲ τοὺς ἄλλους.

Τόσκασε από τὸ περιβόητο στρατόπεδο αἰχμαλώτων τῆς Θεσσαλονίκης. Μιά νύχτα ξεγλίστρησε μέσ' ἀπὸ τὸ παράπηγμα καὶ προχώρησε ἀθόρυβα πρὸς τὸ ἀκανθωτὸ συρματοπλεγμα. Ὅπως καὶ τότε ποὺ εἶμουν ἐκεῖ, ὑπῆρχε διπλὸς φράχτης καὶ ἀνάμεσα στοὺς δυὸ φράχτες ἕνα διάστημα ἕως πέντε γιάρδες στοιβαγμένο ὡς πάνω μὲ ἀκανθωτὸ συρματοπλεγμα. Σὲ κάθε γωνία τοῦ περιβόλου, ἕνα ψηλότερο κρηπίδωμα μ' ἕναν προβολέα κι ἕνα πολυβόλο. Ὁ σκοπὸς σάρωνε μὲ τὸν προβολέα τὸ συρματοπλεγμα ἐναλλάξ κι ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρὲς ὁλόκληρη τὴ νύχτα.

Ὁ Μπίλ εἶχε τυλίξει τὰ πόδια του καὶ τὰ χέρια του μὲ καναβάτσα γιὰ νὰ τὰ προστατεύσει ἀπὸ τὰ σύρματα. Ἐκοψε γρήγορα - γρήγορα τὰ σύρματα ἕνα - ἕνα. Κάθε φορὰ ποὺ ὁ προβολέας περνοῦσε πάνω του, στεκότανε ἀκίνητος καὶ παρακαλοῦσε τὸ Θεὸ νὰ μὴν τὸν δοῦν. Σιγά - σιγά ἀνοιξε δρόμο μέσ' ἀπὸ κείνες τὶς πέντε γιάρδες ποὺ εἶταν πραγματικὸ Καθαρτήριο. Ἐβαλε δυὸ ὄφρες γι' αὐτὴ τὴ δουλιὰ — δυὸ ὄφρες μὲ ἐναλλασσόμενες ἐλπίδες καὶ ἀπελπίσεις ὅσο ὁ προβολέας μιὰ γύριζε πάνω του καὶ μιὰ ἀποτραβιόταν. Δυὸ ὄφρες ἐντατικὸ φόβο καὶ πυρετώδη ἐργασία. Τέλος πέρασε μέσ' ἀπὸ τὰ σύρματα, ἀλλὰ εἶχε χάσει σχεδὸν τὶς δυνάμεις του ἀπὸ τὴ νευρική ἐξάντληση. Σύρθηκε σιγά - σιγά. Ἀπόμεινε ἕνα τελευταῖο ἐμπόδιο — ἕνα βαθὺ χαντάκι, μιὰ τάφρος. Κρεμάστηκε ἀπὸ τὰ πλάγια κι ἐτοιμαζόταν νὰ πηδήξει στὸ χαντάκι, ὅταν φάνηκε μιὰ περίπολος νὰ στρίβει τὴ γωνιά, βαδίζοντας μέσα στὸ χαντάκι. Ὁ Μπίλ ἔμεινε ἔτσι κρεμασμένος κολλητὰ στὸν τοῖχο μὲ τὰ μουδιασμένα δάχτυλά του, ἐνῶ ἡ περίπολος πλησίαζε κι ἔπειτα πέρασε πλάι του σὲ λίγες Ἴντσες ἀπόσταση μέσ' στὸ σκοτάδι. Ὑστερα μπόρεσε κι ἔφυγε καὶ βρῆκε ἀργότερα τοὺς ἄλλους.

Ὁ Στιούαρτ Μπράουν παρά λίγο νὰ ἐπιτύχει. Πράγματι μῆκε σ' ἕνα καῖκι καὶ εἶχαν ξεκινήσει γιὰ τὴν Τουρκία. Μὰ δὲν εἶχαν ἀπομακρυνθεῖ καλά - καλά ἀπὸ τὴν παραλία κι ἕνα γερμανικὸ περιπολικὸ ἀεροπλάνο τοὺς εἶδε καὶ εἰδοποίησε ἕνα περιπολικὸ πλοῖο νὰ τοὺς κάνει ἔλεγχο. Σὰν τὸδαν νᾶρχεται, γύρισαν πίσω γιὰ τὴν παραλία κι ἔριξαν τὸ καῖκι τους στὴν ἀμουδιά. Εἶταν ἕνας ἀγὼν δρόμου γιὰ νὰ κερδίσουν καιρὸ καὶ εἶχαν βγεῖ πιά στὴν ἀμουδιά κι ἔτρεχαν πρὸς τὰ πάνω τὴν ὥρα ποὺ ἀποβιβαζόταν ἡ περίπολος. Ὁ Στιούαρτ τὸβαλε στὰ πόδια μέσα σὲ μιὰ κόλαση ἀπὸ σφαῖρες καὶ κατόρθωσε νὰ ξεφύγει μ' ὅλη τὴν ἐντατικὴ ἔρευνα ποὺ ἐπακολούθησε.

Ἡ δραπέτευση τοῦ Τάφφυ εἶταν ἀπὸ τὶς πιὸ γραφικὲς. Τὸ Αὐστραλιανὸ κουμαροπαίχνιδο «κορώνα ἢ γράμματα διπλό», τραβᾷ ἕνα πλῆθος ποὺ σχηματίζει κύκλο γύρω στὸν «ἐπόπτη». Ἐνα συνηθισμένο καὶ καθημερινὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ζωῆς τοῦ στρατοπέδου αἰχμαλώτων, εἶταν νὰ σχηματίζονται ταυτόχρονα πολλοὶ τέτοιοι κύκλοι. Ὁ κύκλος ποὺ βρισκόταν ὁ Τάφφυ, εἶχε σχηματισθεῖ γύρω στὸ καπάκι μιᾶς τρύπας ποὺ ἔβγαине στοὺς παλιούς ὄχετους τῆς Θεσ-

σαλονίκης. Μέσ' στο συνωστισμό, ανασήκωσαν τὸ καπάκι χωρὶς νὰ τοὺς ἀντιληφθοῦν οἱ σκοποὶ. Κάθε φορὰ πού ἔριχναν τὰ νομίσματα, ἕνας τοὺς ἔμπαινε στὴ μέση τοῦ κύκλου, φαινομενικὰ γιὰ νὰ τὰ πάρῃ καὶ νὰ τὰ ξαναρίξει — καὶ κατέβαινε στὴν τρύπα τοῦ ὄχετοῦ. Ὡστόσο τοὺς τὸ πάρουν εἶδηση οἱ Γερμανοί, τὸχαν σκάσει κιόλα δεκατρεῖς. Ἔγινε μεγάλη ἀναστάτωση, ἀλλὰ ὁ Τάφφου καὶ οἱ ἄλλοι ἔτρεχαν σὰν τὰ ποντίκια μέσα στὸ μεγάλο ὄχετὸ καὶ ξέφυγαν. Κανένας δὲν εἶχε τὴν παραμικρὴ ἰδέα γιὰ τὸ μέγεθος τοῦ ὄχετοῦ οὔτε καὶ ποῦ ἔβγαζε, μὰ ὥστόσο βγῆκαν μιά χαρὰ σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση ἀπ' τὸ στρατόπεδο ἀπὸ μίαν ἄλλη τρύπα.

Κάποτε τὸν ξανάπιασαν τὸν Τάφφου. Ἔκανε τὸν Ἕλληνα καὶ προσποιήθηκε πὼς εἶνε βουβός, γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴ δυσκολία τῆς γλώσσας. Οἱ Γερμανοὶ τὸν ὑποπτεύθηκαν καὶ τὸν ἔβαλαν ὑπὸ παρατήρηση σὲ μιά ἑλληνικὴ φυλακὴ. Ὁ Τάφφου ἐπέμεινε νὰ μὴ μιλά, τὸν ἔδειραν, ἀλλὰ πάλι χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ἀπὸ τὴ φυλακὴ τοῦ χωριοῦ πού τὸν εἶχαν πιάσει, τὸν μετέφεραν στὴ Θεσσαλονικὴ γιὰ νὰ ἐξακολουθήσουν ἐκεῖ τίς ἀνακρίσεις. Τὸν ἔκλεισαν στὶς πολιτικὲς φυλακὲς καὶ κεῖ βρῆκε μιά εὐκαιρία καὶ τσοκασε πάλι γιὰ τὰ βουνά.

Μιλῆσαμε γιὰ τὸ μέλλον. Φαίνεται πὼς οἱ Ἕλληνες φίλοι μας εἶχαν τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ κατόρθωναν ν'ἀρθοῦν σὲ ἐπαφὴ μὲ κανένα λαθρεμπορικὸ καῖκι πού θὰ δεχόταν νὰ μᾶς κρύψει στὸ ἀμπάρι. Βγῆκε ἕνας λόγος πὼς τ'ἔχαν συμφωνήσει καὶ πὼς τὸ καῖκι θὰ εἶταν ἔτοιμο μέσα σὲ δυὸ ἑβδομάδες πάνω-κάτω. Ὅλοι εἶχαν τὴν ἰδέα πὼς τοὺς ἔφερα γούρι. Ἡ περιπέτειες πού τράβηξα ὥσπου νὰ τοὺς ἀνταμώσω, εἶταν ἀρκετὴ ἀπόδειξη.

Ὁ Ντέρικ καὶ ὁ Μάρκ ἀνυπομονοῦσαν γιὰ τὸ χασομέρι. Ψοφοῦσαν νὰ κουνηθοῦν ἀπὸ δῶ πού βρισκόμασταν καὶ μόνο ἢ ὑπόσχεση πὼς τὸ καῖκι θ'ἔταν ἔτοιμο σὲ δυὸ ἑβδομάδες, τοὺς συγκρατοῦσε νὰ μείνουν μαζί μας. Διαφορετικὰ θ'ἔχαν φύγει κιόλα. Καὶ οἱ ἄλλοι εἶταν ἀνυπόμονοι. Εἶχαν μείνει στὸ βουνὸ ὀλόκληρο χειμῶνα. Εἶταν καιρὸς πιά νὰ κουνηθοῦν τώρα μὲ τὴν ἄνοιξη. Καταλάβαινα τί ἐνωθάν. Κι ἐγὼ εἶχα τὴν ἴδια διάθεση. Ἀλλὰ εἶχα ἕνα δυνατὸ συναίσθημα πὼς ἔπρεπε νὰ περιμένομε. Εἶμουν ἀποφασισμένοι νὰ περιμένω ἐκεῖ πάνω ἀκόμη καὶ αἰώνια, ἂν τέτοια εἶταν ἡ Θεῖα Βουλὴ. Εἶμουν πρόθυμος νὰ κάνω ὅ,τι δήποτε μὲ διέταζε ὁ Θεός. Εἶμουν ἔτοιμος νὰ στοιχηματίσω πὼς Ἐκεῖνος ἤξερε καλύτερα. Μιά καὶ ξεκαθάρισα αὐτὸ τὸ ζήτημα, ἡ ἀνυπομονησίᾳ μου ἐξαφανίστηκε μεμιᾶς καὶ χαϊρόμουν πλέρια τὴν περίοδο τῆς ἀπραξίας.

Χ. ΠΑΝΩ ΣΤΑ ΒΟΥΝΑ

1

ΧΡΕΙΑΖΕΤΑΙ καιρός για νὰ συνηθίσει κανείς τὴ ζωὴ πάνω στὰ βουνά. Τὰ κύρια προβλήματα εἶταν τέσσερα : θέρμανση, τροφή, καθαριότητα καὶ ὑπομονή. Ἡ ζωὴ εἶταν μιὰ διαρκῆς πάλη μὲ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλον ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς μας — κρύο καὶ πείνα, βρωμισιὰ καὶ ἀνία. Εἶχαμε ὅμως καὶ ἀντισταθμίσματα. Πρῶτο καὶ κύριο ἢ συντροφιά. Τὰ πηγαίναμε καλὰ ὄλοι μαζί· καὶ ἡ θεὰ εἶχε μιὰ ὁμορφιά πού σ' ἔπιανε ἀπ' τὴν ψυχὴ.

Ἡ πιὸ κρύα ὥρα εἶταν ἡ αὐγὴ. Ξυπνοῦσαμε τρεμουλιάζοντας μέσ' στὸ αὐγερινὸ πηροῦνιασμα, μὲ τίς κουρελιασμένες κουβέρτες μας ὑγρὲς ἀπὸ τὸ ἀγιάζι. Ὁ ρυθμὸς τῆς ζωῆς μας εἶταν ἀπλὸς — σηκωνόμασταν καὶ πλαγιάζαμε μὲ τὸν ἥλιο. Κάθε πρωτὶ ξέφευγα ἀπ' τοὺς ἄλλους καὶ κατέβαινα τὸ μονοπάτι. Λίγες ἑκατοντάδες γιάρδες ἀπὸ τὸ λημέρι μας, τὸ μονοπάτι ἔστριβε τὴν ἀκροραχιά τῆς βουνοπλαγιᾶς καὶ παρουσιαζόταν ἡ ὠραιότερη θεὰ πού εἶδα ποτὲ στὴ ζωὴ μου. Οἱ δασωμένες πλαγιὲς ἔπεφταν ἀπότομα σὲ μιὰ στενὴ κοιλάδα καὶ σ' ἕναν χεῖμαρο πού κυλοῦσε ὀρμητικά. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τὰ βουνὰ ὑψώνονταν σὲ ἀλλεπάλληλες βουνοσειρὲς ὡς πέρα στὸ ἀπόμακρο. Κι ἐκεῖ, μετέωρος στὸν οὐρανὸ σὰν σύννεφο, ὁ ὄγκος τοῦ Ὀλύμπου μὲ τίς χιονισμένες πλαγιές.

Μεσημβρινά, οἱ λόφοι κατέβαιναν πρὸς τὴν παραλία καὶ τὸ ἀστραφτερὸ Αἰγαῖο, ἐγκλωβισμένο μέσα στίς τσιμπίδες τῆς Χαλκιδικῆς. Ἀνατολικά καὶ βορεινὰ, ἡ θεὰ κοβόταν ἀπὸ τίς ἀπότομες πλαγιές πού μᾶς φιλοξενοῦσαν.

Κάθε πρωτὶ ἐρχόμουν νὰ καθίσω σ' αὐτὸ τὸ μέρος, ρουφώντας τὴν ὁμορφιά πάνω πού ὁ ἥλιος πρόβαλλε μέσα σὲ μιὰ ρόδινη ἢ κοκκινόχρυση ἀποθέωση πίσω ἀπ' τὰ βουνά. Τὰ χιόνια τοῦ Ὀλύμπου ἔπερναν μιὰν ἀπόχρωση ἀνοιχτὴ μενεξεδιὰ ἢ ρόδινη κι οἱ ἴσκιοι ἀποτραβιόντουσαν ὅσο ἀνέβαινε ὁ ἥλιος. Εἶταν ἡ ὥρα πού ἀφουγκραζόμουν τὰ πουλιά. Χορωδίες ἀηδονιδῶν χαιρετίζαν τὴν ἀνατολὴ μ' ἕνα κελάδημα ἐκστατικό.

Ὁ ζωηρὸς περίπατος γύρω στὸ βουνὸ μὲ ζέσταινε καὶ καθόμουν μέσα σ' αὐτὸ τὸ τέλειο περιβάλλον καὶ δοξολογοῦσα τὸ Θεό.

"Επερνα μαζί μου την Καινή Διαθήκη και διάβαζα κάθε πρωί. "Επειτα καθόμουν σιωπηλός, ζητώντας μιὰ κατεύθυνση για τὴ μέρα μου και για τὸ μέλλον. Καθόμουν ἔτσι μιὰ ὀλόκληρη ὥρα και ἀφουγκραζόμουν. "Επειτα πήγαινα πίσω για νὰ συμμερισθῶ με τοὺς ἄλλους τὸ μόχθο τῆς μέρας, ὀπλισμένος μ' ἓνα πρόγραμμα, με μιὰ ἄθρημη τῆς καρδιάς και ἑλευθερωμένος ἀπὸ τὰ ἀτομικά μου προβλήματα.

"Όταν γύριζα, τὸ πρόγευμα — ἂν εἶχαμε κάτι νὰ φᾶμε — εἶταν ἔτοιμο. Ἡ φωτιά ἀναβε ξαναφουντωμένη και καθόμασταν τριγύρω διπλοπόδι, μασώντας τὸ ψωμί μας και πίνοντας τὸ ζεστὸ χορταρένιο τσάι μας. "Επειτα κατεβαίναμε στὴν πηγή, ἓνας-ἓνας ἢ δυὸ-δυὸ μαζί, ὡς ἓνα τέταρτο τοῦ μιλιοῦ πιὸ κάτω, για νὰ πλυθοῦμε.

"Υστερ' ἀπὸ δυὸ μέρες πού εἶχα μείνει ἐδῶ πάνω, ἀνακάλυψα πὼς εἶχα ψειριάσει. Μαζί με τὸν Ντέρικ Σκὼτ ἐξετάσαμε ὅλες τῆς ραφῆς σὲ ὅλα μου τὰ ρούχα, καθισμένοι ὀλόγυμνοι στὴ λιακάδα. Βρήκαμε και σκοτώσαμε περισσότερες ἀπὸ διακόσιες ψεῖρες.

"Ὁ Ντέρικ πήρε τὰ ἀσπρόρουχά μου και τᾶβρασε ἐπὶ εἴκοσι λεπτά τῆς ὥρας. Μ' αὐτὸ εἶταν ἐξασφαλισμένη ἡ ἐξόντωση τῶν αὐγῶν πού πιθανὸν νὰ μὴν τᾶχαμε προσέξει πάνω στὸ ψάξιμο. "Υστερ' ἀπ' αὐτὸ πού εἶδα, προσδιόρισα νὰ ψάχνονται τὰ ρούχα τακτικά κάθε δεύτερη μέρα κι ἔτσι περιορίσαμε τὶς ψεῖρες στὸ ἐλάχιστο.

Εἶχα μιὰ ζωηρὴ πάλη με τὴν συνείδησή μου σχετικά με τὴν καθαριότητα. Δὲν εἶταν εὐκόλο πράγμα νὰ γδύνεσαι και νὰ πλένεσαι με παγωμένο νερὸ τὴν ἀνοιξη πάνω στὸ βουνό. Ἀντιστάθηκα στὴν πεποίθηση πού εἶχα πὼς εἶταν σωστὸ νὰ τὸ κάνω. Μοῦ γεννήθηκε τὸ ζήτημα ἂν εἶμαι ἔτοιμος νὰ κάνω πάλι ὅ,τι εἶναι ὀρθὸ ἢ νὰ ἀκολουθῶ τὶς διαθέσεις μου ὅποτε εἶταν σὲ ἀντίθεση με τὸ ὀρθό. Παράκαλεσα νὰ ἑλευθερωθῶ ἀπὸ τὴν προσήλωσή μου σὲ ὅσα μοῦ εἶταν εὐχάριστα και ἀπὸ κεῖ και μπρὸς δὲν ἔνωσα καμιὰ δυσκολία. Πλενόμουν καθημερινὰ με τὸ παγωμένο νερὸ ἀπ' τὴν κορφή ὡς τὰ νύχια ὅσο τὸ τσουχτερὸ ἀεράκι τοῦ βουνοῦ τόνωνε τὴν κυκλοφορία μου.

Κάθε δεύτερη μέρα, ἀντὶ νὰ κυνηγῶ τὶς ψεῖρες, ἔβαζα τὸν Χάρου Μπράουν νὰ με ξυρίζει. Δὲν μπορούσαμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὸ ἔξοδο για ξυριστικές λεπίδες για νὰ ξυριζόμαστε κάθε μέρα. Ἀλλὰ εἶμουν ἀποφασισμένοι νὰ κρατῶ τὰ προσχήματα με τὴν πεποίθηση πὼς συνέτειναν πολὺ στὴν διατήρηση τοῦ ἠθικοῦ. Οἱ ἄλλοι ἀκολούθησαν τὸ παράδειγμά μου κι ἔτσι ὁ ὄμιλός μας πήρε μιὰ ἐμφάνιση πολὺ πιὸ ἀξιοπρεπῆ.

Μετὰ τὸ πλύσιμο, ἔπρεπε νὰ κόψουμε και νὰ μαζέψουμε ξύλα για νὰ μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ ἡ φωτιά ἀκόμη ἓνα εἰκοσιτετράωρο. Δὲν μποροῦσα νὰ χρησιμοποιήσω τὰ μπράτσα μου για νὰ κόβω κι ἐγὼ ξύλα κι ἔτσι πήγαινα και μάζευα κλαδάκια για προσάναμα. Μιὰ

φορά, καθώς ἔφερα τὴ στοίβα μου καὶ τὴν ἀκούμπησα ἐκεῖ πλάϊ, ἔπιασα ἕνα κλωνὶ γιὰ νὰ τὸ ρίξω στὴ φωτιά καὶ ξεπετάχτηκε ἕνας σκορπιός κι ἔπεσε μέσ' στὶς φλόγες. Μείναμε κατάπληκτοι γιὰ μιὰ στιγμή καὶ ἀπὸ τότε μαζεύαμε τὰ ξύλα μας μὲ περισσότερη προσοχή.

“Υστερ’ ἀπὸ τὸ μάζωμα τῶν ξύλων, εἶταν ἡ ὥρα ποὺ ἀρχίζαμε ν’ ἀναρωτιόμαστε ἂν θάρχότανε κανένας νὰ μᾶς δεῖ καὶ, σὲ καταφατική περίπτωση, τί προμήθειες θὰ μᾶς ἔφερνε. Τὸ ζήτημα τῆς τροφῆς τριγυρνοῦσε πάντα μέσα στὸ μυαλό μας. Μιὰ συνηθισμένη μας συζήτηση εἶταν ἂν θᾶπρεπε νὰ περιορίσουμε τίς μερίδες μας, ὥστε τὰ τρόφιμα ποὺ εἶχαμε νὰ κρατήσουν λίγες μέρες ἀκόμα ἢ θᾶπρεπε νὰ τρῶμε κανονικὲς μερίδες λογαριάζοντας πὼς θὰ μᾶς ξαναγέμιζαν τὴν ἀποθήκη μας. “Ἐνιωθα, ἀπ’ ὅσα μὲ δίδαξε ἡ πείρα μου, πὼς ὁ Θεὸς θὰ μᾶς φρόντιζε καὶ πὼς ἐπιθυμία Του εἶταν νὰ τὰ τρῶμε αὐτὰ ποὺ μᾶς ἔδιναν μὲ τόση γενναιοδωρία οἱ Ἕλληνες. Τὰ τρώγαμε λοιπὸν ὅσα εἶχαμε καὶ τοὺς εὐγνωμονοῦσαμε. Τὸ μεσημέρι τρώγαμε μιὰ πηχτὴ φασολόσουπα, πλούσια σὲ λάδι καὶ ἀρωματισμένη μὲ χόρτα τοῦ βουνοῦ. Κάποιες φορές σκέτο ψωμί ἢ ψωμί κι ἐλιές. Τὰ γεύματά μας δὲν εἶχαν μεγάλη ποικιλία, ἀλλὰ δὲν εἴμασταν δύσκολοι.

II

Τ’ ἀπογέματα ξαπλώναμε στὸν ἥλιο καὶ κοιμόμασταν ἢ τριγυρνοῦσαμε πάνω στὴ βουνοπλαγιά. Κατεβαίναμε συχνά σ’ ἕνα σπιτάκι ποὺ βρισκόταν στὴν πλαγιά τοῦ λόφου, ὡς ἕνα μίλι μακριὰ ἀπὸ τὸ λημέρι μας — ἔβλεπε ὅλη τὴν κοιλάδα κάτω κι ἀκόμη πέρα ὡς τὴ θάλασσα. Εἶταν ἡ μόνη ἀνθρώπινη κατοικία σ’ αὐτὴ τὴν περιφέρεια, ἐκτὸς ἀπ’ τὸ χωριὸ ποὺ βρισκόταν τρεῖς ὄρες μακριὰ. Μία μικρὴ πέτρινη οἰκοδομὴ μὲ δυὸ δωμάτια. Τὸ πάτωμα εἶταν ἀπὸ χῶμα πατημένο καὶ ἡ ἐπίπλωση φτιαγμένη πρόχειρα. Τομάρια ἀπὸ ἀγριογούρουνα χρησίμευαν γιὰ χαλιά, γιὰ στρώματα, ἀκόμη καὶ γιὰ κουβέρτες. Γύρω στὸ σπιτάκι ἕνας μικρὸς λαχανόκηπος κι ἐκεῖ πλάϊ, ξεχερωμένο μέσα στὸ ρουμάνι, ἕνα μικροῦτσικο καλλιεργημένο χωράφικι ὡς διακόσιες τετραγωνικὲς γιάρδες.

Σ’ αὐτὸ τὸ σπιτάκι ζοῦσε ἕνας γέρος ἐρημίτης. Εἶταν γνωστὸς σὲ ὅλους μας μὲ τὸ ὄνομα ὁ παπα - Κώστας. Ἡ ἡλικία του εἶταν ἀπροσδιόριστη — κάπου μεταξύ ἑβδομήντα καὶ ὀγδόντα. Κοντὸς καὶ ζαρωμένος, μὲ τραχιὰ γένια καὶ μὲ πρόσωπο χαρακιασμένο, ἴδιο παλιὸ πετσί. Ἀλλὰ τὰ γαλανὰ του μάτια ἔλαμπαν ζωηρὰ καὶ τὰ πόδια του μὲ τὰ γουρνοτσάρουχα δρασκελίζαν τὰ βράχια μὲ ἀνάλαφρη περπατησιά. Θὰ μπορούσε νὰ ξεπεράσει πολλοὺς ἄλλους νεώτερούς του στὰ χρόνια.

Ὁ παπα - Κώστας εἶταν κυνηγός. Διηγόντουσαν πὼς ἡ γυναίκα του εἶχε πεθάνει λίγο διάστημα μετὰ τὸ γάμο τους. Τὴν

έποχή εκείνη ζούσαν στο χωριό και όπότε νεαρός Κώστας έβγαζε το ψωμί του με τον ιδρωτά του από την καλλιέργεια της γής. Η καρδιά του ράγισε με την τραγωδία του θανάτου της γυναίκας του και άποσύρθηκε στο βουνό. Είχε εξαφανιστεί για πολύν καιρό. Έχτισε το σπιτάκι με τα ίδια του τα χέρια και εγκαταστάθηκε. Με άπίστευτη έπιμονή καθάρισε έδώ κι εκεί μικρά κομάτια γή πάνω στο βουνό, τά όργωσε ό ίδιος με το χέρι κι έσπειρε το σιτάρι του. Έγινε πραγματικά αυτάρκης, για τροφή του άρκοϋσαν τά προϊόντα του, έφτιασε ό ίδιος τά ρουχα του και φρόντιζε ολομόναχος τόν έαυτό του.

Μιά άλλη τραγωδία στη ζωή του εΐταν ό φόνος του άδελφου του, που ζούσε ληστρική ζωή, σε κάποια συμπλοκή. Δέν είναι καθόλου άπίθανο κι ό ίδιος ό παπα - Κώστας νάχε άνακατευτεί σε μικροληστείες στα νιάτα του. Άργότερα όμως ζούσε στα βουνά σαν κυνηγός. Κυνηγούσε άγριογούρουνα και τά συνήθισε τόσο πολύ που κι ό ίδιος κατάντησε νά μοιάζει με άγριογούρουνο με τις τραχιές του άσπρες τρίχες και με τά ματάκια του που σπιθοβολούσαν. Μπορούσε νά περιδιαβάσει μέσ' στο δάσος χωρίς νά κάνει τόν παραμικρό θόρυβο και γνώριζε τó κάθε μονοπάτι, τó κάθε κλαδί, τήν κάθε πέτρα για πολλά μίλια τριγύρω. Έστηνε παγίδες και χτυπούσε άγριογούρουνα ή έποιο άλλο θήραμα του τύχαινε. Κανένα λαγό, τίποτα πέρδικες, καμιά φορά και λύκους και άρκοϋδες. Τίποτα δέν του ξεφευγε του παπα - Κώστα.

Κάποτε, σε κάποια παλιά περιπέτεια, είχε πέσει άσκημα κι έσπασε τó δεξί του ώμο. Μή έχοντας τά μέσα νά καταφύγει σε γιαντρό, γιατροπορεύτηκε μονάχος του όπως - όπως και άπό τότε ό ώμος του έπαθε άγκύλωση όπως τώρα ό δικός μου. Τό κοινό πάθημα γίνηκε μεγάλος δεσμός μεταξύ μας κι ό γέρος έρχότανε κοντά μου, μου χτυπούσε ανάλαφρα τόν ώμο, χαμογελοϋσε και σήκωνε τó πιασμένο του μπράτσο για νά μου δείξει πόσο περιορισμένα μπορούσε νά τó κουνήσει. Μας είχε μεγάλη άφοσίωση' οι περιπέτειές μας του μιλούσαν στην καρδιά και είχαμε τήν αγάπη του βουνοϋ όπως κι έκεϊνος. 'Ο Μπίλ κατέβαινε νά τόν δει πολύ συχνά και τόν βοηθούσε νά καλλιεργεί τά χωράφια του. 'Ο παπα - Κώστας εΐταν πάντα κεφάτος. Είχε πολύ χιοϋμορ καθώς και κάποια δική του φιλοσοφία και εΐταν αίσθητό τó ξαλάφρωμα της άκεφιάς του Μπίλ όποτε γύριζε άπό τις έπισκέψεις του στο γέρο.

'Ο παπα - Κώστας έρχόταν νά μας δει κάποιες φορές στο λημέρι μας τά άπογέματα. Παρουσιαζόταν ξαφνικά, ξεπροβάλλοντας μέσ' άπό τά δέντρα ίδιο πρόσχαρο φάντασμα με τó ξεδοντιασμένο του χαμόγελο και τó ήθερό του γέλιο. Τά ρουχα που φορούσε, μας έκαναν πάντα και διασκεδάσαμε. Παρουσιαζόταν τυλιγμένος σε τομάρια άγριμιών με τόν πιό άπροσδόκητο συνδυασμό. Έπειτα καθόταν πλαίί στη φωτιά και μας διηγόταν διάφορες ιστορίες ή άκουγε τις δικές μας διηγήσεις για τήν πατρίδα μας. 'Ο Χάρρυ και ό Στιού-

αρτ Μπράουν μιλούσαν αρκετά καλά τὰ ἑλληνικά καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους εἶχαν κάποιες γνώσεις καὶ μπορούσαν νὰ κουβεντιάσουν. Ὁ Στιούαρτ Μπράουν εἶταν ὁ εὐνοούμενος τοῦ γέρου.

Μιά μέρα πού ὁ γέρος βρισκόταν μαζί μας, ἀκούσαμε ἀπὸ τὴν πλαγιά τὸν συνηθισμένο χαιρετισμό: «Γειά σας!» Εἶταν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς φίλους μας τοῦ χωριοῦ πού ἀνέβαιναν νὰ μᾶς δοῦν. Κατὰ τὰ συνηθισμένα, ἔφερναν μαζί τους κι ἓνα σακκὶ προμήθειες. Εἶχαν μαζί τους κι ἓνα ξένο. Εἶταν καλύτερα ντυμένους ἀπὸ τοὺς φίλους μας τοῦ χωριοῦ. Φοροῦσε σκοῦρο γαλάζιο κοστούμι καὶ φαίνόταν κάπως ἀταίριαστος ἐδῶ πάνω στὸ βουνό. Εἶταν νέος καὶ φαίνεται πὼς ἦρθε πεζῆ ὄλο τὸ δρόμο ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, πέντε μέρες πορεία, γιὰ νὰ μᾶς ἀνταμώσει. Δὲν μπόρεσα νὰ ἀνακαλύψω τίνος φίλος εἶταν ἰδιαίτερα, ἀλλὰ εἶταν κι αὐτὸς ἀνακατεμένος κατὰ ἓνα μυστηριώδη τρόπο στὸ χιμαιρικὸ σχέδιο πού εἶχε σκαρφιστεῖ ὁ Ντέρικ γιὰ τὴ δραπετεύσῃ μου. Ἦρθε νὰ μᾶς φωτογραφήσει καὶ εἶχε μαζί του μιὰ παλιὰ φωτογραφικὴ μηχανή. Μαζευτήκαμε σὲ γ κ ρ ο ὐ π γιὰ νὰ μᾶς φωτογραφήσει, ὁ παπα - Κώστας εἶταν ἐνθουσιασμένος πού θᾶβγαινε κι αὐτὸς μαζί μας. Ὁ φίλος μας πῆρε σημείωση τὶς διευθύνσεις μας καὶ ὑποσχέθηκε νὰ μᾶς στείλει ἀπὸ ἓνα ἀντίτυπο μετὰ τὸν πόλεμο. Ὑστερ' ἀπὸ δυὸ χρόνια, ἔλαβα στὸ Λονδίνο τὴν ἱστορικὴ φωτογραφία.

Μιὰν ἄλλη μέρα μᾶς ἦρθαν ἐπίσκεψη μερικὲς κυρίες. Ὅταν μάθαμε πὼς πρόκειται νᾶρθοῦν, κάναμε μεγάλες προετοιμασίες γιὰ νὰ τὶς δεχθοῦμε. Ἐτοιμάσαμε ἓνα ἰδιαίτερα περιποιημένο τσᾶί ἀπὸ χόρτα τοῦ βουνοῦ καὶ ἡ κατασκηνώσῃ μας εἶχε μιὰ ξεχωριστὴ καθαριότητα καὶ τάξη. Εἶταν ὁ φίλος μου Ἄγαπητός, αὐτὸς πού μὲ εἶχε περιποιηθεῖ τὴν πρώτη βραδιά στὴν Ὀρμύλια, μαζί μὲ τὴ γυναίκα του, καὶ ἔφεραν μαζί τους καὶ μιὰ μεσόκοπη χήρα, ἰδιοκτῆτρια ἐνὸς μύλου κάπου ἐκεῖ κοντά. Εἶχε ἀναγκασθεῖ νὰ φύγει ἀπὸ τὴ Θράκη ὅταν μπῆκαν οἱ Βούλγαροι. Ἐκᾶψαν τὸ μύλο καὶ τὸ σπίτι της καὶ ὑποχρεώθηκε νὰ καταφύγει στοὺς φίλους της, ἐδῶ στὴ Μακεδονία. Ἐγκατάστησε ἓναν καινούργιο μύλο καὶ οἱ δουλιές της πῆγαιναν ὅσο καλά τὸ ἐπέτρεπαν οἱ περιστάσεις. Φαίνεται πὼς αὐτὴ προμήθευε ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ ψωμί πού τρώγαμε.

Φιλέσαμε τοὺς ξένους μας μὲ ζωηρὲς ἀφηγήσεις ἀπὸ τὶς περιπέτειες πού μᾶς ἔτυχαν μὲ τὴ δραπετεύσῃ μας. Ἐμειναν ἀκριβῶς ὅση ὥρα ἔπρεπε, σὰ νᾶχαν ἔρθει νὰ πάρουν τὸ τσᾶί σὲ κάποιον φιλικὸ σπίτι. Πρὶν φύγουν, τοὺς κάναμε τὸ γύρο τοῦ σ π ι τ ι ο ὐ καὶ θαύμασαν ἀπὸ καθῆκον τὴν ἐγκατάσταση τοῦ μαγειριοῦ καὶ τὸ νοικοκυριό μας πού εἶχαμε τακτοποιήσει γιὰ τὴν περίσταση. Φεύγοντας οἱ καλὲς κυρίες, προσφέρθηκαν νὰ μαντάρουν ὅ,τι ἔχομε γιὰ μαντάρισμα. Δὲν μπορέσαμε νὰ κρατήσουμε τὰ γέλια μας πάνω σ' αὐτό. Γύρισαν καὶ κοιτάξαν τὰ χάλια πού εἶχαμε καὶ τὰ κουρέλια πού φορούσαμε καὶ γέλασαν κι αὐτὲς μαζί μας. Ὅσῳ πῆραν μαζί

τους ένα ροῦχο τοῦ Στιούαρτ γιὰ νὰ τὸ μπαλώσουν καὶ τὸ δικό μου ἀμπέχωνο γιὰ νὰ τὸ βάψουν μὲ κανένα χρῶμα λιγότερο χτυπητό.

Ἡ ἐπίσκεψή τους ἔγινε πολὺ ἔγκαιρα. Δὲν μᾶς εἶχαν μείνει καθόλου τρόφιμα καὶ ἡ μυλωνοῦ μᾶς ἔφερε μιὰ μιτζήθρα, σπουδαία λειχουδιὰ. Ἄλλὰ ἡ μεγαλύτερη ἐκπληξη εἶταν σάν βρήκαμε μέσ' στοῦ σακκί ἕνα μεγάλο κομάτι ἀρνίσιο κρέας. Φάγαμε βασιλικά καὶ μὲ τὰ κόκαλα φτιάναμε θαυμάσια σούπα ἐπὶ ἀρκετὲς μέρες. Τελικά, καθὼς μαλάκωσαν ἀπὸ τὸ βράσε - βράσε, φάγαμε καὶ τὰ κόκαλα.

III

Ὅσο προχωροῦσε ἡ μέρα πρὸς τὸ τέλος τῆς μαζευόμεσταν ἕνας - ἕνας γύρω στὴ φωτιά. Συνήθως ἔκανα ἕναν τελευταῖο γύρο ὡς τὸ παρατηρητήριό μου γιὰ νὰ δῶ τὸν ἥλιο νὰ γέρνει μέσα σὲ μιὰ ἐκτυφλωτικὴ ἀποθέωση πίσω ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο. Οἱ κορυφὲς πρόβαλλαν σκοτεινὲς πάνω στοῦ φλεγόμενο οὐρανὸ ὅσο πύκνωναν οἱ ἴσκιοι. Τὰ χρῶματα ἄφηναν μιὰ θερμὴ ἀναλαμπή, λυώνοντας μέσ' στοῦ θολὸ ἀπόμακρο. Καθὼς γύριζα, τ' ἀηδόνια κελαδοῦσαν καὶ ἡ φωτιά τῆς κατασκήνωσης καταύγαζε, ἴδιος φάρος, μέσ' ἀπὸ τὰ δέντρα.

Ὁ βραδυνὸς ἀέρας ψύχραινε, μὰ εἴμασταν στὰ ζεστὰ πλάι στὴ φλόγα τῆς φωτιᾶς μας. Καθόμεσταν διπλοπόδι κουβεντιάζοντας γιὰ μικροπράγματα ἢ μέναμε σιωπηλοὶ γιὰ ὥρα. Ἡ φωτιά ἔριχνε κόκκινες ἀναλαμπὲς πάνω σὲ πρόσωπα χαλκόχρωμα. Ἀφοῦ ἔβραζε τὸ τσάι μας, τὸ πίναμε καθισμένοι γύρω στὴ φωτιά. Σὲ λίγο εἶταν πιὰ ὥρα νὰ πλαγιασομε.

Πηγαίναμε ὅλοι μαζί στοῦ θ ἄ λ α μ ὄ μας καὶ ρίχναμε κι ἄλλα κλαδιὰ στὴ φωτιά γιὰ νὰ κρατήσει ὅλη νύχτα. Μᾶς ἔφεγγε ἡ λάμψη τῆς φωτιᾶς γιὰ νὰ πλαγιασομε.

Εἶταν ὀλόκληρο πρόβλημα τὸ πλάγιασμά μας· οἱ κουβέρτες εἶχαν τόσο τριφετῆ, ποῦ ἔπρεπε νὰ τίς διευθετοῦμε μὲ μεγάλη προσοχὴ γιὰ νὰ μὴν ἀφήνουν τρύπες. Κοιμόμασταν ὅπως εἴμαστε, μὲ ὅλα μας τὰ ροῦχα, βγάζοντας μόνο τὰ παπούτσια μας, συμμαζεμένοι κολλητὰ ὁ ἕνας πλάι στοῦ ἄλλου. Σπάνια δυσκολευόμουν νὰ μὲ πάρει ὁ ὕπνος. Ἀλλὰ τίς πρώτες μέρες ποῦ κοιμήθηκα ἐκεῖ πάνω, τυραννήστηκα μὲ τὰ ποντίκια.

Εἶταν συνηθισμένοι ποντικοὶ τῶν περιβολιῶν, μικρότεροι ἀπὸ τοὺς ποντικούς τῶν ὄχετῶν ποῦ εἶχαμε στὴ Θεσσαλονίκη. Ἀλλὰ ἐξαιρετικὰ θρασεῖς. Μόλις ἤσυχάζαν ὅλα, ἄρχιζαν νὰ τριγυροῦν. Ἀκουγόntonουσαν ψαχουλέματα καὶ μικρὲς στριγκλιὲς ἀνάμεσα στὰ φύλλα. Ἐπειτα, ἕνας τους ἔτρεχε πάνω ἀπὸ τὰ πλαγιασμένα μας κορμιὰ. Τὸν ἀκολουθοῦσε δεύτερος κι ἔνιωθε τὰ πόδια τους νὰ περνοῦν πάνω στὶς κουβέρτες. Ἐτρεχαν ὡς καὶ πάνω στὰ κεφάλια μας. Δὲν

μπορούσα νά τὸ ὑποφέρω καὶ κοιμῶμουν φορώντας τὸ μάλλινο σκοῦφο μου. "Ἐτσι δὲν μ' ἐνοχλοῦσαν, ἀκόμη κι ὅταν ἔτρεχαν πάνω στὸ κεφάλι μου.

Οἱ ἄλλοι τοὺς ἔστηναν παγίδες. Ὁ Μπιλ εἶχε μεγάλη ἐπιδειξιότητα σ' αὐτό. Εἶχε μάθει ἀπὸ τοὺς τσομπάνηδες νά φτιάχνει κάτι ἀπλὲς παγίδες : μιὰ πέτρα μεγάλη καὶ πλατιά, μὲ τὴ μιὰ πλευρὰ τῆς ἀνασηκωμένη σὲ γωνία σαρανταπέντε μοῖρες, πάνω - κάτω καὶ στηριγμένη πάνω σ' ἓνα ραβδάκι. Ἐνα ἀπλοποιημένο σύστημα ἀπὸ μοχλοὺς κι ἀπὸ διάφορα βάρη γιὰ τὴν ἰσοροπία, τέλειωνε σ' ἓνα μυτερὸ ξόλο ποὺ εἶχε μπηγμένο πάνω ἓνα κοματάκι ψωμί. Τὰ ποντίκια ἔμπαιναν ἀπὸ κάτω καὶ δάγκωναν τὸ ψωμί, ἢ πέτρα ἔτσι ἔχανε τὴν ἰσοροπία τῆς, ἔπεφτε πάνω τους καὶ τᾶφηνε στὸν τόπο. Εἶχαμε μεγάλη ἐπιτυχία μὲ τὴ φάκα μας, τύχαινε νά σκοτώσομε δυὸ καὶ τρία ποντίκια, προτοῦ μᾶς πάρει ὁ ὕπνος.

Μᾶς ἔτυχε καὶ μιὰ κακὸκαιριά κι αὐτὸ μοῦ ἔδωσε μιὰ ἰδέα γιὰ τὸ τί τράβηξαν οἱ ἄλλοι μέσα στὸ χειμῶνα. Τὰ σύννεφα κλωθογυρίζαν τριγύρω μας καὶ τὸ χιόνι ἔμεινε στοιβαγμένο ὡς μιὰ ὥρα πρὶν λυῶσει κι ἔνωθεῖ μὲ τοὺς χειμάρους ποὺ κατρακυλοῦσαν ὀρητικοὶ πάνω στὴν πλαγιά. Τὸ κρῦο πηρούνιαζε τὸ καταφύγιό μας δὲν εἶταν προφυλαγμένο ἀπὸ τὸν ἄνεμο, τὸ νερὸ ἔτρεχε σὲ πολλὰ μέρη μὲς ἀπὸ τὴ σκεπή. Μουσκέψαμε ὀλόκληροι, κι ἐμεῖς καὶ τὰ στρωσίδια μας. Περάσαμε μερικὲς δύσκολες μέρες, δὲν καταφέραμε οὔτε νά στεγνώσομε ὀλότελα οὔτε νά ζεσταθοῦμε. Μὰ ἐπεῖτα ὁ καιρὸς καθάρισε κι ἀπλώσαμε τὰ στρωσίδια μας στὸν ἥλιο πάνω στὴν πλαγιά καὶ κόψαμε καινούρια ρεῖκια γιὰ τὴ στρωματσάδα μας.

Εἶχε καὶ ἡ βροχὴ τὸ ἀντιστάθμισμά της. Ἐκάνε νά ξεπροβάλουν ἄφθονα σαλιγκάρια. Πέσαμε πάνω τοὺς καὶ τὰ μαζεύσαμε. Εἶταν μεγάλα καὶ παχιά σαλιγκάρια καὶ μοχθοῦσαν νά σέρνουν τὰ καβούκια τους πάνω στὸ ὑγρὸ γρασίδι. Ἡ ἑλληνικὴ συνήθεια εἶταν νά τὰ κυνηγοῦν μ' ἓνα μακρὸ καὶ λεπτὸ ραβδί, μυτερὸ στὴ μιὰ του ἄκρη καὶ ποὺ τέλειωνε στὴν ἄλλη ἄκρη σὲ Τ. Καὶ νά τὰ περνοῦν στὸ ραβδί, τρυπώντας τα μὲς ἀπ' τὸ καβούκι. "Ἄν τὰ μαζέψεις μέσα σὲ σακκί, δὲν ἀργοῦν νά ξεφύγουν. Τὰ μαγειρεύαμε κατὰ δυὸ διαφορετικοὺς τρόπους. Ὁ πολιτισμένος τρόπος εἶταν νά τὰ βράζομε μέσα σὲ νερὸ μὲ ἀλάτι. Μὰ φαίνονταν μᾶλλον ἀνούσια μαγειρεμένα μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, γιατί δὲν εἶχαμε κανέναν γάλλο ἀρχιμάγειρο νά μᾶς φτιάχνει ὀρεκτικὲς σάλτσες μὲ διάφορα μπαχαρικά. Ὁ ἄλλος τρόπος εἶταν νά τὰ ψήνομε στὴ χόβολη. Ἐβάζες τὰ σαλιγκάρια μέσα στὴ ζεστὴ χόβολη καὶ περίμενες νά ψηθοῦν, αὐτὸ εἶταν ὄλο. Ἐτσι μαγειρεμένα, εἶταν πολὺ γευστικά καὶ πολὺ θρεπτικά.

Αὐτὸ τὸν τρόπο μᾶς τὸν ἔμαθαν οἱ τσομπάνηδες. Ἐρχόντουσαν συχνά νά μᾶς δοῦν. Εἶταν νεὰρά παληκαράκια, καμιά φορὰ σωστὰ παιδιά. Τρία, ποὺ ὀδηγοῦσαν ἓνα κοπάδι ἀπὸ καμιά διακοσαριά κατσίκες, ἔρχονταν ἀπὸ ἓνα χωριὸ μιὰ μέρα δρόμο μὲς ἀπ' τὰ βουνά.

Τὸ ἕνα τσομπανόπουλο εἶταν παιδάκι ὡς ὀκτῶ χρονῶ, ντυμένο ὅπως καὶ τ' ἀδέρφια του, μὲ γιδοτόμαρα. Τὰ ἄλλα, τὸ ἕνα θὰ εἶταν ὡς δώδεκα χρονῶ καὶ τὸ μεγαλύτερο ὡς δεκάξη. Τὸ μικρότερο ἔφθασε πηδώντας ἀπὸ βράχο σὲ βράχο μὲ τὴν ἴδια σιγουριά πού εἶχαν ο κατσίκες του. Παραξενεύσσουν νὰ βλέπεις αὐτὰ τὰ παιδιά νάχουν ἀναλάβει τόσο πρῶιμα εὐθύνες πού ἀναλογοῦν σὲ πιὸ ἡλικιωμένους.

Εἶχαν γιὰ δουλιὰ νὰ ὀδηγοῦν μέσ' ἀπ' τὰ βουνὰ τὸ κοπάδι τίς κατσίκες, κι αὐτὲς τρέφονταν σ' ὄλο τὸ δρόμο μὲ νιόβγαλτα φυλλαρᾶκια καὶ μὲ τὸ γρασίδι πού τύχαινε νὰ βροῦν. Οἱ κατσίκες εἶταν κάτι ζῶα πελώρια, ἀγρίμια καὶ ἐπιφυλακτικὲς σὰν τὰ ἐλάφια. Μὰ τὰ παιδιά τίς γνώριζαν καλὰ, ἤξεραν τὴν κάθε κατσικά μὲ τ' ὄνομά της. "Ἀδραχναν δυὸ ἢ τρεῖς καὶ τίς ἄρμεγαν γιὰ τὸ χατήρι μας. Τὸ μικρὸ πεταγόταν σὰν τὴ σαῖτα εἴκοσι γιάρδες μέσ' στοῦ ξέφωτο, ἔπεφτε θριαμβευτικὰ πάνω σὲ μιὰ κατσικά καὶ τὴν ἄδραχνε ἀπὸ τὰ πόδια της στὰ πεταχτά. Δοκίμασαν καὶ μερικοὶ ἀπὸ μᾶς νὰ πιάσουν καμιὰ κατσικά, ἀλλὰ χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἐπιτυχία. Τὰ παιδιά γελοῦσαν μὲ τὴν ἀναξιούνη μας.

Τὸ κατσικίσιο γάλα μᾶς εἶταν πολὺ καλοδεχομένο γιὰ συμπλήρωση τῆς τροφῆς μας, κι ἔτσι δὲν εἶταν μόνο γιὰ τὴ συντροφιά τους πού ἐκτιμούσαμε τὴν ἐπίσκεψη τῶν τσομπάνηδων. Ἀλλὰ τὰ τρία παιδιά ἔκαναν καὶ καλὴ συντροφιά. Καθόμασταν γύρω στὴ φωτιά καὶ τὸ μεγαλύτερο ἔπαιζε τὴ φλογέρα του. Ἡ φλογέρα εἶταν ἕνας κούφιος ξύλινος σωλήνας καὶ τὴν ἔφτιαναν οἱ ἴδιοι οἱ τσομπάνηδες. Οἱ λεπτοὶ καὶ ἀπαλοὶ της τόνοι ἔφερναν στοῦ μνημονικὸ παλιούς καιροὺς, πολλοὺς αἰῶνες πίσω. Ἐδῶ, στὴν ἀρχαία πατρίδα τῆς ἐλευθερίας, ὁ χρόνος εἶταν ἕνα παιχνιδάκι πού τῶπερνες καὶ τᾶφηνες ὅπως σοῦ κάπνιζε.

Τὰ παιδιά ὀδηγοῦσαν τίς κατσίκες τους μέσ' ἀπὸ τὰ βουνὰ ὀλόκληρες ἐβδομάδες. Συνήθως τὰ δυὸ πήγαιναν μαζί μὲ τὸ κοπάδι καὶ τὸ τρίτο γύριζε τὰ χωριὰ γιὰ νὰ προμηθεύεται ψωμί. "Ἐλεπε ὡς τρεῖς μέρες καὶ ὅταν ξαναγύριζε, ἔφευγε κάποιος ἀπὸ τ' ἄλλα. Τὴ νύχτα κοιμόνταν στ' ἀνοιχτά μαζί μὲ τίς κατσίκες. Μόλις πρὶν σκοτεινιάσει, ἄρχιζαν κι ἔφτιαχναν ἕνα περίφραγμα ἀπὸ ἀγκαθωτὰ κλωνιά. Δούλευαν πολὺ γρήγορα, ἔκοβαν τοὺς κλώνους καὶ τοὺς κατέβαζαν μὲ τὴ σιγουριά ἀνθρώπων μὲ μακροχρόνια ἐξάσκηση σ' αὐτὴ τὴ δουλιὰ. Τὸ περίφραγμα τελείωνε πολὺ γρήγορα, ἔξ ὡς ἔφτα πόδια ὕψος, ἀρκετὰ στερεὸ γιὰ νὰ μὴ μποροῦν νὰ βγοῦν οἱ κατσίκες εἴτε νὰμποῦν οἱ λύκοι.

"Ἐξω ἀπὸ τὸ περίφραγμα, ἔφτιαχναν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους μιὰ καλύβα ἀπὸ χαμόκλαδα καὶ πλάι ἔστηναν μιὰ πελώρια στοίβα ξύλα γιὰ νὰ τροφοδοτοῦν τὴ φωτιά ὀλονυχτῆς. Ἡ φωτιά ἐξυπηρετοῦσε διπλὸ σκοπὸ, νὰ τοὺς ζεσταίνει καὶ ν' ἀπομακρύνει τοὺς λύκους.

Γιὰ πρόσθετη προφύλαξη ἀπὸ τοὺς λύκους κι ὅποιους ἄλλους ἄρπαγες, εἶχαν τὸ τσοῦρμο τὰ σκυλιά τους, κάτι ἄσπρα πελώρια

ζῶα, ἔτοιμα νὰ ἐπιτεθοῦν σ' ὅποιον κι ἂν πλησίαζε. Κατεβαίναμε καμιά φορά νὰ τοὺς ἐπισκεφθοῦμε μέσα στὸ σούρουπο. Τὰ σκυλιὰ χυμοῦσαν νὰ μᾶς ἐπιτεθοῦν, μὰ ἔφθανε νὰ τὰ φωνάζει κάποιος ἀπ' τὰ παιδιὰ γιὰ νὰ γυρίσουν μαλακωμένα πίσω στὸ μαντρί.

Τὰ παιδιὰ ἀγαποῦσαν πολὺ νὰ καπνίζουν, καὶ ὅσο καταγίνονταν νὰ ζεστάνουν τὸ γάλα μας στὴ φωτιά, οἱ Αὐστραλοὶ φίλοι μου τοὺς ἔστριβαν τσιγάρα μὲ τὰ ἐπιδέξια δάχτυλά τους. Ἐπειτα καθόμασταν γύρω στὴ φουντωμένη φωτιά, πίνοντας τὸ ζεστό μας γάλα κι ἀκούγοντας τὴν ἐξωτικὴ ἀπόκοσμη μελωδία τῆς φλογέρας.

IV

Τύχαινε νὰ περάσουν πολλές μέρες χωρὶς νὰ δοῦμε κανένα. Συχνά, περνοῦσαν καὶ δυὸ μέρες χωρὶς νὰ φᾶμε. Αὐτὸ ὅμως δὲ μᾶς ἐνοχλοῦσε. Εἶχαμε συνηθίσει πιά νὰ μὴν τρῶμε τακτικά. Μιά φορά, ὡστόσο, πέρασαν τέσσερις μέρες χωρὶς νὰχομε τίποτα νὰ φᾶμε. Δὲν θὰ εἶταν τόσο σπουδαῖο γιὰ ἀνθρώπους σὲ καλὴ ὑγιεινὴ κατάσταση, γιὰ μᾶς ὅμως πού εἶχαμε περάσει τόσοις μῆνες πείνα, εἶταν σοβαρό. Τύχαινε σὲ ὄλους μας, ἀκόμα καὶ τὸ διάστημα πού τρεφόμεσταν τακτικά, νὰ μᾶς ἔρχονται ζαλάδες ὅταν σηκωνόμεσταν ἀπότομα, ἀλλὰ τώρα τελευταῖα εἶχαν ἀρχίσει νὰ παρουσιάζονται κι ἄλλα σημάδια ἐξαντλήσεως. Γίναμε ἄβουλοι καὶ ἀδιάφοροι.

Τοὺς ἄλλους ἔρχισε νὰ τοὺς ἀπασχολεῖ πολὺ τὸ ζήτημα τῆς τροφῆς. Ἀλλὰ κάθε πρωτὶ, τὴν ὥρα τῆς ψυχικῆς μου προσήλωσης, πάνω στὴ βουνοπλαγιά, ἐγὼ λάβαινα τὴν ὑπόσχεση πὼς ὁ Θεὸς θὰ μᾶς φρόντιζε γιὰ ὅλα. Ὁ νοῦς μου εἶχε ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀπασχόληση, πράγμα πού ξένιζε κι ἐμένα τὸν ἴδιο ὄχι λιγότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

Ὅποτε, πάνω στὴν ὀμιλία, γινόταν λόγος γιὰ τὸ ζήτημα τῆς τροφῆς καὶ γινόταν ἀρκετὰ συχνά — θύμιζα στοὺς ἄλλους πὼς καὶ σὲ προηγούμενες περιστάσεις πού εἶχαμε φοβηθεῖ τὸ χειρότερο, τὰ προαισθήματά μου ἔβγαιναν πάντα ἀληθινά. Τὸ λέγαμε «τὸ γούρι τοῦ Χάουελλ» καὶ κατάντησε νὰ γίνει ὁ συντελεστὴς πού μᾶς κρατοῦσε ἐνωμένους. Χωρὶς τὴν πίστη μας σ' αὐτὸν τὸ συντελεστή, θᾶχαμε σκορπίσει ἀπὸ καιρὸ καὶ ὁ καθένας θὰ τραβοῦσε χωριστὰ τὸ δρόμο του κατὰ κεῖ πού θὰ νόμιζε πὼς ὑπάρχουν ἀσφαλέστερες πιθανότητες νὰ βρεῖ κάτι νὰ φάγει.

Πρὸς τὸ τέλος τῆς τέταρτης μέρας μείναμε σύμφωνοι πὼς θὰ πρεπε κάποιος ἀπὸ μᾶς νὰ κατέβει στὸ χωριὸ καὶ νὰ τοὺς ἐξηγήσει τὴν κατάστασή μας ἂν δὲν λαβαίναμε τρόφιμα. Ἐνιωθα ὅμως πὼς δὲν θᾶταν ἀνάγκη νὰ κάνομε αὐτὸ τὸ διάβημα καὶ εἶχα δίκιο. Λίγο πρὶν σκοτεινιάσει, φάνηκαν δυὸ ἄνθρωποι πού λύγιζαν κάτω ἀπὸ ἓνα πελώριο σακκὶ μὲ προμήθειες. Ἡ ὑποδοχὴ πού τοὺς κάναμε

είταν θερμότερη απ' τή συνηθισμένη. Ἐκεῖνος πού σήκωνε τὸ σακκί εἶταν στρατιώτης απ' τὴν Κύπρο καὶ τὸν ἔλεγαν Γεώργιο Πέτρου.

Ὁ Γιώργης εἶταν ἕνας μεγαλόσωμος γεροδεμένος ἄντρας ὡς σαράντα χρονῶ, ἀπὸ τὴ Λεμησὸ τῆς Κύπρου. Ὑπηρετοῦσε σ' ἕνα κυπριώτικο τάγμα ἀγγαρίας καὶ εἶχε ἀποκοπεῖ ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς κατὰ τὴν ἐκκένωση καὶ δὲν μπόρεσε νὰ φύγει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τότε ὁ Γιώργης πῆρε τὰ βουνὰ καὶ μὲ τὴν ἑλληνικὴ καταγωγή του καὶ μὲ τὰ ἑλληνικὰ πού εἶταν ἡ μητρικὴ του γλῶσσα, βρέθηκε σὲ καλὴ θέση. Δὲν ξεχώριζε ἀπὸ τοὺς ντόπιους καὶ μποροῦσε νὰ περιφέρεται παντοῦ σὰν Ἕλληνας.

Ἀπὸ τοὺς συντρόφους μου ἔμαθα πὼς ὁ Γιώργης εἶταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πιστότερους καὶ τοὺς τολμηρότερους πού τοὺς εἶχαν συντρέξει στὶς σκληρὲς μέρες τοῦ χειμῶνα. Πεζοποροῦσε πολλὰ μίλια γιὰ νὰ βρεῖ καὶ νὰ τοὺς φέρει τρόφιμα. Μοῦ ἄρεσε τὸ ὕφος του καὶ κουβεντιάσαμε μαζὶ γιὰ τὴν Κύπρο πού τὴν εἶχα ἐπισκεφθεῖ πρὶν δυὸ χρόνια ὅταν βρισκόμουν σὲ ἄδεια. Ὁ Γιώργης εἶταν πολὺ ἀπαισιόδοξος γιὰ τίς πιθανότητες πού εἶχα νὰ ξεφύγω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Κι ὁ ἴδιος, μ' ὄλο πού περνοῦσε εὐκόλα γιὰ Ἕλληνας, δὲν κατόρθωσε νὰ περάσει στὴν Τουρκία. Κανένα καῖκι δὲν ἤθελε νὰ διακινδυνεύσει νὰ τὸ πιάσουν πὼς φευγατίζει κάποιον λαθραῖα καὶ οὔτε μποροῦσε κἄν νὰ συζητηθεῖ νὰ περάσει απ' τὴ Θράκη γιατί ὅλα τὰ χωριά εἶταν γεμάτα βουλγαρικὸ στρατό.

Αὐτὲς οἱ τέσσερις μέρες πού μείναμε νηστικοί, εἶταν ἕνα μεγάλο μάθημα γιὰ ὅλους μας. Εἶταν ἡ μάχη γιὰ τὴν ὁμόνοια μεταξύ μας. Οἱ πεινασμένοι εἶναι πιὸ ἔτοιμοι γιὰ καυγὰ ἀπὸ τοὺς χορτάτους. Ἡ ἰσχυρὴ τάση πού εἶχαμε νὰ χωρίσομε καὶ νὰ ξαναρχίσομε νὰ περιπλανιόμαστε, εἶχε γίνει πιὸ ἔντονη μὲ τὴν ἀνάγκη νὰ βροῦμε κάτι νὰ φᾶμε. Νικήσαμε ὅμως καὶ ἡ νίκη μᾶς ἔνωσε ἀκόμη πιὸ σφικτά. Εἶχα περισσότερο παρὰ ποτέ τὴν πίστη πὼς ὁ Θεὸς εἶχε ἕνα μελλοντικὸ σχέδιο γιὰ μᾶς καὶ πὼς θὰ φανερώνονταν καινούργια θαύματα. Εἶπα καὶ στὸ Γιώργη πὼς δὲν θ' ἄργοῦσε νὰ γυρίσει πίσω στὴν πατρίδα του. Φάνηκε πὼς τοῦ ἔκαναν ἐντύπωση ἡ πεποίθησή μου καὶ ἡ εἰλικρίνειά μου καὶ εἶταν αἰσθητὸ πὼς ξαλάφρωσε ἀπὸ τὴν ἀπαισιοδοξία του.

Ὁ σύντροφός του εἶχε γίνει δεκτὸς μὲ ἐπευφημίες ἀπ' τοὺς ἄλλους. Εἶταν φανερὸ πὼς εἶχαν παλιὲς φιλίες. Μοῦ τὸν σύστησαν μὲ τὸ ὄνομα Ἀναστάσης καὶ μὲ τὸ παρατσούκλι «ὁ πατερούλης ὅλων τῶν Ἑγγλέζων». Εἶταν κοντούλης, μὲ μάτια πού σπιθοβολοῦσαν καὶ φοροῦσε τὴν ἀνοιχτόγκριζα στολὴ τοῦ Ἕλληνα ἀγροφύλακα. Εἶχε γιὰ καθῆκον νὰ ἐπιτηρεῖ τὴν ὕπαιθρο καὶ νὰ ἐπιβάλλει τὸ νόμο καὶ τὴν τάξη. Ἀλλὰ ὁ ρόλος πού εἶχε ἀναλάβει μόνος του, εἶταν νὰ μᾶς φροντίζει.

Ὅλο τὸ χειμῶνα ὁ Ἀναστάσης εἶχε ὁδοιπορήσει ἑκατοντάδες μίλια μέσ' στὰ χιόνια, μαζεύοντας τρόφιμα ἀπὸ παράμερα χωριά γιὰ

νά συντηρούνται οί σύντροφοί μου. Εΐταν άκούραστος στίς προσπάθειές του και άψηφοϋσε τήν υγεία του και τήν ασφάλειά του. Οί άγώνες του τόν είχαν έξαντλήσει και πρίν λίγιες έβδομάδες είχε πάθει μιá καρδιακή προσβολή και λίγο έλειψε νά πεθάνει. Σήμερα πρωτοερχόταν ύστερα άπό τόσον καιρό κι έπρεπε άκόμη νά περπατά σιγά.

Καθίσαμε όλοι μαζί γύρω στή φωτιά και κολατσίσαμε μονάχα μέ ψωμί. Δέ σκοτιστήκαμε οϋτε νά τό καφαλίσομε οϋτε νά μαγειρέψομε τίποτ' άλλο. Τρώγαμε. "Υστερ" άπό μιá μακριά περίοδο πείνας, άκόμη και τό λίγο φαγητό κρατά πολλή ώρα. Τρώς λίγο και συχνά. "Η χώνεψη δέ σηκώνει πολλή τροφή μονοκόματα. "Η λειτουργία της πρέπει νά ξαναρχίσει λίγο-λίγο. Γι' αυτό λοιπόν δέν φάγαμε πολύ· μά ό,τι φάγαμε τό βρήκαμε πολύ νόστιμο. Εΐταν πιά σκοτεινά όταν σηκώθηκαν νά φύγουν ό Γιώργης μέ τόν "Αναστάση. Εΐχαν μπροστά τους τέσσερεις ώρες δρόμο. Καθόντουσαν μαζί στο ίδιο σπίτι σέ κάποιο κοντινό χωριό. "Υποσχέθηκαν νά ξανάρθουν γρήγορα νά μάς δοϋν. "Εμείς καθίσαμε άκόμη ώς άργά τή νύχτα, κουβεντιάζοντας. Ξαναφάγαμε πρίν πάμε νά πλαγιάσομε. Οί σύντροφοί μου είταν έπηρεασμένοι άπό τόν τρόπο πού ήρθαν τά πράγματα. Μιλήσαμε για τό μέλλον και για τήν άνάγκη νά έμφυτευθεί παντοϋ στόν κόσμο ένα νέο πνεϋμα, αν δέν πρόκειται νά πάν χαμένες οί θυσίες τοϋ πολέμου. Μιλήσαμε για τίς βασικές αίτίες τοϋ πολέμου, για τούς φόβους, για τά μίση και για τήν άπληστία πού είναι ριζομένα βαθιά μέσ' στίς καρδιές τών ανθρώπων. Αϋτά πρέπει νά ξεριζώσομε αν πρόκειται νά δημιουργήσομε έναν καινούργιο κόσμο.

"Ο άκαρδος φίλος μου, ό Τάφφου, καθότανε σιωπηλός όσο διακήρυττα τήν πίστη μου πώς ό Θεός έχει ένα πρόγραμμα πού θα μπορούσε ν' αλλάξει τίς καρδιές και τόν τρόπο πού ζοϋν οί άνθρωποι και τά έθνη. Μ' αϋτή τήν άπλή πίστη είχαμε άνατραφεί οί περισσότεροι, αλλά τή χάσαμε κάπως μέσα στήν πάλη και τήν τύρβη τής καθημερινής ζωής. Για τούς περισσότερους είταν ένας συντελεστής λησμονημένος, ώσότου βρεθήκαμε μέσα σέ τέτοιες συμφορές πού ξαναγυρίσαμε στα παιδικά μας χρόνια για νά τόν δοκιμάσομε σαν ένα έσχατο καταφύγιο μέσ' στήν άπελπισία μας.

"Ο Τάφφου δέν είχε τό εύεργέτημα νά γεννηθεί σ' ένα περιβάλλον όπως αϋτό πού γεννηθήκαμε οί περισσότεροι. "Η όμιλία περι Θεοϋ είταν γι' αϋτόν κάτι καινούργιο. Κάτι πού δέν τό καταλάβαινε. Για πρώτη φορά καθόταν κι άκουγε σιωπηλός και μ' ένδιαφέρον. Τήν άλλη μέρα τό πρωϊ, σαν γύρισα άπό τήν βουνοπλαγιά, μου ζήτησε νά τοϋ δανείσω τήν Καινή Διαθήκη μου. Καθόταν όλο τό πρωϊ σκυμένος πάνω της νά τή διαβάξει μέ ένδιαφέρον και για άρκετό καιρό τό λεκτικό του κάπως άλλαξε. Μέ τοϋ άλλους ξαναμιλήσαμε για όλ' αϋτά. "Ο,τι άλλο άποτέλεσμα κι αν είχε τό διάστημα πού περάσαμε μαζί, τό βέβαιο είναι πώς άποκτήσαμε ένα καινούργιο πνεϋμα συναδελφωσύνης και συνεργασίας.

V

“Υστερ” από δυο εβδομάδες πάνω - κάτω πού μείναμε στο βουνό, μᾶς εἰδοποίησαν μέσον τοῦ Γιώργη Πέτρου πὼς τὰ σχέδια γιὰ τὸ καίκι ἀναβλήθηκαν γιὰ μιὰ εβδομάδα. Αὐτὴ ἡ ἀναγγελία δημιούργησε μιὰ κρίση στὴν κατασκήνωσή μας. Ὁ Ντέρικ καὶ ὁ Μάρκ ἀημονούσαν καὶ ἤθελαν νὰ φύγουν. Τὸ ἴδιο πνεῦμα ἐπικρατοῦσε καὶ στοὺς ἄλλους. Ἐγὼ ὅμως εἶχα ἕνα ἰσχυρὸ συναίσθημα πὼς ἔπρεπε νὰ μὴ χωρίσομε. Δὲν εἶχα κανένα δεδομένο γιὰ τὸ τί θὰ μᾶς τύχαινε καὶ ποῦ θὰ πηγαίναμε, ἔνιωθα ὅμως πὼς ὅ,τι κι ἂν μᾶς τύχαινε, ἡ ἐντολὴ εἶταν νὰ μὴ χωρίσομε.

Εἶπα στοὺς ἄλλους πὼς τὸ «γούρι τοῦ Χάουελλ» δὲν τοὺς βγῆκε ποτὲ σὲ κακό. Δὲν εἶταν ἕνας λόγος στὸν ἀέρα. Εἶχα πεποίθησι στὴ σκέψη μου καὶ οἱ ἄλλοι τῶξεραν. Ἡ πεποίθησή μου ἔγινε ὁ ἀποφασιστικὸς συντελεστής. Δέχτηκαν νὰ μείνουν μαζί μου ἀκόμη μιὰ εβδομάδα.

Στὸ τέλος τῆς προθεσμίας ξαναπαρουσιάστηκε ὁ Γιώργης, φέρνοντας τούτη τὴ φορά τὴν εἶδηση πὼς τὸ σχέδιο ναυάγησε. Τὸ καίκι θᾶφευε χωρὶς ἑμᾶς. Ὁ καπετάνιος καὶ τὸ πλήρωμα δὲν ἤθελαν νὰ διακινδυνεύσουν μ’ ὄλο πού οἱ φίλοι μας τοὺς εἶχαν προσφέρει ἕνα πολὺ μεγάλο χρηματικὸ ποσόν.

Οἱ «ἀντάρτες» ἔχασαν τὴν ὑπομονὴ τους. Ὁ Ντέρικ καὶ ὁ Μάρκ δὲν κρατιόντουσαν πιά. Ὁ Ντέρικ θέλησε νὰ μοῦ δικαιολογηθεῖ ἀλλὰ, ὅπως δήλωσε ἀπροκάλυπτα, δὲν μποροῦσε πιά νὰ ὑπομένει αὐτὸ πού θεωροῦσε ἔλλειψη ἐπιχειρηματικοῦ πνεύματος ἐκ μέρους μου. “Ἐμενε ἀμετάπειστος. Τοῦ ἔδωσα λοιπὸν ἕνα καινούργιο ζευγάρι μάλλινες κάλτσες πού τόχα φυλαγμένο καὶ φροντίσαμε μαζί νὰ ἐφοδιασθοῦν, αὐτὸς κι ὁ Μάρκ, ὅσο τὸ δυνατόν καλύτερα γιὰ τὸ δρόμο. Τοὺς συνοδέψαμε μὲ τὴν λιακάδα ὡς τὴν ἄκρη τοῦ λόφου καὶ σταθήκαμε νὰ τοὺς κοιτάζομε νὰ χάνονται στὴν ἀπόσταση. Δυὸ χρυσαετοὶ πλανιόνταν γύρω στ’ ἀπόκρημνα βράχια. Οἱ φτεροῦγες τους ἀνοιγόκλειναν δίχως προσπάθεια καὶ τὸ χρυσὸ τους πτέρωμα λαμποκοποῦσε πάνω στὸ γαλάζιο τοῦ οὐρανοῦ. Εἶχαν βγεῖ στὸ κυνήγι καὶ πετοῦσαν τόσο χαμηλὰ πού ξεχώριζα κάθε λεπτομέρεια πάνω στ’ ἄδυσώπητα νυχοπόδαρά τους καὶ στὰ γαμψὰ τους ράμφη. Ὑπῆρχε κάτι συμβολικὸ σ’ αὐτὴ τὴ σκηνή — ὁ ἴσκιος τοῦ Γερμανικοῦ Ἄετοῦ πλάκωνε κιόλα σκοτεινὸς πάνω στοὺς δυὸ φίλους μου. Δὲν ἄργησαν νὰ τοὺς ξαναπιάσουν καὶ τὸ ὑπόλοιπο διάστημα τοῦ πολέμου, τὸ πέρασαν αἰχμάλωτοι στὴ Γερμανία.

Κι οἱ ἄλλοι ἀνυπομονούσαν. Ὁ Λὲς καὶ ὁ Λὲν δὲν ἔβλεπαν τὴν

ώρα να φύγουν. Συμφωνήσαμε να δοθεί πρωτίτερα καιρός στον Ντέρικ και στον Μάρκ να απομακρυνθούν αρκετά για να μη διασταυρωθούν οι δρόμοι τους και για να μη συναγωνίζονται στο ζήτημα της στέγης και της τροφής. Ο Λές και ο Λέν αποφάσισαν να περάσουν από το χωριό που έμενε ο Άναστάσης για να εύχαριστήσουν τους χωριανούς για όσα είχαν κάνει για κείνους, βλους αυτούς τους μήνες. Αν συνέβαινε τίποτα νεότερο στο μεταξύ, θα μπορούσαμε να τους ειδοποιήσουμε στην Όρμούλια απ' όπου θα περνούσαν επίσης, προτού τραβήξουν για το άγνωστο. Την άλλη μέρα έφυγαν κι αυτοί.

Ο Τάφφου, όπως το συνήθιζε, ήθελε να φύγει μόνος του. Δεν συγκρατιόταν. Έφυγε την ίδια μέρα με τον Λές και τον Λέν, αλλά προς άλληνη διεύθυνση. Λυπόμουν που τους έβλεπα να φεύγουν, αλλά ό,τι κι αν τους είπα, στάθηκε αδύνατον να τους πείσω πώς δεν έπρεπε να χωριστούμε. Έχασαν την πίστη τους σαν είδαν πώς δεν πραγματοποιήθηκε το σχέδιο για το καίκι.

Κι εγώ ο ίδιος πάλαιψα για να μη χάσω την πίστη μου σχετικά μ' αυτό. Κι εγώ τόχα για βέβαιο πώς το σχέδιο θα έπιτύχαινε. Αλλά γρήγορα ξαναβρήκα την πίστη μου. Δεν είταν για το τίποτα που έδωσε ο Θεός ν' ανταμωθούμε. Οι άλλοι με πίστεψαν. Ο Στιούαρτ και ο Χάρρυ δήλωσαν πώς θα μείνουν και, πράγμα αρκετά περίεργο, επίσης και ο Μπίλ ο άπαισιόδοξος προτίμησε να μείνει μαζί μου. Εύγνωμονούσα το Θεό για λογαριασμό τους. Ο Στιούαρτ και ο Χάρρυ, για να καταπολεμήσουν την ανία, αποφάσισαν να κατεβούν για λίγες μέρες στο χωριό του Άναστάση για να δουν τους φίλους τους. Έπειτα θα πήγαιναν στην Όρμούλια να μάθουν μήπως υπάρχουν τίποτα νέα.

Έτσι ξμεινα μόνον με τον Μπίλ πάνω στο βουνό. Και είταν ο τελευταίος που θα έπιθυμούσα να μείνω μόνον μαζί του. Τόν θεωρούσα άκοινωνήτο και κατσούφη για σύντροφο. Αλλαξα όμως γνώμη, αναγνώρισα πώς είταν τόσο πολύ καλός με τον παπα - Κώστα που τόν βοηθούσε στο χωράφι του και θυμήθηκα πώς αυτόν αγαπούσαν περισσότερο από όλους μας οι φίλοι μας οι τσομπάνηδες. Έτσι, γίναμε φίλοι με τον Μπίλ και γνωριστήκαμε καλά αυτές τις τελευταίες μέρες. Οι τσομπάνηδες ξανάρθαν όσο μέναμε μόνον και τραφήκαμε πλουσιοπάροχα με ψωμί και γάλα.

Έπειτα ένα πρωί, παρουσιάστηκαν ο Μιχάλης κι ο Άλέκος, οι αρχικοί μου όδηγοί που μ' είχαν φέρει από την Όρμούλια. Είχαν ξανάρθει αρκετές φορές στο μεταξύ με τρόφιμα, αλλά τούτη τη φορά ήρθαν για άλλο λόγο. Το πρόσωπο του Μιχάλη έλαμπε κι ο γέρω παπα - Κώστας ξεκίνησε απ' την καλύβα του κι ήρθε μαζί τους με το ξεδοντιασμένο του χαμόγελο και με το γέρικο τουφέκι του κρεμασμένο στον ώμο.

Κράτησαν μιá μυστηριώδη σιωπή για τις λεπτομέρειες, μδς είπαν όμως πώς υπάρχουν πιθανότητες να ξεφύγουν τουλάχιστον δυό από

μάς. Εἶχαν τὴν γνώμη πὼς θάπρεπε νὰ φύγω πρῶτος ἐγὼ γιὰ νὰ δῶ ἂν θὰ μπορούσα νὰ τὰ κανονίσω μὲ τὶς ἀγγλικὲς ἀρχές νὰ γλυτώσουν καὶ τοὺς ἄλλους. Ἔπρεπε νὰ κατεβῶμε ἀμέσως καὶ νὰ μείνομε στὴ μικρὴ βίλλα κοντὰ στὴν παραλία ὥσπου μᾶς εἰδοποιήσουν.

Τώρα ποὺ ἦρθε ὁ καιρὸς νὰ φύγω, λυπόμουν ποὺ ἄφηνα τὸ βουνίσιο μας λημέρι. Στεκόμουν καὶ κοίταζα ὅσο ὁ Μιχάλης, ὁ Ἀλέκος καὶ ὁ Μπίλ γκρέμιζαν τὸ καταφύγιό μας καὶ σκόρπιζαν τὰ κομμάτια του πάνω στὴν πλαγιά ὥστε νὰ μείνουν ὅσο τὸ δυνατόν λιγότερα ἴχνη. Οἱ κουρελιασμένες κουβέρτες μας καὶ τὰ λιγοστά μας σκευὴ θὰ πήγαιναν προσωρινὰ στοῦ παπα - Κώστα.

Πάνω ἀπ' ὅλα λυπόμουν ποὺ θ' ἀποχαιρετοῦσα τὸ γέρο. Τὸν ἀγαπήσαμε πολὺ καὶ εἶχαμε γίνει, ὁ Μπίλ κι ἐγὼ, οἱ ἰδιαιτέροι φίλοι του. Ἀλλὰ ἐκεῖνος εἶχε τὴ φιλοσοφία του ὅπως πάντα. Εἶχε δεῖ φίλους καὶ φίλους ν'ἀρχονταί καὶ νὰ φεύγουν. Κάπου πάλι θ' ἀνταμώνουμε κάποιον καιρό. Ἡ πίστη του εἶταν ἀπλή καὶ ἡ φιλοσοφία του εἶχε γερὲς ἀρχές. Περισσότερο ἀπὸ ἐξήντα χρόνια εἶχε περάσει μόνος του θύελλες κι ἀντάρες. Εἶταν γαλήνιος καὶ ἀτάραχος.

Κατεβήκαμε μαζί στὴν καλύβα του, ὁ Μπίλ ἀπὸ τὴ μιὰ κι ἐγὼ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Λίγα μιλήσαμε, ὅμως αὐτὸ δὲν σήμαινε πὼς ἡ φιλία μας εἶταν λιγότερο στενὴ. Εἶχε περάσει τόσα πολλὰ ἀπ' ὅσα περάσαμε κι ἐμεῖς, ὥστε καταλαβαίναμε ὁ ἕνας τὸν ἄλλον στὴν ἐντέλεια. Ὁ παπα - Κώστας πεινοῦσε ὅποτε πεινούσαμε κι ἐμεῖς. Ἔτρωγε ὅποτε τρώγαμε καὶ κρῶνε ὅποτε κρῶναμε. Μὰ δὲν εἶταν κάτι καινούργιο γιὰ κεῖνον. Εἶταν ἓνα μέρος μιᾶς ὁλόζωσης πάλης — ἀγωνίστηκε καὶ νίκησε.

Συμβόλιζε γιὰ μένα τὸ αἰώνιο μαχητικὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδας. Τὸ πνεῦμα του, ἀδάμαστο ἀπὸ τὶς ταλαιπωρίες καὶ τὰ ἀτυχήματα, πετοῦσε ἐλεύθερο ὅπως οἱ ἄνεμοι ποὺ φυσοῦσαν πάνω στ' ἀγαπημένα του βουνά. Μπορεῖ νάταν φτωχός, γέρος, νὰ κρῶνε καὶ νὰ πεινοῦσε, μὰ εἶταν ἐλεύθερος ὁ παπα - Κώστας, εἶχε κι αὐτὸς δραπετεύσει πρὸς τὴ ζωὴ.

Ὁ Μιχάλης κι ὁ Ἀλέκος ἀπόθεσαν στὴν καλύβα του τὸ φορτίο μὲ τὶς κουβέρτες καὶ τὰ σκευὴ. Ὁ Μπίλ φορτώθηκε στὴ φαρδιά του πλάτη τὰ ὑπάρχοντά του καὶ ἀποχαιρετήσαμε τὸ γεροντάκο. Στεκόταν ἐκεῖ πέρα, ἔρημος κι ὀλομόναχος πάνω στὴν πλαγιά, μὲ τὰ λευκά γένια ν' ἀνεμίζουν σι' ἀεράκι τοῦ βουνοῦ, ὥσπου τὸν χάσαμε ἀπ' τὰ μάτια μας.

ΧΙ. ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

I

ΚΑΤΕΒΑΙΝΑΜΕ τή βουνοπλαγιά με άργό βήμα. Ὁ Μιχάλης μᾶ ἐξήγησε πῶς γιά περισσότερη ασφάλεια δέν ἔπρεπε νά μπορούμε στό χωριό πρὶν σκοτεινάσει. Τό μονοπάτι ἔφερνε μέσ' ἀπὸ τίς δασομένες πλαγιές πρὸς τὴν κοιλάδα. Διαβήκαμε πλατιά φαράγγια, βυθισμένα κιάλα στὸν ἴσκιο, με χειμάρους πού κυλοῦσαν στὸ βάθος. Αὐτὸ τὸ μέρος τῷβλεπα πρώτη φορά γιατί εἶταν σκοτεινά ὅταν ἀνέβηκα πρὶν τρεῖς ἑβδομάδες.

Ὁ χλιαρὸς ἀπογεματινὸς ἀέρας μύριζε φλισκούνι καὶ πεῦκο. Κάτω στὴν κοιλάδα περάσαμε ἀπὸ ὄμορφες δεντροφυτεῖες καὶ μικρὰ λειβάδια. Στεκόμασταν συχνά γιά νά ξεκουραστούμε' δέν βιαζόμασταν. Ὁ Ἀλέκος μᾶς ἔδειξε τὰ ἐρείπια ἐνὸς ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ φρουρίου. Ἡ τάφος καὶ τὰ ἀντερείσματα ξεχώρισαν ἀνάμεσα στὴ χλόη. Σ' αὐτὸ τὸ μέρος τῆς Ἑλλάδας ὅλες οἱ πεδιάδες ἔχουν μιὰ πλούσια ἱστορία. Οἱ ἀγρότες ξεθάβουν διαρκῶς πολύτιμα πῆλινα ἀγγεῖα, νομίσματα καὶ γλυπτά.

Κατὰ τὸ σούρουπο φθάσαμε πάλι στὸ ποτάμι πού εἶχα δυσκολευθεῖ νά τὸ περάσω στὸν ἀνεβασμό. Τούτη τὴν φορά βρεθήκαμε σ' ἓνα μέρος πού τὸ ποτάμι κυλοῦσε πλατὺ καὶ ρηχὸ πάνω ἀπὸ μιὰ κοίτη στρωμένη με βότσαλα. Ἐτοιμαζόμενοι νά βγάλω τίς ἀρβύλες μου καὶ νά τὸ περάσω μαζί με τοὺς ἄλλους, ὅταν ὁ Μιχάλης μ' ἄδραξε καὶ με πέρασε σηκωτὸ στὴν πλάτη του.

Τραβώντας μέσ' ἀπὸ τοὺς ἴσκιους πού πύκνωναν, περάσαμε μπροστά σ' ἓνα λευκὸ ἐκκλησάκι πού στεκότανε μοναχικὸ πάνω σ' ἓνα ὕψωμα. Εἶχαν γιορτάσει τὸ Πάσχα πρὶν λίγες μέρες με λουλούδια καὶ πανηγύρια. Ἡ γιορτὴ τῆς ἐλευθερίας εἶταν ἓνας οἰωνὸς καὶ γιά μᾶς τώρα καὶ γιά τὸ ἔθνος ἀργότερα.

Ὅταν φθάσαμε ἔξω ἀπ' τὸ χωριό, πάψαμε τίς ὀμιλίες καὶ προχωρούσαμε ὁ ἓνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλον χωμένοι στὸν ἴσκιο. Ὁ Ἀλέκος μᾶς πῆγε κατευθεῖαν στὸ σπίτι του. Ἐκεῖ βρήκαμε μιάν ἄλλη φιλικὴ συντροφιά. Εἶταν κι ὁ Ἀναστάσης, ὁ «πατερούλης». Τὰ παιδιά μᾶς περιτριγύρισαν, ἡ γυναίκα τοῦ Ἀλέκου μαζί με κάτι ἄλλες γυναῖκες εἶταν ἀπασχολημένες μπροστά στὸ τζάκι.

Σὲ λίγο καθίσαμε κατάχαμα γύρω στὸ δωμάτιο, μ' ἓνα χαμηλὸ τραπέζι μπροστά μας. Εἶταν τὸ ἀποχαιρετιστήριο γεῦμα. Οἱ φίλοι

μας είχαν γυρίσει τὰ σπίτια καὶ μάζεψαν διάφορα τρόφιμα γι' αὐτὴ τὴν ξεχωριστὴ περίσταση. Ψάρι, θαυμάσια μαγειρεμένο, φρέσκο ψωμί καὶ πῆτα. Μέναμε κατάπληκτοι μὲ τὴν καλωσύνη αὐτῶν τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων ποὺ διακινδύνευαν τὴ ζωὴ τους γιὰ νὰ μᾶς δώσουν αὐτὴ τὴν τελευταία ξεχωριστὴ ἀπόδειξη τῆς φροντίδας τους γιὰ μᾶς.

Σὲ λίγο εἶταν πιά ὦρα νὰ πηγαίνομε καὶ τοὺς ἀποχαιρετήσαμε ὅλους μιὰ τελευταία φορά. Εἶμουν κατασυγκινημένος, τόσο ποὺ δὲν μποροῦσα νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνη μου, φαντάζομαι ὅμως πῶς κατάλαβαν τὰ αἰσθήματά μου. Βγήκαμε σιωπηλοὶ μέσα στὴ νύχτα ἕνα κάρο μᾶς περίμενε. Ὁ Μπίλ κι ἐγὼ ἀνεβήκαμε στὸ πίσω μέρος καὶ μᾶς σκέπασαν μὲ σακιά. Ἐπειτα ξεκινήσαμε πάνω στὸν ἀνώμαλο δρόμο τραβώντας πρὸς τὴ θάλασσα.

Ἀφοῦ βγήκαμε ἀπ' τὸ χωριό, ἀνακαθίσαμε στὴν ἄκρη τοῦ κάρου. Σύντροφοι καὶ ὁδηγοὶ μας εἶταν ὁ Μιχάλης, ὁ Ἄλέκος κι ὁ Ἀναστάσης. Τὸ φεγγάρι εἶχε βγεῖ κι ἔριχνε τὸ γλυκὸ του φῶς πάνω στὴν ἤρεμη ἐξοχή. Δὲν ἀνταμώσαμε κανέναν καθὼς προχωρούσαμε σκαμπανεβάζοντας μὲ τὸ ἥσυχο βάδισμα τοῦ ζώου. Προορισμὸς μας εἶταν ἡ λευκὴ βιλλίτσα κοντὰ στὴ θάλασσα.

Ἀνακάλυψα πῶς εἶταν ἰδιοκτησία τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀγαπητοῦ. Τὸν ἔλεγαν Ἀγγελο καὶ εἶταν πλούσιος ἔμπορος τῆς Θεσσαλονίκης. Δὲν τὸν εἶχαμε ἀνταμώσει ὡς τώρα, μὰ ὥστόσο αὐτὸς εἶχε κάνει τίς προηγούμενες διαπραγματεύσεις γιὰ τὸ καῖκι.

Σταματήσαμε τὸ κάρο σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ βίλλα καὶ βγήκε ὁ Μιχάλης μὲ τὸν Ἀναστάση γιὰ νὰ πᾶν μπροστὰ νὰ κατοπτεύσουν. Ὅλα εἶταν ἐν τάξει, στὴ βίλλα βρισκόταν ὁ Ἀγγελος Ἀγαπητὸς μαζί μὲ τὸν ἐπιστάτη, τὸ γέρο ποὺ μὲ εἶχε περιποιηθεῖ τὴν προηγούμενη φορά. Μᾶς περίμεναν. Ὁ Ἀγγελος μᾶς ἔκανε θερμὴ ὑποδοχή. Εἶταν μεσόκοπος, μὲ μέτριο ἀνάστημα, γεμάτος. Μιλοῦσε Γαλλικά, ὄχι μὲ μεγάλη εὐχέρεια, πάνω - κάτω σὰν τὰ δικά μου. Συνεννοούμασταν εὐκόλα μεταξύ μας.

Μᾶς ἐξήγησε πῶς εἶχε κάποιον φίλο ποὺ προσπαθοῦσε νὰ φεουγατίσει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα μιὰ ομάδα ἀπὸ εἴκοσι Ἑλληνες ἀξιωματικούς γιὰ νὰ ἐνωθοῦν μὲ τὸν ἐλληνικὸ στρατὸ στὴν Αἴγυπτο. Εἶχαν νοικιάσει ἕνα λαθρεμπορικὸ καῖκι γιὰ ἕνα ἑκατομμύριο δραχμές, ἕνα ποσὸν μυθῶδες, ποὺ τὸ μάζεψαν ἀπὸ ἐράνους τῶν συγγενῶν καὶ φίλων καὶ προσπαθοῦσαν νὰ πείσουν τὸν καπετάνιο νὰ πάει καὶ μένα μαζί μὲ τοὺς ἄλλους. Τὸ καῖκι εἶταν μικρὸ καὶ δὲν περίσσευε θέση παρὰ μόνον γιὰ ἕναν. Εἶχαν τὴν γνώμη πῶς ἔπρεπε νὰ φύγω ἐγὼ μιὰ καὶ θὰ μποροῦσα νὰ ἐξασκήσω τὴν ἐπιρροή μου γιὰ νὰ διοργανωθεῖ ἡ δραπέτευση καὶ τῶν ἄλλων μὲ ὑποβρύχιο ἢ μὲ κάποιον ἄλλο μέσον.

Ὁ Μπίλ δὲν ἀπογοητεύθηκε κατὰ βάθος. Μὲ τὴ συνθησιμένη ἀπαισιοδοξία του, τὸ περίμενε πῶς θὰ συμβεῖ. Ἐδειξε γεναιοφροσύνη

και άλλρουϊσμό. Στὸ μεταξύ ἔπρεπε νὰ περιμένομε ὁ Μπίλ κι ἐγὼ στὴ βίλλα τοῦ Ἁγαπητοῦ ὥσότου πληροφορηθοῦμε ἂν ὁ καπετάνιος δεχότανε νὰ με πάρει μαζί του και, σὲ καταφατικὴ περίπτωσι, τότε θὰ φεύγαμε.

Δὲν κατάλαβα ἀκριβῶς πῶς ἔτυχε νὰναι ἀνεκατεμένος σ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεσι και ὁ ἰδιοκτῆτης τῆς ἀγροκατοικίας, ἐκεῖ πού εἶχα πάει κατὰ μία τόσο ἀξιοθαύμαστη συγκυρία. Μαζί με τὴν ὀμάδα εἶταν νὰ φύγει κι ὁ ἀνεπιός του πού δὲν εἶχα συναντήσῃ τότε. Ὅλες οἱ περιπέτειές μου ὕφαιναν μαζί τὰ νήματά τους πάνω σ' ἓνα και μόνο σχέδιο.

Ὁ Μιχάλης κι ὁ Ἁναστάσης μᾶς ἀποχαιρέτησαν. Μὲ τί λόγια νὰ τοὺς εὐχαριστήσω γιὰ ὅσα εἶχαν κάνει ; Μιλήσαμε, γεμάτοι ἐλπίδες, γιὰ τὴν προσεχῆ μας συνάντησι, παρατεινοντας ὅσο μπορούσαμε τίς τελευταίες στιγμές τῆς εὐτυχισμένης γνωριμίας μας. Τοὺς παράγγειλα νὰ ποῦν στὸν Στιούαρτ, στὸν Χάρρυ και στοὺς ἄλλους νὰ μείνουν σ' αὐτὴ ἐδῶ τὴν περιοχὴ και νὰ βρίσκονται σ' ἐπαφὴ με τὸν Ἁγαπητό. Ὑποσχέθηκα νὰ διοργανώσω κάτι γιὰ τὴ δραπέτευσί τους.

Ὁ Μπίλ κι ἐγὼ κοιμηθήκαμε ὥρατα μέσα στὴ λευκὴ βιλλίτσα τοῦ λόφου. Ὁ ἀνεμος θρόιζε μέσ' στὰ πεῦκα και τὰ κύματα φλυαροῦσαν κάτω στὴν ἀκρογιαλιά.

Τὸ πρωτὶ, ὁ Ἄγγελος, ὁ Μπίλ κι ἐγὼ καθίσαμε στὸν ἴσκιο μιᾶς ἐλιάς. Μιὰ ἀπὸ τίς ἐργασίες τοῦ Ἁγγέλου εἶταν ἡ παραγωγή λαδιοῦ και εἶχε δικό του ἐλαιοτριβεῖο και πολλοὺς ἐλαιῶνες. Μᾶς περιέγραψε πῶς ὠριμάζουν πρώτα οἱ ἐλιές, πῶς τίς μαζεύουν και πῶς τίς πρεσάρουν γιὰ ν' ἀποδώσουν τὸ πολῦτιμο λάδι τους.

Τὸ μεσημέρι καθίσαμε γύρω σ' ἓνα μικρὸ τραπέζι κάτω ἀπὸ τὰ δέντρα και φάγαμε ἓνα θαυμάσιο γεῦμα με φρέσκα ψάρια, ψωμί και ἐλιές. Τὰ ψάρια τᾶχαν πιάσει τὸ ἴδιο πρωτὶ μέσα στὸν κόλπο πού σχηματίζε ἡ παραλία. Τὸ ἓνα εἶχε ρόδινο και μέστωμένο κρέας και εἶταν πολὺ νόστιμο. Εἶχε και σκουμπριά, ὁ Μπίλ κι ἐγὼ εὐφρανθήκαμε φαγητό.

Ὁ Ἁγαπητὸς ἔφυγε μετὰ τὸ γεῦμα. Τὸ σχέδιο εἶχε καταστρωθεῖ σὲ ὅλες του τίς λεπτομέρειες και ὁ δικός του ρόλος εἶχε τελειώσει πρὸς τὸ παρόν. Ὑποσχέθηκα νὰ βρίσκομαι σὲ ἐπαφὴ μαζί του σχετικὰ με τοὺς ἄλλους και τὸν εὐχαρίστησα γιὰ ὅσα ἐξακολούθησε νὰ κάνει γιὰ μᾶς. Ἐπειτα ὁ Μπίλ κι ἐγὼ μείναμε ξαπλωμένοι στὸν ἴσκιο ὅλο τὸ μακρὺ και χαινωμένο ἀπομεσήμερο και πήραμε ἓναν ὕπνο.

Νωρίς τὸ βραδυνὸ μᾶς ἦρθε ἓνας ἐπισκέπτης. Ἐνας νέος με ἐλκυστικὸ χαμόγελο, ἀπὸ τοὺς νεαροὺς ἀξιωματικοὺς τῆς ὀμάδας πού εἶταν νὰ δραπετεῦσει. Ἀλλὰ τὰ νέα πού ἔφερε εἶταν ἄσκημα. Ὁ καπετάνιος δὲν ἠθελε νὰ με πάρει. Δοκίμασα μιὰ πικρὴ ἀπογοήτευσσι.

Τὸ ὄνομά του εἶταν Ἀγαμέμνων Παναγιωτόπουλος. Μᾶς εἶπε σὲ καλὰ γαλλικὰ πὼς οἱ φίλοι του τὸν φωνάζουν Μέμνη. Εἶταν εὐκολότερο. Εἶχε ἐλπίδες πὼς ὁ καπετάνιος θάλλαζε γνώμη καὶ εἶπε πὼς οἱ διαπραγματεύσεις ἐξακολουθοῦσαν γιὰ νὰ τὸ πετύχουν. Στὸ μεταξύ ἔπρεπε γὰ πάει πίσω νὰ βρεῖ τοὺς ἄλλους. Θὰ περνοῦσαν ἀπ' τὴ βίλλα τὸ κατοπινὸ βράδυ, μετὰ τὸ σούρουπο, καθὼς θὰ πηγαιναν νὰ μποῦν στὸ καΐκι. Δὲν θὰ μάθαινα ὡς τότε ἂν μποροῦσαν νὰ μὲ πάρουν μαζί τους, μὰ ἔπρεπε νᾶμαι ἕτοιμος γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο.

Ἔφυγε καὶ μείναμε μόνοι μὲ τὸν Μπίλ. Καταλάβαινα πόσο εἶχα βασισθεῖ στὶς ἐλπίδες μου πὼς θάφευγα τούτη τὴ φορά. Προσευχή-θηκα νὰ μ' ἀξιώσει ὁ Θεὸς νὰ δεχθῶ ἀγόγγυστα ὅ,τιδήποτε μοῦ ἐπιφυλάττει, ἀκόμη κι ἂν αὐτὸ σήμαινε πὼς ἔπρεπε νὰ μείνω γιὰ ἓνα ἀπροσδιόριστο διάστημα σ' αὐτὸ ἐδῶ τὸ μέρος. Μὲ τὴν προσευχὴ αὐτὴ ξαναβρῆκα τὴν ἐσωτερικὴ μου γαλήνη καὶ ἀπαλλάχθηκα ἀπὸ τοὺς φόβους καὶ τὶς ἀμφιβολίες μου γιὰ τὸ μέλλον. Ὁ Μπίλ κι ἐγὼ καθίσαμε καὶ κουβεντιάσαμε σχεδὸν ξένοιαστα.

Ἡ κατοπινὴ μέρα πέρασε ἡρεμῆ. Τριγυρνοῦσαμε ἀργόσχολα πάνω στὴν πλαγιὰ τοῦ λόφου. Ὁ γέρω ἐπιστάτης μαγεῖρεψε φαγητὸ γιὰ μᾶς καὶ περάσαμε πλουσιοπάροχα ἂν πρόκειται νὰ κάνομε τὴ σύγκριση μὲ τὴ ζωὴ μας πάνω στὸ βουνό. Ὅσο βράδιαζε ἔνιωθα νὰ μ' ἀγκιλώνουν πάλι ἰδιοτελεῖς ἀνησυχίες ἂν θάφευγα ἢ ὄχι. Τώρα ὅμως ἤξερα τὸ μυστικὸ καὶ μπόρεσα νὰ κρατήσω τὸ μυαλό μου ἀρκετὰ ἐλεύθερο ἀπὸ τέτοιες σκέψεις. Τὸ σούρουπο ἔπηξε σὲ σκοτάδι κι ἀκόμη δὲν εἶχε φανεῖ κανένας. Φάγαμε τὸ βραδυνὸ μας ἀμίλητοι, στήνοντας τ' αὐτὶ μας μήπως ἀκούσομε κανέναν χτύπο στὴν πόρτα.

Τῶχαμε πάρει σχεδὸν ἀπόφαση πὼς δὲ θάρχότανε κανένας, ὅταν ἀκούστηκε στὴν πόρτα ὁ χτύπος ποὺ περιμέναμε ἀπὸ τόση ὥρα. Κρύφτηκα στὸ πίσω δωμάτιο μαζί μὲ τὸν Μπίλ ὅσο ὁ γέρος ἄνοιγε τὴν πόρτα νὰ δεῖ ποιὸς εἶναι. Εἶταν ἐν τάξει. Εἶχε ἔρθει ἡ ὁμάδα. Μπήκαν στὸ μικρὸ χῶλλ τῆς βίλλας — εἴκοσι Ἑλληνες ἀξιωματικοὶ διαφόρων βαθμῶν καὶ ἡλικίας. Ὁ Μέμνης προχώρησε καὶ μὲ σύστησε στὸν ἀρχηγὸ τῆς ὁμάδας, τὸν ταγματάρχη Κώνστα. Εἶταν ἓνας ἄντρας κοντούλης ἀλλὰ δυναμικὸς, μὲ πλατεῖς ὠμους, οἱ κινήσεις του καὶ ἡ ὁμιλία του γρήγορες καὶ ἀποφασιστικές. Τὰ μαῦρα μάτια του πετοῦσαν φωτιές, ἀνάδινε ἓνα αἶσθημα ἐμπιστοσύνης καὶ ἱκανότητας.

Δίσταζα νὰ μιλήσω γιὰ τὸ ζήτημα τῆς φυγῆς μου. Μὲ σύστησαν σὲ ὄλους γύρω. Τότε βγῆκε στὴ μέση τὸ ζήτημα. Μποροῦσαν νὰ μὲ πάρουν. Τελικὰ εἶχε δεχθεῖ ὁ καπετάνιος.

— Μπορεῖτε νὰ βαδίσετε ὡς τὸν Ἀη Νικόλα ; μὲ ρώτησε ὁ ταγματάρχης.

— Μπορώ νά βαδίσω καί χίλια μίλια πρὸς τὴν ἐλευθερία, τοῦ ἀποκριθῆκα.

Γέλασαν ὅλοι καὶ ὁ Μπίλ μὲ βοήθησε νά δέσω τὶς ἀρβύλες μου καὶ νά φορέσω τὸ μανδύα μου. Ἀποχαιρετιστήκαμε ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα, κάτω ἀπὸ τ' ἀστέρια. Λυπόμουν πού τὸν ἄφηνα γιατί μὰς εἶχε συνδέσει μιὰ στέρεα φιλία στὸ διάστημα πού μείναμε μαζί. Τοῦ ἄφησα τὴν πυξίδα πού μοῦ εἶχε δώσει ὁ Μακναμάρα στὸ νοσοκομείο. Ὑποσχέθηκε νά μείνει καὶ νά βρίσκεται σὲ ἐπαφή μὲ τὸν Ἄγαπητὸ ὡσότου νά λάβει καμιὰ εἴδηση ἀπὸ μένα ἢ νά κατορθώσει νά φύγει. Τοῦ ἔδωσα καὶ παραγγελίες γιὰ τοὺς ἄλλους. Συμφωνήσαμε ν' ἀνταμώσουμε κάποια μέρα στὸ Σύντνεϋ καὶ χωρίσαμε.

II

Κατεβήκαμε τὸ λόφο μέσ' στὸ σκοτάδι καὶ ἀπὸ κεῖ στὸν καρδρόδρομο πού ἀκολουθεῖ γύρω τὴν παραλία. Ἐδῶ χωρίσαμε σὲ ὀμάδες ἀπὸ τρεῖς - τέσσερεις καὶ τραβήξαμε ἀνατολικά μὲ ζωηρὸ βῆμα. Ἐγὼ πήγαινα μαζί μὲ τὸν ταγματάρχη Κώνστα καὶ τὸν Μέμνη. Μιλοῦσαμε πότε καὶ πότε μὲ σιγανὴ φωνή, μ' ὅλο πού ἡ νύχτα εἶταν προχωρημένη καὶ δὲ φαινόταν κανένας τρόγυρα. Γενικὰ ὅμως ἀποφεύγαμε νά μιλοῦμε γιὰ νά μὴ λαχανιάσουμε.

Ὁ ταγματάρχης βάδιζε μὲ τὸν ἴδιο ἀποφασιστικὸ τρόπο πού εἶχε ὅταν μιλοῦσε. Ἀκτινοβολοῦσε δραστηριότητα καὶ ἐνθουσιασμό. Ὁ Μέμνης εἶταν ἓνας θαυμάσιος σύντροφος. Χημικὸς μηχανικὸς τὸν καιρὸ τῆς εἰρήνης, ἐπιστρατεύθηκε μὲ τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου στὸ ὄπλο τοῦ πεζικοῦ καὶ πολέμησε στὴν Ἀλβανία. Ἀργότερα, στὴν ὑποχώρηση, ὑπηρέτησε στὸ ἐπιτελεῖο. Αὐτὸς ἀνάλαβε νά μὲ βοηθεῖ. Φθάσαμε στίς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ καὶ τὸν περάσαμε ξυπόλυτοι.

Ἐξακολουθοῦσαμε νά βσδίζομε μέσα στὴ νύχτα. Τὸ βῆμα εἶταν πάρα πολὺ ταχὺ γιὰ μένα καὶ δὲν ἄργησα νά νιώσω πολὺ κουρασμένος, μόλις προσέχοντας πού βρισκόμαστε οὔτε καὶ τίποτ' ἄλλο, φροντίζοντας μονάχα νά βάζω τὸ ἓνα πόδι μου μπροστά στὸ ἄλλο ἀρκετὰ γρήγορα ὥστε νά παρακολουθῶ τὸ βῆμα τοῦ ταγματάρχου. Σταθήκαμε σ' ἓνα χωριό, ἔρημο καὶ θεοσκότεινο τὴ νυχτερινὴ ἐκείνη ὥρα καὶ δροισιτήκαμε σὲ μιὰ κρήνη πίνοντας ἀπὸ τὸ παγωμένο τῆς νερό.

Ἐπειτα ξεκινήσαμε πάλι. Δὲν εἶχα συνείδηση οὔτε πόση ὥρα περπατοῦσαμε οὔτε πόση ἀπόσταση διατρέξαμε. Γιὰ μένα τὸ βάδισμα εἶταν ζήτημα νά κρατήσω δυνάμεις γιὰ τὸν ἐπίλοιπο δρόμο, ὥστε νά μπορῶ νά παρακολουθῶ τοὺς ἄλλους. Ὅταν φθάσαμε στὸν Ἀη Νικόλα εἴμουν τυφλός, κουφός, βουβός ἀπὸ τὴν κούραση. Ὅταν

σταματήσαμε, κάθισα χάμω πλάι στο δρόμο, τρισμακάριος πού δέν εΐμουν άναγκασμένος πιά νά περπατώ.

Δέν θυμόμουν πόση ώρα ξμείνα πεσμένος έτσι· εΐταν άκόμη σκοτεινά όταν με ξύπνησαν για νά νά μοϋ ποϋν πώς πρόκειται πάλι νά ξεκινήσομε. Αύτή τή φορά με βάρκα. Δυό βάρκες με κουπιά εΐταν άραγμένες πλάι σ' έναν μακρή μώλο. Μπήκαμε στις βάρκες και μόλις κάθισα, με ξαναπήρε ο ύπνος.

Δέ θυμοϋμαι πολλά από τούτη τή διαδρομή. Τις μιά ή δυό φορές πού ξύπνησα, τ' άστέρια τρεμόφεγγαν στον ούρανό και τά κουπιά έτριζαν πάνω στους σκαρμούς και πλατάγιζαν μέσ' στη θάλασσα.

Τήν αυγή βρισκόμασταν κοντά σέ μιά βραχιασμένη άκρογιαλιά, με τά βράχια νά ύψώνονται άπότομα κατευθεΐαν πάνω από τό νερό. Πουθενά δέ φαινόταν ίχνος ανθρώπινης κατοικίας. Τραβούσαμε ίσια κάτω, πλάι στη μακριά γλώσσα τής χερσονήσου Σιθωνίας. Με ξαναπήρε ο ύπνος.

Τέλος, φθάσαμε στον προορισμό μας. Ή χερσόνησος έχει ένα μικρούτσικο νησάκι στη νότια άκρη της. Τό νησάκι χωρίζεται από τή στεριά μ' έναν στενό λαιμό πού εΐναι διαβατός έκτός όταν φυσά δυνατός άνεμος και τόν σκεπάζουν τά κύματα. Έδώ εΐταν τό μέρος πού θα κρυβόμασταν. Από δω θα μäs έπερνε τό καΐκι.

Ξεμπarkάραμε πάνω στον άμουδερό λαιμό και προχωρήσαμε κατευθεΐαν στο ρουμάνι. Οι βάρκες έφυγαν για νά ξαναγυρίσουν στον Άη - Νικόλα. Ο Μέμνης κι εγώ διαλέξαμε ένα μέρος πού τό σύθαμνο εΐταν πυκνό και καθίσουμε εκεί μέσα.

Ή επίλοιπη μέρα πέρασε αρκετά ήρεμη. Γίνηκε μιά σύντομη άναστάτωση όταν μäs πληρόφορησαν πώς μιά γερμανική περίπολος έρχεται προς τό μέρος μας, αλλά άποδειχτηκε πώς εΐχε γίνει λάθος. Εΐταν μονάχα δυό άκίνδunami ψαράδες και πέρασαν χωρίς καν νά μäs δοϋν.

Σάν βράδισε, βγήκαμε από τόν κρυφώνα μας και ξεγλιστρήσαμε ανά δυό ή ανά τρεις ως ένα μοναχικό σπιτάκι πάνω στο νησί. Χωθήκαμε μέσα και μäs ύποδέχτηκε ο ίδιοκτήτης, ένας γεροντάκος πού εΐχε κάποια συγγένεια με τόν Άγαπητό. Σ' αυτόν έδω τόν τόπο θαρρείς πώς όλοι συγγενεύουν μεταξύ τους.

Είκοσιένas άξιωματικοί στοιβαγμένοι σ' ένα δωματιάκι πού τό φώτιζε ή τρεμουλιαστή φλόγα μιάς λάμπας του λαδιού. Μäs έφεραν φωμί κι έλιές. Εϋγνωμονούσαμε πού βρέθηκαν. "Επειτα έτοιμαστήκαμε νά κοιμηθοϋμε όπου βρισκόμασταν. Τό δωμάτιο γέμισε κορμιά ξαπλωμένα κατάχαμα. Ο Μέμνης έφερε δυό στρώματα, ένα για μένα κι ένα για τόν ταγματάρχη, κι εκείνος κοιμήθηκε στο πάτωμα.

Τό άλλο πρωΐ, γυρίσαμε στον κρυφώνα μας μέσα στο σύθαμνο για νά μείνομε όσο εΐταν μέρα. Ή άνάπαυση με ξεκούρασε πολύ και άρχισά νάχω κρίσεις άλυπομονησίας. Ανακάλυψα πώς περίμε-

ναν πώς τὸ καίκι θάρχότανε κιόλα χθές νὰ τοὺς πάρει καὶ ὅλοι ἀνησυχοῦσαν μήπως τοῦ ἔτυχε τίποτα.

Πήγα μόνος μου παράμερα γιὰ νὰ συγκεντρώσω τὶς σκέψεις μου καὶ ν' ἀποκτήσει πάλι τὸ πνεῦμα μου τὴ διαύγειά του — καὶ ἀπαλλάχτηκα ἀπὸ κάθε ἀνυπομονησία καὶ ἀνησυχία. Εἶμουν προετοιμασμένος γιὰ ὅλα. Ἐκὼς καὶ γιὰ τὴν πιθανότητα πὼς θὰ γύριζα ὅλο τὸ δρόμο πίσω στὴν Ἀθῆνα καὶ ἀκόμη πέρα — ἂν αὐτὸ εἶταν τὸ σχέδιο τῆς Θεῆας Πρόνοιας. Ἀλλὰ εἶχα τὸ συναίσθημα πὼς τωρινὸ μου καθῆκον εἶταν νὰ περιμένω νὰ δῶ τί θὰ συμβεῖ καὶ νὰ ἀσχοληθῶ προπάντων νὰ γίνουμε καλοὶ φίλοι μὲ τοὺς Ἑλλήνες συναδέλφους μου.

Πήγα νὰ βρῶ τὸν Μέμνη. Τὸ κέφι του εἶχε κάπως ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὴν καθυστέρηση. Σὲ λίγο ὅμως γελοῦσαμε μαζὶ καὶ μαζέψαμε κι ἄλλους γύρω μας. Ἡ κουβέντα χαλάρωσε τὴν ἔνταση.

Τὸ ἀπομεσήμερο ἔκανε πολλὴ ζέστη καὶ ὅλοι κολλοῦσαμε ἀπὸ τὸν ἰδρώτα. Λαχταροῦσα νὰ βουτήξω στὰ δροσερὰ γάργαρα νερά. Ρώτησα τὸν ταγματάρχη ἂν θὰ πείραζε νὰ κολυμπήσομε. Φάνηκε νὰ παραξενεύτηκε πὼς μποροῦσε κανεὶς ν'ἄχει ὄρεξη γιὰ θαλάσσιο λουτρό χωρὶς ν'ἄναι καμιὰ ἀνάγκη, ἀλλὰ ἔμεινε σύμφωνος πὼς δὲν ὑπάρχει κίνδυνος ἂν πηγαίναμε ἕνας - ἕνας ἢ δυὸ - δυὸ μὲ τὴ σειρά, φτάνει νὰ βεβαιωνόμασταν πὼς δὲν ὑπῆρχε κανένας ἐκεῖ τριγύρω. Ἔτσι, ὁ Μέμνης κι ἐγὼ πήγαμε στὴν ἀκρογιαλιά, γδυθήκαμε καὶ βουτήξαμε στὴ θάλασσα.

Τὸ νερὸ εἶταν κρύο καὶ τόνωνε τὸ κορμί. Πρῶτη φορὰ δοκίμαζα νὰ κολυμπήσω μετὰ τὸν τραυματισμὸ μου καὶ τὰ μπράτσα μου μὲ βοήθοῦσαν πολὺ λίγο. Ἀναγκάστηκα νὰ κολυμπῶ ἀνάσκελα γιὰ νὰ μὴ χρησιμοποιοῦν τὰ χέρια μου. Ἐκεῖ πλάι εἶχε μιὰ μικρὴ ἀμμουδιά καὶ τρέχαμε μιὰ πάνω καὶ μιὰ κάτω μαζὶ μὲ τὸν Μέμνη ὥσπου στεγνώσαμε. Ἐπειτα ντυθήκαμε πάλι καὶ πήγαμε νὰ βροῦμε τοὺς ἄλλους.

Λίγο πρὶν σκοτεινιάσει, ξεχωρίσαμε ἀπὸ μακριὰ ἕνα μικρὸ καίκι ν'ἄρχεται ἀπὸ τὰ δυτικὰ πρὸς τὰ ἑδῶ. Οἱ εἰκασίες ἔπερναν κι ἔδιδναν ὅσο πλησίαζε. Μόνο ἀφοῦ ἄραξε, βεβαιωθήκαμε πὼς εἶταν τὸ δικό μας. Ὁ ταγματάρχης κατέβηκε νὰ μιλήσει μὲ τὸν καπετάνιο κι ἐμεῖς μείναμε κρυμένοι. Γύρισε πίσω καὶ μᾶς ἀνάγγειλε πὼς θὰ μαρκαράμα ἀφοῦ σκοτεινίαζε.

Οἱ ἄλλοι, μὲ δυὸ μέρες ποῦ περιμέναμε, εἶταν σὲ μεγάλη διέγερση. Ἀποροῦσα μὲ τὴ δική μου ἡρεμία. Εἶμουν βέβαια εὐχαριστημένος, ἀλλὰ χωρὶς ὑπερβολές. Εἶχα μάθει νὰ μὴν προεξοφλῶ στὸ ἀκέραιο τὰ σχέδιά μου γιὰ τὸ μέλλον.

Ἀφοῦ σκοτεινίασε, κατεβήκαμε στὴν παραλία καὶ μαρκαράμα. Τὸ καίκι εἶταν μικρὸ, μιὰ ψαροπούλα ὡς εἴκοσι πόδια μάκρος. Ἐκτός ἀπ' τὰ πανιά, εἶχε καὶ μιὰ μικρὴ πετρελαιομηχανή. Ὁ καπετάνιος εἶχε τραχιὰ γένια καὶ εἶταν ἀλλοίθωρος — δέ μ' ἄρεσε τὸ ὕψος του. Εἶχε πολλὰ λόγια καὶ χειρονομοῦσε ζωηρά. Οἱ δυὸ βοηθοὶ του

είχαν τὸ ἴδιο ἀποκρουστικὸ ἐξωτερικόν. Ἄρχισαν μιὰ μεγάλη συζήτηση μὲ τοὺς συνάδελφούς μου. Μιλοῦσαν γρήγορα τὰ ἑλληνικὰ καὶ δὲν εἶχα καμιὰ ἰδέα πάνω σὲ τί εἶταν ἡ συζήτηση.

Τέλος στοιβαχτήκαμε καὶ οἱ εἰκοσιένας μας κάτω στὸ ἀμπάρι. Τώρα καταλάβαινα γιατί εἶχαν πεῖ πὼς ὑπάρχει χῶρος μόνο γιὰ ἕναν. Ἄρχισα νὰ σκέπτομαι πὼς εἶχαν ἐκτιμήσει μὲ πολλὴ αἰσιοδοξία τὴ χωρητικότητα. Εἴμασταν παστωμένοι ὁ ἕνας πάνω στὸν ἄλλον, τόσο σφιχτὰ πού καὶ μιὰ γάτα δύσκολα θὰ χωροῦσε.

Σαλπάρουμε καὶ ἡ μηχανὴ ἄρχισε νὰ δουλεύει κλωτσώντας μὲ θόρυβο καὶ ἀναδίνοντας δηλητηριώδεις ἀναθυμιάσεις ἀπὸ ἀκάθαρτο πετρέλαιο. Εἴχαμε πρῖμα τὸν ἄνεμο καὶ πηγαίναμε μὲ σηκωμένα πανιά καὶ μὲ τὴ μηχανή. Οἱ ὧρες περνοῦσαν στενόχωρες. Μὲ πληροφόρησαν πὼς ἐπιτέλους βάλουμε πλώρη κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος. Τὸ κάτω-κάτω, θὰ πατούσαμε τουλάχιστον τὸ πόδι μας στὸ ἱερὸ βουνό.

III

Μέσ' στὸ ἀμπάρι εἶταν θεοσκοτεινά. Τὸ καῖκι ἔτρεχε γρήγορα μὲ τὸν ἄνεμο πρῖμα. Εὐτυχῶς ἡ θάλασσα δὲν εἶταν πολὺ ταραγμένη καὶ οἱ Ἕλληνες εἶναι ὄλοι τους καλοὶ ναυτικοί. Κανέναν μας δὲν πείραζε ἡ θάλασσα.

Δὲν πέρασε σχεδὸν ἀπὸ τὸ νοῦ μας πὼς διατρέχαμε τὸν κίνδυνο νὰ μᾶς σταματήσιν καμιὰ γερμανικὴ ναυτικὴ περιπολία. Εἴμασταν τόσο στριμωγμένοι, πού τὸ μόνο πού μᾶς ἀπασχολοῦσε διαρκῶς εἶταν πὼς νὰ βουλευτοῦμε λιγάκι. Καθόμουν μὲ τὴ ράχη μου ἀκουμπισμένη στὰ μαδέρια τοῦ καϊκιῦ καὶ τὰ γόνατά μου ἀκουμποῦσαν στὸ σαγόνι μου. Μπροστά, καὶ ἀπὸ κάθε πλευρό, μὲ ζουλοῦσαν οἱ σύντροφοί μου. Δὲν εἶχε θέση νὰ κουνήσομε, μόλις μπορούσαμε κι ἀναπνέαμε.

Ὅσο περνοῦσε ἡ ὥρα, ξεχνοῦσε πιά κανεὶς καὶ τὸ θόρυβο καὶ τίς ἀπόψεις τῆς μηχανῆς καὶ τὰ χτυπήματα τῆς θάλασσας πάνω στὰ πλευρὰ τοῦ καϊκιῦ. Κάθε λεπτὸ πού περνοῦσε, ἔλεγες πὼς εἶναι τὸ τελευταῖο πού θὰ μπορούσες ν' ἀνθέξεις ἔτσι καθισμένος. Ἄπ' ὅ,τι μοῦ εἶπαν οἱ ἄλλοι, κατάλαβα πὼς ὁ καπετάνιος οὔτε ἤθελε κἄν ν' ἀκούσει ν' ἀνέβει κανεὶς μας στὸ κατὰστρωμα ἀπὸ τὸ φόβο μήπως πέσει πάνω μας ξαφνικά ὁ προβολέας κάποιου περιπολικῦ. Ἀφοῦ ὅμως εἶταν ἀπαγορευμένο νὰ βγαίνουν πλοῖα στὸ Αἰγαῖο, εἶτε μέρα εἶτε νύχτα, χωρὶς γερμανικὴ ἄδεια, εἴμουν τῆς γνώμης πὼς δὲν θᾶκανε μεγάλη διαφορά εἶτε μᾶς ἔβλεπαν εἶτε ὄχι. Ἄν ἀνακάλυπταν τὸ καῖκι θὰ τὸ πυροβολοῦσαν ὅπωςδήποτε — ὥστε μιὰ καὶ εἶταν ἔτσι, θὰ μπορούσαμε τουλάχιστον ν'ἄχομε κάποια ἄνεση.

Ὅστόσο αὐτὸ τὸ ἐπιχειρήμα δὲν ἔγινε παραδεκτό. Ὁ καπετάνιος θὰ μᾶς γύριζε πίσω ἂν δὲν ὑπακούαμε ἀπόλυτα στὶς διαταγές του. Εἴμασταν λοιπὸν ἀναγκασμένοι νὰ ὑπομένουμε ἀγόγγυστα.

Τέλος, ἀκούσαμε πὺ ἐσβυσε ἡ μηχανή. Βρισκόμασταν κοντὰ στὴν ξηρά. Εἶταν τὸ "Ἅγιον Ὄρος, ἡ πύλη πρὸς τὴν ἐλευθερία.

Μόνον ἀφοῦ ἀράξαμε στὴν παραλία, μᾶς δόθηκε ἡ ἄδεια ν' ἀνεβούμε στὸ κατάστρωμα. Εἶταν δύσκολο νὰ κουνήσει κανεὶς ὕστερα πὺ εἶχε μείνει καθισμένος τόσο διάστημα στὴν ἴδια στάση, ἐνιωθες ὅμως ἓνα ἡδονικὸ ξαλάφρωμα νὰ μπορεῖς πάλι νὰ τεντώνεσαι. Ἄνασάναμε ἀπολαυστικά τὸ δροσερὸ ἀέρα τῆς νύχτας.

Βρισκόμασταν σ' ἓναν ὄρμικο. Τὰ ἀπότομα βράχια πύργωναν διακόσια πόδια ψηλὰ πάνω ἀπὸ τὸ ἀναμάμαλο καὶ τὰ βουνὰ πρόβαλλαν πέρα κατακόρυφα πάνω στὸν ἀστερωμένο οὐρανὸ. Τὰ κύματα σπάζαν στὰ βράχια σκαμπανεβάζοντας τὸ караβάκι μας. Τὸ ἀναμάμαλο ἄσπριζε ἀφρισμένο ἀπὸ τὴ μάσκα τοῦ καϊκιοῦ ὡς τὴν ἀπότομη ἀκρογιαλιά. Ἔπρεπε νὰ κατεβούμε ἀπὸ τὸ κατάστρωμα περνώντας πάνω σὲ μιὰ στενὴ σανίδα πὺ τὴν κρατοῦσε ἓνας ναύτης ἀπὸ τὴ μιὰ τῆς ἄκρῃ. Οἱ ἄλλοι κατέβηκαν κρατώντας μὲ δυσκολία τὴν ἰσοροπία τους. Εἶχα μείνει τελευταῖος. Ἄναρωτιόμουν ἂν θάταν προτιμότερο νὰ πηδήξω ἀπὸ τὴ μάσκα μέσ' στὰ ρηχὰ νερὰ καὶ ν' ἀβῶ ἢ νὰ δοκιμάσω νὰ περάσω τὴ σανίδα καὶ νὰ φθάσω στεγνὸς στὴν παραλία. Κάτι μέσα μου μοῦ ἔλεγε νὰ πηδήξω ἀπὸ τὴ μάσκα, μὰ ἡ περηφάνια μου ἐπαναστατοῦσε. Ἄφοῦ οἱ ἄλλοι κατόρθωσαν νὰ περάσουν, θὰ κατόρθωνα κι ἐγώ. Προχώρησα πάνω στὴ ταλαντευόμενη σανίδα.

Εἶταν πολὺ δύσκολο νὰ κρατήσω τὴν ἰσοροπία χωρὶς νὰ χρησιμοποιῶ τὰ χέρια μου. Ἡ τὰβλα εἶταν βρεμένη καὶ γλυστερὴ καὶ τὰ ἀνίσχυρα χέρια μου δὲν μποροῦσαν νὰ κρατήσουν τὸ σκοινὶ πὺ εἶταν τετωμένο ἐκεῖ πλάι. Εἶχα φτάσει στὰ μέσα σὰν ἄρχισα νὰ χάνω τὴν ἰσοροπία μου. Δοκίμασα νὰ πάω τρέχοντας τὸ ὑπόλοιπο διάστημα, ἀλλὰ τὰ πόδια μου γλίστρησαν κι ἔπεσα μὲ τὸ κεφάλι μέσα στοὺς ἀφρούς, μὴ μπορώντας νὰ ἀνακόψω τὸ πέσιμο μὲ τὰ ἄχρηστα χέρια μου. Τὴ στιγμὴ πὺ μὲ σκέπαζε ἡ θάλασσα, ὁ Μέμνης βούτηξε στὸ νερὸ καὶ μ' ἔβγαλε — δὲν εἶχα χτυπήσει ὁ μὲ εἶχα γίνει μούσκεμα κι ἔσταξα ἀπ' τὴν κορφή ὡς τὰ νύχια. Τὴν περηφάνια πάντα τὴν ἀκολουθεῖ ἓνα πέσιμο.

Στεκόμουν στὴν ἀκρογιαλιά καὶ τουρτουρίζα ὅσο ὁ ταγματάρχης ἐξηγοῦσε τὸ σχέδιο. Τὸ καϊκι θάφευγε ν' ἀράξει σὲ κάποιον ἄλλο ὄρμο ἐκεῖ κοντά. Ἐμεῖς θὰ μένανε κρυμένοι ὅλο τὸ διάστημα τῆς μέρας καὶ θὰ μπαρκάραμε πάλι τὸ σούρουπο γιὰ τὸ τελικὸ φτερούγισμα πρὸς τὴν ἐλευθερία. Θὰ διασχίζαμε τὸ Αἰγαῖο γιὰ νὰ φθάσομε χωρὶς τὸ ἄλλο πρωτὶ στὴν Ἴμβρο, νησί πὺ ἀνήκει στὴν Τουρκία. Ἐλπίζαμε πὺς ἔτσι θ' ἀποφεύγαμε τὰ γερμανικὰ ἀερόπλανα πὺ περιπολοῦσαν κάθε πρωτὶ πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα, λίγο

πρὶν ἀπὸ τὶς ὀκτώ, ἀνάμεσα στὴ στεριά καὶ τὰ νησιά. Τὰ ἀερόπλانا βύθιζαν ὅποια καΐκια ἀνακάλυπταν χωρὶς καμιά προειδοποίηση. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ φθάσουμε πρὶν ἀπὸ τὶς ὀκτώ καὶ νὰ ξεκινούσαμε μόνον ἂν ὁ καιρὸς εἶταν εὐνοϊκός. Ἀπόμεινε ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὶς ναυτικὲς περιπολίες.

Ἡ στενὴ ἀκρογιαλιά δὲν εἶχε θέση γιὰ νὰ κρυφτοῦμε ὅλοι μας. Θὰ ἔπρεπε νὰ σκαρφαλώσουμε στὰ βράχια καὶ ν' ἀνεβοῦμε στὴν πλαγιά τοῦ βουνοῦ γιὰ νὰ βροῦμε κατάλληλο καταφύγιο. Ξεκινήσαμε καὶ ἀρχίσαμε ν' ἀνεβαίνομε. Ὅλοι εἶχαν τὴν πείρα τοῦ βουνοῦ μιά καὶ οἱ Ἕλληνες μαχητὲς εἶναι ὅλοι ὀρειβάτες. Καταλάβαινα πὼς θὰ εἶταν μιά περιττὴ παρατολμία νὰ ἐπιχειρήσω νὰ σκαρφαλώσω στὰ βράχια ἀφοῦ δὲν μποροῦσα νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ χέρια μου. Ἐμεινε σύμφωνος κι ὁ ταγματάρχης πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ παραμείνω στὴν ἀκρογιαλιά. Θὰ μποροῦσα νὰ κρυφτῶ ὀλόκληρη τὴ μέρα πίσω ἀπὸ κάτι βράχια.

Οἱ ἄλλοι ἔφυγαν, ὁ Μέμνης ὅμως ἔμεινε μαζί μου μ' ὅλες τὶς διαμαρτυρίες μου. Ἐπέμεινε πὼς ἔπρεπε νὰ βγάλω τὰ ροῦχα μου γιὰτι τοურτούριζα ἀκόμη μὲ τὸ τσουχτερὸ πρωῖνὸ ἀεράκι. Ἐκανα ὅπως μοῦ εἶπε καὶ γδύθηκα. Τὸ κρῦο πηρούνιαζε. Ὁ Μέμνης ἔβγαλε τὸ μανδύα του τὸ πανταλόνι του καὶ τὶς κάλτσες του καὶ ἐπέμεινε νὰ τὰ φορέσω ἐνῶ ἐκεῖνος καθόταν μόνο μὲ τὸ ποκάμισο καὶ τὰ ἐσώρουχα. Τὸ δέχτηκα μ' εὐγνωμοσύνη κι ἔτσι ζαρόσαμε οἱ δυὸ μαζί πίσω ἀπὸ ἕναν βράχο ἀπάγκιο καὶ περιμέναμε νὰ ξημερώσει.

IV

Ὁ ἥλιος ἀνάτειλε καὶ τὰ ροῦχα μου δὲν ἄργησαν νὰ στεγνώσουν. Καθίσαμε καὶ liaζόμεσταν ὥσπου ἔγινε πάρα πολὺ καυτερός. Τραβηχτήκαμε τότε στὸν ἴσκιο. Ἡ μέρα πέρασε ἡρεμῆ. Τὸ μόνον ποῦ μποροῦσαμε νὰ βλέπομε, εἶταν τὰ βράχια ποῦ πύργωναν ψηλά καὶ τὸ ἀστραφτερὸ Αἰγαῖο ποῦ ἀπλωνότανε ὡς πέρα στὸν ὀρίζοντα. Κάπου ἐκεῖ μακριὰ βρισκόταν ἡ ἐλευθερία. Καθόμεσταν καὶ ἀγναντεύαμε.

Τὸ "Ἅγιον" Ὄρος μοῦ κινούσε τὴν περιέργεια. Κάποτε μάλιστα εἶχα σκεφθεῖ ν' ἀποσυρθῶ σὲ κανένα μοναστήρι ἐδῶ πάνω, ὅπως εἶχαν κάνει τόσοι ἄλλοι ὡς τώρα. Χωρὶς καμιά ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἐπίλοιπο κόσμον, μακριὰ ἀπὸ ὀρισμένους τουλάχιστον πειρασμούς, ἀσφαλῶς θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὶς ἐγκόσμιες φροντίδες. Ἀποτελοῦσε ὅμως αὐτὸ μιά ὀλοκλήρωση; Δὲν τῶνιωθα σὰν ὀλοκλήρωση. Ἄν ὁ Πέτρος, ὁ Παῦλος καὶ οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι εἶχαν ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὸν κόσμον, ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ θὰ εἶταν πολὺ διαφορετικὴ.

Γιὰ μένα τὸ "Ἅγιον" Ὄρος εἶταν μιά πύλη — μιά πύλη πρὸς

τὴν ἐλευθερία. Ὁπωσδήποτε ὁ πολὺπλοκος ἱστός τῆς ζωῆς εἶταν ἀνάγκη νὰ περάσει μὲς ἀπὸ τὴν πύλη αὐτὴ καὶ νὰ βγεῖ πρὸς τὸ ἄγνωστο. Τὸ ἱερὸ βουνὸ εἶταν ἓνα σύμβολο. Μερικοὶ στάθηκαν στὴν πύλη, στὸ χεῖλος αὐτοῦ ποὺ ἀνακάλυψαν, διστάζοντας νὰ ριχτοῦν στὸ ἄγνωστο, μὴ τολμώντας νὰ προχωρήσουν πρὸς τὴν ἐλευθερία, μ' ὄλο ποὺ ποθοῦσαν ζωηρὰ νὰ τὴ φθάσουν. Στὰ ἐρημητήρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐβλεπαν τὴν ὠχρὴ ἀντανάκλαση τοῦ τελικοῦ σκοποῦ. Ἄλλοι, ὥστόσο, ἦρθαν σ' αὐτὸ τὸ μέρος μὲ ὄλη τους τὴ θέρμη, καὶ βλέποντας τὸ δρόμο νὰ ἐκτείνεται μπροστὰ τους, προχώρησαν μὲ τόλμη γιὰ ν' ἀπολαύσουν τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἐλευθερίας. Αὐτοὶ ἔδειξαν τὸ δρόμο σὲ ἑκατομμύρια ἄλλους· αὐτοὶ διαμόρφωσαν τὸ μέλλον.

Καθόμασταν μὲ τὸν Μέμνη στὸν Ἴσκιο καὶ οἱ ὄρες περνοῦσαν. Μᾶς ἔπιασε μεγάλη δίψα, ἐκεῖ πλάι ἀνακαλύψαμε μιὰ μικρὴ πηγὴ καὶ πηγαίναμε κάθε τόσο νὰ πιοῦμε. Πότε κουβεντιάζαμε, πότε καθόμασταν σιωπηλοὶ, ἀπορροφημένοι στὶς σκέψεις μας. Δὲν εἶχα τὸ αἶσθημα τοῦ φόβου γιὰ τὸ μέλλον, ἀπλῶς εἶμουν περιέργος νὰ δῶ τί θὰ συμβεῖ. Δὲν εἶχα τίποτ' ἄλλο νὰ κάνω παρὰ νὰ κάθομαι καὶ νὰ περιμένω.

Κατὰ τὸ σούρουπο φάνηκαν καὶ οἱ ἄλλοι νὰ κατεβαίνουν ἀπ' τὰ βράχια. Εἶταν πολὺ διψασμένοι γιὰτὶ δὲν ὑπῆρχε νερὸ στὴ βουνοπλαγιά ποὺ εἶχαν κρυφτεῖ. Ὁρμησαν καταπάνω στὴν πηγὴ μας.

Ἦρθε καὶ τὸ καῖκι καὶ ἄραξε· κι ὁ καπετάνιος εἶχε ἀνεβεῖ στὸ βουνὸ στὸ διάστημα τῆς μέρας καὶ σίγουρα δὲν εἶταν διψασμένος. Εἶχε πάει σ' ἓνα κοντινὸ μοναστήρι καὶ φαινόταν καθαρὰ πὼς βρῆκε κάποια παρέα ποὺ τοῦ ταίριαζε. Φαίνεται πὼς ἡ ἐγκράτεια δὲν εἶναι φυτὸ ποὺ καλλιεργεῖται σὲ ὅλες τὶς γωνιές τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Θὰ χρειαζόντουσαν πολλὰ Ἁγια Ὁρη γιὰ νὰ φέρουν τὸν καπετάνιο μας στὸ δρόμο τῆς ἐγκράτειας.

Ὡστόσο σὰ νᾶχε τονωθεῖ τὸ θάρρος του γιὰ τὴ μακρυνὴ διαδρομὴ, μ' ὄλο ποὺ πάλι ἐπέμενε νὰ κατεβοῦμε στὸ ἀμπάρι. Στοιβαχτήκαμε πειθήνιοι ἐκεῖ μέσα καὶ ἡ μηχανὴ ἄρχισε πάλι νὰ κλωτσᾷ. Τὸ ἄβολο κάθισμα, οἱ ἀναθυμιάσεις τῆς μηχανῆς καὶ οἱ θαλασσιές ἀπασχολοῦσαν τὸ μυαλό μας καθὼς ὀργώναμε τὴν ἐλαφριά φουσκοθαλασιὰ τραβώντας ἀνατολικά γιὰ τὸ τελευταῖο μας πῆδημα πρὸς τὴν ἐλευθερία. Τώρα ἢ ποτέ.

Καθόμουν ἤρεμος καὶ παρακαλοῦσα νὰ ἐλευθερωθῶ ἀπὸ κάθε μέριμνα τοῦ ἑαυτοῦ μου. Ὁ πόνος ποὺ ἔνιωθα στὴν πλάτη, δὲν μ' ἐνοχλοῦσε πιά καὶ δὲν στενοχωριόμουν γιὰ τὸ μέλλον. Εἶτε εἶταν νὰ γλυτώσουμε εἶτε ὄχι, αὐτὸ τὸ ζήτημα δὲν εἶταν στὴ δικὴ μου ἐξουσία.

Ἐπιπλέον ἀπὸ λίγες ὄρες χρειάστηκε νὰ ξαναγεμίσουν τὴ μηχανὴ πετρέλαιο. Ἐνας ναυτὸς στάθηκε ἀπὸ πάνω τῆς καὶ προσπαθοῦσε νὰ χύσει τὸ πετρέλαιο ἀπὸ ἓνα σιδερένιο βαρέλι μὲς στὸ ντεπόζιτο

τῆς μηχανῆς. Μὲ τὸ σκαμπανέβασμα, τὸ πετρέλαιο πιτσιλοῦσε ὀλοῦθε. Ξαφνικά, πήρε φωτιά.

Τὸ τί ἔγινε δὲν περιγράφεται. Φλόγες ἀνυψώθηκαν φωτίζοντας ὅλη τὴ θάλασσα τριγύρω, τὸ καΐκι μας ἔλαμπε ἴδιος φάρος πού δὲ θᾶμενε ἀπαρατήρητος ἀπὸ καμιά περιπολία. Μερικοὶ ἀπὸ μᾶς εἴταν σφηνωμένοι ἀνάμεσα στὸ χώρισμα τοῦ ἀμπαριοῦ καὶ στὴ μηχανή. Ἡ φωτιά τοὺς τσουρούφλιζε καὶ προσπαθοῦσαν μάταια νὰ σπρῶξουν τὸ ἀνθρώπινο φορτίο γιὰ ν' ἀνοίξουν δρόμο καὶ νὰ ξεφύγουν. Εὐτυχῶς πού ἡ φωτιά δὲν δυνάμωσε σὲ καμιά στιγμή τόσο πολὺ ὥστε νὰ τοὺς προξενῆσει ἐγκαύματα, ἀκόμη τότε ὅμως δὲν τὸ ξέραμε. Γενικὴ ἔξαψη ἐπικρατοῦσε. Τὸ πλήρωμα φώναζε καὶ χειρονομοῦσε πάνω στὸ κατὰστρωμα καὶ οἱ σύντροφοί μου φώναζαν κι αὐτοὶ κάτω στ' ἀμπάρι καὶ προσπαθοῦσαν νὰ κάνουν χειρονομίες — πρᾶγμα κάπως δύσκολο μὲ τὴν ἔλλειψη χώρου, ἂν ὄχι καὶ ἐπικίνδυνο.

Κοίταζα τὴ σκηνὴ κάτω ἀπὸ τὸν ἀγκώνα τοῦ διπλανοῦ μου καὶ δὲν μπόρεσα νὰ κρατήσω τὰ γέλια. Δὲν ξέφυγε κι ἀπὸ τὸν Μέμνη ἢ ἄστεια πλευρά σ' ὅλη αὐτὴ τὴν κατάσταση καὶ βάλαμε καὶ οἱ δυὸ τὰ χάχανα. Οἱ πλαῖνόι μας ἄρχισαν κάπως νὰ καταπραῦνονται. Ἐπίασα τότε νὰ τραγουδῶ — ἓνα γνώριμο τραγούδι τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πού μοῦ τῶχαν μάθει στὸ βουνό. Σιγά - σιγά ἔνωσαν κι οἱ ἄλλοι τὶς φωνές τους μὲ τὶς δικές μας κι ἔτσι ὁ θόρυβος ἔγινε μουσικότερος. Στὸ μεταξύ, τὸ πλήρωμα εἶχε βρεῖ μιὰ κουβέρτα καὶ κατόρθωσε νὰ πνίξει τὶς φλόγες. Ξαναγίνηκε ἡσυχία. Πάνω στὸ κατὰστρωμα ὁ παλιοπλοίαρχός μας τραγουδοῦσε μουρμουριστὰ μὲ τὰ πιωμένα χνῶτα του. Ὅλοι νιώθαμε εὐτυχισμένοι.

Ὅπωςδὴποτε δὲν μᾶς πήρε εἶδηση κανένα περιπολικὸ κι ἐξακολουθήσαμε τὸ δρόμο μας μέσα στὴ νύχτα πρὸς τὸ τέρμα τοῦ ταξιδιοῦ μας. Θὰ εἴταν ὡς τέσσερεις ἡ ὥρα τὸ πρωτὶ ὅταν ὁ καπετάνιος μᾶς ἀνάγγειλε πὼς πλησιάζομε νὰ φθάσομε στὸ νησί. Δεχθήκαμε τὴν εἶδηση μὲ ἐνθουσιασμό. Ἄρχισαν πάλι οἱ χειρονομίες. Τραγουδοῦσαμε ὅλο χαρὰ. Φανταζόμασταν πὼς εἴμαστε κίβλα ἐλεύθεροι.

Ἄραξαμε ὁ ἓναν ὄρμο, βγήκα στὴν παραλία μ' ἓνα πήδημα τούτῃ τῆ φορά. Εὐχαριστήσαμε τὸν ἀλκοολικὸ καπετάνιο μας πού ἐτοιμαζόταν νὰ πάρει ἓναν ὑπνάκο. Ἐπειτα περάσαμε χαρούμενοι τὰ βράχια καὶ ἀρχίσαμε ν' ἀνεβαίνομε τὴν πλαγιά. Εἴταν ἀκόμη θεοσκότεινα. Ὁ Μέμνης κι ἐγὼ πηγαίναμε μαζί. Οἱ ἄλλοι ἐκδήλωναν μὲ θόρυβο τὸν ἐνθουσιασμό τους, ἐγὼ ὅμως δὲν ἐνιωθα καμιά ιδιαίτερη διέγερση. Ἡ ὥρα εἴταν πολὺ πρωϊνὴ κι ἐνιωθα κουρασμένος. Μεγάλο ξαλάφρωμα ὥστόσο ν' ἀναπνέεις πάλι τὸν καθαρὸ ἀέρα καὶ νὰ τεντώνεις τὰ πόδια σου ὕστερ' ἀπὸ τὸ μούδιασμα πού εἴχαν πάθει ἀπὸ τὴν πολὺωρη ἀκνησία μέσα στὸ καΐκι. Αὐτὲς οἱ μικροπρατηρήσεις ἀντικαθοτοῦσαν πρὸς τὸ παρὸν στὴ σκέψη τὴν ἰδέα πὼς εἴμασταν ἐλεύθεροι.

Ἄφου εἶχαμε προχωρήσει ὡς μισό μίλι πάνω στοῦ λόφο, ὁ ταγματάρχης μᾶς σταμάτησε. Εἶπε πῶς θὰ πήγαινε μπροστά νὰ βρεῖ κανέναν νὰ τὸν συμβουλευτεῖ πού νὰ πᾶμε. Ἔπρεπε νὰ μείνομε καὶ νὰ τὸν περιμένομε. Καθίσαμε, χαρούμενοι γιὰ τὴν εὐκαιρία πού εἶχαμε νὰ ξεκουραστοῦμε, ἐνῶ ὁ ταγματάρχης μαζί μ' ἕναν ἄλλον ἔξαφανίστηκαν μέσ' στοῦ σκοτάδι.

Σὲ λίγη ὥρα ξαναγύρισαν. Βρισκόντουσαν σὲ μεγάλη ἔξαψη καὶ σιγοκουβέντιαζαν μεταξύ τους ζωνηρά. Παντοῦ γύρω μου ἄκουγα ἐπιφωνήματα καὶ ἐπικρατοῦσε μιὰ γενικὴ κατάπληξη. Δὲν ἄργησα νὰ καταλάβω τί συμβαίνει. Ὁ ταγματάρχης εἶχε ἀνταμώσει ἕναν τσομπάνη καὶ τὸν ρώτησε πού βρίσκονται οἱ πλησιέστερες τουρκικὲς ἀρχές. Τότε ἀνακάλυψε μὲ φρικὴ τοῦ πῶς δὲν εἴμασταν στὴν Ἴμβρο, ἀλλὰ στὴ Λήμνο. Ξέραμε πῶς ἡ Λήμνος εἶχε ἰσχυρὴ γερμανικὴ φρουρά καὶ ὁ τσομπάνης πρόσθεσε πῶς εἶναι γεμάτη Γερμανούς. Εἴμασταν τυχεροὶ πού δὲν πέσαμε πάνω τους. Διατρέχαμε μεγάλο κίνδυνο.

Εἶμουν τόσο πολὺ κουρασμένοι, πού αὐτὰ τὰ νέα δὲν κατόρθωσαν νὰ μὲ συγκινήσουν. Ἐνίωσα μιὰ μικρὴ ἀπογοήτευση γιὰ μιὰ στιγμή κι ἔπειτα δέχτηκα τὴν κατάσταση ὅπως εἶταν, τὴ βρήκα μάλιστα διασκεδαστικὴ. Ὁ μεθύστακας καπετάνιος εἶχε καταφέρει πάλι νὰ κάνει τὴ θέση μας ἐπικίνδυνη. Κατεβήκαμε βιαστικά τὸ λόφο, οἱ σύντροφοί μου ψιθύριζαν μὲ ἔξαψη γιὰ προδοσία καὶ ἀπειλοῦσαν νὰ ἐπιβάλουν στὸν καπετάνιο τὶς φρικτότερες τιμωρίες.

Βρήκαμε τὸν παλιάνθρωπο νὰ ἐτοιμάζεται νὰ σαλπάρει. Εὐτυχῶς πού τοῦ εἶχε ἔρθει ἡ ὄρεξη νὰ πάρει ἕναν ὑπνάκο πρὶν ξεκινήσει νὰ φύγει. Τὸν τριγύρισαν ἀμέσως χειρονομώντας καὶ τοῦ ἔδιναν νὰ καταλάβει μὲ ἄλλες ἐκφραστικὲς χειρονομίες τί τοῦ μέλλουσαν νὰ πάθει ἂν μᾶς ἐπιαναν οἱ Γερμανοί. Τὸ ἀλλοιθώρισμά του γίνονταν ἀκόμη πιὸ ἔντονο καθὼς προσπαθοῦσε μάταια νὰ πεῖ μιὰ λέξη γιὰ νὰ ὑπερασπισθεῖ τὸν ἑαυτό του.

Ὁ ταγματάρχης ἔκοψε ἀπότομα ὅλη αὐτὴ τὴ συζήτηση καὶ ξαναπαρκάραμε ὅσο πιὸ γρήγορα μπορούσαμε. Ἡ μηχανὴ ἄρχισε νὰ κλωτσᾷ κι ἔβαλε μπρὸς ὀλοταχῶς. Αὐτὴ τὴ φορὰ ὁ ταγματάρχης ἐπέμενε νὰ μείνει στοῦ κατάστρωμα γιὰ νὰ βεβαίως πῶς δὲν θὰ γίνουν κι ἄλλα λάθη. Χάραζε κιόλα ἡ αὐγὴ καὶ εἶχαμε ἀκόμη δυο-τρεῖς ὧρες ταξίδι μπροστά μας.

Εὐτυχῶς εἶχαμε πάλι τὸ ἀεράκι πρῖμα. Σηκώσαμε τὸ πανί καὶ ἡ μηχανὴ δούλευε ὀλοταχῶς. Ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνδιέφερε κυρίως, εἶταν νὰ φθάσομε στὴν Ἴμβρο προτοῦ ἀνυψωθεῖ ἡ ἀεροπορικὴ περιπολία. Ὑπολόγιζαν πῶς θὰ τὸ κατορθώναμε ἂν ὁ ἄνεμος ἔξακολουθοῦσε εὐνοϊκός. Ἄν συναντούσαμε καμιὰ περιπολία, θὰ τὸ χρωστούσαμε στὴν κακὴ μας τύχη· ἔπρεπε ὡστόσο νὰ τὸ διακινδυνεύσομε.

Τώρα πού ὁ ταγματάρχης μ' ἕναν ἄλλον βρίσκονταν πάνω στοῦ

κατάστρωμα, είχαμε βέβαια κάποια εύρυχωρία μέσ' στ' άμπάρι, έξακολουθούσαμε όμως νάμαστε πιασμένοι και αυτό που μάς άπασχολούσε προπάντων, είταν πώς νά βουλευτούμε. Μας ξελόγιαζε από άνώφελες μέριμνες πάνω σε άλλα ζητήματα. Δέν καθόμασταν καθόλου άναπαυτικά.

Θαρρείς πώς πέρασαν αιώνες ώσπου νά φθάσουμε. Είχε κιόλα ξεμερώσει. "Όταν πλησιάζαμε πιά στην παραλία, ο ταγματάρχης μάς άφησε επιτέλους ν' άνεβούμε στο κατάστρωμα. Βγήκαμε όλοι μαζί στον καθαρό άέρα. Πίσω μας, μακριά, βρισκότανε ή Λήμνος, ή παγίδα που λίγο έλειψε νά πέσομε. Άριστερά μας, ή οδοντωτή προτομή της Σαμοθράκης πρόβαλλε από τη θάλασσα ίδιο άναστραμένο πριόνι. Οι βουνοραχιές φαίνονταν κοφτερές σά μαχαίρια. Μπροστά μας είχαμε την Ίμβρο. Η δασωμένη άκροθαλασσιά άνέβαινε άπαλά προς τά βουναλάκια. Πλησιάζαμε σε μιá έκτεταμένη άμουδιá.

Η παραλία βάθαινε άπότομα και προχωρήσαμε πολύ κοντά για ν' άράξομε. Αύτη τη φορά τέλειωσαν τά φέματα. Είμασταν έλεύθεροι επιτέλους. Είχαμε ξεφύγει από τους Γερμανούς. Πρόσεξα ώστόσο μιάν άντινομία. Είχαμε έπιθυμήσει τόσο πολύ αύτη τη στιγμή, που τώρα που ήρθε, τη βρίσκαμε κοινοτοπία. Άπό ύλική άποψη, πολύ λίγο άλλαξε ή κατάστασηή μας και τó περιβάλλον μας. Η άλήθεια είναι πώς είχαμε βγει στη στεριά. Άλλά για τó ίδιο ζήτημα είχαμε βγει και στη Λήμνο και στη Στερεά Έλλάδα. Η διαφορά είταν πώς αυτό έδω τ' άκρογιαλι, είταν έλεύθερο. Δέν βρισκόμασταν πιά κάτω από τη Γερμανική κυριαρχία. Η διαφορά είταν ήθική, όχι ύλική. Χρειαζόταν ό όραματισμός του νοϋ και ή εύαισθησία της ψυχής για νά γίνει άντιληπτή. Στις όκτώ τó πρωί, ύστερα από μιá νύχτα γεμάτη περιπέτειες, δέν είχαμε ούτε όραματισμούς ούτε εύαισθησία. Πηδήξαμε μόνο στην παραλία και προχωρήσαμε πάνω στην έρημη άκρογιαλιά.

Δέν είταν ούτε δέκα λεπτά που είχαμε βγει και άκούστηκε ένα γνώριμο βουητό στον οϋρανό. Σηκώσαμε τά μάτια μας και είδαμε ένα Γιούνκερς 88 νά πετá χαμηλά πάνω από τη θάλασσα. Είταν ή περιπολία. Είκοσι λεπτά νωρίτερα, θά μάς είχε άνακαλύψει και θά μάς βύθιζε με μιá χάλαζα από σφαίρες. Τώρα πιά δέν είταν παρά ένα άερόπλανο που πετούσε άσκοπα προς μιάν άγνωστη διεύθυνση.

V

Τώρα που φθάσαμε σώρι στο τουρκικό έδαφος, τó ζήτημα είταν τί θά κάνομε κατόπιν. Δέ φαινότανε κανένας ούτε και κανένα ίχνος κατοικίας. Καθίσαμε σε κύκλο πάνω στη χλόη, ό ένας πρότεινε τó ένα, ό άλλος τó άλλο. Μερικοί προτιμούσαν νά στείλομε έναν άντιπρόσωπο νά δει που βρίσκεται τó κοντινότερο χωριό. Άλλοι είταν

της γνώμης πώς θαπρεπε νά κρατήσομε κρυφὸ τὸ μέρος ποὺ ἀποβι-
 βαστήκαμε, κάνοντας τὸ γύρο τῆς παραλίας. Ἡ διαφωνία εἶταν γε-
 νικὴ. Ἐγὼ καθόμουν κι ἄκουγα.

Τελικά, σκέφθηκα πὼς ἦρθε ἡ ὥρα ν' ἀναλάβω ἐγὼ τὴν εὐθύνη
 γιὰ ὀλόκληρη τὴν ὁμάδα. Τοὺς εἶπα πὼς θαπρεπε νά πάμε ὅλοι μαζί
 στὸ πλησιέστερο χωριό. Θὰ συνεννοούμεν με τὴν τουρκικὴ χωροφυ-
 λακὴ γιὰ νά μὲ φέρει τὸ γρηγορότερο σὲ ἐπαφὴ με τὴν πρεσβεία μας
 στὴν Ἄγκυρα. Δέχτηκαν νά γίνω ἀρχηγὸς κι ἔμειναν σύμφωνοι ν'
 ἀκολουθήσομε τὸ σχέδιό μου. Προχωρήσαμε καμιά ὥρα δρόμο χω-
 ριὸ νά συναντήσομε κανέναν. Ἐπειτα βρήκαμε κάτι τσομπάνηδες
 ποὺ μᾶς εἶπαν πὼς τὸ χωριὸ βρίσκεται λίγο παραπέρα.

Τὸ χωριὸ εἶταν λίγο πιὸ μέσ' ἀπὸ τὴν παραλία, τριγυρισμένο
 ἀπὸ περιβόλια. Ἐντελῶς ὁ τύπος τοῦ ἑλληνικοῦ χωριοῦ. Ἡ Ἰμβρος
 εἶταν ἑλληνικὴ ὡς τὸ 1923 ποὺ παραχωρήθηκε στὴν Τουρκία. Τώρα
 εἶταν τουρκικὴ, ἀλλὰ ὁ πληθυσμὸς ἑλληνικὸς.

Στὴν εἴσοδο μᾶς ὑποδέχτηκαν μερικοὶ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ κι
 ἔπιασαν ἀμέσως ζωηρὴ ὁμιλία με τοὺς συντρόφους μου. Φαίνονταν
 ἐνθουσιασμένοι ποὺ τοὺς ἔβλεπαν καὶ ρωτοῦσαν με λαχτάρα νά μά-
 θουν νέα τῆς πατρίδας τους. Σὲ λίγο μᾶς τριγύρισε ὀλόκληρο πλη-
 θος γιὰ νά δοῦν τί συμβαίνει.

Τοὺς χαιρέτησα τουρκικὰ :

—Νάσιν σινιζ ; πὼς εἶστε ;

Ὁ Μέμνης μιλοῦσε με εὐχέρεια τουρκικὰ καὶ μοῦ ἔκανε τὸ διερ-
 μηνέα. Τοὺς ἐξήγησα πὼς δραπετεύσαμε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ
 πὼς ἐπιθυμοῦσα νά ἐπικοινωνήσω τὸ γρηγορότερο με τὴ Βρετανικὴ
 πρεσβεία στὴν Ἄγκυρα. Ἀνάφερα πὼς εἶμουν προσωπικὸς φίλος
 τοῦ Τούρκου ἀρχηγοῦ τῆς Ἀεροπορίας ποὺ τὸν εἶχα γνωρίσει τὸ
 1940, τότε ποὺ χρημάτισα γιὰ ἕξι μῆνες ἐκπαιδευτὴς τῆς τουρκικῆς
 ἀεροπορίας.

Εἶταν φανερὸ πὼς τὸ ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ Σεφίκ Τσακμάκ
 ἔκανε ἐντύπωση στοὺς δυὸ ψηλοὺς, ἀχμάκηδες ἀστυνομικούς. Με
 ρώτησαν ἂν εἶμουν ἐγὼ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ὁμάδας καὶ τοὺς ἀποκρίθηκα
 πὼς ἐγὼ εἶμουν. Τότε ὁ ἕνας πῆγε νά τηλεφωνήσει στοὺς ἀνωτέρους
 του κι ὁ ἄλλος ἔμεινε νά μᾶς φυλάγει. Καθίσαμε χάμω στὴ χλόη,
 τριγυρισμένοι ἀπ' ὄλο τὸ χωριό.

Σὲ λίγο ξανάρθε ὁ ἀστυνόμος. Εἶχε λάβει διαταγὴ νά μᾶς πάει
 στὴν ἔδρα τῆς στρατιωτικῆς διοικήσεως τῆς Ἰμβρου, ὡς εἴκοσι χιλιό-
 μετρα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ. Δέν ὑπῆρχαν οὔτε δρόμοι οὔτε κα-
 νένα μέσον συγκοινωνίας κι ἔτσι ἔπρεπε νά πάμε με τὰ πόδια. Ξεκι-
 νήσαμε, μπροστὰ οἱ δυὸ ἀστυνομικοὶ με τὰ τουφέκια κρεμασμένα
 στὸν ὄμο, καὶ πίσω τους σὲ οὐρὰ ἡ κουρελιάρικη παρέα μας. Προη-
 γοῦμουν ἐγὼ μαζί με τὸν ταγματάρχη καὶ τὸν Μέμνη.

Ἐπειτ' ἀπὸ τρεῖς ὥρες πάνω - κάτω, φθάσαμε σ' ἕνα μεγάλο
 χωριὸ καὶ μᾶς ὀδήγησαν στὸ ἀστυνομικὸ τμήμα. Ἐδῶ βρήκαμε ἕναν

ἀξιοματικό της ἀστυνομίας καὶ διηγηθήκαμε πάλι τὸ ἱστορικό μας. Ἐνῶ περιμέναμε, ἔφθασε μιὰ ἀντιπροσωπεία τοῦ χωριοῦ νὰ ζητήσει τὴν ἄδεια νὰ μᾶς δώσει φαγητό. Οἱ Τοῦρκοι τὸ δέχτηκαν ἀρκετὰ πρόθυμα καὶ μᾶς ἄφησαν νὰ βγοῦμε στὸ δρόμο τοῦ χωριοῦ.

Ἀμέσως μᾶς τριγύρισε ἓνα ἑξαλλο πλῆθος ἔλληνες χωριάτες. Οἱ γυναῖκες τοῦ χωριοῦ ἄπλωσαν ἓνα ὁμορφοκεντημένο τραπεζομάντυλο χάμω στὸ δρόμο καὶ μαζεύτηκαν ἄνθρωποι ἀπὸ παντοῦ φέρνοντας τὰ δῶρα τους. Πηχτὸ νησιώτικο μέλι καὶ φρεσκομαγειρεμένα ψάρια. Μιὰ πελώρια γαβάθα ζεστὸ πιλάφι καὶ μιὰν ἄλλη γεμάτη ἑξαισία φρέσκια σαλάτα μὲ ὠμὸ λάδι. Πολλὰ κοτόπουλα, ψωμί ἄσπρο καὶ μαῦρο, βούτυρο καὶ τυρί. Τὸ τραπεζομάντυλο δὲν ἄργησε νὰ γεμίσει μὲ κάθε εἶδος φαγητά.

Δὲν εἶταν ἀνάγκη νὰ μᾶς ἐνθαρρύνουν γιὰ νὰ φᾶμε. Εἴχαμε διαβολεμένη πείνα καὶ πέσαμε πάνω στὶς λειχουδιές χωρὶς νὰ χασομεροῦμε. Δὲν θυμοῦμαι νὰ ξανάκανα στὴ ζωὴ μου τόσο ὑπέροχο γεῦμα. Ὅλα εἶταν τέλεια. Γεμίσαμε τὰ στομάχια μας ὥσπου δὲν χωροῦσαν ἄλλο. Ὑστερᾶ ἀπὸ δέκα μῆνες λιμοκτονία ποὺ περάσαμε, αὐτὸ τὸ πρῶτο μας γεῦμα θὰ μᾶς ἔμενε ἀλησμόνητο. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ εἶχαν μαζευτεῖ γύρω μας νὰ μᾶς καλωσορίσουν κι ἐμεῖς τοὺς ἐκφράζαμε τὴν εὐγνωμοσύνη μας καὶ γιὰ τὸ θαυμάσιο γεῦμα καὶ γιὰ τὶς θερμὲς τοὺς ἐκδηλώσεις καὶ γιὰ τὴν καλωσύνη τους. Οἱ Τοῦρκοι ἀστυνομικοὶ μᾶς εἰδοποίησαν πὼς εἶταν ὥρα νὰ φεύγαμε. Ἐεκινήσαμε πάλι. Εἴχαμε πολὺ δρόμο νὰ κάνομε προτοῦ νυχτώσει.

Μὲ ξένιζε τὸ σφρίγος μου. Εἶταν γιὰ μένα κάτι καινούργιο. Πρόσεξα πὼς μερικοὶ ἀπ' τοὺς συντρόφους μου ἔμεναν πίσω καὶ εἶταν κουρασμένοι, ἐνῶ ἐγὼ ἐνιωθα φρέσκος καὶ ἔτοιμος γιὰ κάθε τί. Πηγαίναμε μὲ γρήγορο βῆμα. Λίγο πρὶν βραδιάσει, φθάσαμε στὸν προορισμό μας, σ' ἓνα μεγάλο χωριὸ ἀνάμεσα σὲ πράσινα χωράφια καὶ σὲ περιβόλια μέσα σὲ μιὰ μεγάλη κοιλάδα. Μᾶς πῆγαν κατευθεῖαν σὲ μιὰ μεγάλη αἶθουσα πλακοστρωμένη. Μᾶς εἶχαν ἐτοιμάσει κρεβάτια καὶ μᾶς περίμενε ἓνα γεῦμα μὲ ἀχνιστὸ πιλάφι, ψωμί καὶ κοτόπουλα.

Τὴν ὥρα πᾶ ποὺ ἄρχιζε νὰ πυκνώνει τὸ σκοτάδι, ἀπλώσαμε κατὰχαμα τὰ κουρασμένα μέλη μας καὶ φάγαμε. Ἀμέσως ἔπειτα φτιάξαμε τὰ κρεβάτια μας καὶ μᾶς πῆρε ὁ ὕπνος. Εἴχαμε γλυτώσει ἐπιτέλους — κι ἐμεῖς μόλις τὸ ψηφούσαμε.

XII. Ο ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

I

ΘΕΩΡΗΤΙΚΩΣ, τώρα πιά είμουν ἐλεύθερος νά γυρίσω στήν πατρίδα μου. Σύμφωνα μέ τά διεθνή νόμιμα, οἱ Τούρκοι εἶταν ὑποχρεωμένοι νά μέ στείλουν στήν πατρίδα μου μόλις διαπίστωνα πώς είμουν ἕνας αἰχμάλωτος πολέμου πού εἶχε δραπετεύσει. Μόνον οἱ λιποτάκτες καί οἱ πρόσφυγες πού καταφεύγουν σέ μιὰ οὐδέτερη χώρα, ὑπόκεινται σέ κράτηση. Ἐκτός τούτου, εἶχα μείνει ἕξ μῆνες στήν Τουρκία στίς ἀρχές τοῦ πολέμου σάν ἐκπαιδευτής τοῦ τουρκικοῦ σώματος τῆς ἀεροπορίας. Γνώριζα πολλά ἐξέχοντα πρόσωπα τῆς χώρας καί εἶχα πολλούς φίλους, καί μεταξύ τῶν Τούρκων καί στούς διπλωματικούς κύκλους. Δέν πρόβλεπα, ἐπομένως, καμία δυσκολία γιά τή μετάβασή μου ἀπό τήν Τουρκία στήν Αἴγυπτο.

Ὡστόσο οἱ προβλέψεις μου ἀποδείχτηκαν κάπως πολύ αἰσιόδοξες. Γιά τούς Τούρκους τῆς Ἰμβρου είμουν ἕνας κουρελιάρης ξένος πού ἔπρεπε νά ἐξακριβωθεῖ ἡ ταυτότητά του. Ἐπίσης, εἶχα φθάσει μαζί μέ εἴκοσι Ἕλληνες ἀξιωματικούς πού ἡ θέση τους, ἀπό διεθνή νομική ἄποψη, δέν εἶταν σαφής. Περάσαμε τέσσερις ὀλόκληρες μέρες στήν Ἰμβρο, περιορισμένοι στό δημαρχεῖο τοῦ χωριοῦ, ὥσπου νά λάβουν ὁδηγίες οἱ τουρκικές ἀρχές τί νά μᾶς κάνουν.

Ἐπειτα μᾶς μετέφεραν μέ πλοῖο στό Δάρδανέλια. Στό Τσανάκ — Καλέ μᾶς πῆγαν ὑπό συνοδεία σ' ἕνα τουρκικό στρατιωτικό νοσοκομεῖο καί μᾶς περιόρισαν σέ μιὰ αἴθουσα, χωρίς νάχομε τήν ἄδεια νά βγαίνομε ἔξω ἀπό τήν περιοχὴ τοῦ νοσοκομείου. Εἶταν δῆθεν μιὰ περίοδος καραντίνας γιά νά βεβαιωθοῦν πώς δέν θά ἐκδηλωνόταν μεταξύ μας καμία μολυσματικὴ νόσος, ἀλλά στήν πραγματικότητα γιά νά δοθεῖ καιρὸς στίς τουρκικές ἀρχές νά ἐλέγξουν τήν ταυτότητά μας.

Αὐτὴ τὴν περίοδο τὴ βρήκαμε ὅλοι μας πολὺ τυραννική. Εἶχαμε γλυτώσει ἀπὸ τούς Γερμανοὺς μόνο καί μόνο γιά νά γίνομε αἰχμάλωτοι τῶν Τούρκων. Ὁ ταγματάρχης, ὁ Μέμνης κι ἐγὼ φθάσαμε στό σημεῖο νά κάνομε σχέδια γιά νά δραπετεύσομε ἀπὸ τὸ νοσοκομεῖο.

Οἱ Τούρκοι μᾶς ἔτρεφαν καλά. Ὅλοι μας εἶχαμε ἀδυνατίσει ἀπὸ τὴ μακροχρόνια ἔλλειψη τροφῆς. Ἔτσι, οἱ δυὸ ἑβδομάδες πού περάσαμε μέ ἀνάπαυση καί καλοφαγία, συνέτειναν πολὺ στό νά ξα-

νάρθουμε στη φυσιολογική μας σωματική κατάσταση. Γρήγορα άρχισαμε να πέρνομε βάρος.

Τὸ διάστημα πού περάσαμε στὸ Τσανάκ — Καλὲ εἶχε καὶ τὴν ψυχολογική του ἀξία γιατί μᾶς ἐγκλιμάτιζε βαθμιαία στὸ συναίσθημα πὼς ξαναγυρίζαμε στὸν πολιτισμό. Δὲν πέσαμε κατευθεῖαν στὴν κανονική ζωὴ τοῦ Καΐρου ἢ τοῦ Λονδίνου. Μᾶς ἔδωσε καιρὸ νὰ προσαρμοσθοῦμε στὶς καινούργιες συνθήκες ζωῆς.

Καθόμουν στὸν ἥλιο, στὶς ὄχθες τῶν Δαρδανελιῶν, μέσα στὴν περιοχὴ τοῦ νοσοκομείου, καὶ κοίταζα τὰ καράβια νὰ διασχίζουν τὰ ἱστορικά στενὰ πρὸς τὰ πάνω ἢ πρὸς τὰ κάτω. Τόσο αἶμα εἶχε χυθεῖ ἐδῶ γιὰ τὴν ἐλευθερία. Ἔκανα στοχασμοὺς πάνω στὴν παράξενη ἀλήθεια πὼς ἡ ἐλευθερία εἶταν μᾶλλον πνευματικὴ κατάσταση παρά σωματικὴ. Ἄρχιζα νὰ κατανοῶ σὲ πόσο μεγάλο βαθμὸ εἶμουν αἰχμάλωτος τοῦ ἑαυτοῦ μου σ' ὅλη μου τὴ ζωὴ. Ἔβλεπα ἐπίσης πόσο δεμένα εἶναι τὰ ἔθνη καὶ οἱ κοινότητες μὲ τὶς ἴδιες ἀόρατες ἀλυσίδες τῆς ἐγωϊστικῆς ἀπληστίας. Ποθοῦσα τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία, γιὰ μένα, γιὰ τοὺς φίλους μου, γιὰ ὁλόκληρο τὸν κόσμο.

Μιά μέρα, καθὼς καθόμουν στὸν ἥλιο, ἕνας Τοῦρκος γιατρὸς ἦρθε καὶ κάθησε μαζί μου. Εἶταν πολὺ εὐχάριστος ἄνθρωπος καὶ μιλοῦσε καλὰ τὰ ἀγγλικά. Κουβεντιάσαμε σχετικὰ μὲ τὴν προηγουμένη διαμονή μου στὴν Τουρκία. Τοῦ εἶπα πόσο ἀνυπομονοῦσα νᾶρθω σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν παλιὸ ἀρχηγό μου, τὸν ἀεροπορικὸ ἀκόλουθο τῆς Βρετανικῆς πρεσβείας στὴν Ἄγκυρα, στρατηγὸ τῆς ἀεροπορίας P. A. Τζῶρτζ.

Ὁ γιατρὸς εἶπε πὼς γνῶριζε τὸν Ἄγγλο ὑποπρόξενο τοῦ Τσανάκ — Καλὲ καὶ πὼς θ' ἀναλάβαινε νὰ τοῦ πεῖ πὼς βρισκόμουν ἐδῶ πέρα. Δυὸ μέρες ἀργότερα, ὁ ὑποπρόξενος παρουσιάσθηκε στὸ νοσοκομεῖο μὲ ἐπίσημη ἄδεια νὰ μὲ δεῖ. Τοῦ μίλησα γιὰ ὅ,τι μὲ ἀφοροῦσε, τοῦ ἔδωσα ὅλες τὶς λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἀπόδρασή μου καὶ τὸν ρώτησα τί θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ γιὰ νὰ γλυτώσουν οἱ φίλοι μου ποὺ εἶχαν μείνει ἐκεῖ κάτω. Ὑποσχέθηκε νὰ τὰ ἀνακοινώσει ὅλα στὶς ἀρμόδιες ἀρχές καὶ μὲ βεβαίωσε πὼς θὰ γινόταν ὅ,τι ἔπρεπε γιὰ τοὺς ἄλλους. Τὸ μυαλό μου ξαλάφρωσε μὲ τὴ βεβαιότητα ποὺ μιλοῦσε. Ἀπὸ ὅ,τι εἶπε, εἶταν πρόδηλο πὼς θὰ φρόντιζαν γιὰ τὸν Μπίλ, τὸν Χάρρυ καὶ τοὺς ἄλλους.

Πέρασαν λίγες μέρες ἀκόμη κι ἔπειτα μὲ κάλεσε ὁ διευθυντὴς τοῦ νοσοκομείου νὰ μοῦ πεῖ πὼς θὰ παραδοθῶ στὶς Βρετανικὲς ἀρχές. Τὸν εὐχαρίστησα γιὰ τὶς περιποιήσεις του πρὸς ὅλους μας στὸ νοσοκομεῖο καὶ ἐτοιμάστηκα φουριαστὰ γιὰ νὰ φύγω. Μοῦ εἶταν ὀδυνηρὸ ν' ἀποχωρισθῶ τοὺς Ἕλληνες φίλους μου. Εἶχαν κάνει τόσο πολλὰ γιὰ μένα. Ὑποσχέθηκα στὸν ταγματάρχη καὶ στὸν Μέμνη πὼς θᾶκανα ὅ,τι μπορούσα γιὰ νὰ τοὺς στείλουν στὸν ἑλληνικὸ στρατὸ στὴν Αἴγυπτο. Εἶταν τὸ μόνο ποὺ μπορούσα νὰ κάνω.

Οί άλλοι μαζεύτηκαν γύρω μου και αποχαιρετηστήκαμε ἐγκάρδια. Εἶχαμε περάσει μαζί ἀξέχαστες μέρες.

Ἕνας Τουρκος ἀξιωματικός με παρέδωσε στὸν Βρετανὸ πρόξενο. Ζήτησε νὰ τοῦ δώσει ἀπόδειξη. Μὰς πήραν τὰ γέλια καὶ ὁ πρόξενος ἔγραψε πάνω σ' ἕνα φύλλο χαρτί: «Ἐλήφθη παρὰ τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως εἰς σημεναγὸς ὀνόματι Ἔντουαρντ Χάουελλ». Ὑπέγραψε, πρόσθεσε τὴ χρονολογία καὶ τὸ ἔδωσε στὸ συνοδὸ μου. Εἶχα κάνει ἀκόμη ἕνα βῆμα πρὸς τὴν ἐλευθερία.

Ἔπειτα ἀπὸ λίγες μέρες, ἕνα βραδυνὸ, μπαρκάρησα στὸ ἐπιβατικὸ πλοῖο ποῦ ἔκανε τὴ γραμμὴ Κωνσταντινουπόλη — Σμύρνη. Πάνω στὸ βαπόρι βρῆκα δυὸ παλιούς μου φίλους ἀπὸ τὴ γαλλικὴ παροικία τῆς Σμύρνης — τοὺς Ζιρώ. Ἔμειναν κατάπληκτοι σὰν με εἶδαν. Εἶχαν ἀκούσει πὼς σκοτώθηκα στὴν Κρήτη. Ἔπειτα εἶχαν μάθει πὼς πληγώθηκα καὶ εἶμουν αἰχμάλωτος. Οἱ φίλοι μου τῆς Σμύρνης εἶχαν κάνει ἔρανο γιὰ νὰ μοῦ στείλουν μέσον τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ διάφορα δέματα με τροφίμα καὶ ρουχισμό, μὰ ὥστόσο δὲν τὰ εἶχα λάβει. Εἶταν ἡ πρώτη μου ἐπαφὴ με τὸν παλιὸ κόσμον ποῦ εἶχα ζήσει πρωτύτερα. Μοῦ φαινόταν παράξενο κι ἐνωθὰ μιὰ ἐξαιρετικὴ ἀγαλλίαση ποῦ βρισκόμουν πάλι με τὴ συντροφιά παλιῶν φίλων.

Μὲ τὸ ἴδιο βαπόρι ταξίδευαν καὶ δυὸ ἄτομα με πολιτικά, ποῦ εἶταν ὄμως ὀλοφάνερα Γερμανοὶ ἀξιωματικοί. Ἐτρωγαν στὸ πλαϊνὸ τραπέζι. Ὁ ἕνας εἶταν ὁ τύπος τοῦ Γερμανοῦ συνταγματάρχη — ξυρισμένο κεφάλι, χοντρὸς σβέρκος καὶ μονόκλ. Τὸν συνόδευε ἕνας νεότερός του ποῦ τοῦ ἔλειπε τὸ ἀριστερὸ μπράτσο. Μὲ διασκέδαζε αὐτὴ ἡ σύμπτωση. Εἶμουν ντυμένοι με κουρέλια, μόλις εἶχα δραπετεύσει ἀπὸ ἕνα γερμανικὸ στρατόπεδο συγκεντρώσεως — καὶ τώρα ἔτρωγα στὴν πρώτη θέση καθισμένος στὸ διπλανὸ τους τραπεζάκι. Δὲν εἶχαν καμιὰ ἰδέα ποιὸς εἶμουν καὶ ἀπὸ ποῦ ἐρχόμουν, δὲν θ' ἀργοῦσαν ὅμως νὰ τὸ μάθουν.

II

Τὸ βαπόρι ἔστριψε καὶ μπῆκε στὸν ὁμορφὸ κόλπον ποῦ ὀδηγεῖ στὴ Σμύρνη. Ἡ πόλη — ποῦ οἱ Τούρκοι τὴν πήραν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τὸ 1922 καὶ τὴν ὀνομάζουν Ἰζμὶρ — στέκεται μέσα σ' ἕνα ὠραῖο περιβάλλον. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν παραλία, ἀνεβαίνει ἀμφιθεατρικά, ἔχοντας πίσω τῆς τὴν τραχιὰ βουνίσια χώρα. Ἀνατολικά, ὁ κόλπος προχωρεῖ ἀκόμη λίγο κι ἔπειτα σταματᾷ μπροστὰ στὸν ἀπότομον φραγμὸ τοῦ Σιπύλου, τὸ βουνὸ τῆς Μαγνησίας, ποῦ ὑψώνεται ὡς 6000 πόδια. Ἡ θέα μοῦ εἶταν γνώριμη γιατί ἐδῶ πέρασα ἕξ μῆνες τὸ 1940. Ξεχωρίζα ἀπὸ μακριὰ τὸ Ἰζμὶρ Πάλας Ὅτέλ, τὸ ξενοδοχεῖο ποῦ ἔμενα. Οἱ ἀναμνήσεις με πλημμύριζαν.

Τὸ πλοῖο προσδέθηκε στὸν προβλήτα. Ἀνάμεσα στὸ πλῆθος

πού περίμενε την άφιξη του βαποριοῦ, εἶδα τὴν ψηλὴ κορμοστασιά ἐνὸς παλιοῦ φίλου, τοῦ Μπίλλυ Χιούζ. Τὸν εἶχε στείλει ὁ γενικὸς πρόξενος τῆς Μ. Βρετανίας γιὰ νὰ μὲ παραλάβει. Κοντὰ του πρόσεξα τὸν Γερμανὸ πρόξενο, ἕναν ξιπασμένο νεαρὸ Ναζι πού εἶχε φάει τὰ καρφιά, τότε πού πρωτοεἴμουν στὴ Σμύρνη, γιὰ νὰ μάθει ὅ,τι μὲ ἀφοροῦσε. Τὸν γνώριζα ἐξ ὄψεως καὶ κατάλαβα πὼς θὰ εἶταν ἐνήμερος πὼς εἶχα αἰχμαλωτισθεῖ. Καθὼς ἔβγαινα ἀπὸ τὸ πλοῖο, προσπάθησα νὰ δῶ καλὰ τὸ πρόσωπό του.

Κατέβηκα τὴ σκάλα τοῦ βαποριοῦ ἀκριβῶς μπρὸς ἀπὸ τὸν Γερμανὸ συνταγματάρχη καὶ τὸ σύντροφό του. Τὸ πρόσωπο τοῦ προξένου εἶταν νὰ τὸ ζωγραφίσεις, καθὼς μὲ ἀντίκρισε. Τὸ εὐγενικὸ χαιρετιστήριό χαμόγελο πρὸς τοὺς συμπατριῶτες του, πάγωσε σὲ μιὰ ἔκφραση τρομαγμένη καὶ γεμάτη ἔκπληξη.

Ὁ Μπίλλυ Χιούζ εἶταν ὁ ἴδιος ὅπως πάντα. Μοῦ ἔκανε μιὰ ἀφάνταστη ὑποδοχὴ καὶ μὲ ὀδήγησε μέσ' ἀπὸ τὸ πλῆθος σ' ἕνα αὐτοκίνητο πού περίμενε. Θάμενα στὸ διαμέρισμά του. Εἶχαμε γίνει καλοὶ φίλοι στὴν προηγούμενη διαμονή μου καὶ χαιρόμουν πού θὰ τὸν εἶχα συντροφιά. Ρώτησα νὰ μάθω γιὰ ὅλους τοὺς ἄλλους φίλους μου καὶ δὲν ἄργησα νὰ πληροφορηθῶ ὅλα τὰ νέα τῆς παροικίας. Ὁ Μπίλλυ δὲν μοῦ ἔκανε καμιὰ ἐρώτηση. Ἀσχολήθηκε πὼς νὰ μὲ ἐγκαταστήσει ἀναπαυτικά. Μόλις φθάσαμε στὸ διαμέρισμά του, ἔκανα ἕνα μπάνιο καὶ φόρεσα ἕν' ἀπὸ τὰ κοστούμια του. Μοῦ κρεμόταν πολὺ φαρδὺ ἀλλὰ εἶχε ἀξιοπρέπεια τουλάχιστον.

Ἀργότερα τὸ βράδυ βγήκαμε μαζί μ' ἕναν ἄλλο παλιὸ φίλο καὶ καθίσαμε στὸ ὑπαίθριο ἐστιατόριο, ἀποθαυμάζοντας τὰ φῶτα πού ἀντανάκλουσαν μέσ' στὴ θάλασσα. Φάγαμε θαυμάσια καὶ τοὺς διηγήθηκα ὅσα μοῦ εἶχαν συμβεῖ. Τὴν ὥρα πού καθόμασταν, ἤρθαν κι ἄλλοι φίλοι νὰ μὲ χαιρετήσουν. Εἶταν μιὰ προκαταβολὴ τῆς ὑποδοχῆς πού μὲ περίμενε στὴν πατρίδα καὶ πού τὴ λαχταροῦσα τόσο καιρό.

Τὴν ἄλλη μέρα ἔτρεξα στὸ προξενεῖο κι ἐκεῖ μὲ βεβαίωσαν πὼς φρόντιζαν γιὰ τὴ διάσωση τῶν συντρόφων μου πού εἶχαν μείνει στὴν Ἑλλάδα καὶ γιὰ ν' ἀφεθοῦν ἐλεύθεροι οἱ Ἕλληνες ἀξιωματικοί. Ἀργότερα πῆγα νὰ δῶ ὅλους τοὺς παλιούς φίλους μου. Καταχάρηκαν γιὰ τὴ δραματικὴ μου ἐμφάνιση καὶ γιὰ τὸν αἰσιό ἐρχομό μου. Θὰ ἤθελα νὰ μείνω ἀκόμη λίγον καιρὸ γιὰ νὰ τοὺς δῶ καλύτερα. Ἀλλὰ ἡ πρεσβεία εἶχε διατάξει νὰ φύγω γιὰ τὴν Ἄγκυρα τὸ γρηγορότερο. Ἔτσι, ὁ Μπίλλυ μὲ πῆγε στὸ τραῖνο τὴν ἴδια νύχτα. Καθὼς ἀποχαιρετιόμασταν πάνω στὸ ἀνάχωμα τοῦ Σταθμοῦ, εἶδα πάλι τὸν Γερμανὸ συνταγματάρχη καὶ τὸ σύντροφό του. Τοὺς συνόδευε καὶ ὁ πρόξενός τους γιὰ νὰ τοὺς κατευοῶσει. Μὲ κοίταζαν ἀπὸ μακριὰ μὲ φανερὴ κατάπληξη. Ὁ Μπίλλυ κι ἐγὼ γελάσαμε μὲ τὴν καρδιά μας.

Ἔστερ' ἀπὸ δεκαοκτῶ ὄρες, στίς ἑπτὰ, τὸ τραῖνο μπῆκε στὸ

Σταθμό του Έσκι - Σεχίρ. Ἡ πόλη αὐτὴ βρίσκεται καταμεσῆς τῆς πεδιάδας πού τὴ διαρρέει ὁ ποταμὸς Σακαρία, σὲ 3.000 πόδια ὕψος στὴ μισὴ ἀπόσταση τῆς διαδρομῆς ἀπὸ τὴ Σμύρνη στὴν Ἄγκυρα. Εἶταν τὸ κυριότερο κέντρο ἐκπαιδεύσεως τῆς τουρκικῆς ἀεροπορίας καὶ εἶχα μείνει λίγο καιρὸ κατὰ τὴν προηγουμένη διαμονή μου στὴν Τουρκία. Ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ βαγκониοῦ κοίταξα τὸ Σταθμὸ πού μοῦ εἶταν γνώριμος. Μὲ ἐκπληξή μου εἶδα μιὰ ομάδα τούρκους ἀξιωματικούς τῆς ἀεροπορίας, μαζί μὲ τὶς γυναῖκες τους, νὰ ψάχνουν ἀνυπόμονα τὰ παράθυρα τοῦ τραίνου. Εἶταν παλιοὶ φίλοι τοῦ τοῦ εἶχε εἰδοποιήσει ὁ Μπίλλυ Χιούζ πὼς θὰ περνοῦσα.

Πῆδηξα στὸ ἀνάχωμα καὶ τοὺς χαιρέτησα. Εἶταν καταχαρούμενοι πού μ' ἔβλεπαν καὶ εἶχαν φέρεи μαζί τους διάφορα μικροδῶρα. Ὁ ψηλόσωμος καὶ χαμογελαστός Τζεμάλ εἶταν ἐκεῖ μαζί μὲ τὴ χαριτωμένη γυναῖκα του. Ἐνας πιστὸς φίλος πού εἶχε χρηματίσει διερμηνέας. Εἶταν καὶ ὁ Χικμέτ — ὁ «Τσορλοῦ Τσάρλη» — ἕνας εὐθυμὸς γλεντζές, ἰδιαίτερος διερμηνέας μου, πού εἶχαμε κάνει μαζί πολλὰ γλέντια. Εἶταν καὶ ἄλλοι. Μοῦ ἔκαναν μιὰ θαυμάσια ὑποδοχή.

Στεκόμασταν πάνω στὸ ἀνάχωμα καὶ λέγαμε τὰ νέα μας ὡς τὴν ὥρα πού τὸ τραῖνο εἶταν πάλι ἔτοιμο νὰ ξεκινήσει. Ὅταν χωρίσαμε, πῆγα στὸ βαγκόνι - ἐστιατόριο γιὰ τὸ πρωῒνό μου πρόγευμα. Οἱ δυὸ Γερμανοὶ κάθονταν σ' ἕνα τραπεζάκι ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ διαδρόμου. Μὲ διασκέδασε ὅταν τοὺς εἶδα νὰ κοιτάζουν μὲ τρόπο ἐμφατικὸ ἔξω ἀπὸ τὸ παράθυρο καθὼς κάθισα στὴ θέση μου. Ὁ Τούρκος ὑπηρετῆς ἔτρεξε μόλις μὲ εἶδε καὶ πήρε τὴν παραγγελία μου.

Μισὴ ὥρα περίπου ἔξω ἀπ' τὸ Έσκι Σεχίρ ἀκούστηκε ξαφνικὰ ἕνα μούγκρισμα μηχανῆς κι ἕνα ἀερόπλανο πέρασε σὰν ἀστραπὴ λίγες ἴντσες πάνω ἀπὸ τὸ τραῖνο. Κοίταξα ἔξω καὶ τὸ εἶδα νὰ ὑψώνεται μὲ μιὰ κατακόρυφη ἄνοδο. Ἐπειτα ἕνα ἄλλο μούγκρισμα κι ἕνα δεύτερο ἀερόπλανο κι ἔπειτα ἀκόμη ἕνα. Εἶταν οἱ φίλοι μου τοῦ Έσκι Σεχίρ. Ἀπὸ τὸ Σταθμὸ εἶχαν τρέξει στὰ ἀεροπλάνα τους καὶ μὲ ἀποχαιρετοῦσαν μ' ἕναν τρόπο χαρακτηριστικὰ ἀεροπορικὸ. Σ' αὐτὸ τὸ μέρος ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ διασχίζει ἐντελῶς ἐπίπεδα λειβαδοτόπια χωρὶς οὔτ' ἕνα δέντρο ἢ ἄλλο ἐμπόδιο, πρᾶγμα πού σήμαινε πὼς οἱ φίλοι μου μποροῦσαν νὰ πετοῦν σύριζα σὰ νὰ ξύριζαν τὸ γρασίδι μὲ τὸν ἑλικὰ τους. Ἐρχόντουσαν γραμμὴ πάνω στὸ τραῖνο καὶ τὴν τελευταία στιγμὴ τὸ ἀπόφευγαν παρὰ τρίχα μὲ μιὰ ἀπότομη ἀνύψωση. Εἶταν ἕνα τρελὸ παιχνίδι. Ἐτρεξα σ' ἕνα ἄνοιχτὸ παράθυρο καὶ τοὺς χαιρέτησα κουνώντας τὸ χέρι μου τὴν ὥρα πού ξαναπερνοῦσαν.

Ὅταν γύρισα νὰ καθίσω στὴ θέση μου, κοίταξα πὼς οἱ Γερμανοὶ εἶταν ἀπασχολημένοι μὲ τὰ πιάτα πού εἶχαν μπροστά τους. Εἶχε παραγίνει τὸ πράγμα. Δὲν μπόρεσα νὰ μὴν εἰρωνευθῶ τὴ δραματικὴ τροπὴ πού ἔπερναν τὰ γεγονότα. Τὴ μιὰ μέρα νᾶμαι ἕνας ἄνθρωπος

κυνηγημένος, τὴν ἄλλη μέρα νὰ μοῦ γίνεται μιὰ τέτοια ὑποδοχὴ μπροστὰ στὰ μάτια ἐκείνων πού με κυνηγοῦσαν. Μὲ ἱκανοποιοῦσε πολὺ αὐτὴ ἢ κατάσταξη καὶ πρόσεξα πῶς καὶ ὁ Τοῦρκος ὑπὴρέτης ἔβρισκε τὴ σκηνὴ ἀπολαυστική.

Στὴν Ἄγκυρα μὲ παράλαβε ἀπὸ τὸ τραῖνο ἕνας ἀπὸ τοὺς γραμματεῖς τῆς πρεσβείας. Μὲ πῆγε στὸ ξενοδοχεῖο πού εἶταν νὰ μείνω καὶ μοῦ εἶπε πῶς μὲ περίμενε ὁ ἀεροπορικός ἀκόλουθος.

Τὸν παλιό μου ἀρχηγό, τὸν στρατηγὸ τῆς ἀεροπορίας Μπόμπυ Τζῳρτζ, τὸν βρῆκα κεφάτο ὅπως τὸν ἤξερα πάντα. Μοῦ ἔκανε ἐγκάρδια ὑποδοχὴ. Ἐπειτα γευμάτισα μὲ τὸν Σέρ Χιού Κνάτσμπουλ — Χιούγκσον, τὸν πρέσβυ καὶ τοῦ διηγήθηκα τὴν ἱστορία μου. Οἱ λίγες μέρες πού ἔμεινα στὴν Ἄγκυρα, γέμισαν μὲ προσκλήσεις σὲ γεύματα ἀπὸ παλιούς μου φίλους.

Πρῶτῃ μου δουλιὰ εἶταν νὰ ἐπισκεφθῶ τὸν Ἑλληνα πρέσβυ. Τοῦ εἶπα ὅλα τὰ σχετικὰ γιὰ τοὺς συντρόφους μου πού εἶχα βρεθεῖ στὴν ἀνάγκη νὰ τοὺς ἀφήσω, τόσο αὐτοὺς στὸ Τσανάκ — Καλέ ὅσο καὶ τοὺς ἄλλους στὴν Ἑλλάδα. Εἶχε κιόλα πληροφορηθεῖ γιὰ τὸν ταγματάρχη Κώνστα καὶ τοὺς ἄλλους καὶ μὲ βεβαίωσε πῶς γίνονταν διαβήματα γιὰ νὰ μεταφερθοῦν στὴν Αἴγυπτο. Μοῦ ὑποσχέθηκε ἐπίσης νὰ δεῖ τί θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ γιὰ τοὺς ἄλλους.

Μ' ὄλο πού εὐγνωμονοῦσα γιὰ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις φιλίας καὶ τῆ θερμῆ ὑποδοχῆ πού βρῆκα παντοῦ, ἄρχιζα νὰ στενοχωριέμαι κάπως ἀπὸ μέσα μου. Ὅπου κι ἂν πῆγαινα, ὅλοι μὲ συγχαίροντουσαν γιὰ τὴ δραπέτευσή μου. Δὲν καταλάβαιναν. Πῶς μπορούσαν νὰ καταλάβουν; Ἀπόφευγα νὰ τοὺς ἐξηγήσω πῶς ἡ συμβολή μου στὴν ἐπιτυχία αὐτοῦ τοῦ τολμήματος εἶταν τόσο ἐλάχιστη. Ἐνιωθα σὰν ἄνθρωπος πού εἶχε ταξιδέψει σ' ἕνα μακρινὸ πλανήτη καὶ ἀντιμετώπιζε τώρα τὸ ζήτημα νὰ τὸν περιγράψει σὲ ἀνθρώπους πού δὲν εἶχαν πάει ποτὲ ἐκεῖ πέρα. Οἱ δυὸ καταστάσεις τῆς ζωῆς εἶταν ἔντελῶς διαφορετικές.

Ἄφοῦ ἔμεινα λίγες μέρες στὴν Ἄγκυρα, ἔφυγα ἀεροπορικῶς γιὰ τὴν Αἴγυπτο. Ἐνα τουρκικὸ ἐπιβατικὸ ἀερόπλανο μὲ πῆγε στὰ Ἄδανα πετώντας πάνω ἀπὸ τὸν Ταῦρο. Ἀπὸ κεῖ ἐξακολούθησα τὸ ταξίδι μου μ' ἕνα αἰγυπτιακὸ ἀερόπλανο τῆς γραμμῆς. Κάναμε σταθμούς στὴν Κύπρο καὶ στὴν Παλαιστίνη. Τὰ ἀεροδρόμια τῆς Λευκωσίας καὶ τῆς Λύδδας μοῦ εἶταν γνώριμα, εἶχα περάσει πολλές φορὲς ἀπὸ κεῖ. Ἀλλὰ τούτῃ τῇ φορᾷ ἡ προσγειώσή μου στὴ Λύδδα εἶχε μιὰ νέα σημασία. Βγαίνοντας ἀπὸ τὸ ἀερόπλανο, πάτησα τοὺς Ἁγίους Τόπους. Τὸ γεμάτο σκόνῃ ἀεροδρόμιο εἶταν περισσότερο παρὰ ἕνας ἐνδιάμεσος σταθμὸς στὸ ταξίδι μου πρὸς τὸ Κάιρο. Εἶταν τὸ τέλος τῆς πορείας πρὸς ἕνα προσκύνημα καὶ ἡ ἀρχὴ μιᾶς ἄλλης ὁμοίας πορείας. Εἶχα γλυτώσει τελικὰ ἀπὸ τὸν ἐχθρό. Τώρα, μέσα στὸ γνώριμο περιβάλλον τῆς παλιᾶς μου ζωῆς καὶ ἀνάμεσα στὴ γνώριμη συντροφιά τῶν οἰκείων καὶ τῶν φίλων μου, ἄρχιζα ἕνα καινούργιο στάδιο τῆς πορείας πρὸς τὴν ἐλευθερία.

III

Στὸ Κάιρο εἶχα πολλὰ νὰ κάνω. Κατοικοῦσα στὸ ξενοδοχεῖο Σέπερντ. Μὲ τὴν πρώτη εὐκαιρία ἔτρεξα στὸν παλιό μου ράφτη νὰ παραγγείλω μιὰ στολή. Ἐπειτα παρουσιάστηκε στὸ στρατηγεῖο τοῦ ἀεροπορικοῦ σώματος τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Εἶταν συγκινητικό νὰ ξαναπαίνω στὴ γνώριμή μου εἴσοδο καὶ ν' ἀνεβαίνω μετὸν ἀνελκυστήρα ποῦ εἶχα χρησιμοποιήσει τόσες φορές τὸν καιρὸ ποῦ ἐργαζόμουν ἐδῶ πέρα. Πῆγα στὸ γραφεῖο ἐνὸς παλιοῦ φίλου, τοῦ ἐπισμηναγοῦ Λή. Χτύπησα τὴν πόρτα καὶ μπῆκα. Καθόταν στὸ γραφεῖο του. Σήκωσε μηχανικά τὸ κεφάλι του καὶ εἶπε: «Ναί;», μ' ἕναν τόνο σὰ νὰ ρωτοῦσε τί θέλω. Παρατηροῦσα τὸ πρόσωπό του ποῦ ἄλλαξε ἔκφραση χρειάστηκε ἀρκετὸν καιρὸ. Ἡ ἀναγνώριση καὶ ἡ ἔκπληξη φανερώθηκαν ταυτόχρονα. Πῆδηξε ὄρθιος σὰ νὰ βλεπε κανένα φάντασμα. Κάθισα καὶ τοῦ διηγήθηκα τὴν ἱστορία μου.

Ἡ πρώτη μου δουλιὰ στὸ Κάιρο εἶταν νὰ ἐξετάω τί μέτρα εἶχαν ληφθεῖ γιὰ τοὺς συντρόφους μου ποῦ εἶχαν μείνει στὴν Ἑλλάδα. Μὲ μεγάλη μου χαρὰ καὶ ἔκπληξη ἔμαθα πὼς εἶχαν φθάσει κιάλα στὴν Παλαιστίνη. Τὸν Χάρρυ Μπράουν, τὸν Στιούαρτ καὶ τὸν Μπίλ, καθὼς καὶ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες φίλους μας, τοὺς εἶχε παραλάβει ἕνα λαθρεμπορικό στὸν Ἀη Νικόλα κι ἔφθασαν σῶοι. Ὁ Στιούαρτ καὶ ὁ Μπίλ εἶταν νὰ μπαρκάρουν κατευθεῖαν γιὰ τὴν Αὐστραλία. Ὁ Χάρρυ προτίμησε νὰ γυρίσει στὴ μονάδα του στὴν Αἴγυπτο. Ἀργότερα παρασημοφορήθηκαν γιὰ τὴν ἀνδρεία τους.

Πέρασα εὐχάριστες μέρες πηγαίνοντας ἐδῶ κι ἐκεῖ στὸ Κάιρο, κάνοντας ὅλους τοὺς γνωστούς μου νὰ θαρροῦν πὼς βλέπουν κάποιον φάντασμα. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς φίλους μου, ὅταν μὲ πρωτόβλεπαν, ἔκαναν ἀμέσως ὄρκο νὰ μὴν ξαναβάλουν στὸ στόμα τους πιστό. Εἶταν διασκεδαστικό. Διοργάνωσα ἕνα γεῦμα γιὰ νὰ γιορτάσομε τὸ γεγονός. Ἐνα μεγάλο τραπέζι στρώθηκε στὸν κήπο τοῦ Σέπερντ. Φάγαμε, χορέψαμε καὶ γλεντήσαμε ποῦ βρισκόμασταν πάλι ὅλοι μαζί. Ὁ ἀριθμὸς τοῦ τραπεζιοῦ εἶταν 33 — ὁ ἀριθμὸς τοῦ στολίσκου ποῦ εἶχα διοικήσει. Ἀναπόλησα τοὺς φίλους ποῦ εἶχαν λείψει καὶ ποῦ ὠστόσο εἶταν παρόντες, τὸ ἀνδρεῖο πλῆθος ποῦ τὰ εἶχε προσφέρει ὅλα.

Δόθηκαν κι ἄλλα γλέντια πρὸς τιμὴ μου. Προσπάθησα νὰ ξαναβρῶ τίς παλιές μέρες τῆς ἀνεύθυνης ξενοιασιάς ποῦ πέρασαν καὶ πᾶνε. Τότε, περιπέτεια σήμαινε νὰ φέρνεσαι προσβλητικά, νὰ μεθοκοπᾶς, νὰ φλερτάρεις καὶ νὰ κάνεις ἀνοησίες. Τώρα, ὅλ' αὐτὰ φαίνονταν κούφια καὶ παιδιάτικα. Εἶχα πιά γευθεῖ τὴν πραγματική περιπέτεια καὶ οἱ παλιές εἶχαν μιὰ γεύση ξυλισμένη.

Μόλις μπόρεσα, ἦρθα σὲ ἐπαφὴ μετὴν κυρία Ζακιέ, τὴ γυναίκα

τοῦ Γάλλου φίλου μου πού με εἶχε περιποιηθεῖ με τόση ἀφοσίωση τίς πρώτες ἐβδομάδες πού πέρασα στό νοσοκομεῖο. Κατόρθωσα νά τῆς μεταβιβάσω ὅ,τι μοῦ εἶχε παραγγεῖλει γιά κείνη καί καταχάρηκα σάν ἔμαθα πώς ζεῖ καί εἶναι καλά στήν ὑγεία του, ἄν καί αἰχμάλωτος στή Γερμανία. Φοβόμουν μήπως τόν εἶχαν ἐκτελέσει. Ἐγραψα καί στούς συγγενεῖς διαφόρων συντρόφων μου, λ.χ. στούς γονεῖς τοῦ Ντικ Μάνν καί τοῦ Μπούτς, γιά νά τούς πληροφορήσω ἀπό πρώτη πηγῇ πώς εἶναι καλά.

Ἀνάμεσα σ' αὐτούς πού ἀντάμωσα στό Κάιρο, εἶταν καί ὁ Σάντυ Τόμας. Δέν τόν εἶχα δεῖ ὕστερα ἀπό τήν τολμηρή του ἀπόπειρα νά δραπετεύσει ἀπό τὸ νοσοκομεῖο τῆς Ἀθήνας. Τόν βρήκα νά κολυμπᾷ στήν πισίνα τῆς λέσχης Γκεζίρα. Εἶταν ὄλος ἐκπληξη καί χαρά πού με ξανάβλεπε. Μιλήσαμε γιά τὰ παλιά. Ὁ Σάντυ κατόρθωσε νά δραπετεύσει ἀπό τὸ στρατόπεδο αἰχμαλώτων τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶχε πολλές περιπέτειες στά βουνά κι ἔβαλε ἕξ μῆνες γιά νά φθάσει στήν Αἴγυπτο. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ, τὸ σθένος του καί τὸ θάρρος του, ἔμειναν ἀκατάβλητα ὡς τὸ τέλος. Κοπίασε σκληρὰ γιά ν' ἀποκτήσει τήν ἐλευθερία του. Τώρα προτίμησε νά ξαναπαίει στό σύνταγμα του καί ἀργότερα διακρίθηκε γιά τήν τόλμη του καί γιά τήν ἰκανότητα τῆς ἡγεσίας του. Οἱ δυὸ μαζί ἐπισκεφθῆκαμε διάφορες ἐλληνικές κοινοτικές ἀρχές τοῦ Καΐρου, γιά νά ἐκφράσουμε τίς εὐχαριστίες μας γιά ὅσα εἶχαν κάνει οἱ συμπατριῶτες τους γιά μᾶς.

Τὴν πρώτη Κυριακὴ πού βρέθηκα στό Κάιρο, πήγα με λαχτάρια στή μικρὴ Σκωτικὴ ἐκκλησία τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέα. Ὁ πατέρας μου εἶχε ὑπηρετήσῃ ἕνα χρόνο σ' αὐτὴ τὴν ἐκκλησία ὅταν εἶμουν ἀκόμη μαθητῆς. Ἀλλὰ μ' ὄλο πού εἶχα μείνει πρωτύτερα πολλοὺς μῆνες στό Κάιρο, πρώτη φορὰ τώρα πήγαινα στήν ἐκκλησία. Εἶταν γεμάτη στρατιῶτες, οἱ περισσότεροι Νεοζηλανδοὶ ὅπως καί ὁ πάστορας πού λειτουργοῦσε. Ἡ ἀπλὴ Σκωτικὴ ἀκολουθία με συγκίνησε βαθιά. Ἀποτελοῦσε κατὰ ἕνα τρόπο τὸ δεσμό ἀνάμεσα στά πολῦτιμα παιδικὰ μου χρόνια καί τίς μέρες πού μόλις εἶχα περάσει. Με τὴν ἀκολουθία αὐτὴ, μιὰ ἐμπειρία πού εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ παιδί καί ξανααποκτήθηκε στήν αἰχμαλωσία, ὀλοκληρώθηκε. Οἱ παλιοὶ Σκωτικοὶ ψαλμοὶ σudaύλιζαν τὸ μνημονικόν. Τὰ λόγια ταίριαζαν ἐκκλησιαστικά :

«Εὐχαριστήσωμεν τὸν Κύριον ὅτι ἀγαθὸς ἐστίν· ὅτι ἴλασμός αὐτοῦ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα. Οὕτω φθεγξάτωσαν οἱ λυτρωθέντες παρὰ Κυρίου, οὓς ἐκ χειρὸς ἐχθροῦ ἐλύτρωσεν· καὶ συνέλεξεν αὐτοὺς ἀπὸ περάτων τῆς γῆς, ἀπὸ Ἀνατολῶν καὶ ἀπὸ Δυσμῶν, ἀπὸ Βορρᾶ καὶ ἀπὸ Νότου. Ἐν τῇ ἐρήμῳ ἦεν περιάγοντες, οὐκ εὔρον γὰρ οἰκισμὸν ἐν ᾧ οἰκῶσιν. Πεινῶντες καὶ διψῶντες, ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐλειψεν ἐν αὐτοῖς. Ἐκέκραξαν οὖν πρὸς Κύριον ἐν τῇ ἀπορίᾳ αὐτῶν

καί ἐλύτρωσεν αὐτοὺς ἐκ θλίψεως. Ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐκ ζόφου καὶ σκιᾶς θανάτου καὶ ἔθραυσε τὰ δεσμὰ αὐτῶν εἰς δύο».

Ἔμεινα γιὰ τὴν Ἁγία Κοινωνία καὶ βγήκα ἀπὸ τὴν ἐκκλησία μὲ ξαλαφρωμένη καρδιά καὶ γεμάτος εὐγνωμοσύνη.

Παρουσιάστηκα γιὰ νὰ ἀναλάβω ὑπηρεσία. Μὲ πῆγαν στὸν στρατάρχη τῆς Ἀεροπορίας Σέρ Ἄρθωρ Τέντερ. Μὲ προσκάλεσε νὰ φάω μαζί του στὸ σπίτι του καὶ τοῦ διηγήθηκα τὴν ἱστορία μου. Οἱ ἀπλοὶ τοῦ τρόποι ἔκρυβαν ἕνα ἀπὸ τὰ διαυγέστερα πνεύματα τῆς Μ. Βρετανίας. Ἡ ἀλάθευτη κρίση του γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ πράγματα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ λαμπρά του ἐπιτελικὴ ἐργασία καὶ τὴ μεγάλη προσωπικὴ του γοητεία, τὸν εἶχαν κιόλα ἀναδείξει ἕναν ἐξαιρετικὸ ἀρχηγό. Ἡ ἀξία του τὸν ἔφερε στὸ ζωτικὸ κέντρο τῆς μεγάλης Ἀγγλο - Ἀμερικανικῆς στρατιᾶς ποὺ ἀργότερα προχώρησε θριαμβευτικὰ πρὸς τὸ Βερολίνο. Ὁ στρατάρχης μοῦ εἶπε νὰ κάνω μιὰ γραπτὴ ἔκθεση γιὰ νὰ μείνει στὸ πολεμικὸ ἀρχεῖο. Ἡ ἔκθεση αὐτὴ μὲ ἀπασχόλησε μερικὲς μέρες. Μὲ ἐξουσιοδότησε ἐπίσης νὰ γυρίσω ἀμέσως ἀεροπορικῶς στὴν Ἀγγλία.

Εἶχα τηλεγραφήσει κιόλα στοὺς δικούς μου ἀπὸ τὴν Ἀγκυρα γιὰ νὰ τοὺς ἀναγγεῖλω πὼς εἶχα φθάσει σῶος. Ἐλαβὰ ἀπὸ τὸν πατέρα μου καὶ τὴ μητέρα μου μιὰ ἀπάντηση σχεδὸν ἀσυνάρτητη. Δὲν μποροῦσαν νὰ καταλάβουν πὼς γίνεται νὰ βρίσκομαι τώρα στὸ Κάιρο. Τὰ τελευταῖα νέα μου ποὺ εἶχαν λάβει, εἶταν ἀπὸ τὸ νοσοκομεῖο τῆς Θεσσαλονίκης μέσον τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ. Φανταζόντουσαν πὼς θὰ βρισκόμουν σὲ κανένα ἀπομακρυσμένο γερμανικὸ νοσοκομεῖο αἰχμαλώτων, περιορισμένους ἐκεῖ μέσα καὶ σακάτης. Ἀντὶ αὐτό, νὰ τώρα ποὺ τοὺς ἔστελνα ἕνα χαρούμενο τηλεγράφημα ἀπὸ τὸ Κάιρο.

Εἶναι ὅμως περίεργο πὼς τὸν καιρὸ ποὺ δραπέτευα, ἡ μητέρα μου εἶχε ἕνα προαίσθημα. Τώρα, ἡ ἀόριστη διαίσθησή της ἐνισχύθηκε. Εἶταν βέβαιη πὼς εἶχα δραπετεύσει. Ὁ πατέρας μου, τὸ ρεαλιστικὸ μέλος τῆς οἰκογένειας ἀπὸ πάντα, εἶχε ἀμφιβολίες. Συμπέρανε πὼς θὰ εἶχα ἐπαναπατρισθεῖ ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ μὲ φανταζόταν νὰ κείτομαι σὲ κανένα νοσοκομεῖο στὴν Αἴγυπτο. Ἀντὶ αὐτό, καθόμουν μὲ σχετικὴ πολυτέλεια στὸ ξενοδοχεῖο Σέπερντ, παχαίνοντας ὀλοένα καὶ περνώντας τὰ ἀπογέματά μου στὴν πισίνα τῆς λέσχης Γκεζίρα.

Ὁ Ρόμμελ καὶ τὸ Ἀφρικανικὸ του Σῶμα Στρατοῦ ἄρχισαν νὰ προελαύνουν ἀκατάσχετα πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρεια. Εἶταν τέλος τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1942. Ὅταν ἔφθασε ἡ εἶδηση πὼς οἱ Γερμανοὶ εἶχαν ἀνακαταλάβει τὴ Μάρσα Ματρούχι, ἄρχισα ν' ἀναρωτιέμαι ποῦ θὰ σταματοῦσε ἡ προέλαση. Οἱ ἄνθρωποι στὴν Αἴγυπτο εἶταν περισσότερο ἀπὸ ἀπλῶς ἀνήσυχτοι. Πολλοὶ κάτοικοι ἔφευγαν πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Ἐτοίμαζαν διάφορα ἀμυντικὰ ἔργα γιὰ ὦρα ἀνάγκης. Μιὰ ὀμάδα Αἰγύπτιοι φοιτητὲς ἔκαναν παρέλαση πάνω στὴ γέφυρα

Μπουλάκ με σημαίες και με έπιγραφές «Θέλομε τὸν Ρόμμελ». Ἡ κατάσταση εἶταν τεταμένη. Ὁ ἐχθρὸς χτυποῦσε στὴν πόρτα μας.

Ἄρχισα ν' ἀναρωτιέμαι ἂν θάπρεπε νὰ μείνω στὴ Μέση Ἀνατολή γιὰ νὰ προσφέρω τὶς ὑπηρεσίες μου. Ἐμοιαζε σὰ νάφευγα γιὰ ν' ἀποφύγω τὸν κίνδυνο. Μ' ἐπίασε ἕνας ἔνστικτος φόβος γιὰ τὴν κοινὴ γνώμη. Ἀλλὰ πολὺ λίγο θὰ χρησίμευα μετ' τὴ σημερινή μου κατάσταση τῆς ἀναπηρίας. Δὲν μποροῦσα νὰ πετάξω. Προσφέρθηκα νὰ γυρίσω πίσω στὴν Ἑλλάδα σὰν σύνδεσμος μετ' τὶς δυνάμεις τῆς ἀντιστάσεως, ἀλλὰ δὲν εἶμουν πραγματικὰ κατάλληλος οὔτε γι' αὐτὴ τὴ δουλιὰ μετ' τὴ βλαμμένη ὑγεία μου καὶ μετ' τὴν ἀγνοία τῆς γλώσσας.

Προσευχήθηκα νὰ μοῦ ὑποδειχθεῖ τί νὰ κάνω καὶ νὰ μὴν ἐπηρεάζομαι ἀπὸ τὴν κοινὴ γνώμη ἢ ἀπὸ τὶς ἀτομικὲς μου ἐπιθυμίες. Μέσα μου μεγάλωσε ἡ πεποίθηση πὼς ὁ Θεὸς εἶχε κάποιον σκοπὸ γιὰ νὰ μὲ στέλνει πίσω στὴν πατρίδα. Ἀποτελοῦσε ἕνα μέρος ἀπὸ κάποιον πλατύτερον σχέδιο. Αὐτὸς θὰ προνοοῦσε γιὰ τὸν καλύτερον τρόπο πού θὰ μποροῦσα νὰ ὑπηρετήσω. Εἶταν τὸ ἀμέσως κατοπινὸ βῆμα στὴν πορεία γιὰ τὴν ἐλευθερία. Καθησυχασμένος, ἐξακολούθησα τὶς προετοιμασίες μου γιὰ νὰ φύγω μετ' τὸ πρῶτον διαθέσιμον ἀερόπλανον. Οἱ φόβοι μου ἀποδείχτηκαν ἀβάσιμοι. Ὁ ἐχθρὸς καθελώθηκε στὴν ἔρημον καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ μέρους εἶναι Ἑλ Ἀλαμείν. Ἐνας καινούργιος στρατηγὸς ἦρθε νὰ ἀναλάβει τὴν διοίκηση τοῦ στρατοῦ τῆς ἐρήμου. Τὸν ἔλεγον Μοντγκόμερυ. Τὸ ρεῦμα ἄρχιζε νὰ στρέφεται πρὸς τὰ πίσω.

IV

Γύριζα στὴν πατρίδα μου. Ὁ ἥλιος θάμπωνε τὰ μάτια ἀντανάκλώνοντας πάνω στὸ ἀδιάσπαστον συνεφέστρωμα κάτω μας. Τὸ «Λιμπερέιτορ» βούιζε προχωρώντας. Ταξιδεύαμε ὀλόκληρες ὄρες χωρὶς νὰ βλέπομε στερεὰ καὶ τὰ σύννεφα ἀπλώνονταν ἀτέλειωτα μπροστά μας. Ξαφνικὰ εἶδα δυὸ κουκίδες στὴν ἀπόσταση. Μεγάλωσαν πολὺ γρήγορα — μαχητικὰ ἀερόπλανα πού ἐρχόντουσαν νὰ μᾶς κόψουν τὸ δρόμον. Μετ' ἄμεμπτον χειρισμὸν πήραν θέσιν ἔχοντας πίσω τους τὸν ἥλιον καὶ ὄρμησαν γιὰ ἐπίθεση ἀπὸ τὰ πλάγια. Ἀλλὰ μᾶς εἶχαν ἀναγνωρίσει, ὁ χειρισμὸς εἶταν γιὰ νὰ μᾶς χαιρετήσουν, ὄχι γιὰ νὰ μᾶς ἐπιτεθοῦν. Ἐδιναν τὴν ἐγγύησιν πὼς ὁ οὐρανὸς τῆς Ἀγγλίας ἔμενε ἀπαραβίαστος. Πέρασαν μπροστά μας σὰν ἀστραπὴ καὶ σὲ λίγο χάθηκαν ἀπὸ τὰ μάτια μας.

Παιδευόμενον νὰ βρῶ ἕνα ἄνοιγμα στὴν κουρτίνα πού ἀπλώνονταν κάτω μας. Σὲ μερικὰ μέρη λέπταινε ἴδιον φθαρμένον ὕφασμα παλιοῦ ἐπανωφοριοῦ. Ποῦ καὶ ποῦ, γιὰ μιὰ στιγμὴ, ἕνα κομάτι θάλασσα ξεχώριζε σὰν μέσον ἀπὸ νιαντέλα. Ἐπειτα παρουσιάστηκαν ὀλόκληρες τρύπες καὶ μέσον ἀπὸ κεῖ φαίνονταν καθαρὰ οἱ ἀφρισμέ-

νες κορυφές, χιλιάδες πόδια κάτω. Τὰ σύννεφα ἀραίωσαν ἀκόμα, μπορούσαμείκαί βλέπαμε τὴ θάλασσα ἴδιο πάπλωμα μὲ σχέδια, καθὼς ὁ ἥλιος τὴ χρωμάτιζε πέφτοντας πάνω τῆς ἐδῶ κι ἐκεῖ. Λέπταιναν ὀλοένα ὡστόσο κοματιάστηκαν, πελώριες λευκὲς μάζες, ἴδια παγοβούνια πού κυλούσαν μεγαλόπρεπα πέρα πρὸς τὸ ἀπόμακρο.

Ξαφνικά, βρεθήκαμε πάνω ἀπὸ τὴ γραμμὴ τῆς παραλίας. Ἐβλεπα τὰ βράχια καὶ τὰ κολπάκια τῆς Ἀγγλίας, παρδαλόχρωμα μέσα στὸν ἥλιο. Ἀνάδειχνε, ζωηρὰ ἀνάγλυφο σὲ χρῶμα καὶ σὲ σχῆμα, τὸ πράσινο τῶν χωραφιδῶν, τὰ σκοῦρα δασωμένα σύδεντρα, τὰ συμμαζεμένα χωριουδάκια μὲ τὶς ἀχυρένιες στέγες καὶ μὲ τὸ ποταμάκι πλάι στὴν παμπάλαια ἐκκλησία καὶ τὸν ἀρχοντικό τους πύργο. Ὅστερ' ἀπὸ δυὸ χρόνια ξενιτιά, πιανόταν ἡ ἀνάσα μ' ὄλη αὐτὴ τὴν ὁμορφιά τὸ γνώριμο τοπίο συγκινοῦσε, τόσο πολῦτιμο κι ἀγαπημένο, πού καταντοῦσε σχεδὸν ὀδυνηρό. Μέσα σὲ μιὰ στιγμὴ κατὰλαβα γιὰ τί εἶταν πού πολεμούσαμε κι ἔνιωσα τὸ πνεῦμα πού ἔκανε ν' ἀξίζει κάθε θυσία γιὰ τὸν πόλεμο.

Ἀποροφήθηκα νὰ κοιτάζω τὸ τοπίο. Σὲ λίγο πετούσαμε πάνω ἀπὸ γνῶριμη περιοχὴ. Γνωστὰ σημάδια πηγαιναν ἀράδα σὰν μιὰ παρέλαση ἀπὸ φαντάσματα. Ἐφερναν στὸ νοῦ ἀγαπημένες θύμησες παλιῶν φίλων πού τόσοι τους ἔδωσαν τὴ ζωὴ τους γιὰ νὰ μπορέσουν ὅλα τοῦτα νὰ διατηρηθοῦν. Σκεφτόμουν πόσο ἀφάνταστα στοιχίζει ἡ κληρονομία μας σὲ ζωὲς πού θυσιάστηκαν γιὰ νὰ τὴ δημιουργήσουν.

Σὲ λίγο κάναμε μιὰ μεγάλη στροφή πάνω ἀπὸ ἓνα ἀεροδρόμιο. Οἱ κινητῆρες ἄλλαξαν τὸ ρυθμὸ τους. Τὸ ἀερόπλανο ἀναρίγησε καθὼς κατέβαιναν οἱ ρόδες γιὰ τὴν προσγείωση. Ἀγγίσαμε τὸ ἔδαφος ἀνάλαφρα, κυλήσαμε ἀπαλὰ ὡς τὴν ἄκρη τοῦ ἀεροδρομίου καὶ κάναμε στροφή πρὸς τὸν περιφερικὸ στίβο. Οἱ κινητῆρες ξερόβηξαν, ἔφτυσαν καὶ σταμάτησαν. Εἶμουν στὴν Ἀγγλία.

Χαιρέτησα μερικούς, εἶπα δυὸ λόγια στὸ πλήρωμα γιὰ νὰ τὸ εὐχαριστήσω κι ἔφυγα μέσα στὴ γλυκιά εὐωδία τοῦ ἀνοξιιάτικου βραδυνοῦ. Ἐδῶ οὔτε δυσωδία οὔτε σκόνη οὔτε μύγες μονάχα ἤσυχχα ἐξοχικά δρομάκια μὲ τὸ πλούσιο ἄρωμα τοῦ κομένου χόρτου καὶ τῆς λευκάκανθας πάνω στοὺς φράχτες. Σκέφθηκα πάλι τὸ ὄραμα πού εἶχα δεῖ. Πῶς ἔγινε γιὰ ν' ἀποκτήσει ἡ Ἀγγλία τόσο μεγάλη σημασία γιὰ τόσο πλῆθος ἀνθρώπους ; Ποιὰ εἶναι αὐτὴ ἡ κληρονομία πού ζοῦμε καὶ πεθαίνομε γιὰ νὰ τὴ διατηρήσομε ; Καὶ ὅσο γιὰ τὸ μέλλον, ποιοὶ θὰ ζήσουν καὶ θ' ἀγωνιστοῦν γιὰ τὴ νέα Μεγάλῃ Βρετανία ; Ποιὲς θυσίες κάναμε γιὰ τὴ δημιουργία τῆς ;

Σκεφτόμουν ὅλα τὰ ὠραῖα πράγματα πού ἔχει ἡ Μεγ. Βρετανία, τὶς παραδόσεις τῆς περὶ ἐλευθερίας, τὴ δικαιοσύνη, τὴν εὐθύνη, τὶς ὑγιεῖς βάσεις τῆς οικογενειακῆς ζωῆς, τὶς ὑποδειγματικὲς δημόσιες ὑπηρεσίες, τὶς πρωτοποριακὲς ἐνέργειές τῆς γιὰ τὴ σύμπτυξη μιᾶς οἰκογένειας τῶν ἐθνῶν. Ἀργότερα ἔφθασα στὸ Λονδίνο. Καθὼς

πήγαινα στη λέσχη μου, δέν μπόρεσα νά μή θυμηθῶ τούς παλιούς φίλους πού δέν θά ξανάβρισκα ἐκεῖ πέρα.

Εἶταν καταπληκτική ἡ διαφορά μεταξύ τῆς Μεγ. Βρετανίας πού εἶχα φαντασθεῖ κι αὐτῆς πού ἔβρισκα. Τό πνεῦμα πού εἶχε ἐξυψώσει τή χώρα μετά τή Δουνκέρκη, εἶχε χαθεῖ. Οἱ ἄνθρωποι ξανάγιναν κυνικοί καί ἀνάσθητοι. Τῆ νύχτα τὸ Πικαντίλλυ εἶταν γεμάτο μεθυσμένους καί πόρνες. Γιὰ τούς περισσότερους ἡ νίκη σήμαινε μιὰ εὐκαιρία νά ξαναγίνουν ἐγωῖστές. Ἄρχιζα νά βλέπω τὸ πλατὺ χάσμα μεταξύ τῆς Μεγ. Βρετανίας ὅπως εἶταν τώρα καί ὅπως θά μπορούσε νά εἶναι. Εἶχα ἕνα αἶσθημα ἀπογοητευτικό πού ἤξερα πῶς θά τὸ συμερίζονταν πολλοὶ ἀπὸ κείνους πού πολεμοῦσαν, ὅταν θά ξαναγύριζαν ἀπὸ τὴν ξενιτιά.

.....
Τὸ τραῖνο ἄσθμαινε πάνω στή μικρὴ γραμμὴ πού πάει ἀπὸ τὸ Λιούτσαρς στὸ Σαϊντ Ἄντριους. Ἡ καρδιά μου ξεχειλίζει καθὼς κίταξα τίς γνῶριμες τοποθεσίες. Νά τὸ μέρος κοντὰ στίς ἐκβολές, ἐκεῖ πού εἶχα σκοτώσει τὴν πρώτη μου ἀγριόπαπια μιὰ ψυχρὴ αὐγὴ τοῦ Δεκεμβρίου. Νά ἡ ἀμουδιά πού πηγαίναμε ἵππασία καί τὸ περὶφημο γήπεδο πού εἶχα ἀρχίσει νά μαθαίνω γκόλφ. Φάνηκε τὸ Σαϊντ Ἄντριους, ξεχώριζε ὁμορφο μὲ τίς καθαρὲς γκρίζες του οἰκοδομές, τὴν πλατιά του ἀμουδιά καί τὸ μεγαλεῖο τῶν ψηλῶν του βράχων πού χώνονται βαθιὰ μέσα στή Βόρεια θάλασσα. Πάνω ἀπ' ὄλ' αὐτά, ὁ πύργος τῆς ἐκκλησίας τοῦ πανεπιστημίου ἐπισκοποῦσε τούς αἰῶνες καί ὕψωνότανε πρὸς τ' ἄστρα.

Ὁ πατέρας μου μὲ περίμενε στὸ ἀνάχωμα τοῦ Σταθμοῦ. Εἶχε γεράσει ἀρκετὰ καί φαινότανε ἀρωστημένος παρ' ὄλο τὸ ψηλό του ἀνάστημα. Εἶταν λιγνός καί λίγο σκυφτός. Ἄλλὰ τὸ πρόσωπό του ἔλαμψε ὅταν μὲ εἶδε καί ἀναστήλωσε τὸ κορμί του ξετινάζοντας ἀπὸ πάνω του τὰ χρόνια. Φοροῦσε τὸ γνῶριμο παλιό του γκρίζο κοστοῦμι κι ἕνα καπέλο μαλακό. Ἡ καρδιά μου ξεπετοῦσε ἀπὸ στοργὴ καθὼς στεκόμασταν σιωπηλοὶ κρατώντας τὰ χέρια ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου. Τῆ στιγμή ἐκείνη τὰ χρόνια κύλησαν μακριὰ, εἴμουν πάλι ἕνα παιδάκι πού κρατοῦσε τὸ χέρι τοῦ πατέρα του. Τοῦ χρωστοῦσα τόσα πολλὰ καί εἶχα τόσα νὰ τοῦ πῶ. Ἐξακολουθοῦσαμε νά καθόμαστε σιωπηλοὶ καί τὸ ρεῦμα διοχετεύοταν μεταξύ μας μέσ' στή σιωπηλὴ ἀρμονία μιᾶς τέλειας κατανόησης.

Περάσαμε πεζῆ μέσ' ἀπὸ τούς παλιούς ἱστορικοὺς δρόμους, χωρὶς νά μιλήσομε πολλὰ καί μπήκαμε σὲ μιὰ μικρὴ γνῶριμη δεντροστοιχία. Ἐκεῖ βρισκόταν τὸ παλιὸ σπίτι πού εἶχε δεῖ τόσους αἰῶνες ἱστορίας νά διαβαίνουν. Μέσ' στὸν κλυδωνισμό τῆς ζωῆς, γύρω σ' αὐτούς τούς τοίχους, δέν ἔτυχε ποτὲ ἕνα πιὸ εὐτυχισμένο ξαναντάμωμα. Ἡ μητέρα μου περίμενε σὴν πόρτα· εἶχε φοβηθεῖ νάρθει στὸ Σταθμό. Ἀγκαλιαστήκαμε σφιχτὰ καί οἱ καρδιές μας ξεεῖλισαν. Εἶχα γυρίσει στὸ σπίτι μου.

XIII. ΕΠΙΛΟΓΟΣ — «PER ARDUA AD ASTRA»

Ο γυρισμός μου εΐταν τὸ τέλος μιᾶς περιπέτειας καὶ ἡ ἀρχὴ μιᾶς ἄλλης. Εἶχα περατώσει τὸ πρῶτο στάδιο στὴ δραπετεύσῃ μου πρὸς τὴ ζωὴ. Ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τραβοῦσε ἀκόμη πέρα στὸ ἀπόμακρο. Εἶχα περάσει μὲ δυσκολία ἓνα μικρὸ του τμήμα. Τ' ἀστέρια εἶταν ἀκόμη ἀπομακρυσμένα. Ἄρχιζα νὰ καταλαβαίνω πὼς ἡ ἐλευθερία εἶταν μιὰ κατάσταση δυναμικὴ καὶ ὄχι στατικὴ. Ἡ ἀληθινὴ ἐλευθερία εἶναι περισσότερο μιὰ ἀπόφαση παρά μιὰ διάθεση. Εἶναι ἡ ἀπόφαση νὰ ὑπηρετεῖς τὸ Θεό. Ὄταν ἓνας ἄνθρωπος πάρει αὐτὴ τὴν ἀπόφαση καὶ καθοδηγεῖται στὴς πράξεις του ἀπὸ τὴν ἀπόφαση αὐτή, τότε συμβαίνουν θαύματα καὶ ἐλευθερώνεται πρὸς τὴ ζωὴ. Ἐχει ἐλευθερωθεῖ, σ' ὅποια περίσταση κι ἂν βρίσκεται. Δὲν ὑπάρχει κανένα πρόβλημα τόσο σπουδαῖο καὶ κανένα ἐμπόδιο τόσο σοβαρὸ, πού νὰ μὴ μπορεῖ νὰ τὰ ὑπερικήσει τὸ θαῦμα. Ὄταν οἱ ἄνθρωποι πάρουν αὐτὴ τὴν ἀπόφαση, εἶναι ἐλεύθεροι. Ὄταν τὴν πάρουν τὰ ἔθνη, ὁ νέος κόσμος εἶναι πιά κοντά.

Στις 15 Αὐγούστου 1945 βρισκόμουν πάλι στὸ Σαϊντ Ἄντριους μὲ ἄδεια. Καθόμουν στὸ σπουδαστήριό τοῦ πατέρα μου, μπροστὰ στὸ γραφεῖο του καὶ ἄκουγα τὶς κωδωνοκρουσίεις τῆς νίκης πού ἀντηχοῦσαν ἀπὸ τὸ κωδωνοστάσιο τῆς ἐκκλησιᾶς. Ἐπαιξαν τοὺς Ἐθνικοὺς Ὕμνους καὶ ἔπειτα μερικὲς μελωδίεις ἀπὸ παλιοὺς Σκωτικοὺς ψαλμοὺς :

*Ὅπως ἓνα πουλὶ γλιτώνει
ἀπὸ τοῦ κνηγοῦ τὰ βρόχια,
ἔτσι κι ἐμένα ἡ ψυχὴ μου
ἐλεύθερη πετᾷ.*

Εἶταν ἡ ἱστορικὴ μέρα τῆς νίκης πού γι αὐτὴ τόσος κόσμος εἶχε πεθάνει. Ἄκουγα τὴ μητέρα μου νὰ πηγαινοέρχεται μέσα στὸ σπῆτι, ἀπασχολημένη μὲ ἀγάπη μὲ ὅλ' αὐτὰ πού διατηροῦν τὴ χαρακτηριστικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ σπιτικοῦ. Ἡ παλιὰ πολιτεία, γαλήνια, χαίροταν ἡσυχὰ τὴ νίκη, ἀναπολώντας τοὺς αἰῶνες.

Ἐνωθὰ τὸν πατέρα μου πολὺ κοντὰ μας καθὼς κοίταζα τὸν κῆπο ἔξω ἀπ' τὸ παράθυρο, λαμπροστολισμένο μὲ λουλούδια. Λίγο νωρίτερα, εἶχαμε πάει στὸν τάφο του μαζί μὲ τὴ μητέρα. Εἶταν κοντὰ δυὸ χρόνια πού κείτοταν ἐκεῖ. Σταθήκαμε σιωπηλοὶ κοιτάζον-

τας, μέσ' από τὰ ερείπια τοῦ ἀρχαίου καθεδρικοῦ ναοῦ, τὴν ἀμουδιὰ πού ἀπλωνότανε ἀνατολικά, κι ἀκόμη πέρα τῆ γραμμῆ τὰ ξεσκισμένα βράχια. Οἱ γλάροι πετοῦσαν ψηλά, καβάλα στὸ θαλασσινὸ ἀέρα, σκούζοντας πάνω ἀπὸ τὰ γέρικα μνήματα σὰ νᾶταν ἐλευθερωμένα πνεύματα πού ἔστελναν κάποιο μῆνυμα.

Καθόμουν ἤρεμος καὶ ἡ σκέψη μου πῆγε σὲ ὄλους τοὺς συντρόφους μου πού εἶχαν θυσιάσει τὴ ζωὴ τους γιὰ τὴν τωρινὴ στιγμῆ. Σὰ νᾶταν ὅλοι γύρω μου, ἓνα πλήθος ἀόρατο, χαρούμενο, γενναῖο, ἐλεύθερο σὰν τὸν ἀέρα, πού εἶταν γι' αὐτοὺς τὸ πεδίο τῆς μάχης. Εἴμασταν ὅλοι μαζί ἀκόμη, σὲ σχηματισμό, πετούσαμε ἀκολουθώντας τὸν ἴδιο δρόμο, θὰ προσγειονόμασταν στὸν ἴδιο προορισμό.

Ὁ πόλεμος τῶν ὄπλων εἶχε τελειώσει. Ἑκατομμύρια μαχητὲς θὰ γύριζαν στὰ σπίτια τους ἀφοῦ ἀποπεράτωσαν ἓνα καθῆκον. Πόσοι θὰ εἶταν πρόθυμοι νὰ πάρουν μέρος στὸν καινούργιο πόλεμο ; Ποιοὶ θὰ πολεμοῦσαν καὶ θὰ κέρδιζαν τὸν πόλεμο τῶν ἰδεῶν ; Ποιοὶ θ' ἀνταποκρίνονταν τὴν ὀρισμένη μέρα στὴν πρόσκληση τοῦ βασιλέως νὰ «ἀνοικοδομήσουν τὸ γκρεμισμένο οἰκοδόμημα τοῦ πολιτισμοῦ ; » Ποιοὶ θὰ ἔκαναν τὴ Χριστιανικὴ δημοκρατία μας πρότυπο τῶν ἔθνων ; Ἀπὸ τίς ἀπαντήσεις σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα, ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἐλευθερίας.

Τὸ παλιὸ ρολόγι πάνω ἀπὸ τὸ γραφεῖο χτυποῦσε τίς ὥρες πού διάβαιναν ὅσο καθόμουν βυθισμένος σὲ σκέψεις. Ἡ ἀποφασιστικότητά δυνάμωσε. Τώρα εἶταν καιρὸς γιὰ νέες ἀποφάσεις. Θὰ εἶταν προδοσία ἀπέναντι σ' αὐτοὺς πού εἶχαν πεθάνει, ἂν παρατούσαμε τὴν πάλη μέσα στὴ σφαῖρα τῶν ἰδεῶν προτοῦ νὰ ἐλευθερωθεῖ πραγματικὰ ὁ κόσμος ἀπὸ τοὺς κακοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀπὸ τίς κακὲς ἰδέες.

Ἕνας μονάχα δρόμος ὁδηγεῖ πρὸς αὐτὴ τὴν ἐλευθερία — ὁ δρόμος τοῦ Σταυροῦ πού ἔχει πρωτοχαραχθεῖ πρὶν δυὸ χιλιάδες χρόνια — ὁ δρόμος πρὸς ἓνα καινούργιο κόσμο τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Δέκα χρόνια πρωύτερα, μοῦ τὸν εἶχε δείξει ὁ ἀδελφός μου· τώρα ἐγὼ ὁ ἴδιος τὸν εἶχα δοκιμάσει. Χιλιάδες ἀνθρώποι πορεύονται κίβλα τὸν ἴδιο δρόμο σὲ διάφορες χῶρες. Πρέπει νὰ προχωρήσουμε ὅλοι μαζί. Θὰ πολεμήσωμε γιὰ νὰ ἐγκαθιδρύσωμε ἓναν δημοκρατικὸ τρόπο ζωῆς γιὰ ἑκατομμύρια ψυχὲς πού δὲν γεννήθηκαν ἀκόμη· καὶ σ' αὐτὴ τὴ μάχη ἔγκειται ἡ μόνη ἐλπίδα τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐλευθερίας. Καινούργιοι ἀνθρώποι. Καινούργια ἔθνη. Ἕνας καινούργιος κόσμος.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

ΟΠΟΙΟΣ δὲν πολεμάει γιὰ τὴ λευτεριά, πεθαίνει σκλάβος.
"Οποῖος δὲν τολμᾷ νὰ ζήσει, ἔχει γιὰ μοῖρα του τὸ θάνατο.
Αἰώνια ζεῖ ἐκεῖνος ποὺ στὸν τάφο του εἶναι γραμμένο :
«Πολέμησε καὶ τόλμησε μὲ κάθε του πνοή».

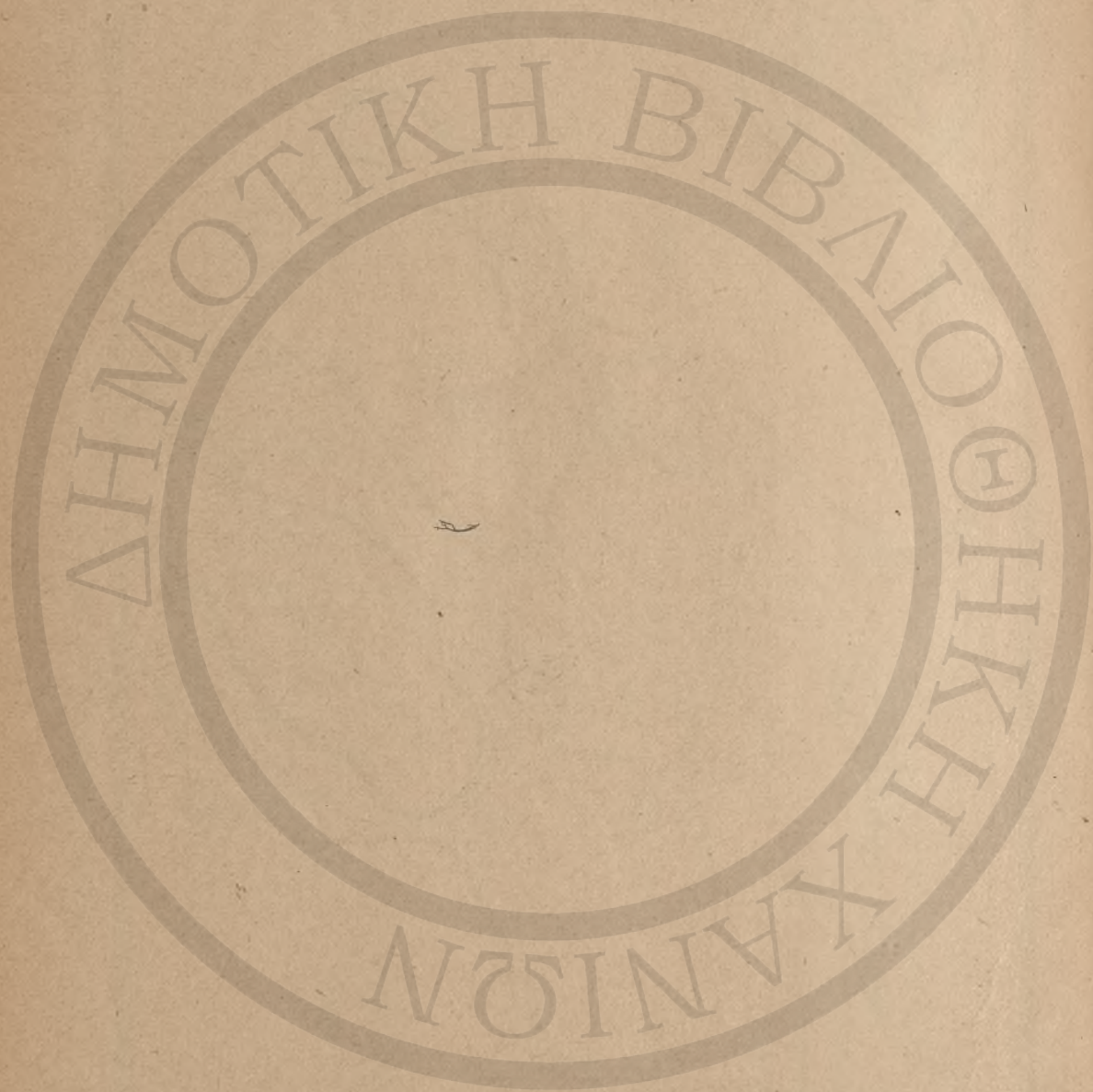
Χάνει τὸ δρόμο του ὁποῖος δὲν δίνεται ὁλόκληρος
καὶ ἄσκοπα πλανιέται μέσα στὴ σύντομη διαβατικὴ
ζωή, μὲ παράστυραϊμένα ὄνειρα καὶ πόθους,
ἐλπίζοντας σὲ κέρδη ποὺ ἂν κερδηθοῦν, βγαίνουν ξυνά.

Ὁποῖος ἀγωνίζεται καὶ τολμᾷ νὰ ζήσει, ἐλευθερώνεται.
Κι ἐλευθερὸς ὁ ἴδιος, ἐλευθερώνει ἕναν κόσμο ἀπὸ τὰ δεσμά.
Ὁποῖός θὰ δώσει, κι ἔξακόλουθεῖ νὰ δίνει, θ' ἀντικρίσει
τὸν ἥλιο ἕνα πρωὶ νὰ ξεπροβάλει μέσ' ἀπὸ τὴ μπόρα.

Θὰ ζήσει ὁλοένα πιὸ ἐλεύθερος ὅλη του τὴ ζωὴ
δοξολογώντας τὸν Θεὸ μαζί μὲ πλῆθος συμπολεμιστές.

Ο δρόμος που ακολουθήσε ο συγγραφεύς μετά την απόδρασή του από τη Θεσσαλονίκη

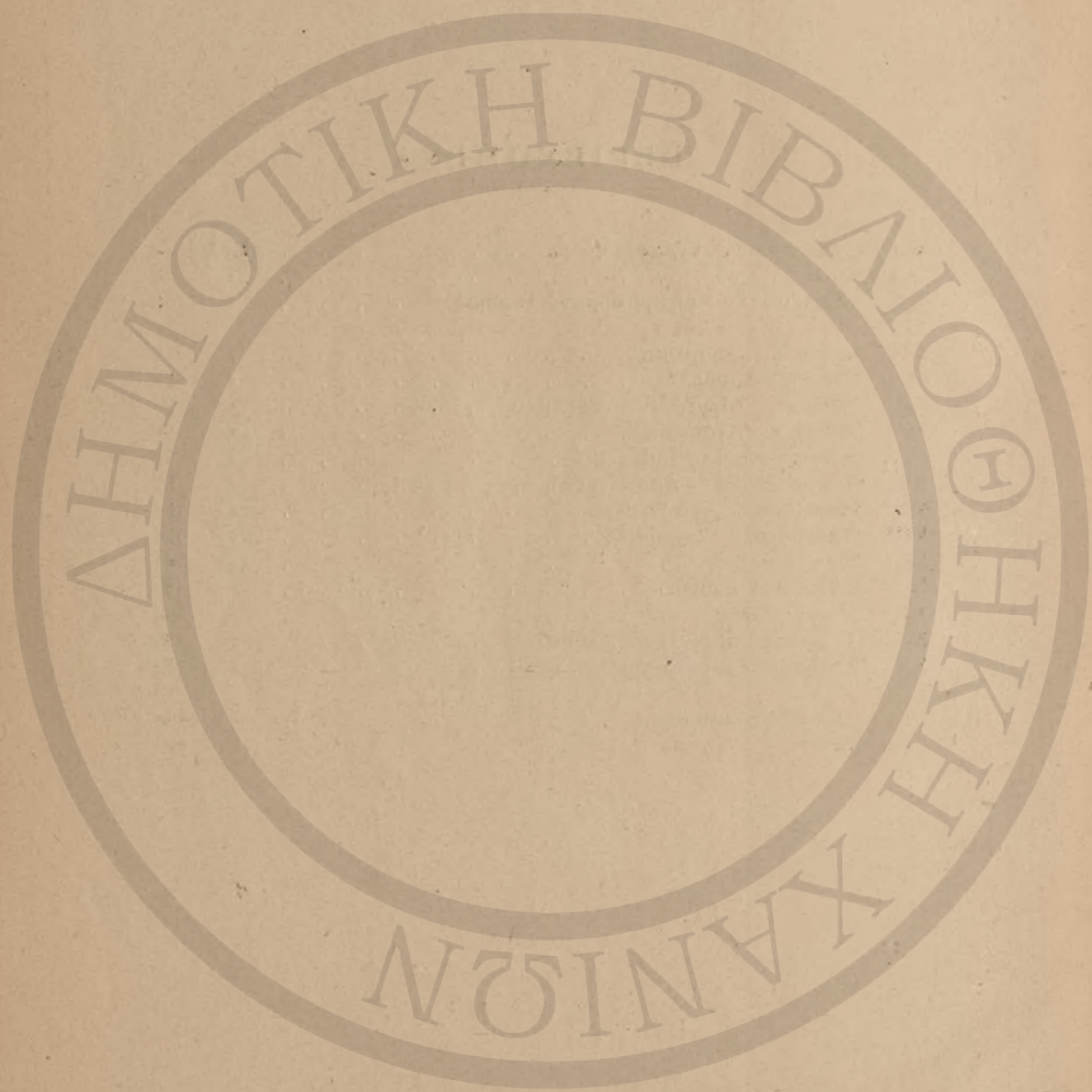

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Φωτογραφία τοῦ συγγραφέως	Σελίς	4
Ἀφιέρωσις	>	7
Στὸν γαλάζιο τῆς Κρήτης οὐρανὸ (ποίημα)	>	8
I. Κρήτη — Προμήνεμα	>	9
II. Κρήτη — Εἰσβολή	>	22
III. Ἀθήνα — Αἰχμάλωτος πολέμου	>	35
IV. Ἀθήνα — Ἀνάρωση	>	54
V. Θεσσαλονίκη — DuLAG 183	>	72
VI. Θεσσαλονίκη — Δραπέτευση πρὸς τὴ ζωὴ	>	85
VII. Μακεδονία — Τὸ Ἄστρο	>	106
VIII. Μακεδονία — Δημοσιές	>	124
IX. Ὀρμύλια	>	141
X. Πάνω στὰ βουνά	>	150
XI. Ἅγιον Ὄρος	>	164
XII. Ὁ δρόμος πρὸς τὴν Ἐλευθερία	>	180
XIII. Ἐπίλογος — «Per ardua ad astra»	>	192
Ἐλευθερία (σονέττο)	>	194
Χάρτης	>	195

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΑΥΤΟ ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΣΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ ΑΝΔΡΕΑ
ΣΙΔΕΡΗ ΤΟΝ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟ
ΤΟΥ 1948 ΓΙΑ ΔΟΓΑΡΙΑΣΜΟ
ΤΗΣ Α. Ε. "Α Ε Τ Ο Σ",

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

18-3
22-8
30-6
275

